T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ

(SİYASET-KÜLTÜR-DİN)

Fatih BOSTANCI

ŞANLIURFA-2020

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ

(SİYASET-KÜLTÜR-DİN)

Fatih BOSTANCI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

ŞANLIURFA-2020

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 185224002numaralı Fatih BOSTANCI'nın hazırladığı "GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ(SİYASET-KÜLTÜR-DİN)" **Yüksek Lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 29/06/2020 tarihinde, saat 13.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

29/06/ 2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Üye	Prof. Dr. Kazım Paydaş		
Üye	Doç. Dr. Mustafa Uyar		
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ		

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

…/…/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümleretabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☐Almıştır ☐Almamış

ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	:Fatih BOSTANCI
Öğrenci Numarası	:185224002
Enstitü Anabilim Dalı	:Tarih Anabilimdalı
Programı	:Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	:GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ (SİYASET-KÜLTÜR-DİN)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Lisansüstü çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 225 sayfalık kısmına ilişkin, 29/06/2020 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,

2- Kaynakça hariç

3- Alıntılar hariç/dâhil

4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/06/2020

Fatih BOSTANCI

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 29/06/2020

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

ÖNSÖZ

13.yüzyılın ilk yarısında Çinggiz Han b. Cuci Han b. Batu Han tarafından bugünkü Rusya toprakları üzerinde Büyük Moğol Devleti'nin bir devamı olarak Altın Orda Devleti kurulmuştur. Batu Han'ın temellerini atarak bölgede etkin bir haline gelen Altın Orda Devleti, onun halefleri zamanında da önemli bir güç olarak varlığını devam ettirmiştir. Batu Han'ın vefatından sonra Altın Orda Devleti'nde kısa bir süreliğine meydana gelen taht boşluğu bir süre devleti tehlikeye atmışsa da bölgede bulanan dini zümrenin destekleri ile hanlık tahtına geçen Berke Han ile birlikte bu tehlike bertaraf edilmiştir.

Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nin hükümdarı olması ile akrabası Moğol şube devletleri ile münasebetleri dostluktan uzak bir şekilde geçmiştir. Moğol şube devletleri arasındaki münasebetlerin bozulmasının sebebi, Çinggiz Han'ın hayatta iken Cuci Ulusu'na bırakmış olduğu ganimet ve topraklar olmuştur. Bunun sonucunda Altın Orda Devleti, İlhanlı Devleti ve Büyük Moğol Hanlığı arasındaki kargaşa ve tartışmalar şiddetle savaşların yaşanmasına dahi sebep olmuştur. Berke Han, bir yandan Moğol akrabaları ile münakaşalar yaşarken, diğer taraftan topraklarını ve ganimetlerini korumak adına müttefik arayışı içine de girmiştir. Nitekim bu sıralarda İlhanlılara karşı güçlü bir rakip arayan Memlûk Devleti Berke Han'ın bu arayışına cevap veren bir devlet olmuştur. Özellikle Berke Han'ın İslam dinini kabul etmesi onun dış siyasetini de etkilemiş ve bu doğrultuda İlhanlı Devleti'ne karşı Memlûk Devleti ile münasebetlerini geliştirmiştir.

Berke Han, çocukluk döneminde almış olduğu İslami eğitimlerin etkisi ile henüz Altın Orda tahtına geçmeden önce İslam dinini kabul ettiği düşünülmektedir. Berke Han'ın Müslüman olması ile devletin iç ve dış siyasetindeki değişimlere İslam dininin etkisinin olduğu görülmektedir. Putperest Moğol akrabalarına karşı, Müslüman devletler ile ittifak kuran Berke Han, siyasetini taassup ettiği dine bağlı olarak sürdürmüştür. Berke Han, her ne kadar kurmuş olduğu ittifaklar ile düşmanlarına karşı üstün gelmeye çalışsa da yapmış olduğu savaşların neticesi iki taraf için de olumlu sonuçlar getirmemiştir. Berke Han, İlhanlı Devleti'nin kurucu hükümdarı Hülegu Han ile savaşlarının ardından, onun halefi Abaka Han ile de yaptığı savaş esnasında 1266 yılında vefat etmiştir.

Berke Han dönemi ile ilgili olarak Jean Richard'ın *Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı* adlı çalışması dışında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Türk Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Altın Orda Devleti'nin, Müslüman hükümdarı Berke Han ile ilgili literatürümüzdeki boşluk bizi bu çalışmaya iten nedenlerden biri olmuştur. Berke Han'ın İslam dinini seçerek devletin gidişatına yön vermesi, ondan sonraki haleflerine bir mihenk taşı olmuştur. Nitekim Berke Han'ın Müslüman olması ile devlet tamamen İslamiyet'i kabul etmese de ondan sonra gelen halefleri bu doğrultuda çalışmışlar ve Altın Orda Devleti'ni bir Türk-İslam Devleti olarak telakki edilmesini sağlamışlardır. Bu çalışmamızda Berke Han'ın siyasi, kültürel ve dini faaliyetleri kaynaklar doğrultusunda değerlendirerek neticelenecektir.

Bu araştırmayı yürütürken birçok kişinin desteği ve yardımı görülmüştür. Bu vesileyle, tez konusunu bana öneren ve Altın Orda sahasına yönlendiren, kaynak desteği sağlayan, şahsi kütüphanesini cömertçe kullanımıma açan, gerekli yerlerde beni konunun uzmanlarına yönlendiren, lisans eğitim sürecinden itibaren maddi ve manevi desteğini üzerimizden esirgemeyen, muhterem hocam Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ'a teşekkürü bir ömür boyu borç bilirim. Gerek lisans eğitimim gerekse yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini eksik etmeyen ve bölümde rahat bir çalışma ortamını bizlere sağlayan Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ hocamıza sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tez çalışmamı sabırla okuyarak, kıymetli görüşlerini benden esirgemeyen değerli hocam AÜ DTCF'nin Tarih bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Mustafa UYAR'a teşekkürü borç bilirim. Bunun yanında tez çalışmamın içerik düzenlemesini yapan, şahsi kütüphanesini kullanımıma sunan, sabırla vaktini ayırarak çalışmam konusunda beni yönlendiren değerli hocam Dr. Öğr Üyesi. Ahmet ÖZTURHAN'a, tanıştığım günden bu yana hiçbir zaman desteğini esirgemeyip, çalışmamla ilgili her türlü kıymetli fikirlerini benden esirgemeyen Dr. Emel KILIÇ hocama, kendisiyle tanıştığım günden itibaren yönelttiğim her soruda beni sabırla dinleyip, kıymetli görüşlerini hiçbir zaman eksik etmeyerek kıymetli vakitlerini ayıran Doç. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN hocama sonsuz teşekkür ederim. Klasik Farsça metinlerinde zaman zaman karşılaştığım problemlerde yardımlarını gördüğüm Dr. Ali Rıza MUKADDEM'e de teşekkür ederim. Lisans dönemimden bu yana şahsi kütüphanesini cömertçe paylaşan, maddi ve manevi desteğini üzerimizden eksik

etmeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR'a şükranlarımı sunarım. Bunun yanında lisans eğitimimden itibaren bana her türlü desteği sağlayan Tarih Ana Bilim Dalı öğretim üyesi hocalarıma teşekkür etmem gerekir. Lisans döneminden bu yana her türlü desteğini gördüğüm, tez çalışmamda değerli fikirlerine başvurduğum aziz dostum Ahmet KORKMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman üzerimden eksik etmeyen, her türlü sıkıntıda desteğini esirgemeyip sabırla benimle ilgilenen, lisans dönemimden itibaren değerli bilgilerini her fırsatta paylaşan, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ'a şükranlarımı sunarım. Son olarak beni bu günlere kadar yetiştirip desteğini hiçbir zaman benden eksik etmeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Fatih BOSTANCI

ŞANLIURFA, 2020

ÖZET

GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ (SİYASET-KÜLTÜR-DİN)

BOSTANCI, Fatih

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Haziran, 2020, 220 Sayfa

Bu çalışmanın konusu, Berke Han'ın 1255-1266 yılları arasında Altın Orda Devleti'ndeki hükümdarlığını, siyasi, kültürel ve dini faaliyetlerinin incelenmesidir. Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nde, yaklaşık 10 yıllık hükümdarlığı döneminde yapmış olduğu faaliyetler kaynakların vermiş olduğu bilgiler dâhilinde incelenip bu bağlamda Türk Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Altın Orda hükümdarının faaliyetleri hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada Berke Han'ın siyasi faaliyetleri hakkında, akrabası olan diğer Moğol hükümdarları ile mücadelesi ele alınmıştır. Özellikle Berke Han'ın İslam dinini kabul etmesinden sonra, putperest olan Moğol akrabalarının Müslümanlara karşı yürütmüş oldukları düşmanca siyasete karşı Berke Han'ın kendisini İslam dünyasının bir lideri olarak telakki edip Moğol akrabalarına karşı Müslümanların hakkını savunmasını açıklamak çalışmamızın ana bölümünü teşkil etmektedir. Bu netice ile Berke Han'ın Müslüman hükümdarlar ile ittifak kurması, Moğolların bir süre Anadolu ve Suriye-Mısır seferlerine yönelememelerine sebep olmuştur. Altın Orda Devleti'nin kurulmuş olduğu bölgede daha önceleri Kıpçak Türklerinin bulunması ve yıkılmasından sonra hala etkilerini devam ettirmekte olan Müslüman Bulgarların yer alması, bu devletin Türk-İslam kimliğine bürünmesini sağlamıştır. Berke Han'ın Müslüman olması ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gaza faaliyetlerini sürdürmek için gelen Türk dervişleri, gazileri ve sûfilerinin faaliyetleri kısa zamanda Altın Orda Devleti'nin Türk-İslam devleti olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Berke Han'ın, Müslüman olması ile birlikte Altın Orda Devleti'ne kazandırmış olduğu kültürel

faaliyetler neticesinde bu bölgede Türk nüfusunun ve Müslüman nüfusunun artarak devam etmesi, kendisinden sonra gelen hükümdarların da faaliyetlerine bir örnek olmuştur. İslamî kurallara tam bir şekilde riayet etmeye çalışan Berke Han, aynı zamanda atası Çinggiz Han'ın Yasası'na da bağlı kalmıştır. Nitekim Hülegu Han ile savaş sebeplerinden biri dini konularda iken diğer bir sebep ise Berke Han'a göre Hülegu Han'ın Çinggiz Han Yasası'na riayet etmemesi de bir savaş sebebi olarak görülmekte idi.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Altın Orda Devleti, Berke Han, Siyaset, Kültür, Din

ABSTRACT

BERKE KHAN PERIOD IN THE GOLDEN HORDE

FROM TRADITION TO CHANGE

(POLITICS, CULTURE, RELIGION)

BOSTANCI, Fatih

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Asst. Prof. Dr. Efe DURMUŞ

June, 2020, 220 pages

The subject of this study is to examine the political, cultural and religious activities of Berke Khan during his reign in the Golden Horde between 1255 and 1266. Berke Khan's activities in the Golden Horde will be examined during the 10 years reign within the information provided by the sources. In this context, it is aimed to give information about the activities of the Golden Horde ruler, who has an important place in Turkish History.

In this study, the political activities of Berke Han and the struggle with other relatives of Mongolian rulers were discussed. The main part of our study is after Berke Han accepted Islam, against pagan Mongolian relatives who pursued a hostile policy against Islam, seeing himself as the leader of the Islamic World and protecting Muslims against them. With this result, Berke Han's alliance with other Muslim rulers prevented the Mongols from attacking Anatolia, Syria, and Egypt. The presence of Kipchaks in the region where the Golden Horde was founded and Muslim Bulgars, which had a great influence even though their state was destroyed, caused the Golden Horde to transform into Turkish-Islamic culture. After Berke Khan became Muslim, Turkish dervishes, Ghazis and Sufis, who came from all over Anatolia to continue their activities of Gaza, soon transformed the Golden Horde State into a Turkish-Islamic

state. As a result of the cultural activities that Berke Khan brought to the Golden Horde, the increase of Turkish and Muslim population in the state was an example of the activities of the rulers who came after him. Trying to fully comply with Islamic rules, Berke Han also adhered to the Law of his ancestor, Chinggiz Khan. As a matter of fact, while one of the reasons for war with Hülegu Han was on religious matters, another reason was that, according to Berke Han, Hülegu Khan's failure to comply with the Chinggiz Khan Law was seen as a reason for a war.

Key Words: Mongols, Golden Horde State, Berke Khan, Politics, Culture, Religion

GELENEKTEN DEĞİŞİME ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE BERKE HAN DÖNEMİ (SİYASET-KÜLTÜR-DİN)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY TUTANAĞI II
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ III
ÖNSÖZ IV
ÖZET VII
ABSTRACT IX
İÇİNDEKİLER XI
KISALTMALAR XIII
EKLER LİSTESİ XIV
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ KURULMADAN ÖNCE MOĞOL ULUSU

1.1.ÇİNGGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE MOĞOL İMPARATORLUĞUNU KURMASI 29
1.2.DEŞT-İ KIPÇAK SEFERLERİ VE CUCİ ULUSU'NUN TEŞEKKÜLÜ 40
1.3.CUCİ ULUSU'NUN ŞUBELERİ AK ORDA VE GÖK ORDA İLE ALTIN ORDA ADI 42
1.4.BATU HAN DÖNEMİ VE ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞU 47

İKİNCİ BÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİ

2.1.BERKE HAN'IN DOĞUMU 53
2.2.BERKE HAN'IN ADI 57
2.3.BERKE HAN'IN HÜKÜMDAR OLMADAN ÖNCEKİ FAALİYETLERİ 58
2.4.BERKE HAN'IN ALTIN ORDA TAHTINA GEÇMESİ 61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ

3.1.RUS KNEZLİKLERİ İLE MÜNASEBETLERİ VE BATI AVRUPA SEFERLERİ 65
3.2.BÜYÜK HANLIK İLE MÜNASEBETLER 69
3.3.ÇAĞATAY HANLIĞI İLE MÜNASEBETLER 76
3.3.1. Algu ile Savaş 76
3.4.İLHANLILAR İLE MÜNASEBETLER 79
3.4.1.Berke Han ile Hülegu Han Arasında Münasebetler 81
3.4.2.Terek Muharebesi ve Sonuçları 96
3.4.3.Berke Han ile Abaka Han Arasında Münasebetler 102
3.5.MEMLÛK DEVLETİ İLE MÜNASEBETLER 104
3.6.ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLER 117
3.7.BİZANS İMPARATORLUĞU İLE MÜNASEBETLER 124
3.8.GÜRCÜLER İLE MÜNASEBETLER 127
3.9.BERKE HAN'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ 131

DÖRDÜNCÜBÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE KÜLTÜR VE DİN

4.1.BAŞKENT SARAY ŞEHRİ 135
4.2. SARAY ŞEHRİNDE KÜLTÜR-MEDENİYET 140
4.3.BERKE HAN DEVRİNDE DİN 145
4.3.1.Berke Han Dönemine Kadar Deşt-i Kıpçak Bölgesi'nde Dini Durum 145
4.3.2. Berke Han'ın İslamiyet'i Kabulü 147
4.3.3. Berke Han'ın Dini Zümrelerle İlişkileri 156
4.4.BERKE HAN'IN İSLAMİYET'İ KABUL ETMESİ İLE ALTIN ORDA DEVLET'İNDE DEĞİŞİM 161
4.4.1. Devletin Dış Siyasetinde Değişimin Etkisi 161
SONUÇ 169
Berke Han Dönemi Kronolojisi 171
KAYNAKÇA 173
EKLER 1

KISALTMALAR

A.Ü. DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
bkz	bakınız
çev	çeviren
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed	editör
haz	hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İSAR	İstanbul Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
nşr	neşreden
TA	Türkler Ansiklopedisi
tah	tahkik
tas	tashih
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
terc	tercüme
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr	varak
yay	yayımlayan

EKLER LİSTESİ

Ek-1. Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan Terek Muharebesini gösteren minyatür. ..... Ek s.1

Ek-2. Saray Berke'nin kalıntılarını gösteren bir anıt. ..... Ek s.2

Ek-3. Saray Berke'ye ait harita. ..... Ek s.3

Ek-4. Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren harita. ..... Ek s.4

Ek-5. 1250 yılında Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren siyasi harita. . Ek s.5

Ek-6. Berke Han adına Kırım'da darp edilmiş sikke ..... Ek s.6

Ek 7. Berke Han'a ait sikke. ..... Ek s.7

Ek 8. Mengü Timur dönemine ait sikke. Kırım'da darp edilmiş olan sikke Batu Han'ın tamgasını taşımaktadır. 1.65 gr. ağırlığında olup, 21 mm. ÇapındadırEk s.8

Ek 9.Çinggiz Han ve haleflerinin şeceresini gösteren bir tablo. ..... Ek s.9

Ek 10.Moğol İmparatorluğu'nun Soy şeceresini gösteren bir tablo. ..... Ek s.10

Ek-11: Cuci Ulusu'na Ait Soy Şeceresi ..... Ek s.11

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

13. yüzyılın başlarından itibaren dünya tarihini yakından ilgilendiren önemli bir hadise cereyan etmiştir. Bu hadisenin yankısı başta Türkistan topluluklarını içine alarak batı dünyasını da yakından ilgilendirmiştir. Hadisenin önemli amillerinden biri olan Çinggiz Han'ın dünya tarihinde Moğol İmparatorluğu olarak bilinen devletin kurucusu olması başta gelmektedir. Çinggiz Han'ın kurmuş olduğu bu imparatorluk başta Orta Asya kavimleri olmak üzere, Uzak Doğu'da Çin, batıda Anadolu, kuzeyde Rusya ve Macaristan'a kadar olan sahalar, güneyde ise İran ve Suriye toprakları üzerinde etkin bir şekilde varlığını hissettirmiştir. Çinggiz Han'ın meydana getirmiş olduğu bu dünya imparatorluğu onun ölümünden sonra da imparatorluğun dört temel ayağı olan oğulları arasında daha da büyütülüp geliştirilmiştir. Oğulları arasında paylaşılan imparatorluk toprakları üzerinde Altın Orda Devleti, İlhanlı Devleti ve Çağatay Hanlığı ve Çin topraklarında Kubilay Hanlığı meydana geldikleri dönemde imparatorluğa bağlı olarak, sonraları da imparatorluktan bağımsız olarak teşekküllerini tamamlayıp Çinggiz Han'ın mirasını farklı coğrafyalarda sürdürmeye devam etmişlerdir.

Çinggiz Han'ın mirasını, bugünkü Rusya toprakları üzerinde 13-15. yüzyılları arasında tesis edilmiş olan Altın Orda Devleti, Türk tarihi açısından da dikkate şayandır. Nitekim Çinggiz Han'ın en büyük oğlu olan Cuci'nin egemenliği altında olan topraklar, yine Çinggiz Han'ın emri ile Cuci'nin ölümünden sonra oğlu Batu Han'a verilerek Moğol İmparatorluğu'nun kuzey batısında yeni bir devletin kurulması sağlanmıştır. Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti, onun ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Berke Han ile birlikte Türk-İslam kimliğine bürünmüştür. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Berke Han dönemi hakkında müstakil olarak yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Türk tarihi literatürüne bu denli önemli bir şahsiyetin müstakil olarak ele alınmamış olması, bizi bu çalışmaya sevk eden en mühim amillerdendir. Berke Han'ın, Türk tarihinde önemli bir yer etmesinin başlıca nedenlerinden biri, akrabası olan Moğollar arasında İslam dinini ilk kabul eden şahsiyet olmasıdır. Nitekim hükümranlığını sürmüş olduğu coğrafyada Türk

kimliğinin de etkin bir biçimde varlığını hissettirmesi, onun yönetmiş olduğu devletin, bir Türk-İslam kimliğine bürünmesini sağlamıştır.

Çalışmamız giriş kısmı da dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın konusu ve önemine dair izahları belirttikten sonra kaynaklar hakkında bilgi verilmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde "Berke Han'a Kadar Altın Orda Devleti" başlığı ile Altın Orda Devleti'nin kurulmadan önce Çinggiz Han'ın kurmuş olduğu Moğol ulusu hakkında bilgi verilmiştir. Devletin kuruluşunun yanında Altın Orda Devleti'nin adı hakkında malumat verilerek, Batu Han dönemi hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü "Berke Han'ın Hükümdar Olmadan Önceki Faaliyetleri" başlığı altında Berke isminin menşei, Berke Han'ın doğumu ve gençlik yıllarında yapmış olduğu faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nin hükümdarlığına geçtikten sonra yürütmüş olduğu faaliyetleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Berke Han'ın hükümdarlığı altında Altın Orda Devleti'nin iç ve dış siyaseti hakkında teferruatlı bilgiler kaynaklar ışığında verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, Berke Han döneminde kültürel faaliyetler, Berke Han'ın Müslüman olması, Berke Han'ın Müslüman olması ile birlikte Altın Orda Devleti'nin iç ve dış siyasetindeki değişimler ele alınmıştır. Yine Berke Han'ın Müslüman olması ile birlikte dini zümrelerle ilişkileri, İslam dinine yapmış olduğu katkıları, Altın Orda Devleti'nde İslam dininin etkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın son kısmına bazı ekler konularak Berke Han hakkında ve yönetmiş olduğu Altın Orda Devleti hakkında görsel materyallere de yer verilmiştir.

Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmamız, 13. yüzyılın başlarında vuku bulmaya başlayan Moğol Devleti ve ardılı olan Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Berke Han'ın (H.653-664) 1256-1266 yılları arasında hükümdarlık yapmış olduğu yılları kapsamaktadır. Çalışmamızda ana kaynaklar öncelikli veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmamız hakkında elde edilmiş olan ana kaynaklar ve ana kaynaklar dışında bazı kütüphanelerde bulunan el yazması eserler ve kaynaklara ulaşılarak bilgiler toplanmıştır. Çalışmamız için literatür taraması yöntemini de kullanarak, Berke Han dönemi hakkında yazılmış olan eserlere başvurulmuştur. Çalışmamızın ana konusu olan Berke Han döneminde müstakil bir eser yazılmadığından, çağdaşı olan diğer devletler hakkında yazılmış olan eserleri de inceleyerek çalışmamıza katkı sağlaması açısından bu eserlerden de faydalandık.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Moğollar ve şube devletlerinin tarihi hakkında gerek kendi dönemlerinde gerekse sonraki dönemlerde müellifler tarafından çeşitli eserler yazılmıştır. Bunların en başında Moğol şube devletlerinden biri olan İlhanlı Devleti döneminde yazılan Farsça eserlerdir. Moğol Devleti'nin teşekkülünün ardından İran coğrafyasında kurulan İlhanlı Devleti'nde tarih yazılıcılığı geleneği bir gelişme ve güçlenme dönemi yaşamıştır. Moğolların diğer bir şubesi olan Altın Orda Devleti ile Berke Han hakkındaki araştırmalar ve ana kaynaklar da yine İlhanlı Devleti'nin bünyesinde olan müellifler tarafından ele alınmıştır. Farsça eserler dışında Altın Orda Devleti hakkındaki bilgileri dönemin Memlûk Devleti'nin bünyesinde yer alan müellifler tarafından ele alınmış olan Arapça eserlerden öğrenmekteyiz. Farsça ve Arapça eserler dışında Altın Orda Devleti hakkında ve dolayısıyla Berke Han hakkında yerli ve yabancı seyahatnameler de konumuz açısından önem arz etmektedir. Seyahatnamelere ilaveten dönemin Ermeni ve Süryani kronikleri de konumuza yardımcı olmaları bakımından son derece önemlidir.

Berke Han dönemi hakkında Farsça kaynakların vermiş olduğu bilgiler kısa anlatımlardan ibarettir. Bunun yanında Arapça kaynaklar, Memlûk hükümdarı Baybars'ın Berke Han ile temasları dolayısıyla, bu dönem hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermişlerdir. Dönemin Ermeni ve Gürcü kaynakları, aynı şekilde seyahatnameler

de yararlanmış olduğumuz kaynaklara yardımcı olmaları hasebiyle çalışmamıza katkı sağlamışlardır.

Farsça Vekâyinâmeler

Reşîdu'd-Dîn Fazlullâh el-Hemedânî

Câmi'u't-tevârîh: Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî[1] (b. 'İmâdu'd-Devle Ebû'l-Hayır b.'Alî,) H.645/1248 Hemedan doğumlu olan müellifin aslen Yahudi olup otuz yaşlarında Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Genç yaşta ilim tahsilini tamamlayıp, tıp ilmiyle uğraştı. Abaka Han zamanında tabip olarak başladığı görevine, Argun Han zamanında konumu güçlü olarak devlet hizmetinde yer aldı. Gazan Han zamanında Suriye seferlerine katıldı. Yine onun zamanında İlhanlıların vezirlik makamına getirildi. Gazan Han'ın H.703/1304 yılında ölümünün ardından Ulcaytu Han, İlhanlı tahtına oturunca Reşîdüddin, Gazan Han'ın ölümünden sonra dinî ve ilmî konulara büyük ilgi duyan Sultan Ulcaytu'nun şahsında güçlü bir hâmi buldu. Ulcaytu Han onu sâhib-i dîvân makamına getirdi.[2] 1318 yılında Ulcaytu Han'ı zehirlediği iftirasıyla idam edildi.

Reşîdu'd-dîn'in konumuzu ihtiva eden ve dünya tarihi açısından da en önemli eseri olan *Câmi'u't-tevârîh* genel anlamda üç ayrı bölümden oluşan bir dünya tarihidir. Eserinin özellikle Moğol-Türk tarihini detaylı olarak açıklaması bakımından bu milletlerin tarihi bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. Eserine Gazan Han'ın emriyle başlamış ve Ulcaytu Han zamanında tamamlamıştır. Eserinin birinci kısmı Türk-Moğol tarihinin anlatıldığı *Tarih-i Mübarek-i Gazani'*dir. Eserin ikinci kısmı kendi zamanına kadar anlatılan genel bir dünya tarihidir. Üçüncü ve son kısım ise kaleme alınmayan, ya da günümüze kadar ulaşmamış olan coğrafya eseridir. Câmi'u't-tevârîh Gazan Han'ın H.703/1304 yılındaki vefatıyla son bulmaktadır.[3] Reşîdu'd-dîn, olayları Gazan Han'ın çevresinde bulunan ve olaylara görgü tanığı olan bir devlet adamı sıfatıyla aktarmaktadır. İlhanlı Devleti'nde en üst kademede olması bakımından da kaynaklardan rahatlıkla istifade edebilmiştir.

[1] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İslam Tarihi*, (İstanbul: Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1998, 234-237.
[2] Osman G. Özgüdenli, " Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî" *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 30: 19-21.
[3] Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, (İstanbul: Endülüs Yay. 1991), 279.

Eser Arapça, Farsça ve Moğolca olarak yazılmış olup, Farsça ve Arapça nüshaları günümüze kadar gelmiştir. Çalışmamızda Berke Han'ın hayatı hakkındaki müellifin vermiş olduğu bilgilerden ve Berke Han'ın İlhanlı hükümdarları olan Hülegu Han ile Abaka Han arasındaki münasebetlerden istifade ettik. Çalışmamızda eserin Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi tarafından hazırlanan edisyonunu [4] ve "İlhanlılar"[5] kısmının Türkçeye tercüme edilmiş bölümünden istifade ettik.

Alâ'u'd-Dîn Atâ Melik el-Cuveynî

Tarih-i Cihânguşâ: Alâ'u'd-dîn Ata Melik el-Cuveynî[6] H.622/1226 yılında doğmuştur. Dedesi ve babası gibi kendisi de Moğollar döneminde üst düzey görevlerde bulunmuştur. Yaklaşık on sekiz yaşında Emir Argun'un en gözde kâtipleri arasına girmiş ve H.643-653/1243-1256 yıllarında Argun'un yazışmalarını yürütmüş ve bu süre zarfında Moğollar hakkında önemli bilgilere sahip olmuştur. Hülagu'nün İran ve Irak seferlerinde yanında bulunmuş, onun gözde kâtiplerinden biri olmuştur. Hülegu ve ondan sonra gelen Abaka ve Ahmet Teküdar dönemlerinde yaklaşık yirmi dört yıl bütün Irak-ı Arap bölgelerinin valiliğini yapmıştır. Cuveynî'nin aileden gelen Moğol yönetimindeki üstün görevleri ve Moğollar'ın önemli devlet adamları olması bakımından, ayrıca valilik yaptığı görev süresince olayların çoğunu kendi gözleriyle görmesi bakımından ele aldığı eser dönemin büyük bir gerçekliğini bizlere aktarmaktadır. Tarih-i Cihânguşâ adlı eseri üç ciltten oluşmaktadır. Bu ciltlerin ilkinde Moğolların örf ve adetlerini, Çinggiz Yasasını ve Çinggiz Han'ın ortaya çıkışıyla Uygur ülkelerini istilası anlatılır. İkinci cilt Harezmşahlar, üçüncü cilt Mengü Kağan'ın H.646-658/1249-1260 tahta geçişini ve saltanat dönemini anlatmaktadır. Eser 1912-1937 yılları arasında İranlı âlim Mirza Muhammed Kazvînî tarafından uzun ve çok güzel hazırlanmış bir mukaddime, önemli hâşiyeler ve fihristler ilâvesiyle üç cilt halinde Leiden'de neşredilmiştir.[7] Eserin Türkçe tercümesini 1988 yılında Kültür Bakanlığı yayınlarından üç cilt olarak Mürsel Öztürk[8] yapmıştır. Çalışmamızda, Batu

[4] Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh*, Haz. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevi (Tahran: Neşr-Alberz, 1373), I-IV.
[5] Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârîh (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, ve dğr., (Ankara: TTK Yay., 2013).
[6] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 165-166.
[7] Orhan Bilgin,"Cüveynî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) , 8: 140-141.
[8] Alâ'u'd-din Ata Melik, Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara :TTK Yay., 2013).

Han'ın faaliyetleri hakkında ve Berke Han hakkındaki kısıtlı bilgilerin yanında, tezimizin başlangıç bölümü ve özellikle Hülegu dönemini kapması bakımından son derece önemli bir kaynak olan Tarih-i Cihânguşâ'nın Türkçe tercümesinden faydalandık.

Şihâbeddîn Abdullâh b. Fazlullâh el-Şîrazî

Teczіyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-Â'sâr (Târîh-i Vassâf): Müellif 1256 yılında Şiraz'da doğmuştur. Üstün yetenekleri neticesinde dönemin önemli müelliflerinden olan Reşîdu'd-dîn'in dikkatini çekmiş ve İlhanlı hükümdarı Sultan Ulcaytu döneminde önemli görevler elde etmiştir. Mezkûr müellifin iki kısımdan oluşan 1258-1328 yıllarını kapsayan eserinin birinci kısmı Gazan Han'a, ikinci kısmı ise Ulcaytu Han'a ithaf edilmiştir. Eser, genel itibari ile Cuveynî'nin Tarih-i Cihânguşâ adlı eserinin bir zeyli niteliğindedir.[9] Çalışmamızda, müellifin Berke Han hakkında vermiş olduğu malumatlar ve Berke Han'ın Hülegu Han ile yapmış olduğu savaşlar hakkındaki bilgilerinden yararlandık. Müellifin, yazmış olduğu eser dili oldukça ağır ve zor anlaşıldığı için, Ayetî tarafından hazırlanan sadeleştirilmiş nüshasından[10] istifade ettik.

Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed el-Cûzcânî

Tabakât-ı Nâsırî: 1193 yılında Lahor'da doğan müellif, gençlik yıllarını Horasan, Gur ve Gazne gibi eyaletlerde geçirmiştir.[11] Moğol saldırılarına tanıklık etmiş olan müellif, aynı zamanda Moğollara karşı yapılan savaşlara da katılmıştır. Bu dönemden sonra elçilik vazifesinden dolayı gitmiş olduğu bölgelerin durumu hakkında bilgiler ele almıştır. Müellifin ele almış olduğu kayıtlar arasında Harezmşah sultanı Muhammed dönemi ve sonraki faaliyetleri ile Hülegu Han'ın İran Seferi hakkında bilgiler yer almaktadır. Aynı zamanda müellifin Berke Han hakkında aktarmış olduğu kayıtlar çalışmamız bakımından son derece önemlidir. Moğollara karşı muhalif bir şahsiyet olan Cüzcanî, Berke Han'ın Müslüman olması hadisesini aktırdığı

[9] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 238-239; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, 301-302; Erdoğan Merçil, "Vassâf", *İA*,(İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, , 1986), 13: 232-234.
[10] Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Sadeleştirerek nşr. Abdulmuhammed Âyetî, (Tahran: 1346) .
[11] Müellif ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 162-163; A.s. Bazmee Ansari, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 98-99.

kayıtlarında, İslam kimliğini de öne çıkararak, Berke Han'ı diğer Moğol hanlarından ayrı tutmaktadır. Müellifin Çinggiz Han'ın oğlu Cuci ve ulusuna duyduğu sempati, Cuci Ulusu hakkındaki kayıtlarına da yansımıştır. Bu nedenle eserin önemi yapmış olduğumuz çalışmamız açısından dikkate değerdir. Çalışmamızda müellifin Berke Han hakkındaki kayıtlarından faydalandık. Eserin Ferid Puyan[12] tarafından yapılan tashihi ile birlikte Mustafa Uyar [13] tarafından yapılan Türkçe tercümesini karşılaştırmalı olarak kullandık.h

Hamdullâh el-Mustevfî el-Kazvînî

Târîh-i Güzîde: Hamdullâh Mustevfî el-Kazvînî [14] (Ahmed b. El-Atabek Taceddin Ebu Bekr Hamd) H.679/1281 yılında Kazvin'de doğdu. İlhanlılar döneminde yetişen tarihçilerin sonuncusudur.[15] Müellifin Tarîh-i Güzîde adlı eseri 1329 yılında tamamlanarak Reşîdu'd-dîn'in oğlu Gıyaseddin Muhammed'e sunduğu bilinmektedir. Tarîh-i Güzîde, Reşîdu'd-dîn'in Câmi'u't-tevârîh'inin taklidi gibi yazılmıştır. Fakat esere bazı ilaveler de eklenerek Câmi'u't-tevârîh'ten sonraki olaylar da aktarılmıştır. Eser peygamberler ve halifeler tarihi, İslam öncesi İran tarihi, İslam döneminde İran ve Turan'da bulunan boyların tarihi, Moğol tarihi ve âlimlerin ve şairlerin biyografileri, Kazvin'in tarihi ve topografyası olmak üzere altı kısımdan meydana gelmiştir. Eser ilk olarak 1910 yılında E. Browne tarafından tıpkıbasım olarak Londra'da yayımlanmıştır. 1944 yılında Hüseyn Nevai tarafından da Tahran'da yayımlanmıştır. Eserden, müellifin Berke Han hakkındaki kısa malumatlarından çalışmamıza katkısı bakımından yararlanmayı uygun bulduk. Çalışmamızda, eserin Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş tercümesinden[16] yararlandık.

[12] Minhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr. Ferid Puyan, (Kabil: Bunyad Ferheng Cihandari Gurî, 1391).
[13] Minhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar),* çev. ve not. Mustafa Uyar, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016).
[14] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazılığı*, 240-242.
[15] Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları- Tarih ve Müverrihler,* 309.
[16] Hamdullâh Müstevfiel-Kazvînî, Tarîh-i Güzîde, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay., 2018).

Fahru'd-dîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Tâcu'd-dîn Fahr-i Benâketî

Ravzatu ûli'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târîh-i Benaketi): El-Benaketî [17] Irak bölgesinde Benâketli olup doğum tarihi belli değildir. İlhanlılar döneminin şair ve müellifi olup Gazan Han ve Ulcaytu Han'ın muasırıdır. H.701/1302 yılında tertip edilen büyük kurultayda Gazan Han'ın huzuruna çıkarak yazdığı medhiyeyi okumuş ve Gazan Han tarafından kendisine *"meliku'ş-şu-ara"* unvanı verilmiştir. Yine İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han tarafından büyük bir tarih yazmakla görevlendirilmiş olan müellif *Ravzatu ûli'l-Elbab fi Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb* adıyla H.718/1318 yılına kadar gelen eseri meydana getirmiştir. Eser büyük ölçüde Reşîdu'd-dîn'in Câmi'u't-tevârîh eserinin tekrarı gibidir. Eserin Ca'fer Şi'ar'ın neşrinden faydalandık.[18] Müellifin Berke Han ile Hülegu Han arasında yapılan ve daha sonra Abaka Han ile yapılan savaşlar hakkında aktarmış olduğu kayıtlardan istifade ettik.

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebibekir Şebânkâre'î

*Mecma'u'l-Ensâb***:** Şebânkâre'î [19] Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. Huseyin, Fars bölgesinin Şebankare bölgesinde doğmuştur. Reşîdu'd-dîn'in aleyhtarı olmakla birlikte yazmış olduğu *Mecma'u'l-Ensâb* eserini adını zikretmeden eserinden istifade ederek yazılmış umumi tarihtir. H.738/1338 yılında ölmüştür. Eserini Reşîdu'd-dîn'in oğlu Gıyaseddin Muhammed'e takdim etmiştir. Araştırmamızda Mîr Hâşim Muhaddis'in neşrini kullandık. [20] Konumuzla ilgili sınırlı bilgiler veren müellifin eserinden Batu Han dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında vermiş olduğu malumatlardan yararlandık.

[17] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,* 240.
[18] Benâketî, *Ravzat ûlî'l-elbâb fî tevârî hi'l-ekâbir ve'l-ensâb*, neşr. Ca'fer Şi'âr, (Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı İlmi 1348/1969).
[19] Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, (İstanbul: 1981), 196.
[20] Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-Ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, (Tahran: Müessese-i İntaşarat-ı Emir-i Kemir, 1363/1985).

Kerîmüddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî

Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretu'l- ahyâr: Aksarâyî [21] (Kerimüddin Mahmud b. Muhammed) 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da yaşamıştır. İlhanlı Devleti zamanında Anadolu valisi olan Mücirüddin Emirşah'ın hizmetinde bulunmuştur. Emirşah'ın ölümünden sonra Gazan Han tarafından Anadolu vakıflarının mütevelliliğine getirilmiştir. Müellifin *Müsâmeret'ül-ahbâr ve Müsâyeretu'l-ahyâr* adlı Farsça eseri[22] Anadolu Selçuklu Devleti'nin İbn Bîbî'den sonra en önemli ana kaynağıdır. Müellif eserini 1323 yılında yazmış olup, İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi Timurtaş'a takdim etmiştir. 1333 yılında ölmüştür. Dört kısımdan oluşan kitabın ilk kısmında hicri, rumi ve celali takvimlerinden bahsedilir. İkinci kısımda peygamberler ve halifeler, Emeviler ve Abbasilerin tarihi anlatılır. Üçüncü kısımda Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminden yıkılış zamanına kadar yaşanan olaylar ve Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dönemindeki olaylar anlatılır. Dördüncü kısımda ise XIV. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihiyle ilgili bilgiler verir.

Dördüncü kısımda Altın Orda tarihini ilgilendiren Anadolu'daki hadiselerle ilgili hususlar, konumuz bakımından son derece önemlidir. Bunun yanında Altın Orda Devleti'nin Anadolu Selçuklu Devleti ile olan münasebetlerinde *Anonim Selçuk-nâme*[23] ve *İbn Bîbî*'nin[24] eserlerinden de istifade ettik

Gıyâsüddin Muhammed Hondmir

Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâdi'l Beşer: Hondmir [25] (Gıyaseddin Muhammed b.Hamideddin Muhammed) anne tarafından Mirhond'un torunu olup H.879/1475 yılında Herat'ta doğdu. Hondmir'in *Habîbü's-Siyer* adlı eseri üç ciltten meydana gelmiş olup umumi bir tarih kitabıdır.1535 yılında ölmüştür. Eserin birinci ve ikinci cildi İslam tarihinden bahseder. Üçüncü cilt ise Çinggiz Han'dan sonra

[21] Hayatı ve eserleri ile ilgili bkz. M.F. Köprülü "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" *Belleten*, VII/27, (Ankara 1943), 389-391; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 281-282.
[22] Kerîmüddîn Mahmûd Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay., 2000).
[23] Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk der Anatoli (Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi)*, ter. F. Nafiz Uzluk, III, (Ankara: 1952).
[24] İbn Bîbî, *el-Evamir'l Alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye*, I, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 1996).
[25] Togan, *Tarihte Usul*, 201; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 247-248.

Türklerin ve Moğolların tarihinden bahsetmektedir. Müellif, Reşîdu'd-dîn olmak üzere Vassâf ve Mirhond gibi müelliflerin eserlerinden geniş ölçüde yararlanarak eserini oluşturmuştur. Müellifin Berke Han hakkında ve Hülegu Han ile yapmış olduğu savaşları aktardığı kayıtlardan faydalandık.[26]

Hamîduddin Muhammed Mîrhond

Ravzatü's-Safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ: Mirhond [27] (Hamidüddin Muhammed b. Hondşah b. Mahmud el-Belhi, öl. 1535) aslen Buharalı olup H.836/1433 yılında Belh'te doğdu. Genç yaşlarda tarihe olan merakından dolayı arkadaşları vasıtasıyla dönemin ünlü bilginlerinden Ali Şir Nevai ile tanıştı. Onun vasıtasıyla bir tarih kitabı meydana getirdi. *Ravzatü's-Safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*adlı eserini Câmî'ût-Tevârîh ve Tarih-i Vassâf'tan geniş nakiller alarak meydana getirdi. Eser umumi bir genel tarih olup 1523 yılına kadar olan olayları anlatır. 7 ciltten meydana gelen eserin son cildini torunu Hondmir yazmıştır. Çalışmamızda Berke Han hakkındaki malumatlardan ve Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan münasebetleri aktaran kayıtlardan faydalandık. Biz eserin Cemşid Kiyanfer tarafından neşredilen kısmından yararlandık.[28]

Arapça Vekâyinâmeler

İzzeddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr

el-Kâmil fî't-Târîh: İbnü'l-Esîr [29] (İzzeddin Ebu'l-Hasan 'Alî el-Cezerî öl.1233) H.554/1160 yılında Cizre'de doğmuştur. Tahsilini Bağdat'ta tamamlamıştır. H.577/1182 yılından itibaren tarihle ilgilenmeye başlamıştır. Kudüs'ün Selahaddin tarafından alınmasından sonra Şam'a gitti. Ardından Selahaddin ile birlikte Antakya Seferine tarihçi olarak katıldı.

[26] Gıyâsüddin b. İmadeddin b.Hüseyin Hondmir, *Tarih-i Habîbü's-Siyer Fi- Ahbar-i Efrad-i Beşer,* Neşr. Hayyam, (Isfahan: Merkez-i Tahkikat-i Reyane-i Kaime-i İsfahan), I-IV.
[27] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 247-248.
[28] Muhammed b. Havend Şah b. Mahmûd Mîrhond, *Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ,* haz. Cemşid Kiyanfer, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380), I-VIII.
[29] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 137-138; A. Özaydın, "İbnü'l Esîr", *İA*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 2: 851-852.

İbnü'l-Esir Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah'ın hizmetinde bir süre bulunduktan sonra son yıllarını eser telif etmekle geçirdi. En önemli eseri *el-Kâmil fi't–Târîh* adlı büyük İslam tarihidir. Eseri insanlığın yaratılışından H.627/1230 yılına kadar olan olayları anlatır.[30] Çalışmamızda Ahmet Ağırakça tarafından eserin Türkçe tercümesinden[31] istifade ettik. Eserden daha çok Moğol seferleri, Kıpçaklar ve Altın Orda'yı ilgilendiren genel konularla ilgili bilgilerinden faydalandık.

Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî

Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳātü'l-)meşâhîr ve'l-aʿlâm: Zehebi[32] (Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, öl. 1348) aslen Meyyafarikinli olup H.672/1274 Dımaşk doğumludur. Uzun yıllar Şam'da müderrislik yapmıştır. Müellifin en hacimli eseri *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳātü'l-)meşâhîr ve'l-aʿlâm* adlı eseri yaklaşık 40 biyografinin yer almasıyla birlikte 622 yılından H.699/1300 yılına kadar olan olaylar yıl sırasına göre aktarılmıştır. Müellifin Berke Han hakkında vermiş olduğu malumatlar çalışmamız açısından son derece önemlidir. Çalışmamızda Tiesenhausen tarafından derlenip, İsmail Hakkı İzmirli[33] tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade ettik.

İbn Fazlullâh el-Ömerî

Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr: el-Ömerî,[34] (Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed, öl.1348) 1301 Dımaşk doğumludur. Babası Muhyiddin Yahya b.Fazlullah 1329 yılında Kahire'de Divan'ul İnşa'da sır kâtibi olarak çalıştı. Babasının yaşlanmasından sonra el-Ömerî onun yerine Memlûk Sultanı Kalavun'un sır kâtipliğini yaptı. el-Ömerî'nin en önemli eseri 27 ciltten meydana gelen *Mesâlikü'l-*

[30] Günaltay, *İslam Tarihin Kaynakları- Tarih ve Müverrihler*, 154.
[31] İbnü'l Esir, *el-Kâmîl fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Ocak yay., 2010), 1-11; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, W. Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I, çev. İ. Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941), 1-109.
[32] Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Tayyar Altıkulaç "Zehebi", *DİA,* (İstanbul, TDV Yayınları,2013), 44: 180-188.
[33] ez-Zehebi, *Tarih'ul-İslam*, W. Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I, çev. İ. Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).
[34] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 189-191.

ebsâr fî Memâliki'l-emsâr[35] eseridir. Eser dönemin Memlûk Devleti, Anadolu beylikleri ve Moğollar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Eserin müellifi, Memlûkların Altın Orda Devleti ile olan münasebetinden dolayı, siyasi ve ticari faaliyetler münasebetiyle Altın Orda ülkesine gidip gelenlerden, Altın Orda Devleti ile ilgili malumat sahibi olmuştur. Bu yüzden eserinde verdiği bilgiler son derece kıymetlidir.

İbn Kesîr

el-Bidâye ve'n-nihâye: İbn Kesîr[36] (İsmâ'îl b. Ömer, öl.1373) 1300 yılında Busra'da doğdu. H.705/1306 yılında Dımaşk'a gelerek zamanın büyük âlimlerinden dersler aldı. H.748/1348 yılında dönemin büyük âlimlerinden olan, aynı zamanda hocası da olan el-Zehebi'nin ölümünden sonra onun yerine müderris olarak atandı.

İbn Kesîr büyük bir tarihçi ve hadisçidir. Onun en önemli eseri 14 ciltten meydana gelen *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı büyük İslam tarihi eseridir. Eser yıllara göre tertip edilmiş olup hilkatten kendine dönemine kadar olan olayları aktarır. Çalışmamızda müellifin Berke Han hakkında verdiği malumatlardan istifade etmek adına eserin Türkçe tercümesini kullandık.[37]

Ebu'l Fazl Kadı Muhyiddîn Abdullâh İbn Abdüzzâhir

el-Ravzû'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir: 1223 yılında doğan müellif, Arap dili ve edebiyatı alanında temayüz etmesi nedeniyle dönemin yöneticilerinin dikkatini çekmiştir. Nitekim Memlûk Devleti'nin bünyesinde Divân-ı İnşâ'da görevlendirilmiştir. Aynı zamanda kâtiplik görevini de yapması, müellifin Altın Orda-Memlûk münasebetlerini yakından takip edebilme olanaklarını sağlamış ve bu suretle iki devlet arasında gidip gelen resmî belgeleri incelemiştir.

---

[35] el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr,* Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler,* çev. İ.Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941) I: 361-414; Şihabeddin b.Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsar fi Memâliki'l-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2014).

[36] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 196-198.

[37] İbn-Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye, Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yay., 1994), 1-15.

Aynı zamanda ünlü bir tarihçi olan müellif Sultan Baybars adına *el-Ravzû'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*[38] adında bir eser kaleme almıştır.[39] Çalışmamızda Berke Han ile Sultan Baybars arasındaki münasebetler hakkında mühim bilgiler veren eserden oldukça faydalandık. Özellikle Berke Han hakkında müellifin vermiş olduğu kayıtlar son derece kıymetlidir. Çalışmamızda Tiesenhausen tarafından derlenip, İsmail Hakkı İzmirli tarafından Türkçe tercümesi yapılan eserden faydalandık.[40]

el-Şeyh Kutbüddîn Musa b. Muhammed b. el-Yûnînî

Zeylü Mir'âtü'z-Zamân: H.639/1242 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelen müellif, babasının yanı sıra başka müelliflerden de ders alarak eğitimini tamamladı.[41] Tarih alanında da eserler veren müellif, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-zamân adlı eserine zeyl olarak Zeyl Mirat'üz-zamân adlı eserini kaleme aldı. Eser dört ciltten meydana gelmiş olup, 1256-1311 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır.[42] Çalışmamızda müellifin Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan savaşlar hakkında vermiş olduğu malumatlar hakkında bilgi aldık.

Cemâlüddîn Muhammed İbn Vâsıl el-Hamevî

Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb: 1207 yılında doğan müellif, eğitimini tamamladıktan sonra Kudüs'e gitmiş ve burada Eyyûbî hükümdarı Melik Salih'in hizmetine girmiştir. Daha sonra Necmeddin Eyyûb'un himayesine giren müellif, 1297 yılında vefat etmiştir. Müellif, Eyyûbîler devri ile ilgili kaleme aldığı eserinin daha sonraki olayları İbn Abdüzzâhir'den aldığı tekrardan ibarettir.[43] Çalışmamızda Tiesenhausen tarafından derlenen ve Türkçe tercümesi yapılan Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler[44] eserinden yararlandık. Berke Han ile Baybars arasındaki münasebetleri anlatan eser, çalışmamız açısından önemli bilgiler vermektedir.

---

[38] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazılıcığı*, 156.
[39] Asri Çubukçu, "İbn Abdizzâhir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 289-291.
[40] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).
[41] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 177;Fatma Kızıl, "Yûnînî Ali b.Muhammed", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 595-596.
[42] el-Şeyh Kutbeddin Musa b. Muhammed b. el-Yûnînî, *Zeyl Mir'atu'z-Zaman*, (Haydarabad H.1375/1955), III.
[43] Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 439-440; Adnan Sadık Erzi, "İbn Vâsıl", *İA*, (Eskişehir: TDV Yayınları, 1997), 2: 833-855.
[44] İbn Vâsıl el-Hamevî, *Müferricü'l-Kurûb*, haz. W. D. Tiesenhausen, *Altın Orda Devletine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).

Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn

Kitâbü'l-'Îber: H.732/1332 yılında Tunus'ta doğan ünlü İslam âlimi ve filozofu olan İbn Haldûn, Mukaddime adlı eserinin bir devamı olarak ele aldığı eserini H.807/1405 yılına kadar gelen olayları kapsamaktadır. Eser bir dünya tarihi olup, Altın Orda Devleti hakkında da bilgiler içermektedir.[45] Çalışmamızda müellifin Berke Han'ın Müslüman olması hadisesini farklı bir bakış açısıyla ele almış olması, konumuzun işleyişine önemli katkılar sunmuştur. Çalışmamızda eserin Abdülmecid Ayetî tarafından Farsça tercümesini kullandık.[46]

Takiyüddîn Ahmed b. Alî el-Makrîzî

Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Mülûk: H.765-766/1364-65 yıllarında Kahire'nin Burcuvan semtinde doğdu. Anne ve baba tarafından ilimle uğraşan bir aileye mensup olan Makrîzî, bunun yanında önemli tarih eserleri de meydana getirmiştir. Bu eserlerinden bir tanesi olan Kitabü's-Sülûk, Mısır tarihini kapsamakta olup H.566-844/1171-1441 yılları arasında yaşanan olaylardan bahsetmektedir.[47] Çalışmamızda, müellifin Berke Han ile Baybars arasındaki münasebetleri aktardığı kayıtlardan faydalandık. Bu eserin Beyrut'ta neşredilmiş kısımlarından faydalandık.[48]

Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb Nüveyrî

Nihâyetü'l-İreb fî Funûni'l-Edeb: H.677/1279 yılında doğmuş olan müellif H.733/1333 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Aslen Mısırlı olup, Memlûk hükümdarı el-Melik'ün-Nasır'ın hizmetinde bulunarak çeşitli görevler yapmıştır. 1331 yılında kaleme almış olduğu Nihâyet'ül-İreb fi Funûni'l-Edeb adlı eseri otuz ciltten meydana gelmektedir.[49] Müellif eserinde Berke Han döneminden başlayarak Özbek Han'a kadar olan dönemler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çalışmamızda, eserin

[45]Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 259-262; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları,1999), 19: 538-543.
[46] Ebu Zeyd Abdulrahman bin Muhammed İbn Haldûn, *el-Îber (Tarih-i İbn Haldûn)* terc. Abdülmecid Ayeti, neşr. (Tahran: Pejoheşkede-i Ulum İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi H.1383) I-IV.
[47] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 208-209; Günaltay *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler* 352; Eymen Fuad Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003) 27: 448-451.
[48]Takiyüddin Ahmed b. Ali b. el-Makrizi, *Kitab'üs-Sülük fi Marifet-i Düvel'il-Mülük,* Tah. Muhammed Abdulkadir 'Âta, (Beyrut/Lübnan Dar'ul-Kutub'il-İlmiye, 1997) I-VIII.
[49] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 180-181;Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, 251-253; Mustafa Öz, "Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 304-306.

Tiesenhausen tarafından derlenip, İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık.[50]

İbn Mufaddal

en-Nehcü's-Sedîd: Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız müellif, Mısırlı bir Hıristiyan olup, H.658-748/1260-1348 yılları arasındaki olayları kapsayan eseri, Mekin b. Âmîd'in eserinin zeylidir.[51] Müellif, eserinde İbn Abdüzzâhir ve İbn Şeddâd'ın çalışmalarından oldukça yararlanmıştır.[52] Çalışmamızda, müellifin Berke Han hakkında vermiş olduğu malumatlardan yararlandık.

Rüknüddîn Baybars

Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre: Memlûk sultanı Kalavun ile birlikte savaşlarda bulunmuş olan müellif 1247 yılında doğmuştur. Sultan Melik en-Nasır'ın üçüncü hükümdarlığı döneminde saltanat naipliğine kadar yükselmiştir. Müellif tarih alanında da önemli eserler yazmıştır. Bu eserlerinden en önemlisi Baybars Tarihi olarak da bilinen *Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre* adlı İslam tarihidir. Müellif, Memlûk Devleti'nin bünyesinde olduğu için, ele almış olduğu kayıtlar kendi derlediği malzemeye dayanmaktadır.[53] Eser çalışmamız açısından Berke Han dönemine ait kayıtları içerdiği için son derece önemlidir. Berke Han ile Baybars arasındaki münasebetleri aktarması bakımından eserin, Tiesenhausen tarafından derlenip, İsmail Hakkı İzmirli tarafından Türkçe tercümesini kullandık.[54]

[50] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-İreb*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).
[51] Togan, *Tarihte Usul*, 204.
[52] İbn Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).
[53] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 176-177; D. B. Margoliouth, "Baybars", *İA*, (İstanbul: TDV Yayınları,1961), 2: 363-364; Asri Çubukçu, "Baybars", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 7: 220-221.
[54] Baybars, *Zübdetü'l-fikre*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941).

Çalışmamızda mezkûr kaynaklar dışında İbn Şeddâd[55], İbn Tağrîberdî[56] ve İbn Arabşah'ın[57] eserlerinden de faydalandık. Mezkûr müelliflerin, eserleri konumuz açısından ele aldığımız kaynaklara yardımcı olmaları hasebiyle son derece önemlidir.

Türk, Moğol, Ermeni Ve Süryani Kaynakları

Ötemiş Hacı

Çengiz-name: Altın Orda Devleti'nin günümüze kadar ulaşabilmiş en önemli kaynaklarından bir tanesi olan Ötemiş Hacı'nın Çengiz-namesi Moğollar ve Altın Orda Devleti hakkında bizlere çok önemli bilgiler sunmaktadır. Eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup 16.yüzyılda yazılmıştır. Eseri ilk defa Kazan Hanlıkları için yazmış olduğu makalelerinde kullanan Rus şarkiyatçı V.P.Yudin kullanmış olup, ardından Çağatayça'dan Rusça'ya çevirmiştir.[58] Ötemiş Hacı'nın Çengiz-namesi gerek devletin siyasi ilişkileri gerekse de sosyo-ekonomik yapısı hakkında en ayrıntılı bilgileri içeren asli kaynak olarak ayrı bir konuma sahiptir. Eser iki nüshadan oluşmaktadır.[59] Eserin müellifi hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte Çinggiz Han'ın torunlarının hizmetinde olan eğitimli biri olduğu ve ele aldığı konularla ilgili vekâyinâmelerle diğer kayıtlara başvurduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda eserin İlyas Kemaloğlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş olan tercümesinden[60] istifade ettik.

[55] İbn Şeddâd, *Al-Melik-Al-Zahir Baypars Tarihi* II, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, 2.bs. (Ankara: TTK Yay. 2000).
[56] İbni Tagrıberdi, *en-Nücümu'z-Zahire*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2013).
[57] İbn Arabşah, *Acaibu'l Makdur*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2012).
[58] İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*, 2.b (İstanbul: Ötüken Yay. 2015) , 21.

[59] Eserin ilk nüshanasını 1992 yılında Rus şarkiyatçı V.P. Yudin Kazakistan'da neşretmiştir. İnceleme, metin, tercüme ve tıpkıbasım bölümlerinden oluşan bu esrin ikinci bir neşri Japonya'da Takushi Kawaguchi ve Hiroyuki Nagamine tarafından 2008 yılında basılmıştır. 1913 yılında Zeki Velidi Togan Orenburg şehrinde bu eserin ikinci nüshasını bulmuş ve Türkiye'ye getirmiştir. Bugün bu nüsha Zeki Velidi Togan'ın kızı Prof. Dr. İsenbike Togan'ın kütüphanesinde bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Ötemiş Hacı- *Çengiz-name*, çev. İlyas Kemaloğlu, 3.bs. (Ankara: TTK Yay., 2018).
[60] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, çev. İlyas Kemaloğlu, 3.bs. (Ankara: TTK Yay. 2018).

Manghol-un Nuiça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi)

Moğolların Gizli Tarihi: Manghol-un Nuiça Tobça'an[61] Moğollar hakkında efsanevî menşeden yararlanılarak yazılmış ve Ögedey dönemine kadar en eski bilgileri içeren eserdir. Eserin müellifi belli değildir, fakat H.637/1240 yılında yazımının bittiği tahmin edilmektedir. Çalışmamızda, eserden Altın Orda Devleti'nin kuruluşundan önce Moğollar hakkında bilgi vermek adına yararlandık.

Çalışmamızda Arap ve Fars kaynakları dışında Ermeni ve Süryani kaynaklarını da kullandık. Ermeni ve Süryani müellifleri tarafından özellikle Orta Asya devletlerinin tarihleri açısından sundukları bilgiler son derece önemlidir. 13.yüzyıla ait Arap ve Fars kaynakları dışında Ermeni ve Süryani kaynaklarının aktırmış olduğu bilgiler, konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadırlar. Çalışmamızda Ermeni ve Süryani kaynaklarının en kapsamlı çalışmalarını kullanmaya çalıştık. Nitekim bu çalışmalardan en önemlileri A.G.Galstyan[62], Ankerli Grigor[63], Genceli Kiragos[64], Vardan Vardaped[65], Korykoslu Hayton[66], gibi müelliflerin kayıtlarından istifade ettik. Çalışmamızda mezkûr müelliflerin eserlerinin Türkçe tercümelerinden faydalandık. Ayrıca Gürsoy Solmaz'ın[67] ve Hasan Oktay'ın[68] Ermeni kaynaklarını kullanarak, Moğollar hakkında hazırlamış oldukları eserlerden de yararlandık.

Çalışmamızda mezkûr eserler dışında Ebü'l Ferec İbnü'l-İbri'nin Tarih-i Muhtasari'd-Düvel[69] eserini, Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus)'un Abu'l Farac

[61] Manghol-un Nuiça Tobça'an *(Moğolların Gizli Tarihi)* çev. Ahmet Temir, TTK 6.tıpkıbasım, (Ankara: TTK Yay., 2019); *Moğolların Gizli Tarihçesi* çev. Mehmet Levent Kaya, 3.bs. (İstanbul: Kronik Yay., 2019).
[62] A.G.Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, 2.bs. (İstanbul: Yeditepe Yay., 2017).
[63] Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrant. D. Andreasyan, 2.bs. (İstanbul: Yeditepe Yay., 2012).
[64] Genceli Kiragos, *Moğol İstilası (1220-1265)*, terc. Mahmut Kemal Bey, çev. ve not. Fuat Hacısalihoğlu-İlhan Arslan, (İstanbul: Post Yay., 2018).
[65] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 1937).
[66] Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, (İstanbul: Selenge Yay., 2015).
[67] Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, (Ankara: Elips Yay.,2009).
[68] Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, (İstanbul: Selenge Yay.2007).
[69] Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, (Ankara: TTK.Yay., 2011).

Tarihi[70] adlı eserinden ve Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbar[71] adlı eserinden yararlandık. Bu eserler, çalışmamıza yardımcı olmaları bakımından son derece mühimdir.

Seyahatnameler

Ebu Abdullâh İbn Battûta

İbn Battûta[72] (Muhammed b. Abdullah el-Levati el-Tanci) H.703/1304 yılında Tanca'da doğdu. H.725/1325 yılında Hac maksadıyla başladığı yolculuğunu Irak, Bağdat, Şam daha sonra Anadolu'dan geçip Altın Orda Devleti'nin şehirlerini dolaşarak tamamladı. Altın Orda Devleti'nin bulunduğu durumu, şehir hayatını ve yaşayışını detaylı bilgiler edinerek anlatmıştır. Altın Orda hanlarını ve ailelerini tanımış, şehir hayatındaki gelenekleri öğrenmişti. Çalışmamızda İbn Battuta seyahatnamesinin Türkçe tercümesini kullandık.[73]

Marco Polo

Marco Polo'nun babası ve amcası Papa IX. Gregoruis tarafından H.669/1271 yılında Çağatay hükümdarı Kubilay Han'ın yanına gönderilmişti. Marco Polo da babasıyla birlikte Hanbalık'a gitmişti. Marco Polo'nun babasıyla birlikte çıktığı bu yolculuk 2.5 yıl sürdü. Bu yolculuğu boyunca Anadolu, Mezopotamya, Türkistan, İran ve Çin'i dolaşmıştır. Kubilay Han'ın kendisine vermiş olduğu görevle 17 yıl dünyanın doğu bölgelerinde bulunan ülkeleri dolaşmış coğrafya ve tarih incelemeleri yapmıştır. Çalışmamızda Marco Polo Seyahatnamesi'nin Türkçe tercümesinden yararlandık.[74]

Plano Carpini

H.577/1182'de doğan seyyah H.640/1243 yılında Papa IV. İnnokentiy tarafından Moğol ülkesine gönderilerek, ondan Moğolların dini yaşantısı hakkında

[70] Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi,* çev. Ömer Riza Doğrul, 2.bs. (Ankra: TTK Yay., 1987).
[71] Abdulgaffar Kırımi, *Umdetü'l-Ahbâr*, I.Transkripsiyon, Derya Derin Paşaoğlu, Edit, İ.M. Mirgaleev, (Kazan: Tarih Enstitüsü, 2014).
[72] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 255-257.
[73] İbn Battuta, *Seyahatname*, çev. A.Sait Aykut, 6.bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).
[74] Marco Polo, *Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati,* çev. Hande Loddo, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003).

bilgiler edinmesini ve Moğolları Hristiyanlığa davet etmesini istedi. Moğollarla tanışan ilk Avrupalı seyyah olan Plano Carpini seyahatine H.642/1245 yılında Lion'da başladı. Karadeniz sahillerindeki ülkeleri takip ederek Altın Orda Devleti'nin başkenti olan Saray şehrine ulaşmıştır. Burada Altın Orda hükümdarı Batu Han'la tanışmış ve Batu Han onu Moğolistan'a göndermiştir. Moğolistan'a geldiğinde Moğollar ona imparatorluğun gücünü göstermek adına Kara-Kurum'da büyük bir toy düzenlediler. Bu toy sırasında Güyük Han ile tanıştıktan sonra Carpini tekrar Lion şehrine dönmüştür. Seyahati iki buçuk yıl sürmüştür. Carpini bu seyahati boyunca bozkır halklarının yaşayış tarzlarını, örf ve adetlerini, giyim kuşam adetlerini, askeri durumlarını, dini inançları hakkında birçok bilgi elde etmiştir. Carpini Altın Orda Devleti hakkında da bilgiler vermekte olup, bazı konularda Altın Orda Devleti'nin Ruslar üzerindeki yapmış oldukları etkilerden de bahsetmektedir. Çalışmamızda Carpini'nin Türkçeye tercüme edilen seyahatnamesinden faydalandık.[75]

Wilhem Von Rubruck

Rubruck, H.616-627/1220-1230 yılları arasında Fransa'da doğmuştur. Fransız seyyah Haçlı Seferi sırasında Fransa Kralı'na refakat ederek, Sartak'a gönderilen heyetin başkanlığını yapmıştır. Bu sırada Moğolların Hıristiyan olmadığını görünce büyük şaşkınlığa uğramıştır. Rubruck, Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın yanına uğradıktan sonra Moğolistan'a gitmiştir. Burada 6 ay sarayda kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür. Bu seyahatnamede Moğolların şehir ve bozkır hayatlarının yanı sıra, Moğolların Hıristiyanlarla ilişkisi gibi konulara yer verilmiştir. Çalışmamızda eserin Türkçe'ye tercümesini kullandık.[76]

Araştırma Eserler

Çalışmamızda, yukarıda bahsettiğimiz ana kaynaklar dışında, Altın Orda Devleti'nin tarihi hakkında ve çalışmamıza katkıda bulunan telif edilmiş tetkik eserlerden de istifade ettik. Bu eserleri, özellikle kullandığımız ana kaynakların

[75] Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi- 13.Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, çev. Ergin Ayan, 2.bs. (İstanbul: Kronik Yay. 2018).
[76] Wilhem Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat,* çev. Ergin Ayan, (İstanbul: Kronik Yay. 2019).

yanında karşılaştırmalı olarak kullanarak, değerlendirmeye özen gösterdik. Altın Orda Devleti tarihi hakkında ve Berke Han hakkında yapılmış çalışmaların bir kısmı şöyledir: Jean Richard'ın "*Berke Han'ın İslama Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı"*[77]adlı makalesi, konumuz açısından önemli bir çalışmadır. Berke Han'ın Müslüman olması ile ilgili vermiş olduğu bilgilerden yararlandık. İlyas Kemaloğlu tarafından "*Moğolların Kafkasya Politikası*" [78] adlı çalışması, çalışmamızın Berke Han döneminde İlhanlılar ve Memlûk Devleti'nin Altın Orda Devleti ile olan münasebetlerini aktarması bakımından başvurulan eserlerden biri olmuştur. Yine İlyas Kemaloğlu'nun "*Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi)*"[79] adlı çalışması da kullandığımız tetkik eserler arasında başvurduğumuz önemli eserlerdendir.

Çalışmamızda Rene Grousset tarafından hazırlanmış olan "*Bozkır İmparatorluğu*"[80] adlı eser ile Jean-Paul Roux tarafından hazırlanmış olan "*Moğol İmparatorluğu Tarihi*" [81] adlı eser de Berke Han hakkında önemli bilgileri barındırmaları bakımından başvurduğumuz tektik eserler arasında bulunmaktadırlar. Araştırma eserler içerisinde Berke Han hakkında en önemli bilgileri vermiş olan Mehmed Murad Remzî'nin "*Telfikü'l-Ahbâr ve Telhikü'l-Â'sâr fî Vakâyî'-i Kazan, Bulgar ve Mulûki't-Tatar*"[82] adlı çalışması, müellifin birçok Arap ve Fars kaynaklarına başvurarak eserini hazırlaması, çalışmayı daha değerli kılmıştır.

Çalışmamızda başvurduğumuz eserlerden biri de A.Yu. Yakubovskiy'nin "*Altın Ordu ve Çöküşü*"[83] adlı eseridir. Müellif, bu çalışması ile önemli bir boşluğu doldurmuştur. Türkiye'de Altın Orda Devleti tarihine yönelik çalışmalar Mustafa

[77] Jean Richard "Berke Han'ın İslama Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", çev. Abdulkadir Yuvalı, *Türk Kültürü Dergisi*, Say.306, 1988.
[78] İlyas Kamalov, *Moğolların Kafyasya Politikası,* (İstanbul: Kaknüs Yay.2003).
[79] İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya "Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi*, 2.bs. (İstanbul: ÖtükenYay., 2015) .
[80] Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu (Attila- Cengiz Han- Timur)* çev. M.Reşat Uzmen, 7.bs. (İstanbul: Ötüken Yay., 2017).
[81] Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2001).
[82] Mehmed Murad Remzî, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telhikü'l-Â'sâr fî Vakâyî'-i Kazan, Bulgar ve Mûluki't-Tatar*, tah. İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kitab'ul-İlmiyye, H.1423), I.
[83] A.Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, (Ankra: TTK Yay. 1992).

Kafalı'nın "*Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*"[84] ile "*Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*"[85] adlı eserleri, Türkiye'de bu alandaki boşluğu dolduracak önemli adımlardan olmuştur.

Rizâeddin Fahreddin tarafından hazırlanan "*Altın Ordu ve Kazan Hanları*"[86] adlı eser, Altın Orda Devleti hakkında ve Berke Han dönemi hakkında önemli bilgiler vermesi bakımından başvurduğumuz tetkik eserler arasında yer almaktadır. George Vernadsky'nin "*Moğollar ve Ruslar",* Akdes Nimet Kurat'ın, "*Altın Ordu Devleti*"[87], Altay Tayfun Özcan'ın "*Moğol-Rus İlişkileri*"[88], W.D. Tiesenhausen tarafından yapılan "*Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*"[89] Gamirzan Davletşin'in "*Türk-Tatar Kültür Tarihi*"[90] Abbas İkbal'in "*Tarih-i Moğol*"[91], J.Joseph Saunders'in "*History Of Mongols*"[92] adlı eserinin Farsça tercümesi, Uli Schamiloglu'nun "*Altın Ordu*"[93] adlı eserler çalışmalarımızda yararlandığımız eserlerin başında gelmektedir.

Çalışmamızda Berthold Spuler'in "*İran Moğolları*"[94], Abdulkadir Yuvalı'nın "*İlhanlılar Tarihi*"[95], Joseph De Guignes'in "*Hunların Türklerin Moğolların ve Daha*

[84] Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri,* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976).
[85] Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi,* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Tarih Araştırmaları, 2009).
[86] Rizâeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları,* not.-çev. İlyas Kamalov, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2003).
[87] Akdes Nimet Kurat, "*Altın Ordu Devleti*", Türk Dünyası El Kitabı, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976).
[88] Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri,* (Ankara: TTK Yay., 2017).
[89] W.Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I. çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941).
[90] Gamirzan Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, çev. Albina Tuzlu, (Ankara: TTK Yay. 2013).
[91] Abbas İkbal, *Tarih-i Moğol (Ez Hamle-i Çinggiz ta Teşkil-i Devlet-i Timuri),* (Tahran: Müessesat-ı İntişarat-ı Emir-i Kebir, H-1388).
[92] J.Joseph Saunders, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol*, terc. Ebu'l-Kasım Halet, (Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir,1363).
[93] Uli Schamiloglu, Altın Ordu, *Türkler Ansiklopedisi*, Edit. Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2002), VIII.
[94] Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK Yay., 1957).
[95] Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1994).

Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi"[96] adlı eserleri de çalışmalarımıza katkıları bakımından önemli eserlerdir.

[96]Joseph De Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçon, Yay. Haz. Erol Kılınç, 2.bs. (İstanbul: Ötüken Yay. -2019), I-IV.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ KURULMADAN ÖNCE MOĞOL ULUSU

Ortaçağ dünyasında 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarında Türk dünyası üzerinde sınırlı olmayıp, dönemin dünyasının da büyük bir kısmını içine alan Avrupa ve Asya bölgelerinin tamamını yakından alakadar eden önemli bir hadise meydana gelmiştir. Bu hadise dönemin dünyasına yeni bir düzen oluşturmaya çalışan başında Çinggiz Han'ın bulunduğu Moğolların kurmuş olduğu imparatorluktur. Bu imparatorluğa, devletin kurucusunun aldığı unvan da olan Çinggiz Han adıyla "*Çinggiz İmparatorluğu*", "*Moğol"* ya da *Moğol-Türk İmparatorluğu*" denilmektedir.[97]

Dilleri Altay dil ailesinden Mançu-Tunguzca, Türkçe ve Korece ile gramer ve kelime bakımından ilişki içindedir. Moğol adı, kaynaklarda ilk defa 7. yüzyılda T'ang sülalesi resmi tarihleri *Chui T'ang-shu ve Hsin T'ang-shu'*da " *Meng-wu*" ve "*Meng-wa*" şeklinde Proto-Moğol Shih-wei kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi şeklinde geçmektedir. Moğol adı, Çinggiz Han zamanında devlet kavramı olarak kullanılmış, millet kavramı olarak ise Çinggiz Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Arkeolojik kazılarda tarih öncesi kayıtlara göre Moğol kabileleri henüz milattan önceki dönemlerde Türk asıllı kabilelerin doğusunda bulunup, Tula Nehri'nin kaynakları, iki ırk arasında sınır teşkil etmiştir. [98]

Türk tarihinin ilk büyük imparatorluğunu meydana getiren Hunlar, Orta Asya bölgesinde birçok Türk kavmini içinde barındırarak, onları bir birlik içinde birleştirip yaşatmışlardır. Mete Han'ın idaresinde bulunan bu topluluklar Hun İmparatorluğu'na bağlanarak dönemin ilk siyasi teşekkülünü meydana getirmişlerdir. Aradan geçen uzun bir zamanın ardından Hun İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte burada

---

[97] Ahmet Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı", *Türk Dünyası El Kitabından Ayrıbasım,* (Ankara: Ayyıldız Mat. 1975), .912.

[98] Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2005), 30: 225-229; İbn Haldûn, el-Îber adlı eserinde Moğolların kökeni ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Moğollar Türk neslindendir. Türklerin hepsi Yafes'in çocuklarıdır. Bu doğru bir sözdür. Tevrat'ta da tam da bu şekilde geçmektedir. Bu iki milletin yaşadığı yerler Tamğaç bölgesidir. Tamğaç bölgesi, Türkistan ve Kaşgar ve bu bölgeye bağlı Maveraünnehir bölgesinin olduğunu söylemektedirler. Aynı şekilde Kazak, Oğuz, Hazar, Hıfşah veya Kıpçak, İmek, Alan'lar Türk kavimlerinden sayılmaktadır."Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Zeyd Abdulrahman bin Muhammed İbn Haldûn, *el-İber (Tarih-i İbn Haldûn)* Farsça terc. Abdülmecid Ayeti, neşr. (Tahran: Pejoheşkede-i Ulum İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi, H.1383), IV: 862-863.

bulunan topluluklar başkaldırarak Hun Devleti'nin yıkılmasına neden olarak yeniden dağınık bir halde yaşamaya başlamışlardır. 552 yılında Bumin Kağan tarafından Göktürk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, bu devlet Orta Asya bölgesinin Karadeniz'den Kore'ye kadar olan uzun bir sahanın tek hâkimi olmuştur. Mezkûr devlete daha sonra Moğol ve Mançu kabileleri de itaatlerini bildirmişlerdir.[99] Orta Asya bölgesinde sürekli değişen dengelerden dolayı kabileler devamlı olarak başkaldırıp bazen bağlı olduğu devlete karşı diğer bir devletle işbirliği içine girebilmişlerdir. Buna örnek vermek gerekirse; 582 yılında zayıflayan Göktürk Devleti'nin bünyesinde bulunan Moğol kabileleri bağımsız hareket ederek, Göktürklere karşı mücadele veren Çin hükümetine bağlanmışlardır. Moğol kabilelerinin bu şekilde bazen Çin hükümeti tarafında yer almaları bazen de Göktürk Devleti'nin yanında yer almaları Göktürk Devleti'nin 744 yılındaki inkırazına kadar devam etmiştir. Göktürk Devleti'nin yıkılmasının ardından aynı coğrafyada kurulan Uygur Devleti siyasi birliği sağlamış ve Moğolları tabiiyeti altına almıştır.[100]

745 yılında kurulan Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılınca hâkimiyet Uygurlardan Kırgızlara geçmişti. Kırgızların bölgede sağlam bir hâkimiyet kuramamalarından dolayı kısa bir sürede dağılmalarıyla birlikte, Orta Asya bölgesi bir süre istikrarsız bir vaziyet almış ve bağımsız kabileler arasında yaşanan mücadelelere şahit olmuştur. Bundan sonra Moğol kökenli Karahıtay Devleti'nin sözü mezkûr coğrafyada geçmeye başlamıştır. Bu durum Çinggiz Han'ın ortaya çıktığı zamana kadar devam etmiştir.[101]

[99] Ahmet Taşağıl, "*Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar*", (Haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, 2.bs. (İstanbul: Ötüken Yay., 2017), 11-12.
[100] Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, 3.bs. (Ankara: TTK yay., 2018) I: 47; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu (Attila- Cengiz Han- Timur)* çev. M. Reşat Uzmen, 7.bs. (İstanbul: Ötüken Yay. 2017), 140-141.
[101] Taşağıl, *Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar*, 12.

Moğolların yaşadığı ve doğup büyüdükleri yerler, ziraata elverişli olmayıp, topraklarının enine ve boyuna göre uzunluğu yedi sekiz aylık bir yoldan fazladır.[102] Moğolların doğusunda Hıtay, batısında Uygur, kuzeyinde Kırgız ve Selenge, güneyinde ise Tangut ve Tibet ülkeleri bulunur.[103] Moğol Devleti'nin hükümdarı Çinggiz Han'dan önce Moğol ulusları arasında bir birlik meydana gelmemişti. Çinggiz Han öncesi dönemde Moğol kabileleri kendi aralarında dağınık bir şekilde yaşayıp sürekli birbirleriyle savaş halinde idiler. Her boy kendi kabilesinin reisinin sorumluluğu altındaydı. Bunun en iyi örneği ise Çinggiz Han'ın babası Yesügey Bahadır'ın Kıyat kabilesinin reisi olmasıdır. Birçok görüşe göre bütün Moğol kabilelerinin lideri olan Yesügey Bahadır *W.Barthold*'a göre ise tüm Moğol uluslarının reisi olmayıp, kendi kabilesi olan Kıyatların reisidir. Çünkü ona göre; "*Yesügey'in ömrünün son yıllarında kalabalık bir kabilenin reisi olması durumu da şüphelidir. Yesügey 1167'de oğlu Timuçin henüz 12 yaşında iken ölmüştür. Onun ölümüyle birlikte reisi bulunduğu kabile dağılmış olmalıdır. Herkesin terk ettiği Timuçin ile annesi ve kardeşleri avcılık ve balıkçılık ile yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır. Demek oluyor ki, Timuçin'e babasından liderlik tevarüs etmemiş ve kurmuş olduğu ülkesinin temellerini kendi başına atmıştır. İşte bu sebeple o emellerine diğer bütün hükümdarlara nazaran, çok daha geç erişebilmiştir.*"[104] 12. yüzyılın başlarına kadar dağınık halde yaşayan Moğol kabileleri arasında, bu dönemde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Moğolların bu dönemiyle ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte Moğollarla ilgili bilgiler daha çok mitolojik ve efsaneler üzerine yazılmış kayıtlardan ibarettir. Moğolların yaratılışı ile ilgili bu efsanevî bilgiler başta Çin kayıtları olmak üzere Gizli Tarih ve Reşîdu'd-dîn'in kaleme aldığı eserlerden oluşmaktadır. Buna göre 12. yüzyılda Tatarlar[105] ile Kereitler arasında Onon ve Kerülen ırmakları üzerinde

[102] Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Riza Doğrul, 2.bs. (Ankra: TTK Yay., 1987), 476; Alâ'u'd-din Ata-Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay., 2013), 82-83.

[103] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 82-83.

[104] W.Barthold, "Çinggiz Han", *İslam Ansiklopedsi,* 5.bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 3: 91-98.

[105] Tatarlar hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Kamalov "*Avrasya Fatihi Tatarlar*", (İstanbul: Kaknüs Yay., 2007), 11-34; Reşîdu'd-dîn'in, Cami'ut-tevârîh adlı eserinde Tatarlar hakkında şu bilgiler yazmaktadır: "Eski zamanlarda her kavim kendilerini bir lakap ve unvanla tanıtırlardı. Bu kavimlerden her biri kabilelere dönüştüler. Celayirliler, Oyratlar, Tatarlar ve diğerleri gibi. Onların yurtları ve ülkeleri belirli yerlerde idi. Onların yüzleri, konuşmaları, Moğolların konuşmaları ve karakterleri ile aynı idi. O zamanlar Moğol kavminin şubeleri Türk kavimlerinden idi. Onların devletlerinin büyüklüğü ve yüceliği diğer kavimleri de bu cümleden saymalarına sebep olmuştur. Adı geçen kavimlerin hikâyesi bu şekildedir; Bu kavmin tamamı yetmiş bin hanedir. Onların ülkeleri, yurtları, yaşadıkları yerler kavim

Kabul Kağan başkanlığında Börçiğin kabilesi yaşamaktaydı. Bu kabile H.524/1130 yıllarında komşuları olan Çin'e karşı seferler düzenleyerek adlarından bahsettirmeye başlamış, daha sonra kendi kabilelerini birleştirip siyasi bir teşekkül olarak "*Moğol*"[106] adını almışlardı. Kurulacak olan Moğol İmparatorluğu'nun banisi Timuçin, yani daha sonraları Çinggiz Han unvanı ile anılan hükümdar, Moğol ve Türk kabileleri arasında

kavim ve şube şube belirlidir. Hıtay ülkesinin sınırlarına yakın olup, onların en seçkin yurtları bu bölgeler olmuştur. Birçok zamanlar Hıtay hükümdarlarının tabiiyeti altında idiler. Onlardan bazısı her zaman fitne ve isyan çıkarmakla uğraşmışlardır. Hıtay hükümdarları onları bu bölgelerden sürmek için ordular göndermiştir. Yıllarca bu kavimler arasında kalıcı savaşlar yaşanmış ve birçok savaşlar meydana gelmiştir. Derler ki; bir zamanlar Tatar, Dorban, Salciyut ve Katkın kavimleri birbirleriyle birleşerek, hepsi nehrin alt kısmına yerleşmişlerdir. Toplandıkları yer Ankore Moran Nehri olmuştu. Bu nehir çok büyüktür, Moğol kavmi orada yaşamakta idi. Onlara Osutu-Mangut diyorlardı. Bu sınırlar bu zamana kadar onlara ait olmuştur. O nehir, Katkas adı verilen şehre yakın bir yerde idi. Tatarlar, bıçak ya da çakı yapımında büyük bir şöhrete sahiptiler. Şimdiye kadar Moğollar arasında olan yasak onların arasında geçerli değildi. Kin, fitne ve düşmanlık onların tabiatında fazlasıyla var idi. Onlardan büyük bir kısmı eğer birbirleriyle düşmanlık edip savaşmazlarsa ve birbirleriyle ittifak edip birlik olurlarsa Hıtay kavimlerinden ya da diğer kavimlerden hiçbirisi onlara güç yettiremezdi. Ancak Tatarların arasında husumet ve savaş var idi. Eski zamanlarda birçok vakitler, kavimler ve ülkeler üzerine saldırıp onlarla savaşmakta idiler. Bu şekilde tüm saygınlık ve yücelik ve üstünlüğü, diğer Türk kavimlerinin üzerinden alıp kendilerini meşhur ettiler, bu şekilde bu kavimlerin tümüne Tatar dediler. Tatarlar, Çinggiz Han'ın atalarından onun dönemine kadar hep savaş halinde oldular; Tatar kavimleri bir fırsat buldular ve Kıyat kavminin ceddi olan Kabul Han'ın oğlu Ogin Barkak'ı yakalayıp Altan Han'a teslim ettiler. Bu sebeplerden dolayı Moğol kavmi Hıtay padişahlarıyla ve Tatar kavimleriyle her zaman savaş halinde oldu. Çinggiz Han zamanına kadar birbirleriyle sürekli savaş halinde oldular. ÇinggizHan ve onun uruğu zamanında Tatar kavimlerinin tamamı ve Hıtay padişahlarının hepsi kılıçtan geçirildiler ve birçoğunu kendilerine esir yaptılar. Onların ülkelerinin hepsini kendi ülkelerine kattılar. Tatarlar ve Çinggiz Han'ın ataları her zaman savaş halinde olmuşlardır. Bu savaşlarda Tatarlar onlara karşı hep üstün gelmiştir. Ancak Çinggiz Han zamanında Tatarlarla birçok savaşlar yapılmışsa da Çinggiz Han bir fırsatını bulup onları muhasara etmiş ve onlardan birçoğunu öldürmüştür. Çinggiz Han Tatarların mukavemet edemeyeceğini görünce ordusuyla onların peşine düştü ve onlardan birçoğunu öldürdü. Tatar zümresi, her zaman onlara karşı mukavemette aciz kaldılar. Çinggiz Han'ın eşlerinden olan Yisilon ve Yisugan Tatar kavminden idi. Çinggiz Han'ın kardeşinin büyük eşi de Tatarlardan idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşîdu'd-dîn Fâzlûllâh Hamedânî, *Câmi'ü't-Tevârîh*, haz. ve not. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, (Tahran 1373) I: 218, 65, 76-77, 81-83; Ahmet Temir Tatarların menşei hakkında şu kayıtları vermektedir: Çinliler, kuzeydeki boyları, bazen kendi adlarıyla zikretmekle beraber, çok defa onları Türk veya Moğol olarak ayırmadan, toptan Tatar (Ta-ta) diye adlandırmışlardır. 13.yüzyıl başlarında ise Moğolları, Çin sınırına yakınlıklarına ve medeni seviyelerine göre "Beyaz Tatar", "Kara Tatar" ve "Yabani Tatar" şeklinde gruplandırmışlardır. Tatar sözü, gerek Türk ve gerek Moğollar arasında eskiden beri bir boy adı olarak kullanılmakta idi. Ancak Moğollardaki Tatarlarla Türk boyu olan Tatarların aynı olmadıklarını hatırlatmak yerinde olur. Moğol-Tatarlar, 1202 yılında Çinggiz Han tarafından yenilenerek parçalanmışlar ve bütün mensupları da diğer boylar arasında taksim edilmişlerdir. Böylece Tatar boyu Moğollar arasında ortadan kalkmakla beraber, bu ad yabancılar tarafından bazen "Moğol", bazen de "Türk" anlamında kullanılarak devam etmiştir. Türk dilinin en eski belgelerinden olan Orhon yazıtlarında zikredilen "Tatar" halk adını bazı tarihçiler Moğol, bazıları da Türk menşeli olarak mütalaa etmişlerdir; Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı,* 913.

[106] Moğol, kelime anlamı olarak "*cesur*", "*nüfuzlu kimse*" anlamına gelmektedir. İlyas Kemaloğlu, "*Büyük Moğol İmparatorluğu*", (Haz. Hayrunnisa Alan- İlyas Kemaloğlu), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları,* 30.

Onon Nehri kıyısında H.550-1155[107] yılının Şubat'ında doğdu.[108] Çinggiz Han'ın doğumundan önce onun ve kabilesi ile ilgili yaratılış efsanesi Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde mitolojik bir şekilde anlatılmaktadır. Gizli Tarih'e göre; "*Çinggiz Han'ın atası yüce Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, onun eşi dişi bir geyikti. Onlar denizleri aşarak geldiler. Onon Nehri'nin kaynağı ile Burhan-Haldun (dağı) civarına yerleştiler.*"[109] şeklinde tasvir edilmektedir. Bu şekilde mitolojik olaylarla Çinggiz Han'ın ceddinin yaratılış hikâyesi anlatıldıktan sonra onun doğumuna kadar olan soyağacı aktarılmıştır.[110] Bu mitolojik anlatımdan farklı olarak Moğolların yaratılış hikâyesine, Moğol tarihiyle ilgili en geniş bilgileri veren "Reşîdu'd-dîn Fazlullâh"ın kaleme almış olduğu "*Cami'ü-t-Tevârîh*" adlı eserinde de efsanevi anlatımlar yer almaktadır. Reşîdu'd-dîn, Moğollarla ilgili soyağacını daha geriye götürüp, onları Türk kavimleriyle bir bütün olarak zikredip Nuh peygamberin oğlu Yafes'in soyuna dayandırmaktadır. Reşîdu'd-dîn, Moğol kavmini bu şekilde Türk kavimleriyle birlikte zikrederek Oğuz Kağan'ın hikâyesini anlattıktan sonra da Ergenekon Efsanesi'nden bahsetmektedir.[111] Bu efsaneye göre Moğollar komşularıyla yaptıkları savaşlar sonucunda öldürülmüştür. Bunların arasından yalnızca iki erkek ve eşleri sağ kalmıştır. Bunlar etrafı yüksek vadiler ve ormanlarla çevrili olan Ergenekon Vadisi'ne sığınıp burada soylarını sürdürmeye çalışarak, çoğalmışlardır. Uzun bir süreden sonra nüfuslarının da artmasıyla birlikte, bölgenin onların geçimlerini karşılamak için yetersiz olduğunu düşünerek buradan ayrılmaya karar vermişlerdir. Bu

[107] Çin Kaynakları Çinggiz Han'ın 66 yaşında öldüğünü yazmaktadırlar. Dönemin diğer önemli kaynakları tarafından Çinggiz Han'ın 1227 yılında öldüğü kesin olarak kabul edilmektedir. Bu duruma göre Çinggiz Han'ın doğum tarihi Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre 1162 olmaktadır. Ancak verilen bu tarih Moğol takvimine göre yanlıştır. Moğol takvimine göre her dönem 12 yıldan ibaret olup her yıl bir hayvan ismiyle bilinmektedir. Reşîdu'd-dîn Çinggiz Han'ın 12 hayvanlı takvimine göre "*domuz*" yılında doğduğunu eserinde yazmaktadır. Bu duruma göre 1162 yılı Moğol takvimine göre domuz yılı değil "*at"* yılı olarak geçmektedir. 1155 yılı bu takvime uymaktadır. Çinggiz Han'ın doğum yılı 1155 yılı olan domuz yılıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul: Selenge Yay., 2015), 35-36; İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi*, 2.bs. (İstanbul: Ötüken Yay., 2015) 64, N.27.

[108] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 35.

[109] Mangol'un Niuça Tobça'an *(Yuan-Ch'ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi* çev. Ahmet Temir, 6.bs. (Ankara TTK Yay. 2019), 3; Benzer mitolojik efsaneler Türkler ve diğer çeşitli milletler için de yazılmaktadır. Türklerin, yaratılışının bir bozkurtla bağdaştırılması hadisesi ile bozkurt'un bir Türk sembolü olduğu görülmektedir. Bu meyanda Hun Devleti'nin ve Göktürklerin yaratılış efsaneleri de bir bozkurt efsanesinden bahsetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 5.bs. (Ankara: TTK Yay. 2010) I.

[110] Ayrıntılı bilgi için bkz. *Gizli Tarih; Moğolların Gizli Tarihçesi* çev. Mehmet Levent Kaya, 3.bs. (İstanbul: Kronik Yay. 2019) .

[111] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'ü't-Tevârîh*, I: 218.

efsaneye göre; Moğolların ataları Ergenekon'dan ayrılarak Selenge ve Onon nehirlerine dağılıp burada yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Buna benzer efsaneler, kocası Dubun-mergen'in ölümünden sonra efsanevî Ana Alan-koa'nın[112] bir ışık huzmesinden gebe kalarak Nirun Moğollarını dünyaya getirdiğini, bunlardan olan Bodunçar'ın sekizinci nesilden Çinggiz Han'ın atası olduğunu söylemektedir.[113]

Moğolların etnik kökeni ile ilgili çeşitli araştırmalar ve öne sürülen görüşler ne olursa olsun Moğol adının devlet ve kabile adı olarak kullanılması ancak Çinggiz Han zamanında ve kavim olarak duyulması ise Çinggiz Han'dan çok sonraki döneme aittir.[114] Moğollar Çinggiz Han öncesi dönemde güçlü bir ulus değillerdi. Adları ilk defa Tang döneminin (7-9. yüzyıl) Çin yıllıklarında, Amur'un yukarı bölgelerinde yaşayan bir boy topluluğunu belirtmek için Moğol çeviri yazısı olarak kullanılan *Mong-va* ya da *Mong-vu* olarak geçmiştir. Bu boylar 10 ve 11. yüzyıllarda güneybatıya

[112] Reşîdu'd-dîn, Câmî'ût-Têvârîh adlı eserinde Alan-Koa Efsanesi hakkında şunları zikretmektedir: "Türk tarihçileri bu şekilde aktarmışlardır: Moğol kavminin tamamı Ergenekon'dan gelen bu iki şahıstan gelmektedir. Onlar Ergenekon'dan çıktıkları zaman saygın hükümdarlar oldular. Bu kavimler Alan-Koa'nın eşi olan Dobun Bayan ve Börte Çine'nin neslindendirler. Bunlar birçok eşe ve çocuğa sahip olmuşlardır. Bu eşlerden en büyüğü Koa-Maral adında bir çocuk doğurdu. Bundan doğan çocuklar en muteber çocuklar olmuştur. Bunlardan gelen nesil padişahlığa ulaşmışlardır. Bu padişahlığa ulaşanlardan birinin adı Betçi-Kan'dır. Onun bir çocuğu oldu ve ona Tamaç adını verdiler. Tamaç padişahlık nesline ulaşmıştır. Bu Tamaç'tan beş çocuk dünyaya geldi. Bu çocuklar da padişahlık makamına ulaştı. Diğer dört çocuk padişahlık makamlarının ve yurtlarının başka ülkeler olmasını istediklerini nakletmişlerdir. Bu dört çocuktan diğeri Keriçer Mergen idi. Bundan bir çocuk dünyaya geldi ve onun yerine padişah oldu. Bu nesil Karçu nesline kadar devam etti. Karçu'dan Dubun Bayan dünyaya geldi. Bunların yurtları Onon ve Kerulen ırmakları idi. Bu ırmaklar Burkan Kaldun Dağı'ndan dökülür. Dubun Bayan ve Alan Kava neslinden iki çocuk dünyaya geldi. Bunlardan birinin adı Belgu-Noti, diğerinin adı Bugu-noti idi. Moğol kavminden ikisi bunların neslindendir. Onlardan bazısını Niron kavmine dayandırırlar. Onların annesinin Alan-Kava olduğunu söylerler. Dubun Bayan, eşi Alan Kava'nın gençliğinde vefat etti, Bazı insanlar bu iki çocuğun neslini Nironlara dayandırır. Onların annelerinin Alan-Kava olduğunu söylerler. Bu hikâyenin şaşırtıcı yanı Moğolların neslinin Alan-Koa'dan gelmesidir. O kimseyle evlenmeden ve bir ilişki yaşamadan üç çocuk dünyaya getirdi. Bu hikâye acayip ve şaşırtıcıdır. Alan-Kava bir müddet sonra eşi ölünce yalnız kaldı. Bir gün evde uyuduğu vakit, otağının bacasından bir ışık geldi ve onun karnından içeri girdi. Bu olaydan sonra hayretler içinde kaldı ve çok korktu. Bir müddet sonra hamile kaldığının farkına vardı. Hamileliğinin vakti dolup doğum vakti geldiği zaman, kardeşleri ve akrabaları onun yanına gelerek nasıl olur da bir kadın kocası olmadan hamile kalır dediler. Alan-Kava bundan sonra üç çocuk dünyaya getirdi. Onların en büyüğü Bukun-Katkı, Katkın kavminin tamamı onun neslindendir. Ortancalarının adı Bukatu-Salci, Salciyutların kavmi onun neslindendir. Ve en küçüklerinin adı Budançar-Kağan, birçok kavim onun neslinden gelmektedir. Çinggiz Han'ın nesebi ondan gelmektedir. bkz. Reşîdu'd-dîn, *Câmî'ût-Têvârîh* I: 218-224.

[113] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 221.

[114] Barthold, "Çinggiz Han", 3: 91; Özgüdenli, "Moğollar", 30: 225.

yani Onon ve Kerülen ırmaklarının olduğu bölgelere göçmüş ve günümüzde yer alan Doğu Moğolistan'ı ele geçirmişlerdir.[115]

1.1.ÇİNGGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE MOĞOL İMPARATORLUĞUNU KURMASI

Çinggiz Han Moğol ulusunun Borcigin kabilesinden Kıyat oymağına bağlıdır. Fakat Çinggiz Han imparatorluğunu kurduktan sonra Moğol uluslarını Kıyat Oymağı'na bağlı olanlar ve olmayanlar olarak iki gruba ayırma geleneğini yerleştirmiştir.[116] Daha sonraları Çinggiz Han[117] olarak tanınacak olan Timuçin, Yesügey Bahadır ile Hoelun'un en büyük oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Hoelun Merkit kabilesine mensup idi. Yesügey Bahadır onu Merkit reislerinden biriyle yolda giderken görmüş ve âşık olmuştu. Bu sırada iki kardeşini yanına alan Yesügey Bahadır, Merkitlerden Hoelun'u kaçırıp evlenmişti.[118] Yesügey'in Hoelun'dan Timuçin dışında Kasar, Haçiun, Temuge adlı üç oğlu ve Temulun adlı bir kızı dünyaya gelmişti.[119] Kaynakların aktardığına göre Çinggiz Han dünyaya geldiğinde sağ elinde saka (âşık) kemiği büyüklüğünde bir kan pıhtısı bulunuyordu.[120] Hoelun Çinggiz Han'ı dünyaya getirdiği sırada Yesügey Bahadır Tatarların lideri Timuçin-Oge'yi ve iki Tatar kumandanını da mağlup ve esir etmişti. Bunlardan Timuçin-Oge, güçlü ve cesur bir liderdi. Moğol geleneğine göre doğum sırasında meydana gelen en önemli hadisede yer alan insanlardan birinin adı, yeni doğan çocuğa verilirdi. Yesügey Bahadır, cesaretini takdir ettiği düşmanı Timuçin-Oge'nin adını yeni doğan çocuğuna verdi.[121]Reşîdu'd-dîn'de aktarılan rivayete göre "*Yesügey bu Tatar padişahını mağlup*

---

[115]Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çevirenler. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2001), 31; Özgüdenli, "Moğollar", 30: 225.

[116] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 222.

[117] Moğollara ait en eski ve en önemli kaynaklardan biri olan Alâuddin Ata Melik Cuveynî tarafından yazılan Tarih-i Cihânguşâ adlı eserde bu ismin verilmesi hakkında şu bilgiler nakledilmektedir: O sırada Moğollardan şunu duydum: O bölgenin şiddetli soğuğunda çıplak olarak dağları, ovaları dolaşıp geri gelen bir adam ortaya çıktı. O dönünce "*Tanrı benimle konuştu. Bana bütün yeryüzünü Timuçin'e ve onun evlatlarına verdim. Ona Çinggiz Han adını koydum dedi." O zaman buna But Tengri (Teb-Tengri) diyorlardı."* Ayrıntılı bilgi için bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 93; Osman Turan, "Çengiz Adı Hakkında", *Belleten*, V/19, (1941), 262-263; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 44-45; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 420; Jean Paul-Roux *Çinggiz* adının Moğolca "*Temur*" ve Türkçe "*Timur*" anlamına gelen "*demir*" sözcüğünden gelmekte olduğunu söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 62.

[118] *Gizli Tarih*, 16,17; Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, 2.bs. (Ankara: TTK Yay.,2018), 117.

[119] Nadir Devlet, *Avrasya Fatihi Çinggiz Han*, 2.bs. (İstanbul: Başlık Yay.2010), 54.

[120] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 310; *Gizli Tarih*, 19; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 61.

[121] Kemaloğlu, "*Büyük Moğol İmparatorluğu*" Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, 32.

ettikten sonra döndüğünde fal baktırmış ve oğlunun adını Timuçin koymuştu. Bu isim Tatar padişahının adıdır."[122]

Yesügey Bahadır, Timuçin'e bu Tatar kumandanının adını verdi. Timuçin henüz dokuz yaşında iken Yesügey Bahadır onun için annesi Hoelun'un akrabaları olan Torgut Kabilesi'ne mensup Olhuno'ut'lardan yani dayılarından kız istemek için Timuçin'i alarak yola çıktı. Yolda Unggirat'lardan Dei-Seçen'e rastladılar.[123] Gizli Tarih'te anlatılan rivayete göre bu sırada Dei-Seçen, Yesügey Bahadır'a nereye gittiğini sordu. O da Timuçin'in dayıları olan Olhunot Kabilesi'nden Timuçin'e kız istemeye gittiğini belirtti. Bu sırada Dei-Seçen, Yesügey Bahadır'a bir rüya gördüğünü "*Rüyasında beyaz bir asil doğan, pençesinde güneş ile ayı yakalayarak uçup ve ellerinin üzerine konduğunu"* söyledi. Rüyasının tabiri olarak ise bunu Timuçin ve babasının kendisine geldiğine bir işaret olarak yorumladı. Onlara Timuçin için kendi kızlarını görmeleri adına evine davet etti.[124] Dei-Seçen kızını Timuçin ve ailesine gösterdi. Timuçin o günden sonra hayatındaki en üstün mertebeye erişecek olan eşini yani Börte'yi ilk gördüğü andan itibaren çok beğendi. Ertesi gün Yesügey Bahadır Timuçin'e Dei-Seçen'in kızı Börte'yi istedi.[125] Moğol geleneklerine göre kızı isteyen kişi, bir müddet kızın babasının karargâhında kalmak zorundaydı.[126] Yesügey Bahadır oğlunu burada bıraktıktan sonra evine giderken yolda Tatarlarla karşılaştı. Susadığı için atından inerek toplanmış olan Tatarların yanına gitti. Tatarlar onu tanıyınca gizlice zehirleyip öldürmeye karar verdiler. Bu durumdan üç gün sonra Yesügey Bahadır öldü.[127] Babasının öldüğü haberini alan Timuçin, Dei-Seçen'den izin alarak ailesinin yanına döndü. Yesügey Bahadır öldüğünde H.563/1168 Timuçin 13 yaşında idi. Kardeşleri ise henüz küçük yaşlarda idi. Olkon-ut kavminden olan anneleri Olon-İge, güçlü ve dirayetli bir akla sahipti. Yesügey Bahadır'ın ölümünden sonra Timuçin ve ailesinin durumları perişan bir vaziyet almıştı.[128] Yesügey Bahadır öldüğünde geride ailesine küçük bir koyun ve at sürüsü bırakmıştı. Fakat Timuçin'in baba tarafından

[122] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 311.
[123] *Gizli Tarih*, 19.
[124] *Gizli Tarih*, 19; Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 122-123.
[125] Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 123.
[126] *Gizli Tarih*, 21.
[127] *Gizli Tarih*, 21-22.
[128] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 312.

akrabaları bu koyun ve at sürülerini de ellerinden alarak onları terk etmişlerdi.[129] Bu yalnızlıktan sonra Timuçin, kardeşleri ve annesi eski sürülerini geri alabilmek için ve bu yoksulluktan kurtulabilmek adına çareler aramaya başladılar. Timuçin'i diğer Moğollardan ayıran üstün bir özelliği dehası idi. Timuçin dehası sayesinde kendisini kısa bir zaman sonra Moğol kabileleri arasında kabul ettirmeyi başardı.[130]

On sekiz yaşına gelene kadar hem hayat şartlarının zorlukları ile mücadele edip hem de akrabaları tarafından birçok defalar tutsak alınıp esaret altında kalan Timuçin, bu zorlukların üstesinden gelerek yetişkin biri olmuştu. Bu sırada nişanlısı Börte ile evlenmek üzere Dei-Seçen'in yanına gidip Börte ile evlenmeleri için izin istedi. Dei-Seçen Börte'yi kıymetli çeyizleriyle birlikte Timuçin'in yanına gönderdi. İşte Börte'nin bu çeyizi Timuçin'in politik kariyerinin temeli oldu. Çeyizleri ve eşini yanına alıp Kereit Kabilesi'nin lideri olan Tuğrul Han'ın yanına giderek onun hizmetine girdi.[131]

Moğol dönemi için muahhar bir kaynak olan Hondmir'in Habîbü's-Siyer adlı eserinde "*Timuçin bir defasında rüyasında ellerinin uzadığını ve her elinde bir kılıç olduğunu ve o kılıçlardan birinin doğuya doğru diğerinin ise batıya doğru uzadığını gördü. Sabah uyandığında bu rüyasını annesine anlattı. Annesi rüyasını yorumlayarak: Sen dünyanın doğusunu ve batısını istila edip hâkimiyet kuracaksın. Kanlı kılıcının etkisi doğu ve batı ülkelerine ulaşacak.*" [132] şeklinde bir rivayet geçmektedir. Bu rivayete göre onun gelecekte tüm bu sefalet ve yoksulluk hayatından büyük bir dünya imparatorluğunu kurup tüm ulusları itaati altına alacağını işaret etmektedir. Timuçin bu hedeflerine ulaşabilmek için Kereit Kabilesi'nin hükümdarı Tuğrul Han'a tabi olmuştu. Vaktiyle Timuçin'in babası tarafından yardım gördüğünü hatırlayan Tuğrul Han onu tanımış ve himayesine almıştı. İkisi arasında çok sıkı bir müttefiklik oluşmuş, Timuçin ona yüksek bir bağlılıkla tabi olmuştu. Bu bağlılık o derece yüksek olmuştu ki Timuçin, Tuğrul Han'a "*Babam Han*" diye hitap etmişti.[133]

[129] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 228.
[130] Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri*, (Ankara: TTK yay. 2019), 119.
[131] Kemaloğlu, "*Büyük Moğol İmparatorluğu*", 32.
[132] Gıyaseddin b. İmadeddin b. Hüseyin Hondmir, "*Tarih-i Habîbü's-Siyer Fi- Ahbâr-i Efrad-i Beşer*" (Isfahan: Haz. Hayyam Yay.), 1352.
[133] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 229.

Kereitler'e bağlılığını bildiren Timuçin'in bu sırada karargâhına baskın yapan Merkitler onun bölgesini yağmalayıp eşi Börte'yi kaçırmışlardı. Merkitler bu şekilde Timuçin'in babası Yesügey Bahadır'ın bir zamanlar onlardan kaçırdıkları Hoelun'a karşılık Börte'yi kaçırarak intikamlarını aldıklarına inanmışlardı. Börte'nin kaçırıldığı haberini alan Timuçin, Tuğrul Han ve Cacirat Kabilesi'nden kan kardeşi Camuka'dan yardım alarak Merkitler'den eşini uzun bir süre sonra kurtarmayı başarmıştı.[134] Börte, esaretten kurtulup kendi ülkesine döndüğü sırada hamile idi. Bu sırada yolda bir çocuk dünyaya getiren Börte'ye Timuçin'in askerlerinden biri yardım edip, doğan çocuğu undan bir hamur yaparak içine sarıp bu şekilde Timuçin'e ulaştırmışlardı.[135] Timuçin ve Börte'nin ilk çocuğu olan bu bebeğe "*yeni gelen misafir*" anlamına gelen Cuci[136] adını vermişlerdi.[137] Timuçin, Merkitler'e karşı elde ettiği bu seferden sonra yavaş yavaş adından söz ettirmeye başlamış ve etrafındaki Moğol kabileleri onun liderliğini kabul etmeye hazır duruma gelmişlerdi.[138] Yine bu sıralarda Tayciyutlar ile Tatarlara

[134] Câmi'u't-tevârîh eserinde, Börte'nin kaçırılması ve daha sonra kurtarılmasıyla ilgili hadise şöyle aktarılmaktadır: Merkitler onu (Börte'yi) yağmada götürdüler. Diğer taraftan o zamanlar Merkitlerle Ong-Han (Tuğrul Han) arasında barış vardı. Onu Ong-Han'a gönderdiler. Ong-Han Çinggiz Han'ın babasıyla olan eski dostluğuna binaen ve Çinggiz Han'ı oğlu olarak gördüğünden onu saygı ve sevgiyle karşıladı. Onu bir gelini gibi koruyup kolladı. Ong-Han'a emirleri ona neden onu istemediğini sorduklarında, "o benim gelinimdir" diye cevap vermişti. Çinggiz Han bu durumdan haberdar olunca, Celayir kavminden atası Sartak Noyan'ı askerleriyle Ong-Han'a gönderip bu hatunu talep etti. Ong-Han ona riayet edip, Çinggiz Han'a gönderdi; bkz. Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 299-300.

[135] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 709.

[136] Cuci adının kökeni hakkında bkz. Ekrem Kalan, "Tarihi Kaynaklara Göre Cuci Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/1, (2012), 119-130.

[137] Cuci'nin annesi Börte, Merkitler tarafından kaçırıldığı zaman ona hamile idi. Börte'nin Merkitler'in yanında ne kadar süre kaldığı bilinmese bile kaynaklar onun uzun bir süre kaldığında iktifa etmektedirler. Bu yüzden Cuci, Moğollar arasında özellikle kardeşleri Ögedey ve Çağatay için her zaman öteki olarak görülmüştür. Her ne kadar ailenin en büyük çocuğu olsa da kardeşleri Ögedey ve Çağatay tarafından öz olarak bilinmemiş ve onun Merkit olduğu düşüncesini savunmuşlardır.; Gizli Tarih'te Çinggiz Han ulus topraklarının veraseti için yaptığı meşveret sırasında Cuci'ye "Sen oğullarımın en büyüğüsün, ne dersin?" diye sorduğunda, Cuci söze başlamadan Çağatay ortaya çıkarak: "Cuci'ye söz vermekle, yoksa onu bize halef mi yapacağını söylemek istiyorsun?" diye karşılık verince Cuci ile Çağatay arasında tartışma baş göstermişti. Bu da kardeşler arasında Cuci'ye karşı bir üvey olma ve bir düşman kabileden olma durumunu göstermektedir. Bkz. *Gizli Tarih*, 175-186; Beyani: Börte'nin Merkitlerin eline esir düşüp bu kabilenin reisi Çilgar'ın ona sahip olduğunu ifade etmektedir. Börte esareti sırasında hamile kalmıştı. Çinggiz onu kurtardıktan sonra Börte bir çocuk dünyaya getirdi ve adını Coci koydular ve Çinggiz'in en büyük oğlu olarak kabul edildi; Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 43; Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türki (Türk'ün Şeceresi)*, çev. Doktor Rıza Nur, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1343/1925), 176.

[138] Dönemin önemli kaynaklarından biri olan Siret-i Celâleddin Mengübirni adlı eserin müellifi, Harezmşah Sultanı Alâeddin Muhammed'in saray kâtibi Nesevî'nin aktardığı bir kayıtta Timuçin'in yükselişi ve liderliğe gelişi hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Çin fakfuru olan Altun Han'ın zamanında bulunan Hanlardan birisi Çengiz Han'ın halası ile evlenmiş olan Tuşi Han idi. Çengiz'in halasının kocası olan Tuşi Han, Altun Han'ın kayıp olduğu bir sırada öldü. Çengiz Han'ın halası, Tuşi Han'ın ülkesinin arasında ve yanında bulunan ülkelerin Hanlarına eşinin öldüğü haberini gönderdi. Çengiz'in halası, bu haberle, kocasının erkek çocuğu olmadığını onlara bildirerek, yerine Çengiz Han'ın

karşı seferler yapıp başarılı sonuçlar almıştı. Bu dönemde uzun yıllar yanında kaldığı Tuğrul Han, Timuçin'in bu yükselişinden endişelenmeye başlamıştı. Ancak Tuğrul Han Naymanlara karşı girişeceği sefer sırasında Timuçin'e ihtiyaç duyduğundan onun da sefere katılmasını istemişti. Fakat bu sefer sırasında Tuğrul Han yarı yoldan dönerek Timuçin'i Naymanlara karşı girişeceği savaşta yalnız bırakmıştı. Bu durumdan habersiz olan Timuçin pusuya düşmekten son anda kurtularak kaçmayı başarmıştı. Tuğrul Han ile Timuçin'in aralarının bozulmasına sebep olan hadise bu idi.[139] Bunun yanı sıra aynı dönemde Timuçin'in kan kardeşi olan Camuka ile de arası bozulmuştu. Bunun sebebi ise bir dönem Timuçin'in babasının yanında yer alan kabilelerin Camuka'nın yanında yer alması, bunların Timuçin'in güçlenmesiyle Camuka'yı bırakıp tekrardan Timuçin'in yanına gelmesi idi. Camuka bundan dolayı Moğol kabilelerini kendi etrafında birleştirme konusunda Timuçin'e rakip olmuştu. Bu şekilde düşmanını ikiye çıkaran Timuçin, bir taraftan "*Babam Han*" diye gördüğü Tuğrul Han'a karşı; diğer taraftan çocukluk arkadaşı ve kan kardeşi Camuka'ya karşı savaşarak H.599/1203'te onları büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Tuğrul Han bu savaşta canını zor kurtarmış ve Naymanlara sığınmıştı. Tuğrul Han'ın kabilesi Kereyitler bu şekilde Timuçin'e itaat etmişlerdi. Bundan sonra Timuçin Tatarlara büyük bir baskın yaparak onları ortadan kaldırmış, daha sonra Naymanlar'ı itaat altına almıştı. Bu sırada en büyük rakipleri olan Tuğrul Han ile Camuka'yı mağlup ederek H.602/1206 yılında tüm kabileleri itaatine alarak devletini kurmuştur.[140]

H.602/1206 yılında yapılan kurultayla birlikte Moğol-Türk boylarını hâkimiyeti altına alan Timuçin, Onon Nehri kıyısında toplanan büyük kurultayda bütün illerin birleştiğini ilan etmiş ve "*Çinggiz Han*" lakabını alarak bütün il ve ulusların başı olmuştu. Bunun ardından Çinggiz Han diğer ülkeleri de kendisine tabi kılmak için seferlere başlamış böylelikle Çin, Türkistan ve İran'ı zapt etmiştir.[141] Bu

geçmesini istediğini bildirdi. Onlara: "Çengiz Han, kardeşimin oğludur, o bu işin üstesinden gelecektir. Ben O'nda, hükümdarlık etkisini gördüm." dedi. Bu iki Han olan Küşlük ve diğer Çengiz Han bu duruma onay vererek onun isteğini kabul ettiler. Bu şekilde Çinggiz Han, Tuşi Han'ın yerine geçti; Ayrıntılı bilgi için bkz; Şihâbüddin Muhammed Hurendizi ez-Zeyderi en-Nesevî, *Siret-i Celâlüddin Mengübirni*, tas. Mucteba Minoyi, (Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, h.1364) , 7-9.

[139] Kemaloğlu, *Büyük Moğol İmparatorluğu,* 33.

[140] *Gizli Tarih,* 125-134; Timuçin babasının ölümünden sonra düşmanlarının saldırısı sonucunda birkaç şansız ölümcül saldırıya uğradı fakat bundan sonra büyük bir devlet kurmaya muvaffak oldu. Bkz. Hondmir, *Habîbü's-Siyer,* 1352.

[141] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri,* 120.

kurultayın ardından Çinggiz Han, devletinde bazı düzenlemelere giderek askeri ıslahatlar yapmış ordusunu onluk, yüzlük, binlik,[142] tümenlere ayırarak bunların başına da kendi adamlarını getirmiştir. Çinggiz Han, Uygurları hâkimiyeti altına aldıktan sonra devlet teşkilat yapısını ve yazıyı onlardan benimsemiştir.[143] Çinggiz Han, Uygur T'a-t'a-t'ong-a'yı hizmetine alarak kendi oğullarına Uygur yazısıyla Moğolca yazmasını öğretmek, aynı zamanda vezirlik makamının anahtarı sayılabilecek resmi yazıların altına damga "*tamga*" vurularak resmi hale gelmesini göstermek üzere vazifelendirilmişti.[144]

Çinggiz Han bir taraftan devlet teşkilatında düzenlemeler yaparken diğer taraftan da seferlerine devam ederek öncelikle Çin topraklarını ele geçirmek için hazırlık yapmıştır. H.602/1205 yılında başladığı Çin Seferini H.611/1215'e kadar sürdüren Çinggiz Han bu süre zarfında önemli başarılar elde etmiş ve Çin topraklarının büyük bir kısmına hâkim olarak Pekin'i ele geçirmiş ve Çinlileri itaat altına almayı başarmıştır.[145] Çin'i itaat altına aldıktan sonra Moğolistan'da birliği de sağlayan Çinggiz Han, artık diğer ülkeleri ve toplulukları itaati altına almak için hazırlanmıştır.[146]Bu tarihten sonra Türkistan taraflarına yönelmiş ve yayılma siyasetini batıya çevirmiştir. Çinggiz Han bu dönemden itibaren İslam dünyası ile ilk münasebetlerini kurmuştur. Aslında daha önceleri de Müslüman seyyahlarla münasebet halinde olan Moğol kavimleri ve Çinggiz Han, ilk diplomatik temaslarını Abbasi Halifesi ve Harezmşah sultanı ile gerçekleştirmiştir.[147]

---

[142] Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 154.
[143] Kemaloğlu, *Büyük Moğol İmparatorluğu*, 34.
[144] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 252; 12. yüzyılın sonunda Çin'in güneyinde Hang-Çeu başkent olarak Song İmparatorluğu, kuzeyde Pekin başkent olarak Cürçet, Ju-Çen veya Kin Tunguz İmparatorluğu arasında paylaşılmıştır. Çin'in kuzey-batı bölgesinde Si-Hia Tangut Krallığı teşekkül etmiş, Tarım'ın kuzey-doğusunda, Turfan'dan Kuça'ya uzanan bölgede Nesturi inancına bağlı medeni ve yerli Türkler olan Uygur Türkleri, Çu Nehrinin Isık-Göl bölgesi ile Kaşkarya'da Kara-Hıtay İmparatorluğu bulunmaktaydı; Ahmad Hesamipour Khelejani *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, (Doktora Tezi, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 13.
[145] *Gizli Tarih*, 169-172.
[146] *Gizli Tarih*, 174.

[147] Berthold'un aktardığı bir kayda göre: "Abbasi halifesi el-Nasır-lidinillah, devletine karşı doğuda gittikçe genişleyen ve daha büyük bir ehemmiyet kazanan Harezmşah Sultanı Muhammed Tekiş'i ve oğullarını tehlikeli bir düşman olarak görüyordu. Bu sırada 1217-18 tarihlerinde halifenin sarayına gelen bir haberde kurultayca bütün Moğolların hükümdarı olan ve Çinggiz Han unvanını taşıyan hükümdar Timuçin'in emri altında, bütün kabile ve devletleri bir arada toplayıp teşkilatlandıran bir kavimden bahsedilmekte idi. Halifenin Harezmşahlara karşı duyduğu bu müşkül karşısında Moğol hükümdarına müracaat edip komşusuna yardım isteğini, fakat hükümdarın bu talebi kabulde acele etmediği

Çinggiz Han'ın yükselmeye başladığı dönemde İslam dünyasında siyasi otorite Harezmşahlar Devleti'nin[148] elindeydi. Maveraünnehir ve İran coğrafyasının büyük bir kısmına sahip olan Harezmşahların devlet merkezi Ürgenç idi. 13.yüzyılın başlarında siyasi ve askeri olarak giderek kuvvetlenen Moğollar için en dikkat çekici ve tehlikeli olarak görünen düşman elbette Harezmşah Devleti idi. Alâeddin Muhammed her ne kadar dönemin güçlü devleti Harezmşahlar'ın hükümdarı olsa da Çinggiz Han gibi idari ve siyasi otoriteye hâkim değildi. [149] Ancak Alâeddin Muhammed yine de o dönem ticari ve ekonomik bakımdan gözünü doğuya yöneltmiş ve Çin toprakları üzerine bir sefer yapmaya niyetlenmişti.[150]Bu sırada Çinggiz Han'ın kendisinden önce Çin üzerine sefer yaptığını ve bu seferden başarılı neticeler aldığını haber almıştı. Bunun üzerine bu olayların gerçek olup olmadığını öğrenmek için Çinggiz Han'a elçiler göndererek hem Moğollar hakkında hem de Çin Seferi hakkında bilgi edinmek istemişti. [151] Çinggiz Han, Harezmşah ülkesinden gelen bu elçileri iyi

görülmektedir."Abbasi Halifesinin Harezmşahlar karşısında Moğollarla ittifak etmeye hazır olduğu görülmektedir. bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK yay. 1957), 29-30; Abbasi-Moğol ilişkilerini değerlendirmesi bakımından önemli bilgiler aktaran H.Ahmet Özdemir'e göre; Her ne kadar ortada Abbasilerin Moğolları Harezmşahlar'a karşı davet ettiklerine dair bilgiler mevcut olsa da, bu durumun Abbasi Halifesi Nasır'ın kişiliğinde yatan bazı durumlardan dolayı ortaya atılan iddialar olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Abbasi halifesinin Harezmşah tehlikesine karşı böyle bir teşebbüste bulunabileceği ihtimali vardır. Bunun yanında Abbasi Halifesinin baş edemeyeceği düşmanlarına karşı alternatif ittifak arayışı içersinde olduğu ve o dönem Harezmşahlar karşısında kuvvetli olan hükümdar ile münasebetlere girme ihtimali de söz konusudur. Ancak kaynakların belirtmiş oldukları Abbasi halifesi tarafından Moğol hükümdarına yardım çağrısını içeren bir mektubun bulunmaması bu iddiaları asılsız kılmaktadır. Bunun yanında Moğolların Harezmşahlara karşı Halife tarafından çağrılmaları dışında, Harezmşahların Otrar faciası, Moğolların Harezmşahlar üzerine saldırmaları için yeterli bir bahane idi. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (Cengiz ve Hülâgû Dönemleri)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1997.

[148] Harezmşahlar Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 4.b (Ankara: TTK Yay., 2000).

[149] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 67.

[150] Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî adlı esrinde: "Sultan Muhammed Harezmşah biz bendelerine sürekli olarak Çin ve Türkistan eyaletlerini soruyor ve sürekli olarak bu ülkeleri araştırıyordu. Bendeleri olan biz, sultanı bu niyetten vazgeçirmek için beyanda bulunduk, ancak Sultanı bu niyetinden vazgeçiremedik." demektedir; bkz. Minhac-ı Sirac el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr., (Kabil: Bunyad Ferheng Cihandari Gurî, 1391), 648-649; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 229-230.

[151] Cûzcânî: "Sultan Muhammed Harezmşah, Seyyid-i Ecel Bahaüddin Razi'yi elçi olarak Çinggiz Han'a gönderdi. Onu elçi olarak göndermesinin sebebi şu idi: Çinggiz Han'ın ortaya çıkışını, Moğol ordusunun Çin toprakları üzerinde, Tamğaç, Tağar ve Tibet'i istilasını, güvendiği kişilere sorarak bu haberleri doğrulamak, Moğol ordusunun durumunu ve sayısını, savaş araç ve gereçlerinin miktarını araştırıp öğrenmekti." vermiş olduğu bu kayıtlarla elçilik heyeti hakkında detaylı bilgi vermektedir. bkz.Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 548; Ayrıca bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 116-117; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 472-473; İbn Haldûn " Sultan Harezmşah, Çinggiz Han'ın elçilerine bahşişler ve hediyeler verip, kendisi için Onun diyarında casusluk yapmalarını istedi ve Çinggiz Han'ın kendisini Çin hükümdarı olarak gördüğünü ve Tamğaçları istila ettiği haberinin gerçek olup olmadığını

karşılamış onlara büyük iltifât ve ikramlarda bulunmuştu. Bununla birlikte Çinggiz Han, gelen elçilerle beraber kendisi de Harezm ülkesine ticari faaliyetleri geliştirmek için karşılıklı kazanç sağlamak adına 450 kişiden oluşan bir tüccar heyetini Harezm ülkesine göndermişti. Bu tüccar heyeti Harezm ülkesinin sınırlarında bulunan Otrar şehrine girdikten sonra, şehrin valisi aynı zamanda Sultan'ın annesi Terken Hatun'un akrabası Kayır Han [152] lakaplı İnalcık tarafından durdurularak tutuklanmışlardı. İnalcık, Sultan Muhammed'in de onayını alarak [153] tüccar heyetinin mallarına el koyduğu gibi, heyetin tamamını da öldürmüştü. [154] Bu olaydan sonra Harezmşah sultanı Alâeddin Muhammed politikasında yanlış adımlar atarak durumu daha da vahim hale getirmişti. Çinggiz Han'ın valiyi teslim etmesi için yaptığı teklifi reddettiği gibi, kendisine bu haberi getiren elçiyi de öldürerek Çinggiz Han'a savaşmaktan başka bir çare bırakmamıştı. H.615-616/1219-1220 yıllarında başlayan Harezm Seferi ile Buhara, Semerkant, Cuci Seğnak, Hocend gibi şehirler Moğollar tarafından ele geçirildi. [155] Çinggiz Han Harezmşahlar'ı bölgeden tamamen çıkarma hedefiyle şehirlerini tek tek ele geçirip zaptederken, aynı zamanda Cebe Noyan[156] ve Sübetei Noyan[157] Sultan Alâeddin Muhammed'i takip etmekle görevlendirilmişti.

araştırmalarını istedi." diyerek Sultan Harezmşah'ın Doğu'daki hadiseler üzerine vermiş olduğu ehemmiyeti göstermektedir. bkz. İbn Haldûn, *el-Îber*, IV: 867.

[152] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 117.

[153] İbn Haldûn'un verdiği kayda göre; Çinggiz Han tarafından daha önce gönderilmiş olan elçilik heyetinin Sultan Harezmşah'a getirmiş olduğu hediyelerin yanında, Çinggiz Han'ın yazmış olduğu mektupta Sultan Harezmşah'a "oğlum" diye hitap etmesi, Sultan Harezmşah'ı öfkelendirmiş ve Çinggiz Han'a karşı kin beslemiştir. bkz.İbn Haldûn, *el-Îber*, IV: 866; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 233;Çinggiz Han'ın oğlum diye hitap etmesi o zamanın dilince bir tabilik manasını ifade etmekte idi. bkz. Berthold, *İran Moğolları*, 31.

[154] Kemaloğlu, *Büyük Moğol İmparatorluğu*, 35.

[155] Spuler, *İran Moğolları*, 35.

[156] Cebe, isim olarak "*savaş aracı, silah*" anlamına gelmektedir. Kalkan ya da okların uçlarına takılan sivri demir ve mızrak ucu anlamına da gelir. Önceki adı Cirgugadai olan bu şahıs Tayciut kabilesinden ayrılarak Çinggiz Han'ın hizmetine girmiştir. Çinggiz Han ona Cebe adını verdi. Cebe Noyan bundan sonra Çinggiz Han'ın en güçlü ve en başarılı kumandanlarından biri olmuştur. Kaya, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 98; Ferdinand D.Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, (Ankara: TDK yay. 2017), 1225; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, (Helsinki: Publications of the İnstitute for Asian and African Studies 2006), 272.

[157]Sübetei adı "*dikkat çekici, mucizevi*" anlamlarına gelmektedir. Sübetei Bahadır, Moğolların Urianhai kabilesinden biri idi. O bu kabileden ayrılarak Çinggiz Han'ın saflarına katılmış ve Cebe Noyan gibi Çinggiz Han'ın en güvenilir ve en güçlü kumandanlarından birisi olmuştur. Kaya, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 79; Sübetei hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, (Ankara: Berikan Yay. 2017), 145-157; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente*, 660.

H.621/1225 yılında Çinggiz Han Moğolistan'a dönerek H.621-622/1225-1226 kışını ve yazını Orhun'daki Tula Karargâhı'nda geçirmişti. Bu tarihlerde yaşı ilerlemiş olmasına rağmen Tangutlara karşı bir sefer düzenlemişti. Bu seferin sebebi ise Tangut kralından Harezm Seferi'ne ordusuyla katılmasını istemiş, fakat Tangut kralı bu sefere icabet etmediği gibi, Çinggiz Han'a karşı tahkir edici sözler de sarfetmişti. Çinggiz Han bu sözleri unutmamış ve Harezm Seferi'nden sonra onun ülkesine sefere çıkmıştı.[158] Çinggiz Han Tangutlar üzerine yaptığı sefer sırasında kışın Arbuha mevkisinden geçerlerken yaban atlara karşı bir sürek avı tertip ettiği sırada attan düşerek ağır yaralanmıştı. Yakın adamlarının bu seferi düzenlemelerini iptal etme isteğini reddeden Çinggiz Han, Tangutlara saldırmış ve ölümünden kısa süre önce onları büyük bir hezimete uğratmıştı. Çinggiz Han ölmeden önce Tangutların başkenti olan Ning-hia düştükten sonra ülkenin hâkimi ve halkının tamamının öldürülmesi emrini vermişti.[159] Çinggiz Han'ın ölümü ile ilgili dönemin diğer kaynakları onun Tangutlara yaptığı sefer sırasında ağır bir hastalığa yakalandığını, kötü havanın etkisiyle hastalığının ağırlaştığını ve bir süre sonra H.4 Ramazan 624/ 18 Ağustos 1227 tarihinde öldüğünü yazmaktadırlar.[160]

Moğol geleneklerine göre çocuğun soyu baba tarafından çok anne tarafından soylu olmasına dayanmakta idi. Yine Moğol geleneklerine göre bir babanın oğullarının itibarı annesinin itibarına bağlıydı. Anne ne kadar üstünse onun çocuğu da aynı ölçüde Han'ın diğer çocuklarından üstündü. Çinggiz Han'ın birçok eşi bulunmaktaydı. Bu eşlerinin arasından en saygın olanı ve en itibarlı olanı hiç şüphesiz Börte idi. Eşi Börte'den dört çocuğu Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy dünyaya geldi.[161]

Çinggiz Han ölmeden önce imparatorluk topraklarını oğulları Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy arasında Türk-Moğol geleneklerine göre bölüştürmüş ve bu şekilde "*Dört Ulus*" meydana gelmiştir. Çinggiz Han'ın bu dört oğlu akıl, yeterlilik ve kuvvetin, bahadırlık ve gücün tüm özelliklerine sahip idiler. Ülkenin bu dört varisi babalarının ve askerlerin saygısını kazanmış bahadırlardı. Çinggiz Han ülkesini dört esas payeye bölmüş idi. Bu dört evlat imparatorluk tahtının dört ayağı ve hanlık

[158] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 280-281.
[159] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 281.
[160] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 185; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 522.
[161] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 94; Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 42.

eyvanının dört direği mesabesinde idiler.[162] Çinggiz Han, ölmeden önce Çin Seferi sırasında oğulları ile görüşmüş ve bu görüşmede kendilerine taksim etmiş olduğu topraklar hakkında nasihatlerde bulunmuştu. Kendisinden sonra da her fırsatta hanlık tahtına Ögedey'in halef olmaya layık olduğunu diğer çocuklarına belirtmişti.[163] Belirttiğimiz gibi, Çinggiz Han ölmeden önce imparatorluk topraklarını çocukları arasında taksim etmiş, en küçük oğlu Tuluy'a hanlık tahtının ata yurdunu bırakmıştı. Nitekim Moğol adetlerine göre en küçük çocuğa babanın oturduğu yurt miras olarak bırakılmaktaydı. Tuluy ailenin en küçüğü olarak ata toprağı olan Kerülen ve Onon ile Tula'dan Çin'e kadar uzanan Moğolistan topraklarını almıştı. Ayrıca Tuluy'a ordu komutanlığı görevi de verilmişti. En küçük evlat Tuluy, babasının ölümü üzerine, ona ait memleketleri, yani Moğolistan'ın şark kısmını almıştı.[164] Çinggiz Han, diğer oğlu Çağatay'a yasa işlerini tevdi ettiği gibi, Kara-hıtay Devleti'nin toprakları ile doğuda Uygur ülkesinden, batıda Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan bozkırları, merkez olarak İli ve Isık-Göl bölgeleri ile Çu ve Talas havzasından Kaşgarya ve Maveranünnehir bölgelerini vermişti.[165] Çinggiz Han oğlu Ögedey'i kendi yerine halef tayin ettiği gibi, Balkaş'ın doğu ve kuzeydoğusunda, İmil ve Tarbagatay, Kara İrtiş ve Urungu bölgelerini vermişti. Kendisi Moğol İmparatorluğu'nun Çinggiz Han'dan sonra gelen halefi olduğu için Tuluy'un toprakları da onun hanlığına dâhildi.[166]

Çinggiz Han'ın en büyük oğlu Cuci, Moğollar arasında önemli bir yere sahip olan av işlerini babasının emriyle yürütmüştü.[167] Bunun yanında Cuci, hayatı boyunca babasının buyurmuş olduğu askeri faaliyetlerin tümüne katılmış ve her seferinde de büyük bir başarı ve üstünlükle seferlerden dönmüştü. Buna örnek vermek gerekirse; Cuci, babası Çinggiz Han tarafından sağ cenah ordusu ile orman halklarını itaat altına almak için gönderilmişti. Burada yapmış olduğu düzenli seferlerle birlikte Kırgızların da dâhil olduğu birçok kabile Cuci'ye itaatini bildirmişti. Cuci Kırgızlar'ın ve diğer

[162] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 301; Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 42.
[163] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 538-539; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 185.
[164] Eski milli hukukun bugün de bazı göçebe Türk kavimleri arasında mer'i olan hükümlerine göre, en küçük çocuk, baba yurdunun varisi telakki olunurdu. Barthold, "Batu Han", *İslam Ansiklopedisi*, 5.bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1979), 2: 351.
[165] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 289.
[166] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 290.
[167] Reşîdu'd-dîn, *Cam'u-t-Tevarih*, I: 619; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Şebankare'i, *Mecma'ul-Ensâb*, tah. MirHaşim Muhaddis, (Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1363), 245.

orman halklarının komutanlarını da yanına alarak Çinggiz Han'ın huzuruna gitmişti. Çinggiz Han, Cuci'ye: "*Oğullarımın en büyüğü olan sen, evden daha ilk defa ayrılmış olmana rağmen iyi yoldan gittin, yabancı memleketlerde ne insan ve ne de hayvan kaybı vermeden, orman halklarını kendimize tabi kılarak muvaffâkiyetle geri döndün. Bu halkı sana hediye ediyorum*" diyerek onun ne kadar başarılı ve istikrarlı bir kumandan olduğunu belirtmişti.[168] Cuci, hanlık konusunda büyük kağanlığı elde edemese de onun taksimatı altında olan bölge Çinggiz Han'ın diğer çocuklarının uluslarından daha uzun ömürlü olmuştur.

Cuci doğduğu zaman Çinggiz Han onun kendi çocuğu olup olmadığı konusunda hayatının sonuna kadar hep bir şüphe içinde kalmıştır.[169] Ancak bu şüpheye rağmen onu diğer evlatlarından ayırmamış ve her zaman en önemli görevleri ona vermiştir. Cuci, kardeşleri Ögedey ve Çağatay ile her zaman bir münakaşa içinde olmuş, en küçük kardeşi Tuluy ve onun ulusuyla ise ittifâk içinde olmuştur. Moğol geleneğine göre; babanın en büyük oğlu ülkenin en uzak topraklarına sahip olmuştur. Çinggiz Han oğulları arasında imparatorluğu taksim etmeden önce Cuci bu taksimattan payını almıştı. İmparatorluğun batı toprakları onun hâkimiyeti altına verilmişti. Cuci'ye Saksın, Bulgar ve Tatar atlarının ayaklarının değdiği yerlerden Kayalıg ve Harezm bölgesine kadar uzanan yerler, Güney Rusya'nın bir kısmı, Deşt-i Kıpçak, Batı Sibirya, Ural Dağlarının etekleri verilmişti.[170]

Cuci, Moğolların Batı seferlerinde ordu kumandanlığını üstlenmişti. Harezm Seferi'nde de Harezm ülkesinin alınmasında büyük başarılar göstermişti. Fakat Cûzcânî burada Cuci'nin Çinggiz Han ve kardeşleri ile olan çekişmelerinden dolayı onlardan ayrı düştüğünü ve Deşt-i Kıpçak'tan dönmediğini aktarmaktadır. Bununla birlikte onun Çinggiz Han'dan altı ay önce olan ölümünü kuşkulu görmektedir. Moğollar'ın Müslümanlar üzerine yaptığı seferlerden dolayı üzüntü içinde olan Cûzcânî, Cuci'nin Harezmşahlarla barış yapmak niyetinde olduğunu, bu haberi alan Çinggiz Han tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmaktadır.[171] Ancak diğer kaynaklar Cuci ile Çinggiz Han arasında her ne kadar bir anlaşmazlık olduğunu

[168] *Gizli Tarih*, 160.
[169] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 65.
[170] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 95; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 731.
[171] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 579.

yazsalar da Cuci'nin ölümünün babası tarafından zehirlenmesinden dolayı değil, attan düşerek hastalık geçirdiğini ve bir süre sonra öldüğünü yazmaktadırlar.[172]

1.2.DEŞT-İ KIPÇAK SEFERLERİ VE CUCİ ULUSU'NUN TEŞEKKÜLÜ

Çinggiz Han H.616/1220 yılında başlatmış olduğu Harezm Seferi'nde bölgenin istilası ile meşgul iken, Harezm hükümdarı Sultan Muhammed'i yakalamaları ya da gerekirse ortadan kaldırmaları için en önemli emirlerinden Cebe ile Sübetei'i görevlendirmişti. Her biri sultanın askerlerinden bin kişiye bedel olan otuz bin kişilik bir orduyla harekete geçmişti. [173] Cebe Noyan ve Sübetei Bahadır, Sultan Harezmşah'ın peşine düşerken, Deşt-i Kıpçak Seferi de H.619/1223 yılına kadar tamamlanmıştı. Tuluy Han tarafından da İran ülkeleri Horasan, Merv, Herat, Nişabur ve Serhas gibi vilayetler alınmıştı. Cuci, Çağatay ve Ögedey ise Harezm topraklarını ele geçirmekle ilgilenmişlerdi.[174] Cuci, Harezm ülkesinin zaptını tamamladıktan sonra aynı yıl içinde Çinggiz Han'ın kendisine vermiş olduğu İtil Irmağı'nın doğusundaki yurduna gönderilmişti. Mustafa Kafalı'ya göre; Cuci'nin bu şekilde gönderilişinin tesâdüfi olmadığı hadisenin seyrinden anlaşılmaktadır. Çinggiz Han seferin ikmali ile uğraşırken, Cebe ve Sübetei Kafkasya üzerinden Batı Deşt-i Kıpçak'a akınlar yapacaklardı. Cuci de İtil Irmağı'ndan İrtiş'e kadar uzanan ve babası tarafından kendisine verilen Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Cebe ve Sübetei'in Batı Deşt-i Kıpçak'taki ileri harekâtını takip ederek ileride zaptı düşünülen bu ülke için hazırlıkta bulunabilecekti.[175]

İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ı Moğol topraklarına katan Cebe ve Sübetei idaresindeki Moğol ordusu ileri harekâtına devam ederek önce Şirvan'a oradan da Derbend[176] üzerinden kuzey Kafkasya'ya girmişti. Müşterek düşmana karşı birleşen Kafkas kavimlerinden Alanlar, Çerkesler, Lezgiler, Kıpçaklar birleşerek Moğolları karşılamak üzere müttefik bir ordu ile harekete geçmişlerdi. Fakat Moğollar, "*Türk-*

[172] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 732-733.
[173] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 160.
[174] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 505; *Gizli Tarih*, 169-186.
[175] Mustafa Kafalı, *Makaleler I*. Yay. Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek (Ankara: Berikan Yay., 2005), 105.
[176] Hazar Denizi ile Kafkas Dağlarının yamaçları arasında bulunan bir kaledir. Arap ve Fars kaynaklarında Derbend adı "*kapalı kapı, geçit, sınır karakolu*" anlamlarına geldiği gibi, diğer anlamda "*kapı, kapılar veya karakol*" anlamına da gelmektedir. Derbend hakkında ayrıntılı bilgi için bakz. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Derbend" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 164-166.

Moğol kardeşliği"nden bahsederek Kıpçakları müttefiklerinden ayırmaya muvaffâk olmuşlardı. [177] Bunun nişanesi olarak da Kıpçaklara daha önce elde ettikleri ganimetlerden de pay vermişlerdi.[178] Bundan sonra Moğollar, Kıpçaklardan ayrı kalan Kafkas müttefiklerini kılıçtan geçirerek ardından Kıpçaklar üzerine yürümüşler ve onları da perişan etmişlerdi. Bu olaylardan sonra Kıpçak hanı Kotan Han, damadı Rus prens Mistislav De Galiç ile Rus prenslerini birleştirerek Moğollar üzerine ittifak kurmaya ikna etmişti. Kotan Han'a katılan Galiç, Kiyef, Çernikof ve Smolensk prenslerinin meydana getirdiği büyük bir Rus ordusu harekete geçmişti.[179] Cebe ve Sübetei kalabalık olan birleşik Rus ordusu karşısında önce sahte geri çekilmeyle düşmanlarının iyice yorulmalarını ve birbirlerinden ayrılmalarını beklemişlerdi. Azak Denizi'ne dökülen Kalka Irmağı boyuna geldikleri zaman Moğolların beklediği fırsat ortaya çıkmıştı. H.28 Rebîülâhir 619/31 Mayıs 1223'te geriden gelen kuvvetleri beklemeyen Kıpçak hanı Kotan Han ile Galiç prensi Mistislav kendi kuvvetleriyle harbe başladılar. Fakat Moğollar tarafından ağır bir mağlubiyete uğradılar.[180]

Kalka Muhaberesi'nde alınan zaferin ardından Cebe ve Sübetei Kırım'a girip liman şehri Sudak'ı yağmaladıktan sonra bol miktarda ganimetle dönüş yolunda iken Bulgarların[181] ani baskısına uğrayıp[182] buradan aldıkları ağır bir zayiatla Çinggiz Han'ın ordusuna katılmışlardır. [183] Deşt-i Kıpçak Seferi Mustafa Kafalı'ya göre; *"Dehşet salma ve yağma hareketi gibi görünse de aslında, daha sonra yapılacak*

[177] İbnü'l Esîr, *el-Kâmîl fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Ocak Yay., 2010) X: 237-238.
[178] İbnü'l Esîr bu çatışma sırasında Alanlara üstün gelemeyen Moğolların bu şekilde hileye başvurduklarını yazmaktadır. bkz. İbn'l Esîr, *el-Kâmîl*, X: 237-239.
[179] İbnü'l Esîr, *el-Kâmîl*, X: 239; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 279; Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Tarih Araştırmaları, 2009) , 40.
[180] Kafalı, *Ötemiş Hacıya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, 40,41.
[181] İtil-Bulgar Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Taşagıl,"İdil Bulgar Hanlığı", DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 21, 472-474; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 12.bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2014); Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devletleri-İtil Bulgar Devleti*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
[182] İbn'ül Esîr; Moğolların Bulgarlar tarafından ilk kez yenilgisini bu hadiseyle anlatır: 620 senesi sonlarına doğru Tatarlar, Bulgar ilini almaya gittiler, Bulgar ahalisi Tatarların yaklaştığını işitince birçok yerlerde onlara pusu kurdular, yürüyüp karşılarına çıktılar, pusu yerlerini geçinceye kadar onları çektiler. Bunun üzerine arkalarından üzerlerine doğru saldırdılar. Onları aralarına alıp, her taraftan onlara kılıçlarla saldırıp pek çoğunu öldürdüler. İçlerinden ancak azı kurtuldu. İbn'ül Esîr, *el-Kâmîl*, W.De. Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941), 61.
[183] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 280; Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, 41.

olan İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi'nin bir hazırlık tatbikatı olarak değerlendirilmektedir."[184]

H.621/1225 yılının ilkbaharında Çinggiz Han Moğolistan'a dönmüştü. Yaz ve kış mevsimini H.622/1226 yılında Tula'daki karargâhında geçirmişti. İmparatorluk topraklarının batı kısmı H.618/1222 yılından beri kendisinde olan Cuci'ye İrtiş Irmağı'ndan İtil Irmağı'na kadar uzanan Deşt-i Kıpçak toprakları ile Harezm'in idaresini vermişti.[185] Nihayetinde ilk Kıpçak Seferi'nden kesin sonuç alamayan Cuci yeni hazırlanacak olan ikinci seferlerinin hazırlıklarını muhtemelen burada yapacaktı.[186] H.624/1227 yılında Cuci'nin babasından altı ay önce ölmesinden dolayı, onun sahip olduğu topraklar oğullarına tevdi edildi. Çinggiz Han'ın Cuci'ye İrtiş Irmağı'ından İtil Irmağı'na kadar olan bu geniş ülkeyi "*yurt*", Harezm bölgesini ise "*askerlerinin atlarının yemini karşılamak üzere otlak olarak vermiştir*." Cuci, H.616/1220 yılında başlayan Harezm Seferi ile H.624/1227 yılındaki ölümüne kadar kendi yurdunda egemenliğini sürdürmüş ve kendi adıyla anılacak olan Cuci Ulusu'nun temellerini atmıştır. Batı seferlerinde yapmış olduğu hizmetlerinin karşılığı olarak babasından aldığı Batı toprakları, sadece isim olarak ona bağlanmıştır. Artık bu ülkeler Cuci'nin evlatlarına miras olarak kalmıştır.[187]

1.3.CUCİ ULUSU'NUN ŞUBELERİ AK ORDA VE GÖK ORDA İLE ALTIN ORDA ADI

Çinggiz Han, henüz hayatta iken imparatorluk topraklarını oğullarını arasında bölüştürmüştü. En büyük oğlu Cuci'ye Harezm toprakları da dâhil olmak üzere İrtiş Irmağı'ndan İtil Irmağı'na kadar olan bölgelerin içinde Deşt-i Kıpçak topraklarını vermişti. Çinggiz Han ölümünden önce oğlu Cuci'ye Deşt-i Kıpçak topraklarında Büyük Orda'nın tesis edilmesini ve Altın Taht'ın kurulmasını emretmişti.[188] Çinggiz Han'dan sonra dört ulus içinde ilk kurulan ve en uzun ömürlü olan ulus Cuci Ulusu

[184] Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 17.
[185] Muhammed b. Havend Şah b. Mahmûd Mîrhond, *Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşid Kiyanfer, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380), V: 4002.
[186] Kafalı, *Ötemiş Hacıya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, 41; Grousset, Cuci'nin Çinggiz Han'ı endişelendirecek bağımsız hareketlerinden bahsedip onun bağımsız davrandığını yazmaktadır. Bu görüşü destekleyen bilgiler Cûzcânî'nin Tabakât-ı Nâsırî adlı eserinde de mevcuttur. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 280; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 579.
[187] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 17.
[188] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 732.

olmuştur. Cuci Han öldüğünde geride birçok eş ve çocuk bırakmıştı. Bu çocukları arasında en muteber olanları ve adı bilinenlerin sayısı on yedidir. Bunlar *Orda, Batu, Berke, Berke-çar, Şiban, Tang-kut, Bo'ul, Çila-kon, Sing-kur, Çim-bay, Muhammed, Odor, Tokay-Timur, Sing-Gum, İsen, Böri, Kavadar*'dır.[189] Cuci'nin birçok hanımı olmakla birlikte bunların içinde en itibarlı olanları Kongirat Kabilesi'nden Sertak Hatun, Mekeş Noyan'ın kız kardeşi Almalık Hatun'un kızı Bektutmak Hatun, yine Kongirat Kabilesi'nden Elçi Noyan'ın kızı Erkin-Kuçin (Ögey-Kuçin) Hatun'dur. Büyük oğlu Orda Sertak Hatun'dan, diğer oğlu Batu ise Ögey-Kuçin Hatun'dan dünyaya gelmişlerdi.[190]

Cuci Han'ın ölümünden sonra iki büyük oğlu Orda ile Batu arasında tahta çıkma konusunda bir anlaşmazlık meydana geldi. Çünkü büyük olan Orda, babalarının yerine kendisinden çok kardeşi Batu'yu layık görürken, Batu da kendisinden yaşça büyük olan Orda'yı babasının yerine geçmesi için ısrar etmekteydi. Batu, Orda'ya; "*Sen benden yaşça büyüksün, atam yerindesin Han'ımız sen ol*" demişti.[191] Orda ise; "*Senden yaşça büyük olduğum doğrudur. Fakat babamız seni çok severdi. Senin zaferlerini, kahramanlıklarını beğenirdi. Ben bu zamana kadar senin iyi kötü hallerine tahammül ettim. Ancak ben han olursam sen benim hallerimi çekemezsin, aramızda düşmanlık oluşabilir.*"[192] dedi. Batu buna karşılık yine sözünü tekrarlayarak, "*Sen benim atam yerindesin sen varken hanlık bana düşmez*"[193] diyerek ağabeyinin han olması için ısrar etti. Bu konuda anlaşamayan Orda ve Batu, dedeleri Çinggiz Han'ın huzuruna giderek durumlarını anlatıp, dedelerinin vereceği karar ne olursa olsun ona göre hareket edeceklerini birbirlerine teklif ettiler. Bu şekilde onlar Çinggiz Han'ın huzuruna gittiler.[194] Çinggiz Han, Batu Han'a Altın Busagalı Ak Orda (*Altın aksamlı Ak-Otağ*) ile Cuci Ulusu'nun batı kısmını,[195]Orda Han'a Gümüş Busagalı Gök Orda

[189] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 710; Bu isimler Câmi'u't-tevârîh'te bu şekilde geçmektedir : (اوردا, باتو, برکه , برکه چار , شبان, تانگقوت, بوال, چیلاوقون, سینگقور, چیمبای, محمد, اودور, توقای تیمور, شینگگوم ایسن, کاوادار , بوری).

[190] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 18.

[191] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 31.

[192] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 30-31; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 18-19.

[193] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 31-32; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 18-19.

[194] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 32; Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, 83.

[195] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 3.bs. (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981), 62.

ve bugünkü Kazakistan topraklarını[196], (*Gümüş Aksamlı Gök-Otağ*) ve Şiban Han'a ise Boz Orda'yı ve Batı Sibirya'da kendilerine has ayrı ulus ve vilayetler verip [197]ordalarını kurmalarını emretti. Aynı zamanda Batu Han'a "*Sayın Han*" unvanını[198], Orda Han'a "*İçen Han*" unvanlarını verdi. Bunun sonucunda Çinggiz Han beyleriyle meşveret ederek, Doğu Deşt-i Kıpçak (*Sol-Kol*) Sır Derya boyundaki toprakları Orda'ya verdi. Batı Deşt-i Kıpçak (*Sağ-Kol*) İtil Irmağı boyundaki toprakları da Batu'ya verdi. Cuci Han'ın evlatları bu şekilde dedelerinin huzurundan ayrılıp kendi ülkelerine döndüler.

Mustafa Kafalı; "*Bu bölünmenin iki ayrı hanlık olmadığını ve Türk devlet ananesindeki sağ ve sol kol tertibinde Cuci Ulusu'nun ikili idareye göre tanzim edildiğini belirtmektedir. Çünkü Çinggiz Han, Orda'yı Batu'ya tabi kılmıştır.*"[199] şeklinde ifade etmektedir. Bu ikili bölünmenin ortaya çıkışının sebebi Ak-Orda'nın Batu sülalesinin, Gök-Orda'nın ise Orda sülalesinin sembolü oluşundan gelmektedir. Yine Mustafa Kafalı iki ayrı ulusun olmadığı konusunda renklerle ilgili şu ifadeleri belirtmektedir: "*Ayrıca madenlerin kıymetine göre renklerin değeri hakkında da bir fikir sahibi olmaktayız. Buna göre "Altın" ile "Ak" renk, "Gümüş" ile "Gök" renkten üstün olmaktadır. Bu şekilde renklerle yönlerin isimlendirilmesi yine Türk ananelerine göre uygun düşmektedir. Zira Türkler, batıyı "Ak", doğuyu "Gök"; güneyi "Kızıl", kuzeyi "Kara" ve merkezi de "Sarı" ile renklendirip adlandırmışlardır*." [200]

Cuci Ulusu'nun iki şubesinin renklere göre yorumlandırılması konusunda George Vernadsky hata yapıldığı görüşünü savunup; "*Bilim adamlarının çoğu Doğu Hanlığına Beyaz Ordu (Ak-Ordu), Batı Hanlığına Mavi Ordu (Gök Ordu) dendiğinde mutabıktırlar. Bu yorum şüphelidir. Öncelikle Rus vakayinamelerinin şehadetlerini nazar-ı itibare almamız gerekir. Bunlar da Batı Hanlığına Büyük Ordu (Bolşaya Orda) ve Doğu Hanlığına Mavi Ordu (Sinyaya Orda) demektedirler. Ruslar Mavi adını kullanırken şüphesiz kendilerine bu bilgiyi veren Tatarlar gibi davranıyorlardı.*

[196] Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 62.
[197] Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 62.
[198] G.Vernadsky bu unvanın "*iyi*", "*zeki*" "*aklı başında han*" veya "*akil han*" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 177.
[199] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 19.
[200] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 19.

Aynı zamanda mavi doğunun rengidir." şeklinde aktarmaktadır.[201] Bu görüşlerine dayanak olarak Vernadsky, Kutb'un "Hüsrev ve Şirin" adlı şiirinin 14. yüzyılda Kıpçak Hanı olan Tinibeg'den Ak Ordu'nun hükümdarı diye söz edilmesini göstermektedir.[202]

Fars kaynaklarında Cuci Ulusu'nun bölümleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte 15. ve 16. yüzyılın kaynakları olan Müntâhabü't-Tevârih-i Muini'nin müellifi Müîneddîn Natanzi ile Tarih-i Cihân-Arâ'nın yazarı Kadı Ahmed Gaffâri'nin eserlerinde Cuci Ulusu'nun Ak Orda ve Gök Orda olduğu yazılmaktadır.[203] Kafalı'ya göre; "*Gaffari'nin XVI. yüzyılda telif ettiği Tarih-i Cihan-ârâ ile Müineddin Natanzi'nin XV. yüzyılda meydana getirdiği Tarih-i Mui'ni'nin Cuci Ulusu'nun iki bölümünü isimlendirmeleri hatalıdır.*"[204] Çünkü geçen asırlardan beri muteber kaynak diye anılan bu iki eserin ikisi de Ak Orda ve Gök Orda Hanlıkları'nın adlarını yanlış takdim etmişlerdir. [205] Yakubovskiy Altın Orda adı hakkında Reşîdu'd-dîn'de ve Vassâf'ta Orda-i Zarrin veya Ordu-i Buzurg Zarrin şeklinde tabir kullanıldığını zikretmektedir.[206]

Arap kaynaklarında da Altın Orda adı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Fakat Cuci Ulusu adından bahsedilirken, "*Kıpçak Sultanlığı*", hükümdarlarına ise "*Kıpçak Sultanı*" denilmektedir. Bahsedilen Kıpçak Hanları ya da Kıpçak Sultanları Cuci sülalesini temsil etmektedir. Arap kaynaklarında Cuci Ulusu'ndan bahsedilirken genellikle "*Deşt-i Kıpçak*" tabiri de kullanılmaktadır. Bunun yanında dönemin müelliflerine göre de Cuci Ulusu hakkında isimlendirmeler yapılmaktaydı. Bu, genellikle o dönemde tahtta oturan hanın adına göre zikredilmekteydi. Örneğin; "T*atarların Hanı Berke'nin Ülkesi, Özbek Ülkesi, Batu Ulusu, Berke Ulusu*" gibi isimlendirmelerdir.[207] Deşt-i Kıpçak sahası her ne kadar Moğollar tarafından ele geçirilse de burada yaşayan kitle Moğollara nazaran daha

[201] Vernadsky*, Moğollar ve Ruslar*, 174.
[202] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 174.
[203] Müineddin Natanzi, *Müntahabü't-Tevârih-i Muini*, neş. Jean Aubin, (Tahran-1336), 68,69; Kadı Ahmed Gaffâri, *Tarih-i Cihân-Âra*, nşr; Muhammed Kazvinî , (Tahran 1343), 204,205.
[204] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 19.
[205] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 19-20.
[206] A.Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, (Ankara: TTK Yay.,1992), 30-31.
[207] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 31; Rizâeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, not.-çev. İlyas Kamalov, (İstanbul: Kaknüs Yay 2003), 189-190; İlyas Kemaloğlu, "*Altın Orda Devleti*" Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, 99,100.

kalabalıktı. Bundan dolayı Arap tarihçileri Moğollardan bahsederken "*Kıpçaklar, Kıpçak ülkeleri, Kıpçak Bozkırları*" şeklinde tabirler kullanmaktaydılar. Arap tarihçisi el-Ömerî Moğollar hakkında şöyle söylemektedir: "*Bu diyar (Altın Orda ülkesi) eskiden Kıpçak ili idi. Tatarlar*[208] *buraya akın edince Kıpçak ahalisi onlara tabi oldular, sonra onlar ile karıştılar ve tamamen Kıpçaklaştılar.*" [209]

Doğu kaynaklarında (Arap, Fars, Türk), Cuci Ulusu'nun adı ile ilgili bilgiler Cuci Ulusu, Ak Orda, Gök Orda şeklinde iken, Rus vekâyinâmelerinde Altın Orda şeklinde geçmektedir. 13. yüzyıldan itibaren Rus ve batı kaynaklarında "*Orda*"[210] adı ortaya çıkmıştır. Bundaki temel sebep "*Ak-Orda*" aksamının altından oluşu ile alakalı olsa gerektir. Rus kaynaklarında bu ad "*Zolotoya Orda*" yani Altın Orda şeklindedir. Batı dillerine de etki eden bu ad İngilizce "*Golden-Hord*", Almanca "*Goldene-Horde*", Fransızca "*Horde d'Or*" şeklinde telaffuz edilmiştir.[211] Altın Orda tabiri ise ilk defa 14. yüzyılın ikinci yarısında Kazan kroniklerinde geçmiştir.[212] Bu tabirlerin ortaya çıkmasındaki sebep de Altın Orda Hanlarının karargâhlarındaki eşyaların altın ve kıymetli kumaşlarla süslenmesiyle ilgilidir.[213] Plano Carpini de Altın Orda ya da Ak-Orda adıyla ilgili olarak seyahatnamesinde; "*Güyük Han'ın kurultaya katıldığı gün beyaz kumaştan yapılmış büyük bir çadır kurulmuş ve kurultayın ilk günü herkes beyaza bürünmüştü.*"[214] şeklinde aktarmaktadır. O gün, Cuci Ulusu'nun kurultaya katıldığı beyaz çadır ve beyaz kumaştan yapılmış kıyafetlerin giyinmesinden anlaşılmaktadır.

---

[208] el-Ömerî, "*Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*", W.Tiesenhausen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler I*. çev. İsmail Hakkı İzmirli, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası,1941), 373.
[209] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*: 373.
[210] Orda ya da Ordu kelimesi Türk ve Moğol dillerinde aynı anlama gelmekte olup, bu dillerin sözlüklerinde ezelden beri bulunmaktadır. Başlangıçta "*yurt*", "*han yurdu*","*saray yurdu*" anlamına gelmekteydi. Daha sonra bu kelime "*askeri birlik*", "*saray*", "*maiyet*", "*ordugâh*" gibi anlamlar da kazanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'da bu kelime "*devlet idaresi*" anlamına gelmektedir. bkz. Rizâeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 191,192; Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't-Türk*, 3.bs. Haz. Ahmet B.Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, (Ankara: TDK Yay.2018), 74.
[211] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 20.
[212] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 175; İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti'nin Adı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Say.141, (2002), 3.
[213] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 191-192; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 20; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*,30.
[214] Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (12.Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk)* terc. ve not. Ergin Ayan, 2.b (İstanbul: Kronik Yay., 2018), 143.

Ak Orda (Altın Orda)'nın hâkimiyet dönemi Cuci'nin ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu Batu Han'ın H.624/1227 yılında Cuci Ulusu'nun başına geçtiği tarihten Batu Ulusu'nun sonuncusu olan Berdi-Bek'in ölümüne kadar yüz otuz üç yıl devam etmiştir. Orda Han'ın neslinden gelen hanlar da, Orda Han gibi Batu ailesine bağlı kalmışlardır.[215]

1.4.BATU HAN DÖNEMİ VE ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Ögedey Han'ın Moğol imparatorluk tahtına geçmesinden sonra H.626/1229 yılında yapılan kurultayda Batı seferlerinin devamına karar verilmişti. Kıpçak ülkeleri tam manasıyla boyun eğmedikleri için Ögedey, Batı seferlerine öncelik vermişti.[216] Ögedey'in emriyle hazırlıklar yapılmış ve büyük ordunun kumandasını Batu Han yönetmişti. [217] Batu Han'a Çinggiz Han sülalesinden birçok kimse iştirak etmişti.[218]Askeri kumanda Moğolların elinde olmakla beraber askerlerin çoğunluğunu Türk ulusları teşkil etmekteydi.[219] Güneydoğu Avrupa ve Deşt-i Kıpçak sahasını bildiği için Batu Han'a yardımcı olarak Sübetei Bahadır verilmişti. Tespit edilen program birkaç yıl içinde gerçekleşmiş ve H.633/1236 yılında Deşt-i Kıpçak, Bulgar bölgesi, Kırım ve Derbend'e kadar uzanan Kafkasya toprakları Moğolların eline geçmişti.[220]

Moğollar İkinci Kıpçak Seferi olarak başlattıkları bu batı seferini ilk olarak İtil Bulgarları üzerine gerçekleştirmişlerdir. İlk Kıpçak Seferi sırasında başarılı Kalka Muharebesi'nin ardından İtil Bulgarları Moğolları pusuya düşürmüş ve onlara büyük kayıplar verdirmişlerdi. İşte Moğol orduları bu mağlubiyetin öcünü almak için harekete koyulmuştu.[221]Bulgar ülkesi nüfusunun kalabalık oluşu ve kalelerinin sağlam olmasından dolayı zorlu bir savaştan sonra ele geçirilmişti. Halkın bir kısmı öldürülüp

---

[215] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 21.
[216] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 197.
[217] Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4002; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 29.
[218] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 121; Bu sefere katılanlar arasında Cuveynî ve Reşîdu'd-dîn; Tuluy'un oğulları Möngke, kardeşi Böcek, Ögedey'in oğullarından Güyük ve Kadan, Çağatay'ın oğullarından Böri, Baydar ve Gülgan, Cuci'nin oğullarından Batu, Orda, Şiban, Tangut ve Berke'nin isimlerini zikretmektedirler. bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 246; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 665.
[219] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 121.
[220] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 29.
[221] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 121.

bir kısmı esir edilmişti.[222] Bunun neticesinde Bulgar Devleti yıkılmıştı.[223] Kış mevsimi olmasına rağmen hareketine devam eden Batu Han, H.634/1237 yılında Rus knezliklerinin topraklarına saldırmıştı. Batu Han, Rus knezlikleri üzerine başarılı akınlar yapmış ve Moskova'yı yakarak Suzdal, Rostov, Yaroslav şehirlerini zapetmişti.[224] Ryazan Knezliği'nin zaptı sırasında yoldaki tüm şehirler kolaylıkla ele geçirilmiş ve Ryazan Kalesi altı günlük bir muhasaranın ardından ele geçirilmişti.[225] Ryazan'ın alınmasından sonra büyük bir şehir olan Vladimir şehri ve bu şehrin hâkimi Yuri Vsevolodoviç'in öldürülüp şehrinin ele geçirilmesinden sonra H.635/1238 yılı kışında Kuzey Rusya'da Moğollar söz sahibi olmuşlardı.[226] H.637/1240 yılına kadar Kiev ele geçirilip bugünkü Rus toprakları Batu Han'ın hâkimiyeti altına geçmişti.[227] Bundan sonra Batu Han yönünü daha batıya çevirerek Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan ülkelerine sefer yapmıştı.[228]

Moğolların, Avrupa seferleri sırasında ordu içinde Batu Han'a karşı itaatsizlikler baş göstermeye başlamıştı. Özellikle Ögedey Kağan'ın oğullarından Güyük ile Çağatay'ın torunu Böri'nin Batu'nun liderliğine tahammül edememeleri Moğol ordusunun hareket potansiyelinde düşüş meydana getirmişti. Bundan dolayı Ögedey, Güyük ve Böri'yi Moğolistan'a geri çağırmıştı. Bu durumdan etkilenmesine rağmen Möngke orduyu terk etse de Batu Han ile olan münasebetini iyi bir şekilde devam ettirmişti.[229] H.637-638/1240-1241 yıllarında Moğol ordusu Kaydu ve Baydar kumandasında Ukrayna üzerinden Polonya'ya saldırmışlardı. Moğol ordusu buz tutmuş nehrin üzerinden geçerek Polonya şehirlerini yakıp yağma etmişlerdi. Baydar ve Kaydu buradaki faaliyetlerini tamamladıktan sonra Macaristan'da Batu Han'ın ordusuyla birleştiler.[230] Batu Han liderliğinde ve Sübetei Bahadır'ın yönetimindeki Moğol kuvvetleri üç kol halinde Macaristan'a girdiler. Şiban'ın kumandasındaki

[222] Cuveynî'ye göre öldürülenlerin sayımını yapmak için erkeklerin sağ kulaklarını kesip bir yere yığdılar. Buna göre; İki yüz yetmiş bin kulak saydılar. bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 247; Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4003.
[223] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 121.
[224] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 122; Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*,70.
[225] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar),* 6. bs. (Ankara: TTK Yay., 2014), 79.
[226] Kurat, *Rusya Tarihi*, 80-81.
[227] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 123.
[228] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 70.
[229] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 301.
[230] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 301.

birinci kol Polonya ve Moravya arasından kuzeye gelmiş, Batu Han'ın yönetimindeki ikinci kol Galiçya'dan gelerek Unghvar ve Munkacz arasındaki Karpat geçitlerini aşarak buraları savunan Kontu mağlup etmişlerdi. Kadan'ın kumandasındaki üçüncü kol Moldavya'dan gelerek buradaki şehirleri yağma edip halkını kılıçtan geçirmişlerdi. Tüm Moğol ordusunun birleşmesi Peşte'de gerçekleşti.[231] Cuveynî Moğolların Macar ordusuyla girişeceği savaşı: "*Batu, o bölgeleri de topraklarına katmak için büyük bir ordu düzenleyerek yeni yılda yola çıktı. Bunu haber alan, gücü ve kuvvetiyle mağrur olan karşı taraf hemen harekete geçip, her biri savaşta ün kazanmış, kaçmayı âr sayan dört yüz bin süvariden meydana gelen büyük bir ordu teşkil ettiler. Batu bu yolda düşmanın sayısı ve gücü hakkında bilgi toplaması için on bin kişilik bir orduyla kardeşi Şiban'ı önden gönderdi. Şiban bir hafta sonra karşı tarafın büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini bildirdi.*"[232] şeklinde aktarmıştır. Batu Han bu sırada tek başına bir tepenin üzerine çıkıp Çinggiz Han'ın âdeti üzere geceden sabaha kadar ona yardımcı olmak için Tanrı'ya yalvardı. Aynı şekilde Müslümanlara da toplanıp dua etmelerini emretti.[233] Moğol ordusu ilk başlarda Macar ordusuna karşı başarılı olamasa da geriden gelen yardımcı Moğol kuvvetleri büyük Macar ordusunda çok az kişiyi sağ bıraktı. Bu şekilde bu bölgeler ele geçirildi. Moğol ordusunun yaptığı zorlu savaşlardan biri de bu savaştı.[234] Moğollar bu savaştan sonra yollarına devam edip Viyana yakınlarında Neustadt'a kadar gelmişlerdi. Bizzat Batu Han H.19 Cemâziyelâhir 639/25 Aralık 1241 yılında buz tutmuş olan Tuna Nehri'ni aşmış ve Gran şehrini düşürmüştü. Macar Kralı IV. Bela Adriyatik taraflarına kaçarak canını kurtarmıştı. Tuna da dâhil olmak üzere Macar toprakları Moğol hâkimiyeti altına girmişti.[235]

Batu Han, bu başarılı seferinin ardından kardeşleri ve Bucak ile birlikte Karakalpaklıların ülkesi Urus'a saldırdılar.[236] Büyük Urus şehrini dokuz günde ele geçirdiler. Bundan sonra Vladimir şehirlerine tümen tümen akın ettiler. Yol üzerinde olan kaleler ve şehirleri ele geçirdiler. Moğol şehzadeleri bu şekilde beş yoldan

[231] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 301-302.
[232] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 247.
[233] Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4003; Cuveynî, *Tarih-i, Cihangüşa*, 247; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 666.
[234] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 248.
[235] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 303.
[236] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 678.

ilerleyerek tüm Başgard ile Macar ve Sasan ülkelerini ele geçirdiler. Batu ve diğerleri seferlerine devam ederken H. 5 Cemâziyelâhir 639/11 Aralık 1241'de Büyük Han Ögedey Kağan'ın ölüm haberi[237] onlara ulaştı.[238] Avrupa ülkeleri başlarına gelen bu dehşetin korkusunu yaşarken, Batu Han Avrupa Seferi'ni yarım bırakarak aniden ordusunu geri çevirdi.[239] Batu Han'ın seferlere son verip geri dönmesinin sebebi tamamen siyasi nedenlerle açıklanmaktadır. Çünkü Batu Han, Kara-kurum'daki seçimlere etki etmek istemiştir.[240] Bundan dolayı H.639/1241 yılında İtil'in aşağı mecrasına dönmüş ve nehrin sol sahilinde "*Orda*"sının merkezini kurmuştu.[241] Batu Han'ın bu bölgede ordasını kurmasının bir başka sebebi ise; "*göçebe hayat yaşayıp ve devamlı askeri seferler düzenleyerek ele geçirdiği toprakları kontrol altında tutmasının mümkün olamayacağını anlamış olmasıdır.*"[242] Çinggiz Han'ın da dediği gibi "*At üzerinde birçok ülke fethedilebilir, ama bu ülkeler at üzerinden yönetilemez*."[243] Bu dönemde istila hareketlerine ara verilmiş ve İkinci Deşt-i Kıpçak Seferleri sonucunda Kıpçak, Harezm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İtil-Bulgar devletlerinin toprakları üzerinde Altın Orda Devleti kurulmuş idi. Ayrıca bu seferler neticesinde Cuci ailesine ait Volga'nın batısındaki topraklar muazzam bir şekilde genişlemiş oluyordu. Bu muazzam topraklar H.633-639/1236-1242 seferini ismen de olsa yöneten Batu Han'ın da meşru mülkü sayılmakta idi. Zaten Çinggiz Han'ın vasiyetine göre bu "*Ulus*" İrtiş'in batısında Moğol atlarının çiğnediği bütün topraklara sahip olacaktı.[244] O zamandan sonra Altın Orda hanları ele geçirdikleri ülkenin adıyla "*Kıpçak Hanı*" olarak tarihte anılacaklardı.[245]

Batu Han H.640/1243 yılından sonra hiçbir savaşa katılmamıştı.[246] H.633-640/1236-1243 yılları arasında ele geçirilen ülkelerden sadece Rus knezliklerinin toprakları, Batu Han'a tabii olmuştu.[247] Batu Han, Ögedey Kağan'ın ölümünden sonra

[237] Rizaeddin Fahreddin'e göre; eğer Ögedey Kağan'ın ölüm haberi gelmemiş olsaydı tüm Avrupa'nın Batu Han tarafından ele geçirilmesi içten bile değildi; Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 38-39
[238] Reşidüddün, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 678.
[239] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 71.
[240] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 71.
[241] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 123.
[242] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 71.
[243] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 71.
[244] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 303.
[245] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 71; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 303.
[246] Barthold, "Batu Han", 2: 352.
[247] Barthold, "Batu Han", 2: 352.

siyasetini doğuya çekmişti. Ögedey Kağan'ın ölümünden sonra kağanlık tahtını üç yıl boyunca eşi Töregene Hatun yönetmişti. Ayrıca Ögedey Kağan'ın torunu Şiramon tahta naiplik etmişti. Töregene Hatun ve bazı emirler bu duruma rıza göstermeyerek Güyük'ün Han olması için Batu Han'a danışmışlardı. Batu Han Ögedey Kağan'dan sonra ailenin en yaşlı üyesi olduğu için kurultaya davet edilmişti.[248] Batu Han Güyük'e olan düşmanlığından dolayı yapılacak olan kurultayı geciktirmeye çalışmış ve nihayetinde kurultaya katılmamak için hastalığını bahane etmişti.[249] Batu Han, H.643/1246 yılında yapılan kurultaya katılmamış ve kardeşlerini vekâleten göndermişti. Yapılan kurultayın ardından Moğol tahtına geçen Güyük Kağan, Batu Han ile olan muhalefetine devam etmiş ve Batu Han'ın Azerbaycan'daki kumandanlarını görevden uzaklaştırmıştı. Batu Han da buna karşılık Güyük Han'ın göndermiş olduğu görevlileri öldürtmüştü. Bu duruma hiddetlenen Güyük Han H.645/1248 yılında Batu Han'a karşı sefer düzenlemek üzere harekete geçmişti. Batu Han da hazırlıklarını görerek onu karşılamak üzere yola çıkmıştı. H.646/1249 yılında iki ordunun birbirine yaklaştığı sırada Güyük Kağan'ın ölüm haberi geldi. Güyük'ün ölümünden sonra ordusu dağılınca, Batu Han kardeşlerinin kumandasında ordusunu Tuluy'un oğlu Möngke'nin hizmetine göndermişti.[250]

Ögedey ve Çağatay'ın ölümünden sonra Çinggiz Hanedanlığı içinde ailenin en yaşlısı ve en itibarlısı olan Batu Han'a karşı Moğol emirleri ve şehzadeleri daima hürmetkâr davranmışlar ve onun verdiği her karara mutabık kalmışlardır. Çinggiz Han'ın dört oğlu arasında Cuci nasıl en büyük ve en muteberi idiyse, Batu da Çinggiz Han'ın torunları arasında en büyük olanı ve en saygı göreni idi.[251] Nitekim Möngke'nin kağanlık seçiminde de Batu Han'a danışmışlar ve o da kağan seçiminde etkin bir rol üstlenmiştir. Batu Han yapılan meşverette emirlerin kimi kağan olarak seçeceğini sorduklarında Moğol tahtına layık olacak tek adayın Möngke olduğunu belirtmişti. Böylelikle Batu Han'ın da etkisiyle Möngke'yi kağan seçmişlerdi.[252] Tuluy Hanedanlığı'ndan birisinin Batu Han'ın desteğiyle kağan seçilmesi onların

[248] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 734.
[249] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 304.
[250] Mustafa Kafalı, "Batu Han", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 208-210
[251] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 720.

[252] Barthold, "Batu Han", 2: 352; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh,* I: 735; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ,* 459-464.

arasındaki dostluğu pekiştirmiş ve Batu'nun ölümünden sonra da bu dostluk devam etmiştir. Nitekim Sartak [253] ve Ulakçı [254] zamanlarında ve çok sonraları Berke zamanında da Tuluy Ulusu ile Batu Ulusu arasındaki ilişkiler ve dostluklar kalıcı hale gelmiştir. Möngke Han üçüncü kardeşi Hülegu Han'ı ordusuyla İran sahasının fethi için komutanlığa namzet ettiğinde ona her yerden şehzadeler ve ordular katılıp yardımcı olmuştur. Batu Han da kardeşlerini Kıpçak-Derbent yolundan, Hülegu Han'ın ordusuna yardımcı birlik olarak görevlendirmiştir. Fakat bu sıralarda Batu Han İtil Suyu'nun yanında Saray'a yakın bir mevkide ölmüştü. Batu Han öldüğünde kırk sekiz yaşlarında idi. [255] Batu Han'ın kaynakların ihtilaflı bilgilerine göre H.652/1255 ile H.653/1256 yılları arasında öldüğü varsayılmaktadır. [256] Kafalı Batu Han'ın inancıyla ilgili olarak; "*Şamanist olduğu için kendisine atalarının geleneklerine uygun bir şekilde merasim hazırlanmış, eşyaları, atı ve silahlarıyla birlikte gömülmüştür*." demektedir.[257]

[253] Sartak Han ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, "Sartak Han", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Kopraman Armağanı*, (Ankara: TKAE yay. 2014), 172-190, Batu Han'ın en büyük oğlu, Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 721.

[254] Batu Han'ın ikinci oğludur. Sartak Han'dan sonra Altın Orda tahtına geçmiş fakat oda Sartak Han gibi kısa bir hükümdarlığının ardından ölmüştür. Reşîdu'd-dîn, *Cami'u-t-Tevarih*, I: 723; Cuveynî Ulakçı'nın Sartak'ın oğlu olduğunu yazmaktadır ki bu görüş yanlıştır. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 246.

[255] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 736.

[256]Batu Han'ın ölüm tarihi kaynaklarda açıkça tespit edilememiştir. Cuveynî kesin bir tarih vermemekle birlikte Möngke Kağan'ın H.652/1255 yılında yapmış olduğu kurultay sırasında Batu Han'ın oğlu Sartak'ı gönderdikten sonra vefat ettiğini kaydetmektedir; Reşîdu'd-dîn ise Batu Han'ın vefat yılını H.650/1252 olarak vermektedir. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 246; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 726; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 53.

[257] Kafalı, "Batu Han", 209; Wilhelm Von Rubruk, seyahatnamesinde Batu Han'ın Hıristiyan olduğu haberini aldığını belirtmektedir. Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 39; Ayrıca Cûzcânî Batu Han'ın içten ve gizliden Müslüman olduğu rivayetini aktarmaktadır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 598.

İKİNCİ BÖLÜM
BERKE HAN DÖNEMİ

2.1.BERKE HAN'IN DOĞUMU

Berke Han, Çinggiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın üçüncü oğludur.[258] Kaynaklarda Berke Han'ın gençliği hakkında kısıtlı da olsa bazı bilgilere sahibiz, fakat ne zaman doğduğu hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur.[259] Berke Han dönemi için muahhar bir kaynak olan Memlûk tarihçisi Mufaddal'ın verdiği bilgiye göre Memlûk elçilerinin Berke Han'ı sarayında ziyaret ettikleri H.660/1262 senesinde Berke Han elli altı yaşında idi.[260] Mufaddal'ın verdiği bilgi doğru kabul edilirse, ölüm tarihi H.664/1266 olduğuna göre Berke Han muhtemelen H.604-606/1208-1210 yılları arasında doğmuş olmalıdır. Gamirzan Davletşin Berke Han'ın doğum yılını H.605/1209 olarak vermektedir.[261]

Cûzcânî'nin eserini araştırmamıza rağmen Berke Han'ın doğum yılı ile ilgili müellifin vermiş olduğu bir tarihe rastlamadık. Fakat Jean Richard Cûzcânî'den vermiş olduğu bir kayda göre Berke Han'ın doğumunu daha ileri bir tarihte göstererek, Çinggiz Han'ın H.616-619/1220-1223 yılları arasında Harezm Seferi'ni yaptığı yıllarda gerçekleştiğini ifade etmektedir.[262]Ancak Cuveynî, Ögedey'in Kağan olduğu H.624/1227 kurultayına katılanlar arasında Cuci Ulusu'ndan Orda, Batu, Tangut, Berke, Berke-çar ve Toga-Timur'un katıldıklarını ve bunların yetişkin olduklarını ifade etmektedir.[263] Bu duruma göre Berke Han'ın Harezm Seferi olan H.616/1220 yılları arasında doğmuş olması ihtimal olarak görülmektedir. Kaynaklar, Berke Han'ın doğum tarihi üzerine net bir bilgi vermediklerinden ve Cûzcânî'nin ifade ettiği H.616-619/1220-1223 yılları arasındaki doğum tarihi ile Berke Han'ın Ögedey'in Kağanlık seçimi için katıldığı kurultayda bulunması, Berke Han'ın daha erken bir tarihte, daha önce ifade ettiğimiz gibi H.604-606/1208-1210 yılları arasında doğmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Memlûk dönemi Arap tarihçilerinin verdikleri kayıtlarda da Berke Han'ın doğumunun H.604/1208 ya da H.605/1209 olması ihtimal

[258] V.V.Barthold, "Berke Han", *İA*, 5.bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 553.
[259] Enver Konukçu, "Berke Han", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları,1992) , 5: 506-507.
[260] El-Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd*: 328.
[261] Gamirzan Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, çev. Albina Tuzlu, (Ankara: TTK Yay. 2013), 211.
[262] Jean Richard "Berke Han'ın İslama Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", çev. Abdulkadir Yuvalı, *Türk Kültürü Dergisi*, say.306, (1988), 21.
[263] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 187.

görülmektedir.[264] Nitekim Cûzcânî'nin; "*Berke Han buluğ çağına ulaştığı zaman, Cuci Han, ordusunda bulunan Müslüman kimselerin hepsinin onun ordusuna katılmasını emretti.*" şeklindeki kaydına göre ve bu kaydının ardından "*Berke Han'ın babası Tuşi Han (Cuci Han), babası Çengiz Han'ın ona zehir vermesi sebebiyle dünyadan göçtü ve kardeşi Batu Han babasının yerine geçince Berke Han'ı aynı şekilde aziz tuttu.*"[265] Nitekim Cûzcânî'nin naklettiği bilgiye göre; Berke Han'ın doğumunun Harezm Seferi öncesinde olduğu görülmektedir. Barthold da "*Berke Han'ın Batu Han'dan ancak bir ya da iki yaş küçük olduğunu*" ifade etmektedir.[266] Barthold'un vermiş olduğu kayıt ile dönemin Arap tarihçilerinin verdikleri H.604/1208 yılı kaydı, Berke Han doğduğu sırada Cuci Han'ın Kırgızlar ve Orman Halklarını itaat altına almak için sefere çıktığını göstermektedir.[267] Berke Han'ın doğumunu Cuci Han muhtemelen bu seferler sırasında öğrenmiştir. Cûzcânî; "…*Tuşi Han (Cuci Han) Harezm'i ve orduları Saksın, Bulgar ve Saklab ülkelerine götürdüklerinde bu Berke Han, annesinden dünyaya geldi."* [268] diyerek bu görüşlerimizi kuvvetlendirmektedir. Berke Han'ın annesinin kim olduğu konusunda kaynaklarda bilgi yetersizdir. Reşîdu'd-dîn, Cuci Ulusu'nun şeceresini çıkarırken, Cuci'nin evlatlarından Batu ile Orda'nın annelerinin isimlerini zikrettiği halde Berke Han'ın annesinin ismini zikretmemektedir. Moğol döneminin çağdaş yazarları ya da diğer muahhar yazarların hiçbirisi Moğol hanedanının şeceresini çıkarırken, Reşîdu'd-dîn gibi evlatların ana adlarını kaydetmeye önem gösterdiklerine işaret eden belirtiler azdır.[269]

Çinggiz Han, Harezm Seferi'nin ardından Harezm Şah Muhammed'in annesi Terken Hatun[270] ile Sultan'ın sarayındaki kadınları ve kızlarını esir aldıktan sonra bu kadınlardan her birini çocuklarına ve askerlerine eş olarak paylaştırmıştır.[271] Çinggiz

[264] Mustafa Musevi, "Berke Han", *Daire-yi Maarif-i Buzurg İslami*, (Tahran: Merkez-i Daire-i Maarif-i Buzurg-i İslami, H.1367), 11: 746-748.
[265] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 626.
[266] Barthold, "Berke Han", 2: 553.
[267] Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, (Ankara: TTK Yay. 2017), 76.
[268] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 625-626.
[269] Özcan, "Sartak Han", 172.
[270] Terken Hatun hakkında detaylı bilgi için bkz. Ergin Ayan, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri", *Karadeniz Dergisi*, say.32, (2016), 13-36; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 130-131; Penahi Samanayi, *Sultan Celâleddin Harezmşah*, 2.bs. (Tahran-1325), 125-128.
[271] Ayan, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri", 30; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 270; İbn Haldûn, *el-İber*, IV: 868.

Han'ın ele geçirdiği esirler arasında bulunan Sultan'ın kadınlarından biri de Han Sultan[272] idi. Bu kadın Sultan Alâeddin Muhammed'in kızı olup, Çinggiz Han onu oğlu Cuci'ye eş olarak vermişti.[273] Jean Richard; "*Berke Han, Berke-çar ve Böri'nin annelerinin Sultan Muhammed'in kızı, Cuci'nin baş hatunu Han Sultan olduğunu ifade etmektedir*".[274]Jean Richard'ın Cuci'nin bu çocuklarının Han Sultan'dan olduğunu söylemesinin sebebi ise, Harezmşah Celâleddin Mengüberti'nin saray kâtibi olan Nesevî'de geçen bir kayıt sebebi iledir. Buna göre; Han Sultan tarafından kardeşi Celâleddin Harezmşah'a gönderilen bir mektupta, Han Sultan kardeşine: " *Hakan, çocuklarına Kur'an öğretilmesi için emir verdi*"[275] demektedir. Han Sultan'ın her ne kadar Berke Han'ın öz annesi olması ihtimalî düşük görülse de, Berke Han ve kardeşlerinin Han Sultan tarafından yetiştirilip büyütüldüğü bilinmektedir. Bu konuda Nesevî'nin vermiş olduğu bilgilere göre; Cuci Han'ın çocuklarının din dersleri ve eğitimleri Han Sultan tarafından verilmekte idi.[276]Özellikle Han Sultan'ın Müslüman olması, Berke Han'ın da İslamiyet'i seçmesinde bir etmen olmuştur. Bu durum Han Sultan'ın Berke Han'ın annesi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda Nesevî'nin vermiş olduğu bilgilerde Cuci'nin hangi çocuklarının Han Sultan'dan olduğunu gösteren bir kayda da tesadüf edemedik. Reşîdu'd-dîn dışında Timurlular

[272] Han Sultan, Sultan Alâeddin Muhammed'in kızı olup, daha önceleri Karahanlılar'dan Semerkand Sultan'ı Osman ile evlenmişti. Sultan Muhammed tarafından yapılan düğünden sonra Terken Hatun Türklerdeki adet üzerine-Cuveynî'ye göre damada izzet ve ikram nişanesi olarak- bir yıl kız evinde kalması gerekirdi. Bu yüzden Terken Hatun, Sultan Osman'ı bir yıl Harezm'de alıkoymuştu. Sultan Muhammed Karahıtaylar'ın Semerkand'a saldırdığını duyduğu sırada Semerkand'a gelmişti. Semerkand halkı, Sultan Osman'ı Harezmşah Sultanı'nın yanında göremeyince endişenmişler ve hoşnutsuzluklarını Sultan'a bildirmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Muhammed, güvenilir adamlarını Harezm'e gönderip Osman'ın Semerkand'a gelmesini istemişti. Osman yolda iken durumunu değiştirmiş ve Karahıtaylar'la anlaşma yapmaya başlamıştı. Bununla birlikte Semerkand'da bulunan Harezm Müslümanlarını katletmişti. Bu haberi alan Sultan Muhammed, Osman'ın aynı zamanda kızına karşı kötü muamelelerde bulunmasından dolayı Semerkand'ı muhasara etmişti. Bu haberi alan Osman bir elinde kılıç, bir elinde kefen ile Sultan'ın huzuruna gelmişti. Sultan Muhammed, Müslümanları öldürtmesi ve kızına reva gördüğü kötü muamelelerden dolayı Osman'ı ağır hakaretlere maruz bırakmış ve kızı Sultan Han'ın da isteği ile onu katletmişti. ; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 187-189; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 336-338.

[273] en-Nesevî, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 60; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 270; Ayan, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri", 30; Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi", 24; Sultanın diğer kızlarının akıbetleri hakkında Cuveynî ayrı görüşe sahiptir. Cuveynî'ye göre; "*Sultanın kızlarından ikisini Çağatay aldı. Çağatay onlardan birini kendisine alıp, diğerini özel cariyesi yapıp veziri Kutbeddin Habeş Amid'e verdi*."; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ* 390; İbn Haldûn, Sultan'ın kızlarından birinin de Cuci ile evlendiğini, fakat evlendiği kadının Sultan'ın hangi kızı olduğunu yazmamaktadır. bkz. İbn Haldûn, *el-İber*, IV: 868.

[274] Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi", 25.

[275] en-Nesevi, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197.

[276] en-Nesevi, *Siretü's Celâlüddin Mengübirni*, 197.

döneminde kaleme alınan Muizz'ül Ensâb Fî Şeceret'ül Ensâb-ı Selâtin-i Moğol adlı esere göre Berke Han, Berke-çar ve Böri'nin annelerinin Han Sultan olduğu yazılmaktadır.[277] Yine Jean Richard'ın Nesevî'den aktardığı bilgiye göre; Han Sultan'ın Berke Han'ın annesi olması ihtimali düşük görünmektedir. Çünkü Berke Han ile aynı dönemde yaşamış olan Cûzcânî, Berke Han'ın doğumu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Bazı güvenilir kimseler şöyle rivayet etmişlerdi: Berke bin Tuşi (Cuci) bin Çengiz Han'ın doğumu Çin ve Kıpçak topraklarında iken, babası Tuşi Han Harezm'i ve orduları Saksın, Bulgar ve Saklab ülkelerine götürdüklerinde bu Berke Han, annesinden dünyaya geldi. Babası: "Ben bu çocuğumu Müslüman yaptım ve onun göbek bağını bir Müslüman kessin ve Müslüman sütü içmesi için ona Müslüman bir dadı bulsunlar ki benim bu oğlum Müslüman olsun" dedi. Cuci Han'ın bu buyruğu üzerine onun göbeğini Müslümanlar kesti ve o Müslüman dadılardan süt içti.*"[278] Cûzcânî'nin verdiği bilgilere göre; Berke Han'ın annesi Müslüman değildir. Nitekim doğduğu sırada Cuci'nin "*Ona (Berke) Müslüman dadılar süt içirsin ve böylece Müslüman olsun*" demesiyle annesinin Müslüman olmadığı görülmektedir. Ötemiş Hacı'nın vermiş olduğu bilgiye göre; "*Berke Han annesinden doğduğundan beri Müslüman idi. Dünyaya geldiği zamanda, öz annesinin sütünü ve başka kâfir kadınların sütünü emmedi. Bundan dolayı onu kâhinler ve bilginlere baktırdılar. Onlar dediler ki: "Bu Muhammed'dendir. Muhammediler kâfir kadınların sütünü emmezler" dediklerinde, bir Müslüman kadını işe yaraması için getirdiler. Onun sütünü emmeye başladı.*"[279] Bu kayda göre; Berke Han'ın annesinin Müslüman olmadığı görülmektedir. Yine Cuveynî'nin Han Sultan ile ilgili verdiği şu bilgiler de Han Sultan'ın Cuci'nin eşi olmadığı, dolayısıyla Berke Han'ın annesi olması ihtimalinin düşük olduğunu kuvvetlendirmektedir. Nitekim Cuveynî: *"Sultan'ın haremi Tatar ordusunun eline düşünce, Sultan Osman'dan nefret edip onu öldüren kızı Han Sultan, İmil'de oturan bir boyacının eline düştü. Ona âşık oldu ve ölünceye kadar da ondan ayrılmadı.*"[280] şeklinde rivayet etmektedir.

[277] *Muizzü'l-Ensâb Fî Şeceret'ül-Ensâb-ı Selâtin-i Moğol*, Bibliotheque Nationale Paris, Persian-67, vr.18.
[278] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 625-626.
[279] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 41.
[280] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 338.

2.2. BERKE HAN'IN ADI

Berke Han'ın ismi tarihi kaynaklarda farklı şekillerde yazılmıştır. "*Berke*" Moğolca olup kelime manası "*berk*", "*pek güç*", "*çetin", "zor*", "*sağlam*", "*kararlı*", "*katı*" anlamlarına gelmektedir.[281] Kafalı "*Berke Han'ın adı Çinggiz İmparatorluğu dairesinde yazılan bütün Türkçe ve Farsça kaynaklarda Berkey-Berke şekillerinde geçmektedir. Dolayısıyla kelimenin Arapça Bereke ile alakası olmayıp, Moğolcadır.*" [282] şeklinde ifade etmektedir. Nitekim Berke Han'ın adı Memlûk kaynaklarında "*Bereke*", "*Bereket*"[283] şeklinde geçmektedir. Bu isimlendirme, Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinden sonra yapılmış olmalıdır.[284]

Rizâeddin Fahreddin, Bereke adının "*Berke Han, İslam dinini kabul edip Müslüman olduktan sonra adını "Bareke" olarak değiştirdi*" şeklinde yazmaktadır. "*Bareke*", "*Bereke*" ya da "*Bereket*" kelimeleri bereketin kaynağı anlamına gelmektedir.[285] Bunun yanında İslam kaynaklarında Berke Han'ın adı "*Ebu'l-Magali Nasreddin Celâleddin İbrahim es-Sultan*" olarak geçmektedir.[286] Bu isim, Berke Han'ın Müslüman olduktan sonra, Kur'an'a göre yaşamayı sağlama, dini koruma ve

---

[281] Tuncer Gülenysoy-Paki Küçüker, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, (İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yay., 2015), 70; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, 265; Osman Gazi Özgüdenli, Selçuklu Sultanı Berkyaruk isminin hangi manaya geldiğini anlatırken, "Berk" kelimesini Türkçe "kuvvetli" şeklinde kaydetmiştir. bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, 2.bs. (Ankara: İsam Yay., 2015), 203, N.1.

[282] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54.

[283] İbn Abduzzâhir, *Siret'ul-Melik-Zahir*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 110-133; İbn Abduzzâhir, *Teşrif'ul- Eyyam*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 137-146; İbn Vâsıl, *Muferric'ul-Kurub fi Ahbar-i Muluk Beni Eyûb*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 148-156; Rükneddin Baybars, *Zubdet'ul- Fikre fî Tarih'ul Hicre (Tarih-i Baybars)*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 158-228; Nuveyri, *Nihayet'ül İreb fî fünun-il edep*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 243-310; Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd*; Zehebi, *Tarih'ul İslam*, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler* I: 320-346; Takiyüddin Ahmed b. Ali b. el-Makrizi, *Kitab'üs-Sülük li Marifet-i Düvel'il-Mülük*, Tah. Muhammed Abdulkadir 'Âta Beyrut/Lübnan: Dar'ul-Kutub'il-İlmiye, 1997), I.

[284] Şihâbeddin Mercânî, aslında adının "*Burka-Oğlan*" olduğunu, fakat Müslüman olmasından sonra "*Berka*" olarak değiştiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Şehabeddin Mercani, "Müstefad'ül-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü I, 155, 30,* I Cilt Tıpkıbasım: 98. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997.

[285] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 41; Berke adının Türkçe ve Moğolca "Berk" kökeninden geldiğini daha önce ifade etmiştik. Bunun yanında "Bareke" ya da "Bereke" adının Berke Han'ın Müslüman olduktan sonra meydana geldiği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bir hükümdarın Müslüman olduktan sonra daha önce bağlı olduğu geleneklerin dışında İslamî geleneğe göre bir unvan ya da isim alması durumunun birçok örnekleri vardır. Nitekim İlhanlı hükümdarı Ölceytü'nün Müslüman olmadan önce adının Ölceytü Harbende olduğu ve Müslüman olduktan sonra İslamî geleneğe göre adının Ölceytü Hudabende olarak tarihi kaynaklarda zikredildiği bilinmektedir. Ölceytü Hudabende'nin isim kökeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uyar, "İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsminin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXI/2, 2016,596-607.*

[286] Musevi, "Berke Han",11: 746;

yayma olduğu için kitaplarda bu şekilde nakledilmiştir. Bundan dolayı insanlar ona "*Nasreddin*" dinin koruyucusu ve "*Ebu'l-Magali*" üstün düşüncelere sahip manalarına gelen unvanlar vermiştir.[287] Berke Han'ın adı bazı kaynaklarda "*Berke-Oğul*", "*Berka*", "*Berkay*" olarak da zikredildiği görülmektedir.[288]

2.3.BERKE HAN'IN HÜKÜMDAR OLMADAN ÖNCEKİ FAALİYETLERİ

Berke Han, Altın Orda Hanı olmadan önce Çinggiz Han tarafından Cuci Ulusu'nun, Cuci'den sonra da Orda ve Batu Han arasındaki taksimattan aldığı bölgelerde yaşamaktaydı. Berke Han, Kafkasya'da Derbend'ten İtil boyları yakınlarına kadar olan bölgede yurt tutmuştu.[289] Bu demek oluyor ki Berke Han Ak Orda'nın topraklarının sınırları içerisinde yani Batu Han'a ait topraklarda yaşamaktaydı. Bu kesin taksimattan dolayı, Batu ya da Sartak İtil'in alt mecralarından daha güneye, başka bir ifade ile Berke Han'ın sınırlarına ait bölgelerden izinsiz geçemezdi.[290] Nitekim Rubruck seyahatnamesinde; "*Berke'nin meraları Demir Kapı bölgesindedir. Burası İran'dan ve Türkiye'den gelip Batu'ya gitmek isteyen ve Berke'ye hediyeler veren Müslümanların koridorudur. Dönüş yolculuğumuz sırasında Batu ona (Berke), o bölgeden yani Volga üzerinden doğuya çekilmesini emretti; zira Müslüman elçilerin Batu'ya giderken Berke'nin kampından geçmeleri onun (Batu) işine gelmiyordu.*"[291] diyerek bu taksimatın kesin çizgilerini yazmaktadır.

Kaynaklarda Berke Han'ın gençliği ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Çinggiz Han'ın ölümünden sonra onun vasiyetini yerine getirmek için yapılacak olan kurultaya daha önce bahsettiğimiz gibi "*Kıpçak tarafından Cuci'nin oğullarından Orda, Batu, Şeyban, Berke, Berke-çar, Togatimur*" katılmışlar idi.[292] Berke Han'ın savaşlarda adı, hükümdar olmadan önce ilk defa Batu Han kumandasında yapılan İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi sırasında geçmiştir. Barthold ise "*Berke Han'ın 1237-1242 seneleri zarfında Şarki ve Orta Avrupa'da vukua gelen harplere iştirak etmediğini; Moğolistan'da Batu'dan daha uzun zaman kaldığını*" söylemektedir.[293]Fakat Reşîdu'd-dîn'de verilen

[287] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 45.
[288] Berke-Oğul adı dönemin Fars kaynaklarında da geçmektedir. Bkz. Hodmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414-1419; Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, 27-28; Konukçu, "Berke Han", 5: 506.
[289] Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, (Ankara: TTK Yay. 2017), 146.
[290] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 146.
[291] Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, 83-84.
[292] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 635.
[293] Barthold, "Berke Han", 2: 553.

kayıtlara göre Berke, Batu Han'ın yanında Deşt-i Kıpçak seferlerine katılmıştır.[294] Ögedey, Büyük Han seçildikten sonra yapılan kurultayın ardından Batı Seferlerini kararlaştırmıştı.[295] Alınan bu kararın ardından Batı Seferlerine Batu Han ve Sübütei Bahadır'ın kumandasında Tuluy'un oğulları, Ögedey'in ve Çağatay'ın oğulları da katılmıştı. Bu sefer sırasında Batu Han'ın kardeşleri Berke, Şiban, Tangut ve Orda Batu Han'ın yanında yer almıştı.[296] Moğollar bu seferleri sırasında ayrı kollar halinde Deşt-i Kıpçak sahasından Macaristan'a kadar olan bölgeler iitaat altına almıştı. Nitekim H.634/1237 sonbaharında Bulgar Hanlığı'nın batı sınırında yaşayan kabileler üzerine yapılan seferlerde Batu Han, Orda, Berke, Kadan, Büri ve Kölgen'in[297] ayrı kollar halinde iştirak ettikleri ve bu bölgelerin tamamıyla Moğollar tarafından işgal edildiği bilinmektedir.[298] Bu başarılı seferlerin ardından Kıpçak hanı Köten Han'ı daha önce mağlup etmiş olan Moğollar, geride kalan Kıpçak kabilelerini itaatleri altına almak için harekete geçmişlerdi. Kıpçaklar üzerine iki ayrı koldan saldıran Moğol kuvvetlerinden birisinin Büri, Şiban ve Böcek komutası altında Kırım'da bulunun Kıpçaklar üzerine, diğeri de Berke komutasında, yeri tam olarak bilinmeyen fakat muhtemelen Don civarındaki Kıpçaklar üzerine sefere girişmişlerdi. [299] Yapılan seferler neticesinde Berke idaresindeki ordu, Kıpçak boylarının beyleri olan Arcumak, Kuranbasa ve Karapan'ı esir etmişlerdi.[300]

Moğolların İkinci Deşt-i Kıpçak Seferleri sırasında, Ögedey'in oğullarından Güyük ile Çağatay'ın oğullarından Böri'nin Batu Han'ın liderliğine tahammül edememeleri, Moğol ordusu içerisindeki hiyerarşik düzeni bozmuş bu da ordunun düzenli hareket edememesine sebep olmuştu. Nitekim bu durumdan dolayı Batu Han, Güyük ile Böri'yi Ögedey Kağan'a şikâyet etmişti. Ögedey Kağan, Batu Han'a karşı yapılan bu saygısızlıklarından dolayı Güyük ile Böri'yi her ne kadar hükümdar oğlu

[294] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 635-668,669.
[295] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ,* 197.
[296] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 60.
[297] Çinggiz Han'ın Kulan Hatun'dan olma oğludur. Bkz. Özcan*, Moğol-Rus İlişkileri*, 60.
[298] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 66-67.
[299] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 105; Nitekim 1246 yılında buradan geçen Papalık elçisi Plano Carpini, "Don civarında birçok kafatası ve yerde gübre yığını gibi yatan ölü insan kemikleri bulduk" şeklindeki kaydı, buradaki gözleminin söz konusu seferle ilgili olduğunu göstermektedir. Bkz. Carpini*, Moğolistan Seyahatnamesi*, 139.
[300] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 669; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri,* 105.

olsalar da eğer af dilemeselerdi cezalandıracaktı.[301] Moğol ordusu içinde yaşanan bu münakaşanın ardından Tuluy'un oğlu Möngke de orduyu terk etmiş fakat Batu ile iyi münasebetlerini devam ettirmişti.[302] Batu Han, bu münakaşalardan sonra seferlerine devam ettiği sırada Ögedey Kağan'ın H.638/1241-1242 yıllarında ölüm haberini almıştı. Üç yıl boş kalan büyük hanlık tahtını Ögedey'in eşi Töregene Hatun oğlu Şiramon'un naipliğinde yönetmişti. Fakat bazı emirlerin bu duruma rıza göstermemeleri üzerine Güyük'ün Han olması için Batu Han'a danışmışlardı. Neticede Ögedey'in ölümünden sonra Moğol hanedanlığının en yaşlısı ve en itibarlısı olarak Batu Han kurultaya davet edilmişti.[303] Fakat Batu Han, Deşt-i Kıpçak Seferi sırasında Güyük ile yaşadığı münakaşadan dolayı ve ona karşı beslediği düşmanlığından ötürü, bu kurultaya katılmayı geciktirmiş ve bir ara hastalığını bahane ederek, kardeşleri Berke ve Berke-çar'ı vekâleten göndermişti. Yapılan kurultayın ardından Güyük, Moğolların Büyük Han'ı olmuştu. Güyük'ün H.643/1246 yılında yapılan cülusuna Berke Han da katılmıştı.[304] Batu Han ile Güyük arasındaki münakaşa Güyük'ün H.646/1249 tarihinde ölümüne kadar devam etti. Güyük'ün ölümünün ardından, Çinggiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un oğlu Möngke, Batu Han'ın da etkin rolüyle Büyük Han olmuştu. Batu Han'ın karargâhı Alakmak'da yapılan kengeş, Ögedey ve Çağatay'ın oğullarının tepkisini çekmişti. Zira kurultayın burada yapılmasına tepki olarak, kurultayı terk etmişlerdi. Ayrıca kurultayın merkezde değil de Batu Han'ın istediği bir yerde yapılmasından dolayı Möngke'nin Han seçimini reddetmişlerdi. Bunun üzerine Batu Han istenen bölgede yani Onon ile Kerülen nehirleri yanında ikinci bir kurultayın daha toplanmasına karar vermiş ve Çağatay ile Ögedey'in ailesinin de kurultaya katılmaya davet etmişti. Fakat bu teklifler cevapsız kalmıştı.[305]Batu Han, kardeşi Berke'yi H.648/1251 yılında Kerülen üzerinde yapılacak olan kurultayı toplamakla görevlendirmişti.[306] Möngke'nin cülusu sırasında hükümdar ailesinin en yaşlı azası sıfatı ile kurultaya Berke Han reis olarak katılmıştı. Bu sırada Çağatay ve Ögedey'in çocukları Batu Han'ın Möngke'yi Büyük Han seçmesine itirazda bulunmuşlardı. Nitekim tüm itirazlara rağmen Berke Han, Möngke'yi Büyük

[301] Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 284.
[302] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 301.
[303] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 734.
[304] Barthold, "Berke Han", 2: 553.
[305] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 309.
[306] Barthold, "Batu Han", 2: 352.

Han ilan etmişti.[307] Böylece Güyük'ün ölmesi ile imparatorluk Ögedey ailesinden, Tuluy ailesine geçmişti.[308] Batu Han, Ögedey ve Çağatay ailesinden Möngke'ye karşı herhangi bir saldırının önüne geçmek için kardeşi Berke ile oğlu Sartak kumandasında üç tümen orduyu ona dostluk desteğinde bulunmaları için Büyük Han Möngke'ye göndermişti.[309] Nitekim Şiramon'un sözde Möngke Kağan'a saygılarını sunmak üzere geldiği kurultay sırasında onun niyetinin Möngke'yi tahttan indirmek istediğini anlayan Berke bu durumu Möngke Kağan'a bildirmiş ve Şiramon, Möngke Kağan tarafından cezalandırılmıştı.[310] Bu şekilde Möngke Kağan'a yapılacak olan suikastın önüne geçen Berke, Ögedey ve Çağatay neslinin mahkemesinde etkili bir rol oynamıştı. Ermeni Kiragos bu durumu; "*Çağatay'ın oğlu Algu ile Berke düşman idi. Çünkü vaktiyle Berke'nin teşvikine kapılan Möngke Han, Algu'nun ailesini imha etmişti*"[311] şeklinde rivayet etmektedir. Barthold Berke Han'ın Güyük ve Möngke'nin kurultaylarının ardından ülkesine döndüğünü ve bir daha Moğolistan'a dönmediğini zikretmektedir.[312]

2.4. BERKE HAN'IN ALTIN ORDA TAHTINA GEÇMESİ

Batu Han, ölmeden önce kendisinden sonra taht mücadelelerinin yaşanacağını ve oğlu Sartak'ın bu mücadelelerden tek başına galip gelemeyeceğini anlamıştı. Bu yüzden Büyük Han Möngke Kağan'dan, oğlu Sartak Han'ın tahta geçmesi konusunda ona destek olmasını istemişti.[313] Batu Han hükümdarlığının son yıllarında devlet

[307] Cûzcânî; Möngke Kağan'ın tahta çıkışı sırasında şöyle bir riyavetten bahseder: Möngke Han'ı tahta çıkardıklarında Berke Han Müslüman idi. O şöyle dedi: Ehl-i küfür Devleti sonra ermiştir. Hükümdarlık tahtına oturan hiçbir kâfir hükümdarın devleti devam etmeyecektir. Eğer Möngke'nin devletinin devam etmesini istiyorsanız, Onun kelime-i şehadet getirmesini kabul edin ki, o zaman hükümdarlık tahtına otursun ve adı İslam defterine kaydolsun. Hepsi bunu kabul ettiler ve Möngke Kağan, kelime-i şehadet getirdi ve Berke onun kolundan tutarak onu tahtta oturttu. Cûzcânî'nin bu kaydı muhtemelen Berke Han'ın Müslümanlıktaki inancını sağlam göstermekten ileri gelmelidir; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 600; Abbas İkbal, Berke Han'ın ülkesinde, onun huzurunda, büyük han adına her gün iki bin koyun kesildiğini belirtmektedir. Bkz. Abbas İkbal, *Tarih-i Moğol (Ez Hamle-i Çinggiz ta Teşkil-i Devlet-i Timuri)*, (Tahran: Müessesat-ı İntişarat-ı Emir-i Kebir, H.1388), 157.
[308] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 310.
[309] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 736; İbn Haldûn bu ordunun sayısını yüz bin kişi olarak belirtmektedir. bkz. İbn Haldûn, *el-İber*, IV: 882.
[310] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 310.
[311] Genceli Kiragos, *Moğol İstilası (1220-1265)*, çev. Mahmut Kemal Bey, not. Fuat Hacısalihoğlu, İlhan Arslan, (İstanbul: Post Yay., 2018), 146.
[312] Barthold, "Berke Han", 2: 553.
[313] İlyas Kemaloğlu, "*Altın Orda Devleti*", İslam Tarihi ve Medeniyeti, (İstanbul: Siyer Yay., 2018), IX: 104.

işlerini oğlu Sartak'a bırakarak, H.652/1255 yılında ölmüştü.[314] Batu Han'ın Sartak, Ulakçı, Togan ve Abukan adlarında dört oğlu vardı.[315] Batu Han'ın ölümünden sonra, Altın Orda Devleti'nin idaresi oğlu Sartak'ın eline geçmişti. Sartak, Batu Han'ın ölümü sırasında Möngke Kağan'ın yanında Kara-kurum'da bulunuyordu. Möngke Kağan, Batu Han'ın ölüm haberini alınca, Sartak'a çeşitli hediyelerle birlikte Altın Orda tahtını vermişti.[316] Sartak Han, Kara-kurum'dan yola çıkıp ülkesine dönerken, Müslüman olan amcası Berke Han'a uğramadan yoluna devam etmiş, Berke Han bu duruma çok içerleyerek üzülmüştü.[317] Sartak Han, babasının ölümünden kısa bir süre sonra ülkesine dönüş yolunda ya da tahta oturduğu sırada ölmüştü.[318]Onun yerine Reşîdu'd-dîn'in zikrettiğine göre; Batu Han'ın diğer oğlu Ulakçi, Möngke Kağan tarafından Altın Orda tahtına çıkarılmıştı.[319] Fakat Ulakçi de aradan uzun bir süre

[314] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları,* 40.

[315] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 721; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri,* 53; Ötemiş Hacı Batu Han'ın Sartak ve Togan adında iki oğlunun olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 39.

[316] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 39; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ* 246; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, *Tarîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay. 2018), 474.

[317] Burada kaynaklar Sartak'ın Hıristiyan olduğunu, amcası Berke Han'ın ise Müslüman olduğunu bildiğinden dolayı kendisine karşı bir nefret oluştuğunu kaydetmektedirler; Ayrıca bkz. Kiragos, *Moğol İstilası* 116; Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî adlı eserinde Sartak'ın Berke Han ile ilgili hadisesini şöyle aktarmaktadır: "Batu Han öldüğünde ondan, Sertak adlı bir erkek çocuk kaldı. Babasının yerine oturmak için Möngke Han'ın huzuruna geldi. Hanın ordusuna vardığında ona tazim gösterip geri gönderdiler. Berke Han'ın yakınına geldiğinde, kaçınıp yolunu değiştirerek amcasının yanına uğramadı. Berke Han, Sertak'a birilerini gönderip "*Ben Senin baban yerindeyim; neden yabancı gibi geçip gidiyor ve yanıma gelmiyorsun?*" dedi. Sertak cevap olarak şöyle dedi" *Sen Müslümansın ve Ben Hıristiyanlık dinindenim; Müslüman yüzü görmek uğursuzluktu*r" dedi. Bu cevap karşısında çok üzülen Berke Han, çadırına kapanıp üç gün boyunca ağlayarak şöyle dua etmişti: "*Allahım! Eğer Muhammed'in dini gerçekse, benim için Sartak'tan öcünü al.*" Bir sonraki gün Hak Têala ona karın ağrısı musallat etti ve Sartak öldü". Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî* 629; Wilhem Von Rubruk ise Sartak'ın Hıristiyanlığı hakkında "*O bir Hıristiyan değil, bir Moğol'dur.*" sözleriyle ifade etmektedir. Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat,* 77; Abu'l-Farac, Sartak'ın Hıristiyanlığı konusunda daha ileriye giderek onun dini bir rütbe kazanacak kadar iyi bir Hıristiyan olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Abu'l-Farac Tarihi*, 532; Ermeni Rahip Müverrih Vardan " *Onun (Sartak) ölümü, bütün Hıristiyanları çok müteessir etti, çünkü Sartak tam bir Hıristiyan idi ve kendi ırkdaşlarından ve ecnebilerden birçoğunu Hıristiyanlığa teşvik ederdi*." diyerek, Sartak'ın Hristiyan olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi*, çev. Hrant D.Andreasyan, (İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 1937), 231.

[318] Sartak'ın ölümü hakkında kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Cûzcânî'ye göre; Möngke Kağan, Sartak'ta fitne izlerini gördü ve güvenilir adamları tarafından onu zehirledi. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* 629; Ermeni kroniklerinde ise Sartak'ın Berke Han ve akrabaları tarafından zehirlendiği zikredilmektedir. Bkz. A.G.Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, 2.bs. (İstanbul: Yeditepe Yay. 2017), 44; Barthold "Berke Han", 2: 553; Fasih Havafi, *Mecm'ul-Fasıhi*, tas. ve tah. Mohsen Naci Nasırabad, (Tahran: 1386), 324, II; Yine Müverrih Vardan "*Sartak Kıskanç akrabaları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Çünkü hükümdarlık babası tarafından ona verilmişti*" diyerek Sartak'ın Berke Han ve kardeşleri tarafından zehirlendiğini ifade etmektedir. bkz. Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi,* 231.

[319] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh,* I: 736-737; Cuveynî; Sartak'tan sonra Möngke Kağan, Batu Han'ın yerine karısı Borakcin'in geçmesini ve Sartak'ın küçük oğlu Ulakçı'nın ise büyüyünce babasının yerini alacak şekilde yetiştirilmesini emrettiğini ifade etmektedir. bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ* 246; Fakat

geçmeden ölmüştü.[320] Altın Orda tahtında meydana gelen üst üste ölümler üzerine Batu Han evladından yetişkin çağda kimse kalmamış ve bu durum bir krizi meydana getirmişti. Batu Han'ın diğer çocukları henüz küçük yaşta olduklarından dolayı, bazı beyler İlhanlı hükümdarı Hülegu Han'a "*Kılıçsız kın ve yakasız gömlek*" göndererek Batu Han'ın tahtının sahipsiz kaldığını bildirmişlerdi.[321] Olayların bu şekilde gelişmesi, Cuci Ulusu ile yeni teşekkül etmekte olan İlhanlı Ulusu'nun arasını açmış ve bir asır boyunca telafisi olmayan uzun muharebelere sebep olmuştu.[322]

Berke Han ve Sartak arasındaki husumeti yalnızca din ayrılığından gelen bir sebeple izah etmek yeterli bir sebep değildir. Nitekim henüz Batu Han hayatta iken kendisine gelen elçilerin Berke Han'ın olduğu bölgelerden geçmesi ve Batu Han'a getirilen hediyelerin Berke Han'a da takdim edilmesi iki kardeş arasında bir sorunun meydana çıkmasına sebep olmuştu. Bu sorun Batu Han'ı endişelendirmekteydi. Orda ve Şiban'ın H.648-649/1251-1252 tarihlerinde ölmelerinden sonra Cuci ailesi içinde büyük bir önem kazanan Berke Han'ın, hanlık içerisinde yükselişe geçmesi Batu Han'ı kaygılandırmaktaydı.[323] Bu yüzden Batu Han hayatta iken, Sartak'ın Han olması için Möngke Kağan'dan ona destek olmasını istemişti. Ayrıca Berke Han ve taraftarları Sartak'ın Hıristiyanlığından faydalanmak istemişlerdi. Bu şekilde Sartak destekçileri arasında Möngke Kağan ve Moğol aristokrasisi bulunurken, Berke Han'ın destekçileri arasında ise Cuci Ulusu'nun Müslüman zümreleri bulunmuştu. Berke Han ile Sartak arasında meydana gelen anlaşmazlığın başka sebepleri de vardı. Möngke Kağan, verasetin babadan oğula geçme hakkını savunuyordu. Müslüman tüccar sınıfı ve şehir halkı ise Cuci Ulusu'nda Büyük İmparatorluğa karşı gelebilecek güçlü bir iktidardan yana olup, Berke Han'ın Sartak'tan ya da diğer başka bir putperest hükümdardan farklı olarak ruhban ve bürokratları himayesine alıp şehir hayatını canlandıracağından emin idiler.[324] Sartak'ın ve Ulakçı'nın birbiri ardına ölmeleri, Altın Orda beylerinin de Hülagü Han'a tahtın boş kaldığını bildirmeleri üzerine, daha önceden tahtta gözü olan

burada adı geçen Ulakçı Sartak'ın oğlu değil, Batu Han'ın oğludur. Bkz. Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 721.

[320] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 736-737.

[321] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name* 39-40; Nüveyrî, *Nihayetü'l-ireb fi Funûni'l-Edep*: 245; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54.

[322] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54; Kemaloğlu, *Altın Orda Devleti*, 106.

[323] Özcan, "Sartak Han", 184.

[324] Kemaloğlu, *Altın Orda Devleti*, 106.

Berke Han'ı harekete geçirmişti. Berke Han, Hülagü Han'dan önce davranarak Altın Orda tahtına H.653/1256 yılında Han olarak geçti.[325] Berke Han'ın tahta çıkışıyla ilgili olarak bazı Memlûk kaynaklarının bildirdiklerine göre; Berke Han, başına buyruk olarak tahta çıkmamış, hanlığın kolektif bir seçim mekanizmasına bağlı olarak hükümdar olmuştur. Yine kaynaklarda "*Devletin halkı*" Berke lehine Tuda'nın adaylığına muhalefet etti denilmektedir.[326] Nitekim Ulakçı'nın ölümünden sonra Batu Han'ın eşi Borakçin Hatun, Batu Han'ın torunu Tuda Möngke'yi tahta geçirmeye çalışmış, ancak bunun engellenmesi üzerine Hülegu Han'a sığınmak için Deşt-i Kıpçak'ı terk ettiği sırada Berke Han'nın görevlilerince yakalanıp öldürülmüştü.[327] Berke, hükümdar olunca büyük törenler yapıp, devlet erkânı ve halka birçok lütuflarda bulunmuştu. Büyüklerine ve kardeşlerine Batu Han'ın vermiş olduğu ulusları tamamıyla bırakıp, Moğol Büyük Hanı'na sayısız hediyeler göndermişti.[328]

[325] Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, 39,40; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 39; Barthold'un kayıtlarına göre 1257 yılında Batu Han'ın oğlu Ulakçı'nın ordugâhı halen Rus prensleri tarafından ziyaret edilmekte idi. Genç hanın ölüm tarihi muhtemelen H.654/1257 yılının sonunda olmuştur ki bu tarihten sonra hanlık Berke'ye geçti. Bkz. Barthold, "Berke Han",2: 553; Altay Tayfun Özcan, Ulakçı'nın 1257 yılında Altın Orda tahtında olduğunu, Rus knezlerinin, knezliklerini onaylatmak için Ulakçı'nın huzuruna geldiklerini bildirmektedir. Yine Ulakçı döneminde Rus toprakları üzerinde nüfus sayımının yapıldığını da bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri,* 199-200.

[326] Fatih Orta, "Berke Han Zamanında Altın Orda Hanlığı-İlhanlı İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (2014), 62.

[327] Nüveyrî, *Niyahet'ül-İreb*: 244-246; Özcan, "Sartak Han", 184.

[328] Ebu'l Gazi, *Şecere-i Türki*, 178.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ

3.1.RUS KNEZLİKLERİ İLE MÜNASEBETLERİ VE BATI AVRUPA SEFERLERİ

Berke Han, Cuci Ulusu toprakları üzerinde hanlık tahtını elde edince, yönünü Batı Avrupa'ya çevirmiş ve özellikle Rus knezliklerinde çıkan isyanları bastırmakla ilgilenmiştir. Berke Han'ın, Rus knezliklerindeki isyanları bastırma hadiselerini aktarmadan önce, onun döneminde Rus toprakları üzerindeki siyasi durumu açıklamakta yarar vardır. Bilindiği gibi Batu Han'ın ilk batı seferleri sırasında Rus toprakları üzerinde bulunan knezlikler mağlup edilmiş ve bunlar Moğol İmparatorluğu'na bağlanmıştı. Knezlikler tamamen yok edilmese de, bu yönetimlerden vergi karşılığında imparatorluğa bağlılık sürdürülmekte idi. Nitekim Moğol kuvvetlerinin Rusların kuzey kısımlarına yaptığı seferlerle birlikte Ryazan Knezliği'nden başka, Vladimir şehrinde hâkimiyet süren Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç ve ailesi öldürülmüştü.[329] H.639/1242 yılında Batu Han, ordularını Avrupa seferinden aniden geri çekmesi Avrupa ve Rus toprakları üzerinde farklı durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Bunun neticesinde eski Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç'in kardeşi Yaroslav, Moğolların harap ettiği Vladimir'e gelerek Büyük Knezlik tahtına oturmuş ve bu bölgeyi kalkındırmak için çabalamıştı.[330] Bu çabalarının sonucu olarak Yaroslav, Moğolların kuzey Rusya'da herhangi bir kuvvet bulundurmamalarını da göz önüne alarak Büyük Knez sıfatı ile Novgorod'dan Kiev'e kadar uzanan sahalara egemen olarak gücüne güç katmıştı.[331] Batu Han'ın Batı seferlerini bitirip İtil bölgesine geçmesinden sonra Yaroslav H.639-640/1242-1243 yıllarında Batu Han'ın huzuruna gelerek knezliğini teyit etmişti. Mezkûr knezler Batu Han tarafından Moğolistan'a gönderilerek, H.643/1246 yılında Kara-Kurum'da gerçekleşen Güyük Han'ın tahta çıkış töreninde hazır bulunmuşlardı. Yaroslav bu tarihten sonra Moğolistan'a dönmedi ve hastalanarak orada öldü.[332] Batu Han, Yaroslav da dâhil olmak üzere diğer Rus knezlerine görevliler göndererek, knezlik

[329] Kurat, *Rusya Tarihi*, 84.
[330] Özcan, *Moğol Rus İlişkileri*, 128.
[331] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 132.
[332] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 178.

makamında kalmak isteyenlerin, Orda'sına gelip "*yarlık*" almaları gerektiğini bildirmişti. Yaroslav, Batu Han'dan aldığı yarlıkla bütün Rus knezlerinin başı olurken, Novgorod'da da Aleksandr Nevsky'nin knezliğini tasdik etmişti. [333] Rus knezliklerinin, Altın Orda Devleti'ne bağlı kalmaları ve knez olmaları için yarlık alma gelenekleri Batu Han döneminde başlamış, bu durum Batu Han'ın ölümünden sonra oğulları Sartak ve Ulakçı dönemlerinde de sürmüştü. Berke Han'ın, hüküm sürdüğü H.654-664/1257-1266 yılları arasında da knezlikler Altın Orda Devleti'ne bağlı kalmışlardı.

Berke Han, saltanatının ilk yıllarında, Batı Avrupa seferlerine devam ederken, bu sırada Rus toprakları üzerinde ayaklanmalar meydana geldi.[334] Galiç Hâkimi Kral Daniel, Moğollara karşı bağımsız hareketler sergilemeye başlamış, Berke Han da Galiçya ve Volinya'da meydana gelen bu durumu halletmek üzere harekete geçti.[335] Nitekim Galiç Hâkimi Kral Daniel, Moğolların Batı Ukrayna'daki valisi Kurumşi'yi geri çekilmeye mecbur etti.[336] Bir süre sonra Berke Han'ın emriyle Kral Daniel'in isyan hareketleri bastırılmış ve knezlikler tarafından yeni inşa edilen kaleler yıktırıldı.[337] Yine bu dönemde Novgorod Knezliği'nde yapılacak olan nüfus sayımına halkın direnmesinden dolayı çıkan isyan sebebiyle Moğol ordusu Novgorod'a gönderildi. Bu ordu H.657/1259 yılında kentin güneyinde yer alan Torjok yakınlarında karargâh kurdu. [338] Aynı zamanda Berke Han, Galiç Hâkimi Daniel'in Litvanya Knezlerinden aldığı desteği de önceden görerek ve Litvanya ile Rus knezlerinin ittifak kurabilecekleri tehlikesini düşünerek Litvanya üzerine sefer düzenledi.[339] Berke Han, bu sırada Batı Ukrayna'da valilik yapan Kurumşi'nin yerine Burunday'ı göreve getirdi.[340] Moğol ordusu, yanlarına Rus knezlerini de alarak Litvanya'nın yanı sıra Polonya'yı da istila ederek Saint-Domierz Kalesi, Krakov Kalesi ve diğer bazı kaleleri ele geçirdiler.[341] Litvanya saldırısını tamamlayan Moğol ordusu, yeniden Novgorod yakınlarına gelerek karargâh kurdular. Moğolların burada karargâh kurmuş olmaları,

[333] Kurat, *Rusya Tarihi*, 87.
[334] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 81.
[335] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 191.
[336] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 81.
[337] Konukçu, "Berke Han", 5: 506.
[338] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 210.
[339] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 81.
[340] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 439.
[341] Konukçu, "Berke Han",5: 506.

daha önceleri nüfus sayımı konusunda direnen Novgorod halkının sayımı kabul etmek zorunda kalmalarına sebep olmuş ve Moğolların taleplerini kabul ettiklerini ilan eden mektuplarını hükümdara göndermişlerdi.[342] Batu Han'ın H.642-644/1245-1247 yıllarında yaptığı nüfus sayımının ardından oğlu Ulakçı döneminde de Büyük Han Möngke'nin emri ile Suzdal, Ryazan ve Murom bölgelerinde nüfus sayımı yapılması ve halktan vergi alınması kararlaştırılarak, Rus knezliklerine emir verilmişti.[343]Moğol İmparatorluğu'nun sahip olduğu topraklar üzerinde nüfus sayımı yaptırmasının nedeni, bir bozkır imparatorluğu iken, yerleşik bir düzene doğru devletin evrilmesi ve bu durum karşısında devletin ekonomik sıkıntılar ve yabancı milletlerin tesiri altında kalınmasının önüne geçmektir.[344] Bu dönemde Möngke'nin emriyle, Altın Orda topraklarında, on beş ile altmış yaş arası erkekler sayılarak kayıt altına alınıyor ve kişi başına vergi toplanıyordu. Ayrıca erkeklerin silahaltına alınması ve olası bir sefer sırasında mevcut olan halkın sistemli bir biçimde örgütlenmeleri de yine nüfus sayımı sırasında yapılan uygulamalar arasında idi.[345] Möngke'nin emriyle başlatılmış olan nüfus sayımı, Ulakçı Han döneminde devam ettirilmiş, fakat onun ölümüyle bu görev Berke Han tarafından sürdürülmüştü. Jean-Paul Roux'un aktardığına göre "*O kış sayım memurları geldi. Tüm Suzdal, Riazan ve Muron topraklarının sayımını yaptılar ve on-başları, yüz-başları, birlik kumandanları ve tümen komutanlarını tayin ederek Altın Ordu'ya döndüler. Ama sayıma ne manastır başrahiplerini, ne papazlar sınıfını, ne Rus papazlarını, ne koroculari, ne de Meryem Ana ve İsa'ya hizmet edenleri dâhil etmediler.*"[346] diyerek Altın Orda Devleti'nde, dini zümrelerden vergi alınmadığını ve bunların nüfus sayımına dahil edilmediğini belirtmektedir. Nüfus sayımı için Büyük Han Möngke tarafından Argun Aka adındaki memur görevli idi. Daha sonraları bu sayım için Bitikçi Berke adında memur görevlendirilmişti.[347]

Berke Han idareyi ele almasından sonra, Kral Daniel öncülüğünde Batı Avrupa'da çıkan isyanları bastırmış daha sonra da Kral Daniel'i Altın Orda

[342] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 210-211.
[343] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 200.
[344] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 202.
[345] Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 346; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 202.
[346] Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 346.
[347] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 202-203.

Devleti'nin hâkimiyetini tanımak zorunda bırakmıştı. Ayrıca Novgorod'da çıkan isyanları bastırarak bu knezlik de hâkimiyet altına alınmıştı.[348] Berke Han'ın nüfus sayımı yaptırması ve vergi toplaması H.660/1262 yılında yeni isyanların çıkmasına neden olmuştu. Bu isyanın sebebi ise Moğol görevlilerinin şahsına ödenen verginin [349] toplanması, bu vergilerin halk tarafından fazla görülmesi, vergisini ödeyemeyenlerin yakalanarak, ödemeyemediği vergilerin faizi karşılığında çalıştırılmaları veya köle olarak satılmalarıdır. Bunun yanında halka yapılan zulümler de isyanın sebepleri arasındadır.[350]Bu isyanlara Rus knezleri iştirak etmemişlerdir.[351] Nitekim Rus Knezi Alexander Nevskiy, ayaklanmayı bastıracak kuvveti olmadığından ancak halkın katledilmesini engellemek için Berke Han'ın huzuruna gelerek, Suzdal halkını affetmesi için yalvarmıştı. Berke Han da bu bölgelere yeni birlik göndermemeyi, halkın vergiyi ödemeleri ve verdikleri zararı karşılamaları şartıyla Alexander Nevskiy'nin bu isteğini kabul etmiştir. [352] Berke Han'ın, Alexander Nevskiy'nin bu teklifini kabul etmesindeki önemli nedenlerden bir tanesi de bu sıralarda Berke Han'ın Hülegu Han ile olan savaşlarının devam etmesi idi. [353] Kemaloğlu, "*Berke Han devrinde Rus knezliklerinde bulunan halktan toplanan verginin, artık Moğol baskakları[354] tarafından değil de, knezlerin toplamasını ve toplanan vergileri, kendilerinin getirmeleri kararı alınmıştır.*"[355]demektedir. Özcan ise bu konuda "*Moğol memurları yerine Rus knezlerinin vergi toplama görevi kesin olarak ne zaman yürürlüğe girdiği belli değildir. Bununla birlikte kaynakların Berke*

[348] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 81-82.
[349]Özcan: "*Bu verginin Moğol görevlilerinin şahsına ödenen "tusku" vergisi olduğunu belirtmektedir. Tusku ya da Tuska bölgeye gelen hükümdar, elçi ve benzeri üst düzey yöneticiye ödenen bir vergi türüdür.*" demektedir. Bkz. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 212.
[350] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 197; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 211-212; Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 82.
[351] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 82.
[352] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 199; Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 82.
[353] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 236.
[354] Türkçe "*bas*"- ve "*basmak*", "*bastırmak*" veya "*baskı kurmak*" manalarına gelen unvan, Türkçenin hâkim olduğu coğrafyalarda "*baskak*", Moğolcanın hakîm olduğu bölgelerde ise "*daruga*" olarak ifade edilir. Farsça metinlerde ve sözlük kitaplarında "*daruga*" şeklinde geçen "*daruga*", "*daruha*", "*darugaçi*", "*darugaçin*", Moğolca'da "*basmak, sıkmak, daraltmak*", mecâzi olarak da "*mühürlemek*" anlamına gelen "*daruhu*" kelimesinden türemiştir. Terim olarak Türkçe'de "*yargan, baskak*", Arapça ve Farsçada ise "*hâkim*" ve "*şahne*" ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kurumun Moğol idari geleneğinde çok önemli bir yeri vardır. Bu kurum nüfus sayımını organize etmek, mahalli orduyu düzenlemek, posta teşkilâtını kurmak, vergi toplamak ve bunları merkeze ulaştırmakla yükümlüdür. Darugalık müessessi için bkz. Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 505-506; Darugalık ve Baskak unvanlarının kökenine dair ayrıntılı bilgili için ayrıca bkz. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 374-389.
[355] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 83.

Han'ın ölümünü "Aynı kış Çar Berkay öldü ve Ruslar besermen[356] *baskısından kurtuldular" şeklinde haber vermeleri, Berke Han'ın 1266 yılındaki ölümünden sonra başladığına işaret eder.*"[357] demektedir.

3.2. BÜYÜK HANLIK İLE MÜNASEBETLER

Cuci Ulusu ile Büyük Moğol Hanlığı arasındaki ihtilaflar, henüz Cuci hayatta iken babası Çinggiz Han ve kardeşleri Ögedey ile Çağatay arasında yaşanmıştı. Dönemin kaynaklarında aynı anneden olan Ögedey ve Çağatay'ın ağabeyleri Cuci'ye her zaman kuşku ile baktıkları ve onu soyundan dolayı ayıpladıkları kaydedilmektedir. Özellikle Cuci'nin doğumu ile ilgili ihtilaf Çinggiz Han ile Çağatay'ın kafasını daima meşgul etmiştir.[358] Daha önceden zikrettiğimiz gibi Merkitler bir fırsatını bularak Çinggiz Han'ın ordasını yağmalayıp hamile olan eşi Börte'yi kaçırmışlardı. Çinggiz Han, daha sonra Camuka ve Ong-Han'ın da yardımını alarak, eşi Börte'yi Merkitlerin elinden kurtarmıştı. Fakat Börte öyle bir zamanda Cuci'yi dünyaya getirdi ki, Cuci'nin Çinggiz Han'dan mı yoksa Merkitler'den mi olduğunu kimse anlayamadı.[359] Börte'nin bu doğumu, Çinggiz Han'ın olduğu gibi çocukları Ögedey ve Çağatay'ın da Cuci'den şüphe etmelerine sebep olmuştu. Bu durum öyle bir hale gelmişti ki, Çinggiz Han'ın Cuci'yi Harezm ülkesini ele geçirmeye görevlendirdiği sırada yanında bulunan kardeşleri Çağatay ve Ögedey ona itaat etmediklerinden Harezm işgali gecikmişti. Reşîdu'd-dîn'in de belirttiğine göre; Çağatay'ın buradaki başarısızlıkları ve Cuci ile olan anlaşmazlıklarından dolayı, Moğollar Harezm Muhasarasını aşamamışlardı. Harezm Muhasarası Çinggiz Han tarafından, ordu komutanlığına Ögedey'in getirilmesiyle aşılmış ve şehir ele geçirilmişti. Bu olaydan sonra Ögedey ve Çağatay, babaları Çinggiz Han'ın yanına giderken, Cuci kendisine ait olan İrtiş'e yönelerek ordasına gitmişti. Çinggiz Han, bundan sonra Cuci'yi Başgard, Çerkes ve Deşt-i Kıpçak ve diğer ülkelerin fethi için görevlendirmişti. Ancak Cuci babasının vermiş olduğu emre itaat etmeyerek ülkesine doğru yola koyulmuştu. Bu durum karşısında Çinggiz Han, son derece hiddetlenerek, onun emre itaatsizliğini yasaya göre

[356]Müslüman vergi memurlarına Rus topraklarında verilen unvandır. Bkz. Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri,* 230.
[357] Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 237.
[358] Kalan, "Tarihi Kaynaklara Göre Cuci Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", 122.
[359] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 709.

belirleyeceğini söylemişti. Bunun neticesinde Çinggiz Han, Cuci'ye verdiği bu görevleri elinden alarak, ordularına el koydu ve hizmetine almadı. Fakat kısa bir süre sonra Cuci, babasının yanına gelerek ondan af diledi ve eski itibarını geri kazandı.[360]

Cuci, kardeşleri Ögedey ve Çağatay ile arası ihtilaflı idi. Fakat küçük kardeşi Tuluy ile araları daima iyi idi. Reşîdu'd-dîn'in verdiği bilgi iki tarafın arasındaki münasebetleri açıklar mahiyettedir. Nitekim Reşîdu'd-dîn kardeşler arasındaki münasebetleri: *"... Lakin Onun (Cuci), kardeşleri Çağatay ve Ögeday ile arasında inatlaşma ve ihtilaf var idi. Fakat O (Cuci) ve Tuluy ile urukları arasında iki taraflı dostluk ve sıkı bir ittifak vardı. Bunlar (Tuluy ve ailesi) hiçbir zaman onu (Cuci'yi) azarlamadılar ve onun doğru soydan olduğuna inandılar.*"[361] şeklinde aktarmaktadır. Görüldüğü gibi, Cuci Ulusu ile Tuluy Ulusu arasında, diğer kardeşlere nazaran ilişkiler daha olumlu ve dostluk içinde idi. Çinggiz Han, eşi Börte'den olan çocukları arasında ülkesini taksim ettikten sonra ölmüştü. Çinggiz Han'ın ölümünden sonra dört kardeş arasında bölünmeler meydana gelmiş, Ögedey ve Çağatay ulusu daima birlik içinde hareket ederken, Cuci ulusu ile Tuluy ulusu da birlikte hareket etmekte idiler.[362]

Cuci, Çingiz Han'dan önce ölmüştü. Onun mirasına oğulları varis oldular. Çinggiz Han'dan sonra Büyük Moğol Hanlığı'na geçen Ögedey zamanında Deşt-i Kıpçak seferleri, Cuci'nin oğlu Batu Han'ın kumandasında gerçekleşmişti. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında, Ögedey'in oğlu Güyük ile Çağatay'ın oğlu Böri, Batu Han'ın ordu kumandanlığını hazmedemediklerinden dolayı ona itaate karşı gelmişlerdi. Bu sebepten ordu içinde düzensizlik yaşanmış ve bu durum da Batı seferlerini olumsuz etkilemişti. Ayrıca Batu Han ile Güyük arasında düşmanlık meydana getirmişti. Ögedey'in ölümünden sonra Büyük Moğol Hanlığı'na geçen Güyük, Batu Han'a karşı saldırıya geçmiş hatta onun Azerbaycan'daki görevlilerini değiştirip kendi görevlilerini tayin etmişti. Bu düşmanlık kısa süre sonra iki tarafın da birbirlerine karşı harekete geçmelerine sebep olmuştu. Güyük, Batu Han'a doğru yola sefere çıktığı sırada ölmüştü. Batu Han'ın Güyük ile olan mücadelesi, Böri ile olan tartışmaları,

[360] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 732.
[361] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 709.
[362] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738.

ayrıca Möngke'ye duyduğu dostluk Moğol tarihinin devamı için son derece önemli sonuçlar doğurmuştur.[363]

Güyük'ün ölümünün ardından, Tuluy'un büyük oğlu Möngke, Batu Han'ın da desteğiyle Moğol büyük hanlığına geçmişti. Grousset, Möngke'nin Batu Han'ın desteğiyle tahta çıkmasını: "*Saltanat döneminin başında, Batu'ya karşı duyduğu minnet borcu (Batu, kelimenin tam anlamıyla, onu imparator yapmıştı) hukuken değilse bile fiilen bir nevi iktidar yaratmış, Batu Han Balkaş'ın batısında pratikçe bağımsız kalmıştır. Fakat Batu'nun 1255'te ölümü Möngke'yi yeniden Moğol İmparatorluğu'nun tek efendisi yapmıştır*."[364] şeklinde yorumlamaktadır. Grousset'in bu yorumunu destekleyecek kayıtlar elimizde mevcuttur. Mesela bizzat Batu Han ve ardından Möngke Kağan ile görüşen Rubruck'un aktardığına göre Möngke Kağan, Batu Han hakkında şunları söylemişti: "*Batu'nun ve benim kudretimiz, güneşin ışıkları gibi, ışınlarımız her tarafa yayılmaktadır*."[365] Möngke Kağan'ın bu sözleri, Batu Han ile bütün Moğol İmparatorluğu'nu birlikte yönettiklerini göstermektedir. Batu Han'ın ölmesi ile iktidarın tek sahibi olan Möngke, Cuci Ulusu'na Batu Han'ın oğlu Sartak'ı Han yapmıştı. Ancak Sartak'ın henüz yolda iken ölmesinin ardından, onun yerine yine Möngke'nin yarlığı ile Batu Han'ın diğer oğlu Ulakçı tahta geçmişti. Ulakçı'nın da kısa bir süre sonra ölmesi, Berke Han'ın Cuci Ulusu'nun tahtına geçmesine zemin hazırlamıştı.[366]

Cuci ulusunda hükümdar olan Berke Han'ın Moğol büyük hanı ile münasebetleri daha önce Batu Han döneminde olduğu gibi dostluk çerçevesinde sürmüştür. Möngke Kağan'ın hanlık tahtına geçtiği sırada Berke Han, hükümdar ailesinin en yaşlı üyesi olarak kurultayda yer almıştı.[367] Kurultay sırasında Möngke Kağan'a yapılacak olan suikastın önlenmesinde de etkili bir rol oynayan Berke Han, bundan sonra Büyük Han'a karşı yapılan suikastın ardından kurulan mahkemede de

[363] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 301.
[364] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 311.
[365] Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 118.
[366] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738.
[367] Barthold, "Berke Han", 2: 553.

önemli bir etki yaratmıştı. Möngke Kağan'a karşı suikasta katılan Ögedey ve Çağatay ailesinden Moğol şehzadeleri, emirleri ve kadınlarının birçoğu idam edilmişlerdi.[368]

Möngke Kağan'ın saltanatı boyunca, diğer bölgelerde kurulmuş olan Altın Orda, Çağatay Ulusu ve yeni kurulmuş olan İlhanlı Ulusu, büyük hana karşı daima itaatkâr olmuşlar ve Moğol büyük hanına bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Möngke Kağan'ın büyük han olmasının ardından Batı ve Çin Seferlerinin devamına karar verilmişti. Bu maksatla Çin Seferleri için büyük kardeşi Kubilay'ı, Batı seferleri için ise küçük kardeşi Hülegu'yu Moğol ordularının başında görevlendirmişti. [369] Batı seferlerinin başında Hülegu kumandanlığında, Moğol hanedanının mensupları da bu seferlere Büyük Han'ın emriyle iştirak etmişlerdi.[370]

Möngke Kağan, büyük kardeşi Kubilay'ı Çin Seferi için görevlendirdikten sonra kendisi de arkasından hareket ederek sefere katılmıştı. Ancak sefer sırasında H.19 Şaban 657/11 Ağustos 1259 yılında yakalandığı hastalıktan dolayı ölmüştü.[371] Bu sırada Çinlilerle savaşan Kubilay'a Möngke Kağan'ın ölüm haberi gelince, Kubilay, barış anlaşması imzalayarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. [372] Möngke Kağan'ın ölümü ile Tuluy ulusu içinde taht mücadeleleri meydana gelmiş ve bu taht mücadelesine Tuluy'un oğullarından Hülegu, Kubilay ve Arıg-Böke katılmıştı. [373] Ancak Hülegu'nun büyük hanlık tahtında gözü yoktu ve onun toprakları imparatorluk tahtından çok uzakta idi. Bu yüzden hanlık tahtı için, Çin'de bulunan Kubilay ile Möngke Kağan'ın Kara-kurum'da yerinde bıraktığı kardeşi Arıg-Böke mücadele edeceklerdi.[374]

---

[368] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 310.
[369] Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, 915.
[370] Cuveynî'nin Tarih-i Cihânguşâ adlı eserinde geçen kayda göre, Hülegu'nun yanına her ulustan bir şehzade kendi kumandasındaki ordusunu alıp savaşa katılırdı. Nitekim Cuci Ulusu'ndan, Batu Han tarafından Şiban'ın oğlu Balagay, Cuci'nin oğullarından Buval'ın oğlu Tutar, Cuci'nin oğullarından Orda'nın oğlu Kuli, Möngke Kağan'ın emriyle Hülegu'nun ordusunda yer almışlardır. bkz. Cuveynî, *Tarihi-i Cihangüşa*, 498.
[371] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 871.
[372] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 320.
[373] V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, 4.bs. (İstanbul: Kronik Yay. 2019), 513.
[374] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 321.

Kubilay, Çin Seferi sırasında Möngke Kağan'ın ölüm haberini alması üzerine, Çinliler ile barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştı. Bu barış anlaşmasının en önemli sebebi, Kara-Kurum'da Arık-Böke'nin kağan seçildiği haberlerinin Kubilay'a ulaşması idi. Nitekim H.659/1260 tarihinde biri Çin'de diğeri Kara-Kurum'da iki ayrı kurultay sonucunda iki aday da kendilerini büyük kağan ilan ettiler. Kubilay, Çin-Moğolistan sınırında acele bir kurultay düzenledi. Arık-Böke ise kendisini Kara-Kurum'da kağan ilan etti. O, başkenti elinde bulundurduğundan dolayı daha avantajlı durumda idi.[375] Bertold, Möngke Kağan'ın Çin Seferine çıkmadan önce devlet mührünü Arık-Böke'ye verdiğini, bu şekilde kendisine halef olarak onu seçtiğini belirtmektedir.[376]Ancak, Moğol hanedanı içinde Kubilay'ın büyük kağan olmasını isteyenler de az değildi.[377] İki kardeş arasında yaşanan anlaşmazlığa Moğol hanedanlığının diğer üyeleri de dâhil olarak her biri bir tarafı desteklemişlerdi. Nitekim Hülegu Han, Kubilay'ı desteklerken, Berke Han da Arık-Böke'nin destekçisi idi. Bertold bu taraf tutmanın sebebini: "*Berke'yi Arık-Böke'ye bağlayan göçebe hayat olup Hülegu ile Kubilay ise çok eski kültür memleketlerinin hâkimleri sıfatıyla bu kültür hayatı yüzünden birbirlerine yaklaşmış oluyorlardı.*"[378] şeklinde yorumlamaktadır. Berke Han'ın saltanatı devrinde yaşanan bu olaylar Altın Orda Devleti için önemli sonuçlar vermişti. Nitekim Kubilay ile Arık-Böke arasında yaşanan savaşlardan ötürü, daha önce önemini yitiren Ögedey ve Çağatay ulusları, eski mevkilerini elde etmişlerdi. Bunun sonucu olarak Cuci ulusu Maveraünnehir'deki nüfuzlarını kaybetmiş, askeri birliklerini ve memurlarını çekmek mecburiyetinde kalmıştı.[379]

Arık-Böke ve Kubilay arasında H.659-1260 yılı başlarında yaşanan gerilimden Hülegu Han ve Berke Han elçiler vasıtası ile haberdar idiler. Arık-Böke ve Kubilay arasında başlarda elçiler birbirlerine karşılıklı olarak gidip gelmelerine rağmen bir netice alamadılar. Ancak Arık-Böke, bir süre sonra Hülegu ve Berke Han'ın kendi tarafında olduğu haberlerini Moğol toprakları üzerinde yaymaya başlamıştı. Bu asılsız haberler ile Kubilay'ın kağanlığını ortadan kaldırıp, kendisinin meşru kağan olduğunu

[375] Kemaloğlu, *Büyük Moğol İmparatorluğu*, 46.
[376] Spuler, *İran Moğolları*, 281.
[377] Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, (Ankara: TTK Yay., 2011), 43.
[378] Spuler, *İran Moğolları*, 72.
[379] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 45.

yaymaya çalışmakta idi.[380] Çin topraklarındaki orduların kumandanı olan Möngke Kağan'ın oğlu Asutay, Arık-Böke'yi tahta çıkarma taraftarı idi. Hatta Çin'de Arık-Böke adına para ve hayvan olarak vergiler dahi toplamıştı. Ancak, Kubilay bir süre sonra Moğolistan'a ulaşmıştı. Arık-Böke, Kubilay'a haber göndererek, onu Möngke'nin cenaze merasimine katılmaya davet etmişti. Kubilay "*Cenazeye gelirim ancak, kardeşim önce toplattığı askerleri yerli yerine göndersin.*"[381] demişti. Kubilay ve Arık-Böke arasındaki mücadeleye Çağatay ulusunun reisi Organa Beki, Arık-Böke'nin destekçisi olarak müdahil olmuştu. Kubilay, Çağatay ulusunu kendi tarafına çekmek adına, Türkistan Eyaleti'ne Böri'nin oğlu Abişka'yı göndermişti. Ancak Arık-Böke bu durumdan haberdar olunca onu tutuklatıp kısa süre sonra öldürtmüştü. Arık-Böke, Çağatay ulusundan kendi tarafında yer alan Algu'ya Türkistan'ın yönetimini vermişti.[382] Kubilay ile Arık-Böke kuvvetleri karşı karşıya gelerek savaşa giriştiler. Bu savaş sonucunda Arık-Böke yenilgiye uğratılmış ve Kırgız taraflarına kaçmıştı. Bu olaydan sonra Kubilay, Kara-Kurum'a giden yolları kapatarak, bu ülkeye giren tahıl girişini yasaklamıştı. Kara-Kurum'da kıtlık yaşanınca, tahılın Türkistan'dan getirilmesi zaruri hale gelmişti.[383] Kırgız ülkesinde perişan bir durumda olan Arık-Böke, kardeşi Kubilay'a elçiler göndererek, onunla savaştığından dolayı pişman olduğunu belirtmişti. Affedilmesi durumunda bir daha Kubilay'ın sözünden çıkmayacağını söyleyerek ayrıca Berke Han'ın, Hülegu Han'ın ve Algu'nun da sözlerine uyacağını haber veriyordu. Bu sırada Kubilay'ın tarafında yer alan Hülegu ve Algu, Kubilay'ın Arık-Böke'yi men etmesini istiyorlar idi.[384]

Arık-Böke, bir süre sonra Kubilay Kağan'a verdiği sözü tutmayarak onunla tekrar savaşa girişti. Arık-Böke bu savaşta, Kubilay'ın öncü birliklerine ani baskınlar yaparak onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Fakat Arık-Böke, az sonra Kubilay'ın topladığı ordu karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Kubilay yenilgiye uğramış olan Arık-Böke'yi takibe almamış ve yaptığı hatadan pişman olmasını beklemiştir. Möngke Kağan'ın oğlu Asutay, Kubilay Kağan'ın askerlerinin geri döndüklerini duyunca Arık-Böke'ye haber verdi. Arık-Böke ve Asutay aralarında Kengeş yaparak onlarla savaş

[380] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 877.
[381] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 875; A.Konstantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, (İstanbul: Nesnel Yay., 2008), 219.
[382] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 513-514.
[383] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 877; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 514.
[384] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 879.

kararı aldılar. Bu şekilde Kubilay Kağan'ın ordusuna karşı savaşa giriştiler. Kubilay Kağan'ın sağ cenahındaki ordusu, Arık-Böke'nin ordusunu yenilgiye uğrattı. Akşama kadar süren savaşta iki tarafta bir netice alamayınca ordular geri çekildiler. Arık-Böke'nin piyade ordusu yolun uzaklığından dolayı geri dönüşte helak oldu. [385]Arık-Böke ve Kubilay arasında yaşanan savaşlarda Algu'nun taraf değiştirerek Kubilay'ın tarafına geçmesi dengeleri değiştirmiş ve Arık-Böke'nin Kubilay'a teslim olmasına dahi sebep oldu. Bunun neticesinde H.663/1264 yılında Arık-Böke, Kubilay Kağan'ın huzuruna ulaştı. Arık-Böke'yi yanında bir yıl alıkoyan Kubilay Kağan, kardeşi de olsa onu Çinggiz Han'ın yasasına tabi tutacağını söyledi. Bu yüzden Kubilay Kağan, Arık-Böke ve onun emirlerinin ve yanındaki şehzadelerin cezalarını belirlemek üzere bir kengeş kurulmasını emretti. Bu kengeşe Moğol ailesinin tüm şehzadeleri katıldılar. Ancak Hülegu, Berke ve Algu'nun ülkeleri uzak olduğundan dolayı onlar bu kengeşe katılmadılar. Kubilay Algu, Hülegu ve Berke'ye elçiler göndererek Arık-Böke'nin yasaya tabi tutulması hakkında onların görüşlerini bildirmelerini istedi.[386]

Elçiler Hülegu Han'ın huzuruna geldiklerinde Hülegu Han: "*Biz de Berke de, yapılacak olan kurultaya çabucak ulaşacağız.*" dedi ve kendi elçilerini, Kubilay Kağan'ın elçileri ile birlikte Berke Han'a gönderdi. Elçiler Berke Han'a ulaştıkları zaman durumu ona arz ettiler. Berke Han: "*Kağan ve Hülegu ve büyükler ve küçükler Kengeşte ne söylemişler ise aynen kabul ederiz. Biz de Hülegu'nun sözüyle kurultaya katılacağız*." Elçiler Kağan'ın huzuruna döndüler ve durumu bildirdiler. Kengeşte, Arık-Böke ve Asutay'ın huzura gelmelerine izin verildi. Bu olay H.664/1265-1266 yılında gerçekleşti. FakatArık-Böke kısa bir süre sonra hastalanarak öldü.[387] Kubilay Kağan, Arık-Böke ile olan mücadelesinde galip gelerek kağanlığı ele geçirmişti. Bundan sonra Kubilay Kağan, Moğolların başkenti olan Kara-Kurum'u terk ederek başkentini Kuzey Çin'e, Moğolca Han-balık adını alan Pekin'e nakletti. Kubilay Kağan tahtı elde ettiğinde, Berke Han ona tabi olmayı reddetti. Örneğin; Kubilay H.660/1262'de Rusya'da nüfus sayımı yaptırmak istediğinde Berke Han bu sayımın yapılmasını engelledi. Altın Orda Hanlığı'nda sikkeler hiçbir zaman Kubilay adına

[385] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 880-881; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 322; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 351-352.
[386] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 887.
[387] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 890-891.

darp edilmedi. [388] Berke Han'ın sağlığında çıkan bütün bu olaylar, Moğol İmparatorluğu'nun hemen hemen tamamıyla dağılmasına sebep olmuştu. Kubilay Kağan, Altın Orda topraklarına çok uzakta olan, Pekin'de bulunmakta idi. Buradan geniş imparatorluğu yönetmek hemen hemen imkânsızdı. Altın Orda'ya ve diğer uluslara gelince, bunlar bağımsız bir hayat sürmekte idiler. Bu uluslar birbirlerinden farklı çıkarlar güderek Büyük Hanlığa karşı bağlılığı zayıflatmışlardı. Gerçekten saltanatının sonunda Berke Han, Kubilay Kağan'ı ancak şeklen tanıyordu. Böylece Altın Orda artık fiilen bağımsız bir devlet olmuştu.[389]

3.3. ÇAĞATAY HANLIĞI İLE MÜNASEBETLER

3.3.1. Algu ile Savaş

Arık-Böke ile Kubilay savaşı sırasında, Algu [390] başlarda Türkistan'ın yönetimini kendisine veren Arık-Böke'yi desteklemekte idi. Daha önce belirttiğimiz üzere Kubilay, Arık-Böke ile giriştiği savaş sırasında, Çin'den gönderilen tahılı kesmiş ve bunun sonucunda Kara-Kurum'da kıtlık başlamıştı. Bu yüzden de Arık-Böke, tahıl ihtiyacını Türkistan'dan karşılamak zorunda kalmıştı.[391]Algu, Türkistan'a yerleşince Çağatay ulusuna bağlı olan taraftarları etrafında toplamaya başlamıştı. Organa Hatun ve Mes'ud Beg Arık-Böke'nin destekçileriidiler.[392] Bu esnada Arık-Böke'nin elçileri Algu'nun emirlerinin yanına ulaşmışlar idi. Onlar Arık-Böke'nin yarlığını, Algu'nun emirlerine sundular. Arık-Böke'nın emirlerine göre Türkistan'da toplanmış olan tüm mallar, atlar ve silahlar ülkeden çıkarılacaktı. Bunun üzerine aradan geçen kısa bir zaman zarfında etraflarında birçok mal toplamışlar idi. Algu, bu mallara göz dikti ve bir bahane uydurarak onlara el koydu. Arık-Böke'nin elçileri, Algu'nun yanına gelerek "*Biz bu malları Arık-Böke'nin emriyle topladık, Algu için nasıl bir yol uygundur?*" dediler. Algu, öfkeye kapılarak onların tutuklanmasını emretti. Elçilerin topladıkları mallara el konulmuş idi. Algu, Arık-Böke'nin durumunun zayıf olduğunu görünce

[388] Dmitry V.Vasil'ev, "Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür", çev. M. Bilal Çelik, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu*, Haz. Mehmet Alpargu-M. Bilal Çelik, (Sakarya-2008), 158.
[389] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 45.
[390] Algu Han b. Baydu b. Çağatay Han; Kazvînî, *Tarîh-i Güzîde*, 475.
[391] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 514.
[392] Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, (Ankara: Berikan Yay. 2005), 100.

onunla savaşa girişmek istedi. Ancak bu sırada, Berke Han'ın askerlerinin üzerine geldiğini haber aldı.[393]

Berke Han ile Algu arasındaki savaşın birçok sebebi vardı. Algu'nun Berke Han'a karşı düşmanlığı, henüz Möngke Kağan'ın tahta cülusu sırasında başlamıştı. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi Möngke Kağan tahta çıktıktan sonra ona karşı suikast girişiminde bulunan Çağatay ve Ögedey ailesinin fertleri tutuklanıp idam edilmişlerdi. Berke Han'ın teşviki ile Möngke Kağan, Algu'nun ailesini imha etmişti. Bu yüzden Algu, ailesinin uğradığı felaketten Berke Han'ı sorumlu tutmakta idi.[394] Savaşın bir diğer sebebi ise Algu'nun Türkistan yönetimine geldikten sonra Harezm, Otrar, Buhara gibi bölgelerde Müslümanları katletmesidir. Algu, kuzeni Negübey Oğul'u beş bin asker ile birlikte Berke Han'ın hâkimiyeti altında olan Mavearünnehir'i işgal etmesi için göndermişti.[395]Algu, Uçaçar'ın da aralarında olduğu emirlerden beş bin atlı ile Habeş Amid'in oğlu Süleyman Beg'i Semerkand ve Buhara ülkelerine gönderdi. Mezkûr emirler bu ülkelerin sınırlarına kadar olan tarafları korumakla görevlendirilerek Algu adına görevlerini icra edeceklerdi. Onlar bu ülkelere ulaştıklarında, Berke Han'ın nökerlerini ve Berke Han'a ait olan görevlilerin tamamını öldürdüler. Bu sırada burada yaşamakta olan Seyfettin Bâherzî'nin oğlu Burhaneddin'i de şehit ettiler.[396] Özellikle Algu adına hizmet eden Mahmut Yalavaç, Algu'nun emriyle halka ağır vergiler koydu ve böylece Berke Han'a karşı yapacağı savaşta gerekli parayı temin etmiş oldu. [397]

Vassâf'a göre; Berke Han ile Algu arasında yaşanan savaşın diğer bir sebebi Hülegu Han ile Berke Han arasında savaş devam ederken, Kubilay Kağan'ın Buhara'da yeni bir nüfus sayımını bahane ederek yaptığı faaliyetlerdir. Buna göre: "*On altı bin kişinin de aralarında olduğu Buhara halkından beş bin kişi Batu'ya ait olup, üç bin kişi Hülegu'nun annesi Sorkoktani Bigi'ye aitti. Geri kalan sekiz bini ise "büyük orduya" (ulug kol) kalıyordu. Yani bu sekiz bin kişi Çinggiz Han ailesinden büyük hanlık tahtına kim çıkarsa onun sayılıyordu. Kubilay Kağan'ın emri ile Batu'ya*

[393] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II:881-885; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 514.
[394] Kiragos, *Moğol İstilası*, 146.
[395] Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 100.
[396] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 882.
[397] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 516-517.

(Cuci ailesine) ait olan 5 bin kişi buradan çıkarılıp tümünü kılıçtan geçirdiler."[398] Her ne kadar Vassâf'ın kayıtlarına göre nüfus sayımı Kubilay Kağan tarafından yapılsa da Buhara katliamı onun tarafından değil, muhtemelen Algu ve Hülegu Han'ın teşebbüsleri ile olmuştur. Zira onlar kendileriyle mücadele halinde olan Batu'nun halefi Berke Han'a zarar vermek niyetinde idiler.[399] Buna karşılık Berke Han ise Algu'ya karşı Ögedey'in torunu Kaydu'ya destek vermiş idi. Kaydu, Möngke Kağan döneminde onun yanında kalmış, Möngke Kağan'ın ölümünden sonra Kubilay ile Arık-Böke arasındaki savaşta, Arık-Böke'nin tarafında yer almıştı. Arık-Böke, Kubilay'a karşı savaşı kaybedip ona teslim olunca, Kaydu kendi mücadelesini tek başına sürdürmeye karar vermişti. Nitekim Berke Han ile Algu arasındaki savaş sırasında Kaydu, Berke Han'a hizmet etmeyi teklif etmişti. Kaydu, bu hizmetler karşılığında kendisine küçük bir ülke de edinmişti. Berke, Kaydu'dan hizmet teklifi aldıktan sonra müneccimlere Kaydu'nun yıldız falına bakmalarını istemiş ve falı iyi çıkınca para ve asker bakımından yardım etmeye razı olmuştu. Eğer Algu'ya karşı zafer kazanırsa onu Çağatay Ulusu'nun hükümdarı tanıyacağına dahi söz vermişti. Nitekim Kaydu, Algu'nun kendisine göndermiş olduğu orduyu savaşta yenmişti. Bu mağlubiyetin ardından, Algu hanedan üyelerinden birisinin kumandasında büyük bir ordu harekete geçirmiş ve bu ordu Kaydu'yu yenmeye muvaffak olmuştu.[400]

Berke Han ile Algu arasındaki savaş, Algu'nun H.663/1264 yılındaki ölümüne kadar devam etti. Yapılan savaşlar sonucunda, Altın Orda topraklarının doğu kısımları yani Harezm, Buhara ve Otrar Algu tarafından ele geçirilip tahrip edildi. Berke Han, bu kayıplar karşısında ciddi girişimlerde bulunamadı. Özellikle Berke Han'ın ordusunun güneyde ve batıda Hülegu Han ile savaş halinde olması onun doğudaki düşmanına karşı hareket etmesini engelledi.[401]

---

[398] Vassâf, Tarih-i Tahrir-i Vassâf, 28; دراین هنگام قاان رسولی به بخارا فرستاد و شماره بخارا را تازه گردانید از جمله شانزده هزار که در بخارا بودند پنج هزار به باتوتعلق داشت و سه هزار به قوتی بیکی مادر هلاکو و باقی به الغ قول الغ قول یعنی دلای بزرگ تا هرکس از اولاد چینگیز که بر سریر خانیت استقرار یابد ان را به خاصه حکم کند پنج هزار باتو را به صحرا راندند و همه را از دم تیغ گذرانیدند

[399] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 517.

[400] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 518-519.

[401] Barthold, "Berke Han", 2: 554.

3.4. İLHANLILAR İLE MÜNASEBETLER

Möngke Kağan'ın Büyük Hanlık tahtına geçmesinden sonra, devlet içerisinde düzen ve asayiş yeniden sağlanmıştı. Özellikle büyük hanlık tahtı için verilen mücadeleler sebebi ile Moğol seferleri duraksamış ve devletin eski siyasi düzeni sarsılmıştı. Möngke Kağan, tahta geçerek kendisine karşı yapılan suikastı önlemiş, devlet kademesinde görev dağılımını yeniden oluşturmuştu. Möngke Kağan döneminde ve ondan sonra doğu ülkelerinin ve batı ülkelerinin ele geçirilmesi ile Avrupa'nın doğu sınırlarını da içine alan büyük bir imparatorluk meydana gelmişti. Bu seferler sonucunda, ele geçirilen topraklar Çinggiz Han'ın vasiyeti üzerine çocukları arasında taksim edilmişti.[402] Möngke Kağan, kardeşi Kubilay'ı Çin Seferi için, diğer kardeşi Hülegu'yu İran ve doğu ülkelerini ele geçirilmesi için görevlendirmişti. Bu sırada doğu ülkelerinde siyasi dengeler değişmişti. Ayrıca uzun süredir bu bölgedeki devletleri tehdit eden İsmaililer[403] güçsüz de olsa varlıklarını sürdürüyorlardı. Abbasi Halifeliği ise Irak ve Huzistan bölgesinde mutlak manada, İslam ülkelerinde de manevi olarak söz sahibi idi. Öte yandan Mısır ve Suriye'de zayıf

[402] Hesamipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, 41.

[403] İsmaililer genellikle "Batınî, "Batınîyye" veya "Batınîler" olarak adlandırılmaktadır. Altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'ın oğullarından en büyüğü İsmâil'in imam olması gerekirken diğer oğlu Mûsâ el-Kâzım'ın bu görev için belirlenmesi konusunda çeşitli sebepler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında İsmâil'in babasından üç yıl önce vefat ettiği rivayeti önemli bir yer tutar. Diğer bir rivayette İsmâil'in, içkiye ve kadınlara düşkünlüğü yanında Ca'fer es-Sâdık'ın kendisiyle ilgisini kestiği ve lânetlediği Ebü'l-Hattâb el-Esedî ile dostluk kurması yüzünden imâmetten mahrum edildiği belirtilmektedir. Bir rivayete göre ise İsmâil, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden (148/765) beş yıl sonra sağ olarak Basra çarşısında görülmüştür. İsmâil'in imâmetini iddia edenler arasında onun ölüp ölmediği hususu ihtilâflıdır. Ölmediğini, takıyye gereği ölmüş gibi göründüğünü ileri süren sayıca az bir topluluğa karşı onun babasından önce öldüğünü, kendisi için sabit olan imâmet görevinin evlâtlarına intikal ettiğini söyleyen ve İsmâil'in kölesi Mübarek'e nisbetle Mübârekiyye diye anılan grup çoğunluktadır. Asıl İsmâiliyye'yi teşkil eden bu zümreye göre İsmâil b. Ca'fer adına kurulan bu fırka daha sonra oğlu Muhammed b. İsmâil el-Mektûm ile devam ettirilmiştir. Muhammed b. İsmâil, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd zamanında düşmanlarından korunmak için Medine'den uzaklaşarak Rey yahut Deylem'e gitmiş, ardından Nîşâbur'a yerleşmiştir. Ortaçağ İslam dünyasında ortaya çıkan bu marjinal hareket ile, gerek dönemin Sünni İslam'ın koruyucu görevini üstlenen Abbasi Halifeliği, gerekse dönemin Sünni İslam dünyası üzerinde siyasi liderliğini üstlenen Büyük Selçuklu Devleti açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmailiyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 128-133; Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, (İstanbul: Yeditepe Yay., 2017), 7; Bernard Lewis, *Alamut Kalesi*, çev.Müberra Güney, (İstanbul: Nokta Kitap, 2009).

Eyyûbiler'in[404] yerini Memlûk Devleti[405] almıştı. Bunun yanında diğer bazı siyasi teşekküller güç kaybetmiş ve Moğollara tabi olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ön Asya'da Moğol hâkimiyetini kabullenen Ermeni, Gürcü ve Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollara yıllık hediyeler ve belirli miktarda vergi göndermek suretiyle mevcut varlıklarını korumuşlardı. Nitekim siyasi bağlılıklarını kabullenmeyen İsmaililer, Memlûk Devleti ve Abbasi Halifeliği, Doğu bölgesinde Moğollar için bir tehdit olarak görülmekte idi. Bu durum Möngke Kağan tarafından, Hülegu Han'ın geniş yetkilerle Ön Asya'ya gönderilmesinde etkili olan faktörlerden birisi ve belki de en önemlisi olmuştur.[406] Moğollar bütün gayretlerine rağmen Asya'nın batısında şimdiye kadar kesin sonuçlu başarılar elde edememişlerdi. Büyük Han Möngke Kağan'ın huzuruna doğudan gelen yöneticiler, her şeyden önce İsmaililer ile Bağdat halifesinin ortadan kaldırılması konusunda yardım talebinde —çünkü bu olmadığı takdirde Müslümanların gerçekten itaate alınması ve denize doğru seferlerin yolunun açılması mümkün olamayacağı iddia ediliyordu—bulunmakta idi.[407] Hülegu Han, Möngke Kağan'ın onayı ile Doğu seferlerinde İsmailileri imha ettikten sonra, Bağdat'ı alarak

[404] 1169-1260 yılları arasında Mısır, Suriye, Filistin, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak, Hicaz, Yemen ve Libya'da hüküm süren Eyyûbi Devleti tarihte önemli rol oynamış Türk-İslam Devletlerinden biridir. Adını kurucusu Selahaddin Yusuf Eyyûbi'nin babası Necmeddin Eyyûb'dan alır. Bu devlet Müslümanların Haçlılar'la mücadelesinde ve Kudüs ve kutsal toprakların onlardan geri alınmasında büyük rol oynamış, ayrıca İslam kültürüne ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Türkler Mısır, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika'ya bu devirde gitmişler ve I.Dünya Savaşı'na kadar süren uzun siyasi ve kültürel miras bırakmışlardır. Osmanlı Devleti de onların kültürel mirasından faydalanmıştır. Eyyûbiler Devleti, Zengiler'in devamı, Zengiler ise Selçuklular'ın Arap ülkelerindeki uzantısıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, *Eyyubiler*, (İstanbul: İsam Yay., 2018), 17.

[405]Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı âzatlı emîrler tarafından kurulan, dönemin tarihçilerinin Türk Devleti olarak adlandırdığı Memlükler (Kölemenler), Bahrî Memlükleri (Bahriyye, Birinci Memlükler; 1250-1382) ve Burcî Memlükleri (Burciyye, İkinci Memlükler; 1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenebilir. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un Kıpçak ülkesi ve Kafkasya'dan getirtip Ravza adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı memlüklerden oluşan ve Bahrü'n-nîl'e (Nil nehri) izâfetle el-Memâlîkü'l-Bahriyye adını alan özel birlikler çok geçmeden Eyyûbî ordusunun en önemli unsuru haline gelmişti. Necmeddin Eyyûb'un ölümünün hemen ardından Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı ordusuna karşı kazanılan Mansûre ve kralla birlikte pek çok kumandanın esir alındığı Faraskur (H.3 Muharrem 648/7 Nisan 1250) savaşlarında en büyük rolü bu birlikler oynadı. Ancak yeni Eyyûbî hükümdarı Turan Şah onların başarısını kıskandı ve liderlerini tahtının ortakları gibi görüp görevlerinden almaya başladı; ayrıca tahta geçmesini sağlayan Türk asıllı üvey annesi Şecerüddürr'ü babasının hazinesini saklamakla itham etti ve ona ağır hakaretlerde bulundu. Bunun üzerine Bahrî emîrlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları bir suikastla Turan Şah'ı öldürdüler. Onun ölümüyle Mısır'da Eyyûbîler yıkılmış ve yerine Memlükler adıyla bilinen Türk Devleti kurulmuştur.; Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Memlûklar", *DİA,* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29:97-100; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, "İslam Tarihi ve Medeniyeti- Müslüman Türk Devletleri-II", (İstanbul: Siyer Yay.,2018) IX: 443-513; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yay, 1992), VI: 434-542.

[406] Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi-I, Kuruluş Devri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mat. 1994), 51-52.

[407] Spuler, *İran Moğolları*, 59.

Abbasi hilafetini de ortadan kaldırdı.[408] İran sahasında kendisine ait İlhanlı Devleti'ni tesis etti.[409] Hülegu Han, devletini tesis ettiği sırada, batısında Memlûk Devleti, doğusunda Çağatay Ulusu, kuzeyinde ise Cuci Ulusu'nun kurmuş olduğu Altın Orda Devleti ile komşu oldu. Çinggiz Han, imparatorluğu kurup oğulları arasında paylaştırdığı sırada, Türkistan vilayetinden, Ceyhun'un öte tarafına kadar olan yerleri oğlu Çağatay'a bırakmıştı.[410] Ögedey Kağan döneminde ise Çağatay Ulusu'nun topraklarına Kaşğar ve Maveraünnehir bölgeleri de eklenmişti.[411] Altın Orda toprakları ise İlhanlı Devleti'nin kuzey sınırlarını kapsayan Harezm ve Deşt-i Kıpçak, Alan, Rus, Bulgar ülkelerini kapsamakta idi ve Çinggiz Han'ın vasiyeti üzerine oğlu Cuci'ye verilmişti.[412] Bu taksimatın ardından, Çinggiz Han'ın ölmesi ile başa geçen Ögedey Kağan ve Güyük Kağan devrinde, Batı seferleri ile Avrupa topraklarının batısı ele geçirilmiş ve Cuci'nin ölmesi ile oğlu Batu Han'a bırakılmış, ondan sonra da bu topraklar Cuci Ulusu tarafından idare edilmişti.[413]

3.4.1.Berke Han ile Hülegu Han Arasında Münasebetler

Altın Orda ve İlhanlı münasebetleri beklenenden çok daha erken bir dönemde meydana gelmiştir. Nitekim henüz Batu Han'ın ölümünün ardından oğulları Sartak ile Ulakçı'nın kısa zamanda ölmeleri üzerine, Altın Orda hükümetinin içerisindeki bazı beyler birleşerek İlhanlı hükümdarı Hülegu Han'a "*kılıçsız kın ve yakasız gömlek*" göndererek Cuci Ulusu'nun tahtının sahipsiz kaldığını bildirmişlerdi. Olayların bu şekilde gelişmesi, Cuci Ulusu ile yeni teşekkül etmiş olan İlhanlı Ulusu'nun arasını açmış ve bu şekilde telafisi mümkün olmayan uzun savaşlara sebep olmuştur.[414] Altın Orda ile İlhanlı ulusları arasındaki savaşların sebepleri hakkında tam bir fikir birliği

---

[408] el-Ömerî, Hülegu'nun Bağdat seferine kardeşi Möngke Kağan'ı ikna ettikten sonra gittiğini kaydetmektedir: Mengü mülhitlerin üzerine yürümesi, kalelerini alıp köklerini kurutması için kardeşi Hulagu'yu büyük bir orduyla o bölgeye sevk etti. Hulagu, kardeşi Mengü-Han'ı halifelik topraklarını fethetme konusunda ikna etti ve ordusuyla harekete geçti. Bkz. Şihabeddin b.Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsar fi Memâliki'l-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2014), 69.

[409] el-Ömerî, Mesâlikü'l-ebsar fi Memâliki'l-emsar adlı eserinde Hülegu hakkında şu kayıtları aktarmaktadır: Ebu Said'in Nizameddin Ebu'l Fadail Yahya b. Hakim Nureddin Abdurrahman et-Tayyari bana hanın kendisini İsmailileri ve Kürtleri kovmak için gönderdiğini, Bağdat'ı fethedince oraya yerleşip isyan bayrağı açarak bağımsızlığını ilan ettiğini anlatmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsar fi Memâliki'l-emsar,* 58.

[410] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 300.

[411] Hesamipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, 41.

[412] Hondmir, *Habîbü's-Siyer,* 1394.

[413] Şebankareî, *Mecma'ul-Ensâb,* 246.

[414] Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54.

bulunmamaktadır. Kafalı ve diğer müelliflere göre; savaşın bahanelerinden bir tanesi İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun Moğollar tarafından zapt edildiği sırada Batu Han'ın askerlerinin de Azerbaycan topraklarını ele geçirmesidir. Güyük Kağan, Batu Han'a olan hıncından dolayı onun bölgelerindeki emir ve darugaları görevden alıp yerine kendi gönderdiği adamları yerleştirmişti. Ancak Güyük Kağan'ın ölümünün ardından Möngke Kağan'ın Batu Han'ın desteği ile kağanlık tahtına geçmesi, Batu Han'ın elini güçlendirmiştir. Möngke Kağan, Batu Han'a saygı nişanesi olarak onun Azerbaycan toprakları üzerindeki haklarını iade etmişti. Kağan'ın kardeşi Hülegu Han ise Cuci ve Tuluy ulusları arasındaki tabii hududun Kafkas Dağları ve Derbent'ten geçtiğini[415] ve teşekkül etmekte olan İlhanlı Ulusu'nun müstakbel yükselişini göz önünde bulundurarak, Tebriz'i kendisine başkent yapmış idi. Bu durum karşısında Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerinde hak iddiası, sonuçta Hülegu Han ile Berke Han'ın arasını açmıştı. Hülegu Han'ın Bağdat zaptının ardından, İran'da Batu Han zamanından beri vazife gören Cuci Ulusu memurlarını yerinden atılmış ve hatta Hemedan'da yedi yüz kişiyi Berke Han taraftarı olması hasebiyle katledilmişti. Neticede bu durum iki ulus arasındaki uçurumu ve gerginliği son haddine getirmişti.[416]

Altın Orda ve İlhanlı savaşlarının diğer bir nedeni ise Reşîdu'd-dîn ve diğer tarihçilerin aktardığı rivayete göre; Cuci Ulusu'nda bulunan Tutar, Bulğay ve Kuli[417] adındaki üç şehzadenin ölümleridir. Mezkûr şehzadelerden birisinin büyü yapma ithamıyla suçlanması ve Hülegu Han tarafından öldürülmeleri savaşın sebebi olarak gösterilmektedir.[418] Bu üç Moğol şehzadesi olan Tutar, Bulğay ve Kuli, Hülegu Han'ın Bağdat ve İran seferleri sırasında Batu Han tarafından Hülegu Han'a yardımcı birlik olarak gönderilmişlerdi. Hülegu Han'ın Batı Seferleri sırasında, Cuci Ulusu adına yanında savaşlara katılmışlardı. Ayrıca Bağdat Seferi sırasında öncü birlik

[415] ez-Zehebi, *Tarih'ul-İslam*: 353.
[416] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 56.
[417] Uli Schamiloglu, Berke Han döneminin en önemli olayı olarak, Batu tarafından İran'daki Hülegu Han'ın ordularının bir parçasını oluşturmak üzere gönderilen bazı orduları kumanda eden Şiban oğlu Balakan'ın ihanetini göstermektedir. Berke Han, Hülegu Han'ın Balakan'ı infaz etmesine müsaade etmiştir, bundan sonra da Batu ordusunun diğer liderleri olan Tutar ile Kuli zehirlenmiştir. Bu hadise Batu Han Ulusu ile İran arasında bu dönemde başlayan husumetlerin sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.Ulu Schamiloglu "Altın Ordu", *Türkler Ansiklopedisi*, Edit. Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), VIII: 710.
[418] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738; Kadı Ahmed Takavi vd, *Târîh-i Elfi*, haz. Gulamrıza Tabatabayi Mecd, (Tahran- 1382), VI: 3996; Mîrhond, *Ravzatu's Safa*, V: 4063; Mehmed Murad Remzi, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telhikü'l-Â'sâr fî Vakâyî'-i Kazan, Bulgar ve Mûluki't-Tatar*, Tah. İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kitab'ul-İlmiyye, H.1423), I: 412.

olarak kullanılmışlardı.[419] Kaynaklar, Batı seferleri esnasında Hülegu Han'ın ordusunda kumandan olan Tutar'ın Moğol inancına göre ve yasaya göre bağışlanması mümkün olmayan bir suç olan büyü ve sihir yapmakla suçlandığını aktarmaktadırlar.[420] Bu suçlama hakkında Reşîdu'd-dîn'in vermiş olduğu bilgiler dikkat çekmektedir. Nitekim Reşidüdin olayı şu şekilde aktarmıştır: "*Şiban'ın oğlu ve Cuci'nin torunu olan şehzade Bulğay, bu tarihte toy sırasında aniden öldü. Bundan sonra Tutar Oğul, Bulğay'a karşı sihir yapmakla suçlandı. Tutar Oğul'un suçu ispatlandıktan sonra Hülegu, Tutar Oğul'u, Emir Suncak ile birlikte Berke'nin huzuruna göndererek onun suçunu anlattı. Berke, Tutar Oğul'u Cengiz Yasası hükmüne göre tekrar Hülegu'nun huzuruna gönderdi. Hülegu, onu (Tutar Oğul'u) H.17 Safer 658/2 Şubat 1260 yılında yasaya çarptı. Sadreddin Savcı'yı da ona bir sihir yazdığı gerekçesi ile şehit ettiler. Bundan sonra Kuli de öldü.*"[421]Ermeni Kiragos ise bu hadiseyi şu şekilde nakletmiştir :*"... Bu esnada Hülegu'nun yanında Batu ve Berke'nin memleketlerinden gelmiş olan Kulu, Balaka, Tatar, Meğhan, Kata Han ve daha birçokları gibi kendi rütbesine eşdeğer en nüfuzlu Tatar prensleri bulunuyordu. Hülegu, ihtiyarı, çocuğu dâhil olduğu halde bunların çoğunu maiyetleriyle beraber kılıçtan geçirdi. Çoluk çocuğunu ve bütün memleketi bırakıp kaçmayı başaran bazıları, Berke'nin diğer akrabalarının yanına iltica ettiler. Bu olaydan haberdar olan Berke, Hülegu'nun tarafından imha edilenlerin intikamını almak için büyük miktarda kuvvet topladı.*"[422]

Berke Han ile Hülegu arasında yaşanan münasebetleri anlatan dönemin Arap kaynakları, Fars kaynaklarının verdikleri bilgilerden farklı aktarmaktadırlar. Arap tarihçisi el-Yûnînî'nin Zeyl Mir'âtu'z-Zamân adlı eserinde verdiği bilgiler şu şekildedir: "*…İzzeddîn Muhammed b. Şeddad –Allah ona rahmet eylesin- dedi; Alâeddin Ali b. Abdullahi Bağdadi bana hikâyesini şöyle aktardı: Tatarlar Bağdat'ı aldıkları zaman beni esir etmişerdi. Onlarla birlikte olup durumlarından haberdar oldum. H.660/1261 senesinde Berke'nin yanından Balagya ve Tatarşa denilen iki elçi ellerinde bir mektup ile geldiler. Bu mektup adet veçhi ile (fethedilen ülkelerden Batu*

[419] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 994; Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 498.
[420] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1034; Natanzi, *Tarih-i Muini*, 73; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414; Remzi, *Telfiku'l-Ahbâr*, I: 412; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 50.
[421] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1034; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414; Mîrhond, *Ravzatu's Safa*, V: 4063.
[422] Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, (İstanbul: Selenge Yay., 2007), 98.

ailesine götürülmesi gereken şeylerin ganimetler ve topraklar götürülmesini) içeriyordu. Adet şu idi: "Ceyhun Nehri'nin batısındaki bölgelerden ele geçirdikleri yerlerin hepsi beş kısma bölünecek, iki bölümü Büyük Kağan'a, iki bölümü askere ve bir bölümü de Batu ailesine verilecek idi." Ama Batu ölüp yerine Berke geçtikten sonra Hülegu, Irak'tan ve Şam'dan ele geçirdiklerini daha önce Batu'ya gönderdiği gibi ona (Berke) göndermedi. Bunun üzerine Berke elçileri Hülegu'ye gönderdi. Elçiler arasında büyücüler de var idi. Hülegu'nun yanında Tokta adında bir büyücü vardı. Berke'nin gönderdiği hediyeleri ona verdiler. Dileklerinde elbirliği olmasını istediler. Bu da onlar ile bir oldu. Elçiler geldiğinde Hülegu onlara hizmet etmek ve onların niyetlerini öğrenip kendisine haber vermesi için Hıtaylı Kuşuşta adında bir kadın büyücüyü tayin etti. O da durumlarından haberdar olup ona (Hülegu) anlattı. Onları (Şehzadeleri) tutuklayıp Telasım Kalesi'nde hapsetti ve on beş gün sonra (Hülegu) kendi büyücüsü olan Tokta dâhil olmak üzere hepsini öldürdü. Berke bunlardan haberdar olduktan sonra düşmanlığını bildirip Melik Zâhir'e, Hülegu'ya karşı birlikte savaşmaları için elçi gönderdi."[423] Tutar'ın öldürülmesinden sonra, Hülegu Han'ın yanında bulunan Bulğay ve Kuli de şüpheli bir şekilde öldüler. Bu durum Berke Han tarafından şüphe ile karşılanmış ve onların zehirlenerek öldürüldüklerini iddia etmiştir.[424] Hülegu Han, bu olaylar karşısında Berke Han tarafından gelecek olan tehlikeleri bertaraf ederken, Berke Han da Hülegu Han'a karşı öldürülen şehzadelerin intikamını almak için hazırlık yapmakta idi. Yaşanan bu olaylardan sonra, Tutar, Bulğay ve Kuli'nin idaresindeki askerler başlarında bulunan kumandanların öldürülmelerinden dolayı İlhanlı topraklarını terk ettiler.[425] Bu askerlerin arkasından Hülegu Han'ın komutanları de onları takip ederek peşlerine düştüler. Bu durum İlhanlılar ile Altın Orda arasında savaşın artık neredeyse başlamasına sebep olacaktı. Nitekim Reşîdu'd-dîn, bu fitne ile Berke ile Hülegu arasındaki savaşlar ömürlerinin sonuna kadar devam etti demektedir.[426] İlhanlı topraklarındaki Altın Orda askerleri Horasan yolu ile Gazne, Binigav, Multan'dan Lahor'a kadar olan bölgelerde

[423] el-Şeyh Kutbüddîn Musa b. Muhammed b. el-Yûnînî, *Zeyl Mir'atü'z-zamân*, (Haydarabad-H.1375/1955), III: 161-162; Aynı bilgiler el-Mufaddal'ın en-Nehcü's-Sedîd adlı eserinde de geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd*: 321-322.
[424] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738.
[425] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738.
[426] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 739.

dağıldılar.[427] Onlardan başka bir grup Derbent ve Şemahi yolu üzerinde kendi yurtlarına yani Deşt-i Kıpçak'a doğru gittiler.[428] Bu askerlerden kalabalık olan üçüncü grup ise H.660/1261 senesinde batı tarafından Şam'a doğru giderek Memlûk Sultanı Melik Zâhir Baybars'ın ordusuna katıldılar.[429] Zübdetü'l-Fikre eserinin müellifi Rükneddin Baybars gelen askerlerin durumlarını şu şekilde aktarmaktadır: "*...H.661/1263 senesi zilhiccenin altısında Tatarlardan istiman (aman dilemek üzere), ederek İslam'a istek ile bin nefer kadar olmak üzere büyük bir heyet geldi. İçlerindeki bellibaşlıların adları şudur: Keremun, Amtağya, Nukiye, Cabrak, Kayan, Nasağya, Tabşur, Nabatu, Sancı, Çuhlan, Uçkurka, Orkuk, Kiray, Solgay, Menkadim, Soragan vardı. Bunlar Bereke'nin adamlarından idi. Bereke[430] onları Hülegü'ya imdat kuvveti olarak göndermiş idi. Bunlar Hülegu'nun yanında bir müddet kaldılar, Hülegu ile Bereke arasında muhalefet vaki olup düşmanlık kuvvet bulunca, Bereke onlara Hülegu'dan ayrılıp kendi tarafına dönmelerini, dönmezler ise Mısır askerlerine katılmalarını bildirdi. Bunlar Mısır'a gelince Müslüman oldular, sünnet edildiler, sonra da isimleri zikrolunan büyükleri ileri geçtiler. Onlara beylikler verildi, tımarlar, mehterhâneler tayin edildi. Caizeler, kaftanlar ve bahşişler ihsan olundu. Onları Lok mahalline kondurdu*" [431] Altın Orda ordusuna ait bu askerlerin Memlûk Devleti tarafına geçmeleri önemli bir hadisedir. Nitekim Memlûk Devleti ile İlhanlı Devleti bu dönemde birbirlerini en önemli düşman sayıyor, İlhanlılar, batıya ilerleme durumlarının engellenmesindeki tek amilin Memlûk Devleti olduğunu kabul ediyordu.[432]

Berke Han ile Hülegu Han arasındaki savaşın ve Berke Han'ın Hülegu Han'a saldırmasının önemli sebeplerinden bir diğeri ise Hülegu Han'ın Bağdat'ı ele geçirip Halifeyi katletmesi, Müslümanlara karşı davranışları ve tutumları idi. el-Ömerî bu konu hakkında şöyle yazmaktadır: "*...Hülegu, kardeşi Mengü-han'ı halifelik topraklarını fethetmesi konusunda ikna etti ve ordusuyla harekete geçti. Cuhi'nin (Cuci) oğlu Berke Han kendisiyle halife arasındaki dostluk sebebiyle bunu haber*

[427] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 738; Natanzi, *Tarih-i Muini*, 73.
[428] Natanzi, *Tarih-i Muini*, 73.
[429] er-Remzi, *Telfiku'l-Ahbâr*, I: 428-429.
[430] Burada, Hülegu'ya yardımcı kuvvet gönderen, Berke Han değil, Batu Han'dır. bkz. Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 498.
[431] Rükneddin Baybars, *Zübetü'l-Fikre*: 166.
[432] Hesamipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, 45.

alınca, kardeşi Batu Han'a "Mengü Han'ı tahta biz kotardık, fakat bize dostlarımıza kötülük etmekle teşekkür ediyor; ahdimizi bozuyor ve verdiği sözü unutarak dostum halifenin topraklarına göz dikiyor. Halife benim dostumdur ve aramızda yazışmalar devam etmektedir. Aramızda dostluk ve sevgi bağları vardır ve bunun da kötü bir yönü yoktur" dedi. Berke-han, kardeşi Batu'ya Hülegu'nun yaptıklarını kötülemeye devam etti. Bunun üzerine Batu, Hülegu'ya elçi göndererek yerinden ayrılmamasını bildirdi. Hülegu o sırada Ceyhun Nehri'nin öte tarafındaydı. Mektubu alınca nehri geçmedi ve ordusuyla beraber Batu'nun ölümüne kadar tam iki yıl orada bekledi. Batu'nun yerine kardeşi Berke tahta çıkınca Hülegu'nun iştahı kabardı ve kardeşi Mengü Han'a halifelik toprakları üzerine yürümesine izin vermesi için haber gönderdi. Mengü Han onun mektubuna olumlu yanıt verdi."[433] el-Ömerî daha sonra Hülegu'nun İsmailileri yıkıp Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra Batu Han'ın devletinin sınırları içinde kalan Hemedan halkından yedi yüz kişiyi önce Batu'ya, sonra yerine geçen Berke'den yana tavır koyup, kendisine ve Möngke Kağan'a karşı çıkmakla itham ederek öldürdüğünü yazmaktadır.[434]

er-Remzi ise bu konu hakkında şunları zikretmektedir: "*Berke kardeşi Batu döneminde, Halife'ye dostane bir şekilde yaklaşıyordu. Aynı zamanda Hülegu'nun Halife'ye karşı taarruzunu engelliyordu. Hülegu da kötü olduğu için Berke'ye karşı nefret besliyordu. Ancak bu nefret ile kini, Batu'nun döneminde Batu'nun şevketi ve gücünden dolayı göstermeye cesaret edemiyordu. Batu vefat ettiğinde bu nefreti ortaya çıkarıp Halife'ye karşı gelerek niyetini gerçekleştirmiştir. Böylece aralarındaki düşmanlık artmaya başlamıştır. Berke Han ise Halife ile Müslümanların intikamını almaya karar vermiştir."*[435] Bu durum, Moğol hanedanı arasında itibarı yüksek olan Batu Han'ın emrine karşı Hülegu Han'ın harekete geçemediğini göstermektedir. Nitekim Batu Han'ın kudreti ile Hülegu Han, Büyük Han Möngke Kağan'ı Bağdat Seferi için ikna etmesine rağmen, Batu Han'ın bu durumu gerçekleşmesini istememesinden dolayı sefer bir müddet ertelenmiştir. Hatta Möngke Kağan dahi, Batu Han'ın bu isteğine itiraz edememiştir. Neticede bu durum Batu Han'ın sağlığında Moğol hanedanı üzerindeki gücünü ve saygınlığını göstermektedir. Ancak Batu

[433] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 69; Aynı bilgiler İbn Haldûn'un kayıtlarında da geçmektedir. Karşılaştırmak için bkz. İbn Haldûn, *el-Îber*, IV: 882.
[434] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 397.
[435] Remzi, *Telfîku'l-Ahbâr*, I: 416.

Han'ın ölmesi ile Möngke Kağan iktidarı tamamen ele alınca, Hülegu Han'a vermiş olduğu izni yinelemiş ve Hülegu Han'ın önünde Bağdat Seferi için Batu Han engeli kalkmıştı. Nitekim Hülegu Han, Bağdat'ı zapt ederek Halife'yi öldürmüştü. Berke Han, Hülegu Han'ın, Halifeyi öldürtmesini ve Müslümanlara karşı kötü davranışlar sergilemesinden ötürü sitemde bulunmuş ve Halifenin ve Müslümanların intikamını Hülegu Han'dan almaya kararlı olduğunu belirtmişti.[436] Berke Han bu duruma Reşîdu'd-dîn'in aktardığı kayda göre şöyle tepki vermişti: "*...O (Hülegu), Müslüman şehirlerinin tamamını harap etti ve İslam padişahının hanedanını yıktı ve dost ve düşman ayırt etmeksizin hepsini öldürttü. Aka (büyükler) ve İni (küçükler) lerin huzurunda kengeş yapmadan Halifeyi yok etti. Eğer Sonsuz olan Allah yardım ederse günahsızların kanını ondan alacağım.*"[437]Berke Han, Moğollar arasında ilk Müslüman olan hükümdar idi.[438] Nitekim İslam dinine mensup olan bir hükümdar olarak Halife'nin ve Müslümanların başına gelen kötü olayların hesabını sormak kendisi için doğal bir gerekçe olabilir. Ancak Reşîdu'd-dîn'in aktardığı kayda göre Berke Han'ın sözleri arasında "*Büyüklerin ve küçüklerin huzurunda Kengeş yapılmadan halifeyi öldürttü*" demesi Berke Han'ın Müslüman olmasından dolayı duyduğu öfkeyi değil de bu olay esnasında onun onayına başvurulmaması, Berke Han'ı Hülegu Han'a karşı öfkelendirdiğini göstermektedir. Yine de Berke Han ile Hülegu arasındaki anlaşmazlıkların tek nedeni Bağdat halifesinin öldürülmesi görülmemektedir. Ancak Berke Han'ın İslam'a olan bağlılığı ve ilgisi ayrıca Halife ile olan dostluğu da onun bu konudaki haklı sitemini göstermektedir.[439]

Berke Han ile Hülegu arasındaki ve dolayısıyla Altın Orda Devleti ile İlhanlı Devleti arasındaki savaşların sebeplerinden bir diğeri de ekonomik ve coğrafi nedenlerdir. Arap tarihçisi İbn Vâsıl el-Hamevî'nin kayıtlarına göre Çinggiz Han, çocuklarına şöyle ferman etti: "*Her kim bir ülkeyi fethederse kazandığının üçte biri Batu ailesinin, üçte biri de Çinggiz ailesinin (Büyük Hanlığın), diğer üçte biri kendisinin ve askerlerinin olacaktır.*"[440]

---

[436] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi,* 97; Spuler, *İran Moğolları,* 73.
[437] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh,* II: 1044.
[438] er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbâr,* I: 401.
[439] İbn-Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-nihâye*", *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yay., 1994), XIII: 431.
[440] İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferric'ul-Kurub*: 151.

Diğer bir Arap tarihçisi olan el-Mufaddal ise bu konuda şunları yazmaktadır: *"…Ceyhun Irmağı'nın batısından zaptedip ele geçirdikleri yerlerin hasılâtı beş kısma bölünecek, iki bölümü büyük hana, iki bölümü askere, bir bölümü de Batu ailesine verilecek idi*."[441] Çinggiz Han hayatta iken oğlu Cuci, Saksın, Bulgar ve "*Tatar atlarının ayaklarının değdiği yerlerden Kayalık ve Harezm bölgelerine kadar uzanan yerlerin*" yönetimine tayin edilmişti.[442] Cuci'nin ölümü ile bu bölgeler Batu Han'ın idaresinde yönetilmeye devam etmişti. Batu Han, Ögedey Kağan'ın ölmesi ile Moğol hanedanı içinde yaş itibarı ile en büyük olduğu için Moğollar tarafından saygı duyulan biri idi. Batu Han döneminde, Batı'da İran'daki ve Azerbaycan havalisindeki ele geçirilen ganimetlerin bir kısmının huzuruna gönderilmesi Çinggiz Han'ın buyruğu üzerine halen devam ettirilmekte idi.[443] Batu Han'ın, Çinggiz Han soyundan gelenlerin en büyüğü olması ve Altın Orda Hanı olarak büyük makama sahip olması, ganimetlerin bir kısmının ona gönderilmesi anlamına gelmekteydi.[444] Nitekim İbn Vâsıl bu konuda: "*Çinggiz Han ailesine Batu ailesi derler, çünkü Batu onların büyük ve ulu hanları idi.*"[445] diyerek, Batu'nun Moğol Hanedanlığı içindeki saygınlığını ifade etmiştir. Batu Han öldükten sonra, Berke Han döneminde, daha Çinggiz Han zamanında kararlaştırılmış olan pay gönderilmedi.[446]Hülegu Han Tebriz, Merağa ve Hemedan'daki Altın Orda mensuplarını kovduğu gibi, daha ileri giderek Berke Han'a bağlı olan Hemedan'daki yedi yüz kişilik taciri de öldürtmüştü. Yine Tebriz'de Berke Han yandaşı oldukları gerekçesi ile halkın birçoğu suçlanmış, mallarına el konularak, kendileri de öldürülmüştü.[447] Bu durum zaman zaman İlhanlı Devleti ile Altın Orda Devleti'nin ticari münasebetlerinin kesilmesine sebep olmuştur. Bunun neticesinde, Altın Orda Devleti, İlhanlı Devleti'nin sahip olduğu ticaret bölgelerine alternatif

---

[441] el-Mufaddal, *En-Nehcüs'Sedîd*: 322.
[442] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ,* 95.
[443] Abdulkadir Yuvalı, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu*, yay. haz. İmran Baba, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.2002), 34.
[444] Spuler, *İran Moğollar*, 443.
[445] İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferricü'l-Kurûb*: 151.
[446] Pay gönderme hususunda, diğer kaynakların vermiş oldukları kayıtlara nazaran, Cûzcânî farklı kayıtlar vermektedir. Nitekim Cûzcânî: "…Hülegu, Bağdat hazinesindeki mücevherleri, değerli ziynet eşyaları ve birçok kıymetli şeyi kendi ordugâhına götürmüştü. Mengü Han'a da layık olan hediyeler hazırlayıp, Halife'nin haremini ve kızlarından birini Türkistan tarafına gönderdi. Hediye ve hisselerden bir kısmını Müslüman olan Berke'ye gönderip, bir kısmını da yanında bıraktı. Güvenilir kimseler şöyle rivayet etmişlerdi: Gönderdikleri hediyeler ve değerli eşyaları Berke'ye gönderdiğinde o (Berke) bunları kabul etmeyip, bunları getiren kişileri öldürdü. Hülegu ile Berke arasındaki husumet bu sebepten dolayı ortaya çıktı. bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* 614.
[447] Yuvalı, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", 34; Spuler, *İran Moğolları,* 470.

olarak diğer bölge devletleri ile ticari münasebetlerini geliştirmiştir. El-Mufaddal pay ve ganimetler konusunda şunları söylemektedir: "*Batu ölüp Bereke tahta çıktığı vakit, Hülegu Bereke'nin vergisini alıkoydu.*"[448]

İbn Vâsıl bu konuda şu kayıtları vermektedir: "*Hülegu, şarkı, Acem ve Irak'ı fethedip malları alınca Tatarlardan hiçbirine bir şey vermedi, bütün malları kendisine ayırdı, ne Bereke ailesine, ne Çinggiz Han ailesine hiçbir şey göndermedi.*"[449]Hülegu Han'ın Cuci Ulusu'na daha önce göndermiş olduğu bu ganimetlerden bir kısmını, bir süre geçtikten sonra göndermemeye başlaması, iki ulus arasında ihtilafın göstergesi sayılabilir. Ayrıca Hülegu'nun İran'da hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Memlûk Devleti ile savaş halinde olması devletin mali giderlerini ziyadesi ile arttırmış, bu durum da Berke Han'a daha önce gönderilen ganimetleri göndermemesine sebep olan etmenlerden olmuştur. Diğer taraftan Hülegu Han'ın kendi bağımsızlığını göstermek istediği için de bu ganimetleri göndermeme kararı aldığı düşünülmektedir. Nitekim ganimetleri göndermek de bir nevi bağımlılık ve İlhanlı Ulusu'nun, Cuci Ulusu'na göre rütbelerinin aşağı olduğunu göstermektedir.[450] Arap tarihçileri, Hülegu Han'ın ele geçirdiği ganimetleri, Berke Ulusu'na göndermemesini, bu iki akraba ulus arasında meydana gelen anlaşmazlıkların nedenlerinden biri ve aralarındaki savaşların sebeplerinden biri olarak görmektedirler. [451] Ayrıca Berke Han ile Hülegu Han arasındaki savaş sebeplerinden sayılan ekonomik münasebetlere dair Yuvalı şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Moğol geleneğinin gereği olarak Hülegu'nun kendisiyle birlikte Batı seferlerine katılan Cuci Ulusu askerlerinin hakkı olan vergiyi göndermemesi, ayrıca Çinggiz Han'ın batıda zaptedilen yerlerle ilgili olarak "Batıda Moğol atlarının tırnaklarının değdiği her yer Cuci Ulusu'na ait olacaktır emri", Batu'ya Moğol toprakları üzerinde söz hakkı vermektedir. Yani ister Çinggiz Han'ın emri, ister Cuci askerlerinin hakları olsun, ortada önceden saygı gösterilen, sonra yok farz edilen bir hak söz konusu olmalıdır*.[452] Bunun dışında, Möngke Kağan'ın tahta çıkmasında Batu'nun oynadığı rol de dikkate alınırsa, batıdaki Moğol toprakları ve tabi devletler üzerinde Batu ailesinin etkisi ve yetkisi tartışılamaz bir yere sahiptir.

[448] el-Mufaddal, *En-Nehcüs'Sedîd*: 322.
[449] İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferric'ul-Kürub*: 151.
[450] Hasemipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, 49.
[451] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferric'ul-Kürûb*: 151; el-Mufaddal, *En-Nehcüs'Sedîd*: 322; İbn-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIII: 410.
[452] Yuvalı, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", 31.

Ancak Batu Han döneminde, Cuci Ulusu'nun saygı gösterilen haklarına Berke Han döneminde, Hülegu'nun itibar etmemiş olması savaşın gerçek sebebi olarak görülmektedir.[453]

Berke Han ile Hülegu arasında yukarıda saydığımız anlaşmazlıklar, iki ulus arasındaki savaşı hızlandıran etkenlerdir. Nitekim bu etkenler iki taraf için de kazananın olmadığı savaşların meydana gelmesi ile devam etmiştir. İki ulus arasında yaşanan anlaşmazlıkların nedenleri arasında en önemli mesele ekonomik ve coğrafi nedenlerden doğan anlaşmazlıklardır. Batu Han'ın ölümünden sonra, Altın Orda tahtına geçen Berke Han, H.655-655/ 1257-1266 yılları arasındaki saltanatı boyunca, Altın Orda Devleti, batıda topraklarını en son noktaya kadar genişletmişti. Berke Han döneminde Altın Orda toprakları, Don ve Dneper steplerinden, Kırım adasından Kafkas'ın kuzey bölgelerini kapsamakta idi. Bunun yanı sıra Bulgaristan'daki Tuna'nın güneyi ile Trakya'ya kadar etki alanını genişletmişti. Altın Orda Devleti, bu dönemde, Türkiye Selçukluları'nın bulunduğu toprakları da rakipleri İlhanlıların elinden alarak kendi topraklarına dâhil etmek için çaba göstermiş ise de bu çabaları sonuçsuz kalmıştır.[454] Altın Orda Devleti'nin, güney topraklarını muhafaza etmesinin nedeni, Azerbaycan'ın zengin otlakları ve kervan yollarını ele geçirmesi isteğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Altın Orda Devleti'nin içinde olduğu topraklar, Azerbaycan topraklarının coğrafi, ekonomik ve siyasi durumu ile karşılaştırıldığında ikinci derecede bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Berke Han yönetiminde Kafkas Dağları'nın kuzey ve güneyindeki arazinin mülkiyeti nedeniyle Hülegu Han ile aralarında bir çatışma başlamıştı.[455]

Berke Han ile Hülegu arasındaki anlaşmazlıklardan biri olan Kafkasya toprakları meselesi, iki ulus arasında ekonomik ve arazi bakımından en önemli nedenlerden bir tanesi olmuştur. Kafkasya'nın her iki yanında, güneyde Tebriz'in çevresi, kuzeyde Derbent ve Bakü'nün çevresi ile belirlenen coğrafi bir bütünü oluşturuyordu. İki ulus arasında ticari rekabetin çok canlı olması, asıl anlaşmazlığın nedeni olarak görülüyordu. Kıtalararası yol, İpek ve Baharat Yolu, Hazar Denizi'nin

[453] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 96.
[454] J. Joseph Saunders, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol*, terc. Ebu'l-Kasım Halet, (Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1363), 153.
[455] Berthold Spuler, *Zolotoya Ordı- Mongoli vı Rusyy*, (Kazan İnstitut İstori, 2016), 65.

kuzeyinden Berke Han'ın topraklarından ya da güneyden Hülegu Han'ın topraklarından geçiyordu.[456] Berke Han'ın, Kafkasya bölgesine yönelmesinin en önemli sebebi, şüphesiz Hülegu Han'ın günden güne gücünü ve etkisini kuzeye doğru yayması idi. Saunders'in ifadesine göre; eğer Hülegu Han, Kafkasya üzerinden bir tehdit oluşturmasa idi, Berke Han, Ögedey Kağan'ın H.640/1242 tarihinde ölümünden sonra Batu Han'ın durdurmuş olduğu Batı Avrupa seferlerine devam edip Avrupa'ya yönelecek idi.[457] Hülegu Han'ın kuzey toprakları üzerinde varlığını giderek hissettirmesi, Berke Han'ın Kafkasya'ya yönelmesine sebep olmuştu. Berke Han, Kafkasya üzerinde Hülegu Han'ın ulusundan daha fazla söz hakkı olduğunu iddia ediyordu. Nitekim bu toprakların Cuci Ulusu'nun topraklarından bir parça ve kendilerine ait bir bölge olarak görüyordu.[458] Ancak her iki ulus da kime ait olduğu hiçbir zaman iyi belirlenmemiş olan Azerbaycan'ı paylaşamıyordu.[459] Çinggiz Han, henüz hayatta iken, oğlu Cuci'ye İrtiş bölgesinin yönetimini vermişti. Bunun yanında Altay Dağları ile etrafını kapsayan bölge onun yönetimi altında olacaktı.[460] Deşt-i Kıpçak ve havalisi, Sibirya'dan Hazar Denizi'ni de içine alarak Derbent'e kadar uzanan bölgeler de Cuci'nin ele geçirmesi için, Çinggiz Han tarafından bir ferman verilmişti. Cuci'nin ölmesi ile oğlu Batu Han'a, Ögedey Kağan tarafından bu görev tevdi edilmişti. Batu Han, başarılı bir şekilde mezkûr ülkeleri ele geçirerek, bu bölgelerde hükümdarlığını tesis etmişti.[461]

Altın Orda hükümdarlarının, Azerbaycan toprakları üzerinde söz hakkı olduklarına dair, dönemin kaynaklarında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Reşîdu'd-dîn'in zikrettiği Deşt-i Kıpçak, Alan, Rus ve Çerkez'den Hazar Denizi havalisinden Derbent'e[462] kadar bölgelerin içerisinde Kafkasya ya da Azerbaycan bölgelerinden bahsedilmemektedir. Ancak, Vassâf'ın aktardığı bir kayda göre: "*Kayalık etrafından Harezm ve Aksay ve Saksın ve Bulgar'dan Derbent Bakü'ye kadar olan bölgeler Çinggiz Han'ın Tuşi(Cuci) adındaki oğluna bırakılmıştı. Demir-Kapı dedikleri Derbent onun kışlık ordugâhı olacaktı ve hanedanı bazen Arran'a kadar olan*

[456] Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 358.
[457] Saunders, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol*, 152.
[458] er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbar*, I: 408.
[459] Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 358.
[460] *Muizzü'l-Ensâb*, vr.18.
[461] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 720.
[462] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 720.

bölgelere kadar ilerliyor ve Azerbaycan da bizim topraklarımızın bir parçasıdır diyorlardı."[463] Nitekim Vassâf'ın kaydına göre Cuci Ulusu, bu bölgeleri kendi toprakları olarak görmekte idiler.

İbn Haldûn ise; "*Çinggiz Han bu ülkeleri oğlu Tuşi (Cuci) Han'a vermişti. Ona bu ülkeler üzerinde yönetim hakkı verdi. Ülkeleri gelişmiş ve çok geniştir. Kuzey bölgesinde Harezm, Narkend, Soğd ve Saray'dan Macar ülkelerine kadar, Arran, Tebriz, Bulgar ve Başgard bu ulusun sınırlarıdır. Bakü şehri ve Şirvan şehirlerinden Bab'ul-Ahid- ki ona Demir-kapı- derler bu ülkenin güney sınırları Kostantiniye'ye kadar bağlanır. Ülkelerinin toprakları çok verimlidir fakat şehirleri azdır. Moğollardan bu şehirlerin imarını yapan ilk kimse Tuşi (Cuci) Han'dır.'*"[464] diyerek Azerbaycan, Arran ve Tebriz bölgelerinin Cuci Ulusu'na dahil olduğunu ifade etmektedir. el-Ömerî ise bu konuda şu kayıtları düşmüştür; "*...Çinggiz Han, en büyük oğlu Tuşi (Cuci)'ye Saksın ve Bulgar'dan Kayalık ve Harezm bölgesine kadar uzanan toprakları verdi. Tuşi (Cuci) öldüğü zaman, Çinggiz Han, Tuşi'nin oğullarına Deşt-i Kıpçak ve çevresini vermiş, Arran, Tebriz, Hemedan ve Meraga'yı da bu topraklara ilave etmişti.*"[465]

Dönemin kaynaklarının vermiş olduğu kayıtlara göre; Cuci Ulusu'nun bu bölgeler üzerinde hak iddiaları etmeleri boşuna değildi. Nitekim Çinggiz Han'ın "Moğol atlarının tırnaklarının değdiği yer Cuci Ulusu'nundur" dediği yerler Cuci Ulusu'nun zamanında toprakları Azerbaycan ve Arran'a kadar ulaşmakta idi. Bu sebepten dolayı, Altın Orda Hanları'nın iddiası delilsiz değildi.[466] Her ne kadar İlhanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Altın Orda Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerin sınırı kesin olarak belirlenmesi mümkün olmasa da, Altın Orda hükümdarlarının bu bölgeler üzerindeki çıkarlarından dolayı buralardan vazgeçmedikleri görülmektedir.[467] Henüz

[463] Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, 27-28.
[464] İbn Haldûn, *el-İber*, IV: 887.
[465] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 65-66.
[466] Sajad Kâzım-i, "Münasebet-i Ordu-yı Zerrin ba Al-i Celayir", *Fasıl-name-i Tarih-i Revabıt-ı Harici*, Şom. 60, (1393), 4.
[467] el-Ömerî Altın Orda Hanlarının Güney toprakları hakkındaki iddiaları hakkında şu bilgileri vermektedir: "Tebriz ve Meraga şehirlerini ellerinde tutan Kıpçak hanlarının nerelere sahip oldukları konusunda Molla Nizameddin Ebu'l Fedail Yahya et-Tayyari'nin anlattıkları şu şekildedir: "Büyük İlhan, (Möngke Kağan), Hülegu'ya İsmailileri ve dağlardaki asileri öldürmesini emredince, Hülegu ondan kendisine kalabalık bir ordu vermesini istedi. İlhan da Cengiz Han'ın ordusundan her dört kişiden birini ona verdi. Hülegu fetih işini tamamlayınca bu askerler onunla birlikte kaldı. O da çeşitli eyaletleri bu askerlere arpalık olarak verdi. Hanın Deşt-i Kıpçak ve Harezm'den gönderdiği ordulara Tebriz ve

Batu Han döneminde, görevlendirilmiş olan Çinkay'ın Horasan'daki hâkimiyeti döneminde Badğis'te bulunan Cun, Tebertu, Suku ve Tatimur adlı önemli memurlar her yıl iki defa topladıkları vergileri Batu Han'a gönderirlerdi. Bu vergilerin içinde üç yüz dinar-ı adli, iki çadır ve on ulağ bulunmakta idi.[468] Aynı zamanda Batu Han tarafından Melik Mecdeddin-i Kalvini, Herat hâkimi olarak tayin edilmişti. Batu Han adı geçen şahsı Geray adlı bir elçi ve iki altın payize ile Herat'da hâkimiyet işlerini düzene koyması için Emir Körgüz'ün yanına gönderdi. Daha sonra Argun Ağa'nın Büyük Han tarafından Horasan emiri olmasına rağmen, yukarıda zikredilen Emir Mecdeddîn'in oğlu Emir Şemseddîn Muhammed'in Herat şehrinin emirliğine atanması fermanını Batu Han'dan alıp, kendisi her sene uygun olan vergi ve haracı Batu Han'a gönderiyordu.[469]

Altın Orda Devleti'nin İran toprakları üzerindeki nüfuzunu ispatlayan bir başka bilgi ise Cûzcânî tarafından kaydedilmiştir. Nitekim Cûzcânî bu konuda şu kayıtları vermektedir: "*...Horasan ülkesinden gelen bir topluluk şöyle rivayet etmektedirler: "Mengü Han cehennemi boyladığında şark ve garp şehirlerinde ve Acem ülkelerinde ve Horasan'da ve Maveraünnehir'de hutbeyi Berke Han'ın adına okuyarak, O'na Sultan Celâleddin İbrahim diye hitap ettiler.*"[470] Cûzcânî'nin aktardığı bu kayda göre; Altın Orda hükümdarları İran ve etrafındaki bölgeleri kendi nüfuzları altına alma çabası içerisinde bir faaliyet yürütüyorlardı. Ancak, Hülegu Han'ın İran'da İlhanlı hükümetini tesis etmesinden sonra Möngke Kağan tarafından Kafkas, Arran, Azerbaycan, Horasan ve Irak-ı Acem ve Rum bölgeleri de Hülegu'nun topraklarına dâhil edilmişti. Bu durum Berke Han tarafından Cuci Ulusu'na bir saygısızlık olarak addedilmiş ve Möngke Kağan ile aralarının açılmasına sebep olmuştur.[471] Nitekim Berthold'un ifade ettiğine göre; Kafkasya Altın Orda Devleti'ne bağlıydı ve doğal bir güney sınırı oluşturmuştu. Şimdi, Möngke Kağan'ın iradesiyle Hülegu, bu dağ silsilesinin efendisi olacaktı. Burada Berke Han, devletinin güvenliği için bir tehdit görüyordu. Ancak Büyük Han tarafından kurulan bu pozisyona karşı protesto

Meraga düştü. Böylece bu ordular buraları arpalık olarak aldılar. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 125.

[468] Seyf b. Muhammed Herevi, *Tarihname-i Herât*, haz. Muhammed Züberü's-Sadiki, (Kalküta 1362) 228- 229.

[469] Herevi, *Tarihname-i Herat*, 124-125.

[470] Cûzcânî, *Tabakt-ı Nasır-i*, 629.

[471] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 396-397; Spuler, *İran Moğolları*, 64.

göstermeye cesaret edemedi. Bu koşullarda Berke Han sadece Hülegu Han'a saldırma fırsatını bekleyebilirdi.[472]

Kaynaklar, Berke Han'ın Hülegu Han'a karşı olumsuz ve saygısız davranışlarını iki hükümdar arasında yaşanan savaşın sebepleri arasında göstermektedirler. [473] Berke Han'ın kendisini Hülegu Han'dan üstün görmesinin sebebi, ağabeyi Batu Han'ın fermanı ile Möngke Kağan'ı tahta oturtması ve onun hükümdarlığının sağlamlaşmasında göstermiş olduğu çabaların yanında, ona yapılan suikastı önlemesidir.[474] Hülegu Han, Möngke Kağan'ın küçük kardeşi idi. Möngke Kağan'ın vermiş olduğu emirleri yerine getiriyordu. Berke Han bu durumu görünce elçilerini Hülegu Han'a göndererek, ona emirler verip, emirlerinin yerine getirilmesini istedi. Hülegu Han, Berke Han'ın kendisinden büyük olmasından dolayı kendisinde yarattığı tüm tahammülsüzlüklere katlanıyordu. [475] Berke Han, Hülegu Han üzerindeki üstünlüğünden dolayı ona hükmetmek istiyordu.[476] Hülegu Han, Berke Han'ın bu tahammülsüzlüklerine ve isteklerine dayanamadı ve bir toplantıda şu sözleri sarf etti: *"Gerçi Berke aka (büyük)'dır ve ben ini (küçük) ancak sürekli benimle tehdit ve kabalıkla hitap ettiği için artık katlanma gücüm kalmadı ve bundan sonra hoş görüyle davranmayacağım. Aynı zamanda bize uygun olmayan teklifler sunuyor. Bundan sonra onunla tek bir kaide üzerinden tedbir alacağım*.[477] demiştir. Kaynaklar, Berke Han'ın, Hülegu üzerindeki üstünlüğünü ve Hülegu'nun Berke Han'ın hangi davranışlarından ötürü şikâyetçi olduğu hakkında bir görüş bildirmemişlerdir. Ancak Berke Han'ın Batu Han tarafından Möngke Kağan'ın tahta çıkmasında görevlendirilmesi, Barthold'un ifade ettiği üzere, kurultaya ailenin en yaşlı üyesi olduğu için reislik etmesi[478] Möngke Kağan'ın cülusundan sonra onun yanında kalarak yardımcı olması gibi nedenler Berke Han'a, hiçbir zaman Möngke Kağan'ın hâkimiyete geçmesinde Cuci Ulusu'nun etkili rolü olduğunu

[472] Spuler, *Zolotoya Ordı*, 65.
[473] Takavi vd. *Târîh-i Elfi*, 4010-4011; Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1044; Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4063.
[474] Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ,* V: 4063.
[475] Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4010.
[476] İkbal, *Tarih-i Moğol*, 197.
[477] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1044; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414; Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4063.
[478] Barthold, "Berke Han", 2: 553.

unutturmamıştır.[479]Ermeni Kiragos'a göre; Berke ile Hülegu arasında yaşanan savaşın kızışmasında Algu'nun rolü bulunmaktadır. Nitekim Berke Han'ın girişimleri sonucunda, Möngke Kağan, Algu'nun ailesini yok etmişti. Bunun neticesinde Algu, Berke Han'a düşman olduğu gibi Hülegu Han'ı da Berke Han'a karşı kışkırtıyordu.[480] Berke ile Hülegu savaşının nedenlerinden bir diğeri ise Hülegu Han'ın, Berke Han'ın İslam dünyasındaki şöhretini kıskandığından kaynaklanmaktadır. Nitekim Berke Han'ın Halep'te Halife el-Hâkim'i tahta çıkarması, Berke Han'ın Kubilay tarafından Hülegu Han'a atfedilen Suriye ve Mısır işlerine karışması bu iki ulus arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir.[481]

Möngke Kağan'ın ölümünün ardından, Tuluy Han'ın çocuklarından Kubilay ve Arık-Böke mücadelesi, iki ulus olan Altın Orda ve İlhanlılar arasındaki ilişkilere de etki etmiştir. Möngke Kağan'dan sonra tahta kimin oturacağı konusunda Berke Han, Arık-Böke'yı desteklerken, Hülegu Han, Kubilay'ın tarafını tutmuştur.[482] Berke Han ile Hülegu Han'ın farklı adayları desteklemeleri, aralarında çıkacak olan çatışmaları kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim Berke Han, bir fırsatını bularak Ögedey'in torunu Kaydu'yu yanına çekmiş ve ona bir grup asker vererek Arık-Böke'ye yardımcı olmasını sağlamıştır. Ayrıca Arık-Böke'ye "*Kağanlık senin hakkındır, Kubilay'ın değil, Mengü Kağan seni dışlayıp bir tarafa atmıştı. Kalk ve hakkını talep et ve Kubilay'a itaat etme. Ben de Kaydu'yu askerleri ile birlikte sana yardım etmesi için gönderdim. Ayrıca kendi askerlerimden de onun ordusuna ilave ettim. Daha fazlasına ihtiyacın olursa ben seninleyim*"[483] diyerek onun destekçisi olduğunu göstermiştir. Neticede Kubilay ile Arık-Böke arasında yapılan savaşlarda Kubilay üstün gelmiş ve Arık-Böke tutuklanmıştı. Kubilay Kağan, Arık-Böke'nın hükmü konusunda karar vermesi için, Berke Han'a ve Hülegu Han'a elçiler göndermiştir. Berke Han, Arık-Böke hakkında, kurultayın görüşlerine tabi olduğunu belirtmiştir. Nitekim Arık-Böke'yi daha fazla himaye ederek kendi durumunu tehlikeye atmama kararını vermiştir.[484]

[479] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1044; Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4010.
[480] Genceli Kiragos, *Moğol İstilası*, 146.
[481] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 57.
[482] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 97; Spuler, *İran Moğolları*, 72; Kiragos, *Moğol İstilası*, 146.
[483] er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbâr*, I: 411.
[484] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 890-891.

3.4.2.Terek Muharebesi ve Sonuçları

Berke Han ile Hülegu arasında yaşanan tüm bu anlaşmazlıklardan sonra savaş kaçınılmaz idi. Nitekim Berke Han, H.660/1261 yılında Altın Orda Devleti'nin en önemli adamlarından biri olan ve akrabası olan Emir Nogay'ı otuz bin kişilik bir kuvvetin kumandanı olarak İlhanlı Devleti üzerine gönderdi.[485] Tarihte Terek Muharebesi olarak anılan bu savaş aynı zamanda dönemin kaynaklarında Demir-Kapı Savaşı olarak da zikredilmektedir.[486] Berke Han, Cuci Ulusu'ndaki ve ona bağlı yerlerdeki bütün askeri birliklerini topladı. Berke Han'a vergi ödeyen Rus knezleri de askeri birlik gönderdiler.[487] Nogay, emrindeki otuz bin kişilik ordu ile Derbent'ten geçip Şirvan'a gelerek ordusunu yerleştirdi.[488] H.2 Şevval660/ 20 Ağustos 1262 tarihinde Emir Nogay'ın harekete geçtiğini ve yaklaştığı haberini alan Hülegu Han, İran'daki tüm ordusunun toplanıp Aladağ'a hareket etmesini buyurdu.[489] Reşîdu'd-dîn'in aktardığı bir kayda göre; Hülegu Han'ın hizmetinde olan Devatdar-ı Küçek adındaki bir görevlinin oğlu olan Celâleddin, Hülegu Han'ın huzuruna gelerek *"...kararın Deşt-i Kıpçak yürüyüşünde kati olmasından dolayı Halife'nin ülkesinde halen Kıpçakbaşı*[490] *adet ve ananesini iyi bilen birkaç bin Kıpçak Türkü vardır. Eğer ferman verirsen gider onları Berke savaşında öncü olmaları için toplarım diye arz etti. Hülegu Han bu fikri beğendiğinden ona altın, silah ve alet olarak her ne isterse verilmesini emretti."*[491] Celâleddin, Hülegu Han'a yaranmak adına böyle bir fikir ortaya atmıştır. Şiramon Noyan ile Samağar Noyan'ı ve Abatay Noyan'ı Monkalay olarak bu yılın Zilhicce/Kasım ayında Şemahi'ye gönderdi.[492] Hülegu Han, daha sonra

[485]Vassâf bu hadiseyi bu şekilde yazmaktadır: "Kış mevsiminde Berke Oğul'un emriyle kirli ifritlerden oluşan gulyabani Moğol ordusu Kür Irmağının ağzına kadar ulaştı. Hülegu onları uzaklaştırmak için uğraştı. Düşman mağlup olunca Hülagu onların peşinden gitti. Bakü Derbendinde iki ordu tekrardan savaşa tutuştu. Berke'nin ordusunun yarısı öldürüldü. Berke kaçtı fakat Hülegu ordusunun geri çekilmesine izin vermedi ve Buzla kaplı suyun üzerinden geçip ülkesine geldi." Bkz. Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, 28.
[486] İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferric'ul-Kürub*: 153.
[487] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 57.
[488] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1044.
[489] Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ,* V: 4064.
[490] Bu dönem Fars kaynaklarında Cuci Ulusu için bazen Kıpçakbaşı tabiri kullanılmaktadır. bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı),* çev. İsmail Aka ve dğr. Ankara: TTK Yay. 2013, 72.
[491] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1050.
[492] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1045.

ordusunu üç kola ayırdı. Birinci kolu, Abaka'nın oğluna bıraktı ve bunun yanına Vali Argun'u katarak Algu'ya yardım etmek üzere Horasan'a gönderdi. İkinci kolu Alanlar Kapısı (Daryal Geçidi)'na yerleştirdi. Geriye kalan askeri de kendisi yanına alıp Derbent Kapısı'na geçti.[493] Hülegu Han'ın büyük bir orduyla Kulzüm Deryasını[494] geçip geldiğini haber aldılar. Bu dehşet verici haberi duydukları zaman bazı emirler aralarında ittifâk ederek: "*Hülegu Han büyük bir padişahtır. Büyük bir ordusu vardır. Bizim sayımız onun ordusundan azdır. Bu yüzden ona karşı çıkıp savaşmamız bizim aleyhimizedir*"[495] dediler.

Emir Nogay ile Hülegu Han'nın öncü birlikleri arasında yaşanan ilk çarpışmada Emir Nogay, İlhanlı ümerasından birçok kişiyi katletti.[496] Bu haber

[493] Kiragos, *Moğol İstilası*, 147.

[494] Kulzüm Denizi, Çağatay Türkçesinde "deniz" anlamına gelmektedir. Arapça bir kelime olan Kulzüm Kamus-ı Türkî'de "kapalı", "mahsur" anlamlarına gelmektedir. Kaynaklarda Kulzüm Denizi olarak geçen yer genellikle diğer adı ile bilinen Kızıldeniz'dir. Birçok kaynakta Kulzüm Denizi Kızıldeniz olarak gösterilse de, burada bahsedilen Kulzüm Denizi Kızıldeniz değil Hazar Denizidir. Nitekim Ötemiş Hacı, Çengiz name adlı eserinde: "Kulzüm Denizi'nden çok sayıda kol kol sular çıkar. Yol o suların başlarını keserek geçer. Kumlu büyük tepeleri vardır. Ben fakir, o yerleri görmüştüm" diyerek Kulzum Denizi hakkında bilgi vermiştir. Burada bahsedilen Kulzum Denizi'nin Hazar Denizi olması ihtimali Kızıldeniz'e göre yüksek görülmektedir. Nitekim bu görüşü destekleyen kayıtlar, İbn Arabşah'ın Acaibu'ul Makdûr adlı eserinde de bulunmaktadır. Arabşah Deşt-i Kıpçak sınırlarını anlatırken "…Deşt-i Kıpçak'ın sınırı güney tarafından öfkeli Kulzüm Denizi ve Diyar-ı Rum'dan onlara doğru akan Mısır Denizi idi" diyerek Kulzüm Denizi'nin Hazar Denizi olduğunu zikretmektedir. Benzer Görüşleri destekleyen bir diğer eser ise Şerefüddin Ali Yezdi'nin Zafername adlı eseridir. Müellif burada Kulzüm Denizi'nden bahsederken "Samur Nehri dağ eteklerinden akıp gider ve o dağdan Kulzüm Denizi'ne kadar akar demektedir." Görüşümüzü kuvvetlendiren husus zikredilen Samur Nehri ve Ötemiş Hacı'nın zikretmiş olduğu Kulzüm Denizi'nden kol kol sular akar dediği nehirlerin tümü Hazar Denizi'ne bağlanması ve buradan da kuzeye ve güneye doğru akmasıdır. Dönemin kaynaklarında bahsedilen Kulzüm Denizi'nin Hazar Denizi olmasının sebebi, büyük göllerin de birer büyük deniz sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerefüddin Ali Yezdi, *Zafername*, çev. D. Ahsen Batur, 2.bs. (İstanbul: Selenge Yay., 2019), 250; İbn Arabşah *Acaibu'l Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2012), 135; Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 43; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, neşr. Ahmed Cevdet, (Dersaadet: İkdam Mat. Dersaadet-H.1317), 1079; *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Haz. Suat Ünlü, (Konya: Eğitim Yayın-evi, 2013), 667.

[495] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 42.

[496] Ötemiş Hacı, Çengiz-name adlı eserinde Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan savaşı efsanevi bir şekilde anlatarak şunları yazmıştır: "…Bu sırada Han'ın elinde kılıfsız bir kalkanın olduğunu söylerler. Bazıları da Han'ın elinde kılıfsız bir miğfer vardı derdi. Bir koyunun âşık kemiği hazır idi: Han bunlara cevap olarak: Ben kendi isteğim ve kendi iradem ile hareket eden kişi değil idim. Sizler bana inanmıyorsunuz. Eğer şimdi biz kendi ellerimizle bu âşık kemiğini, kalkanın veya miğferin kubbesine koyarsak, âşık kemiği durmayacaktır. Şimdi sizinle biz bir anlaşma yapalım. Ben bu âşık kemiğini kalkanın veya miğferin kubbesi üzerine vurayım. Eğer bu âşık kemiği bunların kubbesinin üstünde dururs, bilin ki ben bu düşmanı yeneceğim. Allah Têala (galibiyeti) bana verir. Eğer âşık kemiği durmazsa, siz ne derseniz sözünüzden çıkmayacağım dedi. Bu cemaat şöyle dedi: Eğer âşık kemiği dururs, biz hem size canımız oldukça sizinle bir yolda olacağız dediler. Han, âşık kemiğini eline alıp Allah'ın adını zikrederek attığında, âşık kemiği bu kubbenin üstünde doğruca durdu. Hanın adamları bu durumu gördüklerinde gönüllerindeki bütün şüphelerini giderip, hepsi bağlı ve buyruk dinler olup İtil Nehri'ni geçip Kulzum Denizi boyunca Hülagü Han'ın ordusuna karşı yürüdüler. O yolda Kulzum Denizi'nden çok sayıda kol kol sular çıkar. Yol o suların başlarını keserek geçer. Kumlu

Hülegu Han'a ulaşınca, Abatay Noyan'ı Emir Nogay'ı yakalatması ya da öldürmesi için gönderdi. Abatay Noyan aynı yıl Şabran'a bir fersah uzaklıkta kendisini Berke Han'ın ordusuyla karşı karşıya buldu. Bu esnada Berke Han'ın ordusu hezimete uğradı ve birçoğu öldürüldü ve Emir Nogay geri çekilmek zorunda kaldı.[497] Hülegu Han, Berke Han'ın ordusunun hezimete uğradığı haberini alınca Berke Han'a kesin darbeyi vurmak için harekete geçti. Kendisi, askerlerinin başında H.6 Muharrem 661/ 20 Kasım Pazartesi 1262 tarihinde Derbent'e ulaştı. Derbent'te bulunan bir grup isyancı ile savaşıp onları yenilgiye uğratarak Derbent'i ele geçirdiler. Burada Emir Nogay, tekrardan Hülegu Han'ın ordusuna yenildi.[498] Hülegu Han, oğlu Abaka Han'ı kalabalık bir ordu ile Berke Han'ın ordusu ile savaşmaları için gönderdi. Emir Nogay'ın yenilgisinden sonra Şiramon ve Abatay Noyan, Abaka Han'a: "*Siz babanızın hizmetine dönün, biz düşmanın ardından gideceğiz*" dediler. Ancak Abaka bu teklifi kabul etmedi. Daha sonra Hülegu Han, İlgay Noyan, Tudavun, Bahadır, Batu, Salçitay, Çağan, Bulargu ve Dokuz'u Berke Han'ın ordusunun ardından gitmelerini ve Berke Han'ın askerlerinin evlerini ve mallarını ele geçirmelerini emretti.[499] Hülegu Han'ın bu kadar kalabalık bir ordu ile savaşa son vererek üstün gelmek istediği görülmektedir. Hülegu Han'ın emri üzerine, Terek Suyu'ndan geçen İlhanlı ordusu, Berke Han'ın askerlerinin, emirlerinin ve ümerasının bulunduğu evleri yağma etmeye başladılar. Burada bulunan çadırlarla dolu at, katır, deve, sığır ve koyunların bir kısmı ele geçirilip

büyük tepeleri vardır. Berke Han'ın karavulları o tepeye çıktılar. Şirvan tarafından büyük bir toz bulutu ortaya çıktı. Han'a haber getirenler: Düşmanın çıkardığı toz bulutu ortaya çıktı, ucu bucağı yoktur dediler. Bu beyler yine korkmaya başladılar. Bunun üzerine Han Ben bu tepeye çıkacağım, sizler ise buradan bakın ve Allah Têala'nın kudretini göreceksiniz. Eğer düşman gelip beni alırsa sizler buradan kaçın dedi. Onlar Han'ın emrini kabul ettiler. Han tepebaşına çıktı. Az zamandan sonra o taraftan ordu ortaya çıktı. Bölük bölük, kol kol halinde geliyorlardı. Çok geçmeden düşman ordusu yaklaştı ve karşı karşıya kaldıklarında savaş düzenine girerek kuvvetli saf tuttular. Ordunun sağ ve sol kolu bir araya geldi. Ordunun ucunu görmek mümkün değildi. O esnada Hazret-i Han üç kez kamçısını şaklattı ve atını düşmana sürdü. Henüz tepeden aşağıya inmeden Allah Teala'nın kudretiyle düşmanın ordusu bozuldu ve Düşman kaçtı. Han'ın ordusu bu durumu gördüğünde, Han'ın arkasından at koşturdular. Nice gün kovalayıp, öldüreceklerini öldürüp, öldürmediklerini esir alıp döndüler. Atları ve teçhizatları tamamen aldılar. O düşen kişilerden sordular: Siz o tepebaşındaki bir kişiden neden kaçtınız? Onlar dediler ki: O bir kişi ki tepenin üstüne çıkmıştı. Onun iki yanında iki büyük ordu vardı. Ne kadar baktıysak da, bu iki ordunun ucunu sonunu göremiyorduk. Hazırlanıp savaş düzenine girmemiz bu yüzdendi. O tepedeki adam üzerimize at sürdüğünden, yanındaki o iki büyük ordu da at sürdüler. Zannettik ki: Yer gök üstümüze yıkılıp geliyor gibi oldu. O yüzden duramadan kaçtık dediler. Hazret-i Han'ın bu kerameti halk arasında meşhurdur. Bazıları derler: Hülegu Han'ın oğlu bu ordunun içindeydi. Bu ordu bozguna uğradığında öldü. Kimse onun ölümünden haberdar olmadı. Ama Hazret-i Dost Sultan'ın tevarihlerinde şöyle derler: Bu ordu bozguna uğratıldığında, bunun üzüntüsünden hasta olup iki aydan sonra öldü diyorlar. bkz. Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 42-44.

[497] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1045; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414.

[498] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1045; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1414.

[499] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1046.

bir kısmı telef edildi. Berke Han'ın ordusundan kimse burada olmadığından İlhanlı askerleri, Altın Orda askerlerinin evlerini ele geçirerek üç gün eğlence ile meşgul oldular. Çocukları ve yaşlıları öldürerek kadınlara kötü muamelelerde bulundular.[500] Berke Han, bu durumu haber alınca ordusu ile birlikte karınca ve çekirge gibi o geniş bozkırdan çıkıp, İlhanlı askerlerine büyük bir darbe indirdiler. Aynı yılın 1 Rebîülevvel/ 13 Ocak Cumartesi günü Terek Suyu'nun kıyısında sabahtan gün batımına kadar iki ordu savaştı. Berke Han, ordusuna savaş esnasında yaptığı takviyelerle İlhanlı ordusunu hezimete uğrattı ve bir kısım İlhanlı ordusu Abaka Han'ın öncülüğünde geri kaçmak zorunda kaldı. Bu esnada Terek Suyu buz ile kaplanarak donmuştu. Abaka Han ordusu ile Terek Suyu'nun buz ile kaplı kısmından geçtiği sırada buzlar kırıldı ve İlhanlı ordusuna mensup birçok asker suda boğuldu. Abaka Han, buradan canını kurtararak Hülegu Han'ın yanına Şabran'a geri döndü. Berke Han, ordusu ile Derbent'e kadar onları takip etti ve buradan geri döndü.[501]

Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan bu savaştan sonra Berke Han, İlhanlı ordusunun boğulduğu ve bir kısmının öldürüldüğü Terek Suyu'na geldi. Burada öldürülen ve boğulan askerlerin bir yere getirilip toplanmasını emretti. Bu askerleri bir yere yığdılar. İbn Vâsıl el-Hamevi'nin belirttiğine göre toplanan bu cesetler üç günlük mesafeden görünecek kadar yüksek idi. Ayrıca İbn Vâsıl Berke Han'ın, Hülegu Han'ın askerlerinin cesetlerini bu şekilde görünce: "*Allah Hülegu'yu cezalandırsın! Hülegu, Moğolları Moğollara karşı kışkırttı. Eğer aramızda savaş olmasaydı Moğol orduları ile tüm yeryüzünü ele geçirirdik.*"[502] diyerek sitemini dile getirdiğini ifade eder.[503]

İbn Kesîr ise Berke Han'ın, öldürülen İlhanlı askerlerinin çokluğunu görünce şöyle söylediğini yazmaktadır: "*Moğolların birbirlerini öldürmeleri çok ağrıma gidiyor, ama Çinggiz Han'ın yasalarını değiştiren bir adamdan kurtulmanın da başka çaresi yoktu*."[504]Berke Han'ın savaşın bitiminden sonra savaş meydanına gelerek

[500] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh,* II: 1046.
[501] Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4012; Müstevfi, *Tarîh-i Güzîde,* 479.
[502] İbn Vâsıl el-Hamevi, *Müferric'ül-Kürûb*: 153.
[503] Ancak Berke Han'ın bu sözleri gerçekle alakası olmayan geleneğin bir ürünüdür. Çünkü hanları, devlet adamları ve ordunun bir bölümü Moğollardan oluşmasına rağmen, ordunun büyük bir kısmı Kıpçak, Bulgar, Fin-Ugur ve Başkurtlardan oluşmaktaydı. Bu zaferle bugünkü Rusya Müslümanlarının ataları bir zamanlar Berke Han'ın bayrağı altında savaştılar ve Bağdat'ta Kur'an ve hadisle dalga geçen binlerce Müslüman'ı öldüren, tüm İslam dünyasını inciten Hülegu Han'dan intikam alınmış oldu; Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları,* 44.
[504] İbn-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* XIII: 416.

bölgeyi incelemesi, Altın Orda Devleti'nin, İlhanlı Devleti'ne karşı galip geldiğini göstermektedir. Berke Han, Hülegu Han ile yaptığı savaşı Müslümanlara "*kâfir*" ile savaştığını, Moğollara ise "*Çinggiz Han'ın yasasına uymayan*" ile savaştığını ileri sürerek kendisini haklı çıkarmaya çalışmıştır.[505] Altın Orda kuvvetlerinin, İlhanlı ordusunu hezimete uğratması ile Hülegu Han istilaya devam etme emrini vermiş, savaş araç gereçlerinin yapımını emredip Berke Han'dan intikam almak için işe koyulmuştu.[506] Buna mukabil, Berke Han da büyük bir ordu hazırlığına girişti. Nitekim Berke Han, ordusunun tamamının içinde yer alan askerlerinden her onda sekizinin at üstünde olmasını emretti.[507] H.Muharrem 663/ Kasım 1264 yılında Emir Nogay'ın kumandasındaki ordunun Derbent'i geçerek Tebriz'e geldiği haberi Hülegu Han'a ulaştı.[508] Hülegu Han, bu haberi alınca Şeyh Şerif Tebrizi'yi bu haberi araştırması için gönderdi. Şeyh Şerif, Deşt-i Kıpçak'a girdiği sırada, Altın Orda askerleri tarafından tutuklanarak, Emir Nogay'ın huzuruna getirildi. Emir Nogay, Şeyh Şerif vasıtasıyla Hülegu Han'ın Altın Orda Devleti hakkındaki kararlarından ve İran'ın durumundan bilgi almaya çalıştı. Şeyh Şerif, Berke Han'ın ordularının tekrardan İran'a saldırmasını önlemek amacıyla Emir Nogay'a verdiği cevapta iki duruma işaret etti. İlk olarak şunları söyledi: "*Kubilay Kağan tarafından verilen emirle Amu Suyu'ndan Mısır ve Şam sınırlarına kadar olan bölge ve yerler Hülegu Han'a ait olacaktır.*" Diğer ikinci husus ise şudur: "*Büyük Han Kubilay Kağan, Hülegu Han'ın Berke Han ile savaşında, Hülegu Han'a otuz bin kişilik yardımcı kuvvet gönderdiği bilgisidir*." [509] Elbette bu sözler Şeyh Şerif'in kendi sözleri idi ve gerçeği yansıtmıyordu. Çünkü bu zamanda, Kubilay Kağan az bir kuvvete sahipti. Çin'de askerlerinin yenilgiye uğramasından dolayı böyle bir orduyu gönderme fırsatına sahip değildi. Hatta zor bir durumdaydı ve kendi ordusunun az olmasından dolayı Kubilay Kağan hapishanelerdeki mahkûmlardan istifade ediyordu. Ayrıca yolların uzak olması ile Kubilay Kağan'ın, Hülegu Han'ın kazancına yönelik giriştiği teşebbüs imkânı çok azdı.[510] Emir Nogay, Şeyh Şerif'in bu sözlerinden sonra onu daha fazla tutuklu

[505] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 60.
[506] Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1415; Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4013.
[507] Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, 28.
[508] Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4013.
[509] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1047; Takavi, vd., *Tarih-i Elfi*, 4013.
[510] Doktor Cevad Abbasi- Meryem Muhammedi, "Tesir-i Hükümet-i Selase ber Münasebet-i İlhanan ve Altın Orda (Ordu-yı Zerrin)", *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Şom.9, (1390), 54-55.

bırakmadı ve serbest bıraktı. Şeyh Şerif bundan sonra Hülegu Han'ın yanına döndü ve olanları anlattı.[511] Hülegu Han, bu yaşanan gelişmelerden sonra Tebriz'e dönerek, büyük bir ordu hazırlatıp yeni silahlar üretmesinin yanında, adamlarına Tebriz'de Berke Han'ın tarafında yer alan ve ticaretle uğraşan ve büyük bir zenginliğe sahip olan kim varsa tutuklayıp öldürmelerini ve onların mallarının kendi hazinelerine koymalarını emretti. O topluluktan birçoğu Tebriz'in önde gelen bilginleri olup mallarından vazgeçeceklerine dair söz vermişlerdi. Onların bu şekilde katledilmelerinden sonra ellerindeki mallar onların elinden alındı.[512] Berke Han, Tebriz'de Altın Orda tüccarlarının başına gelenleri duyunca, Hülegu Han'a karşılık aynı fermanı çıkararak kendi ülkesinde olan İlhanlı Devleti'ne ait olan tüccarları öldürüp mallarına el koydu. İki ulus arasında yaşanan savaş ve ticari düşmanlıklar sebebiyle ticari ilişkiler kesintiye uğradı ve bu durum iki ulus için de ekonomik olarak etkili zararların ortaya çıkmasına sebep oldu.[513]

Hülegu Han, Berke Han ile giriştiği savaşlardan istenilen sonuçları alamadığı için, bunun sorumlusu olarak Seyfettin Bitikçi'yi[514] görmüştür. Seyfettin Bitikçi, Hülegu Han ile Berke Han arasında yaşanan savaşlarda kendi dindaşı olan Müslüman Berke'nin askerlerine karşı iyi savaşmamıştı. Bu durumun neticesinde İlhanlı kuvvetlerinin yetersiz kalmasına sebep olduğu için Hülegu Han tarafından idam edilmiştir.[515] Bunun neticesinde Hülegu Han tekrar harekete geçip Berke Han'a karşı aldığı son mağlubiyeti telafi etmek istedi ise de ömrü buna yetmedi ve H.663/1265 yılında öldü. Berke Han ile Hülegu Han arasında H.660/1261 yılında başlayıp, H.663/1265 yılına kadar süren savaşın kazananı olmadı. Berke Han da Hülegu Han da bu savaşın neticesini göremediler. Berthold'a göre; bu savaşın asıl saldırganları Altın Orda hükümdarları idi. Bu hükümdarlar gerçekten başarı kazanamadıkları gibi

[511] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh,* II: 1047.
[512] Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf,* 28.
[513] Vassâf, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, 28; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 99-100.
[514] Emir Seyfeddin Bahadır b.Abdullah Harizmi, Hülegu Han ile Ön Asya'ya gelmiş olan yüksek dereceli memurlardan idi. Hülegu Han ile İsmaili ve Bağdat seferlerine katılmış ve Hülegu Han'a baş vezirlik yapmıştır. Ancak Hülegu Han ile Berke Han arasında yaşanan savaş esnasında, taraflı davrandığı için Hülegu Han tarafından idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi, (İran Moğolları 1220-1295),*(Ankara: Altınordu Yay. 2020), 136-137.
[515] Dayı, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi* 142; Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 284.

muhtelif zamanlarda muzaffer olmalarına rağmen isteklerini de kabul ettiremediklerinden savaşmayı tercih etmişlerdir.[516]

3.4.3.Berke Han ile Abaka Han Arasında Münasebetler

Hülegu Han'ın ölümünün ardından, oğlu Abaka Han Azerbaycan'a gelerek tahta geçti ve hükümet işlerini düzene koydu.[517] Abaka Han, babası ile Berke Han arasındaki yaşanan anlaşmazlıkları ve savaş durumunu da babasından miras olarak aldı. Berke Han ile Abaka Han başlangıçta iyi ilişkiler kurmuşlar ise de sonraları bu ilişkiler tekrar gergin bir hal aldı.[518] el-Ömerî Berke Han ile Abaka arasındaki ilişkiler konusunda şunları yazmıştır: "*Hülegu Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Abaka Han, Berke Han'ın Tebriz'de bir cami yaptırmak istediğini söyleyerek onu aldattılar. Abaka onlara gerekli izni verdi. Böylece onlar da orada bir cami yaptılar ve camiye Berke Han'ın adını verdiler. Daha sonra kumaş imal etmek amacıyla bir atölye kurmak için izin istediler. Kurulan bu kumaş atölyesini Berke Han adına kurdular. Bu durum Berke Han ile Abaka arasında savaş çıkıncaya kadar bu şekilde devam etti.*"[519] Duruma bakılırsa Abaka Han, savaş taraftarı olmamış, aksine Berke Han'ın kendisini aldatmasına rağmen isteklerini yerine getirerek iyi geçinmeye çalışmıştır. Aradan uzun bir süre geçmeden, iki ulus arasında anlaşmazlıklar tekrar gün yüzüne çıktı. Berke Han, ordusunu Derbent'ten güneye doğru yine Emir Nogay'ın komutasında harekete geçirdi. Berke Han, bununla Şirvan, Arran, Mugan ve Güney Azerbaycan topraklarını, Abaka Han'ın devlet işleri ile ilgilendiği bir sırada bir fırsatını bularak ele geçirmek istedi.[520] Emir Nogay, Reşîdu'd-dîn'in ifadesi ile: "*Tutar'ın intikamını almak için kalabalık bir ordu ile saldırmak için harekete geçti*."[521] Aslında bu Altın Orda Devleti için bir bahane idi. Zira Hülegu Han döneminde yaşanan gelişmelerin ardından zaten bir savaş yapılmış idi. Burada savaşın önemli sebebi Tutar'ın intikamı değil de özellikle Azerbaycan üzerindeki hak iddiası idi. Emir Nogay'ın harekete geçtiği haberi, Hülegu Han'ın diğer oğlu Yeşmut'a gelince Abaka Han'ın emri ile o da harekete geçti. Yeşmut, Kür Nehri'ni geçerek Moğolların Ak-su dedikleri Çağan

[516] Spuler, *İran Moğolları*, 73-74.
[517] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1059.
[518] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 61.
[519] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 125-126.
[520] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 61.
[521] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1062.

Muran bölgesine geldi. Altın Orda ve İlhanlı kuvvetleri bu bölgede karşı karşıya geldiler.[522] İki ordunun karşılaşması sonucunda çıkan şiddetli savaş esnasında Emir Nogay'ın gözüne zehirli bir ok saplandı.[523] Bu esnada Altın Orda kuvvetleri ne olduğunu anlamadan dağılmaya başladılar. Taraflar arasında gerçekleşen savaş sonucunda birçok kişi öldürüldü. H.664/1265 yılında meydana gelen şiddetli savaştan kesin bir netice alınamadı. Emir Nogay'ın gözüne aldığı ok darbesinden dolayı Altın Orda kuvvetleri Şirvan'a doğru çekildi. Savaş sonucunda iki ordu da Kür Nehri'nde on dört gün boyunca karşılıklı olarak beklediler.[524] Berke Han, Emir Nogay'ın aldığı yenilgiden büyük bir üzüntü duydu ve ardından üç yüz bin kişilik ordusu ile Azerbaycan'a yöneldi. O, Kür Nehri'ne ulaşınca Abaka Han da ordusu ile buraya doğru ilerledi. Berke Han'ın buraya geldiğini haber alan Müslümanlar bundan dolayı çok sevinerek Berke Han için dua ettiler.[525] İki ordu burada birkaç gün bekledi. İki hükümdar burada ordularını hazırladıktan sonra karşılıklı olarak ok atışlarına başladılar.[526] Berke Han daha sonra Kür Nehri'nden geçemeyeceğini anlayınca Tiflis tarafına yönelerek nehri geçmek istedi. Abaka Han'a göre; Berke Han, nehri geçerek ordusuna saldırma niyeti güdüyordu.[527] Bunun üzerine Abaka Han, Kür Nehri'nin iki tarafını da ablukaya almalarını buyurdu. Abaka Han, Kür Nehri'nin etrafından gelecek olan tehlikeleri bertaraf etmek için büyük istihkâmlar yaptırdı.[528] Kür Nehri'nin etrafına hendekler kazıtıp, köprüler yaptırarak Berke Han tarafından gelecek olan saldırıları önlemeye çalıştı.[529] Berke Han, Tiflis'ten geçerek Abaka Han'ın ordusuna saldıracağı bir sırada H.665/1266 tarihinde kulunç hastalığından vefat etti.[530] Berke Han'ın vefat etmesi ile Altın Orda askerleri dağıldı. Bu askerlerden bir kısmı Abaka Han'ın emri ile öldürüldü. Bir kısmı ise esir alınıp köle olarak satıldılar.[531]

Berke Han'ın hükümdarlık döneminde İlhanlı Devleti ile münasebetleri sürekli gerginlik içinde geçmiş ve neticede savaşlara neden olmuştur. Bu savaşların en önemli

[522] Takavi vd., *Tarih-i Elfi*, 4034.
[523] Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1419.
[524] Benaketi, *Ravzat'ül-elbab, fi tevarih-i e'kabir ve'l-ensab*, 428.
[525] Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi*, 243.
[526] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 62.
[527] Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1419.
[528] Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi*, 243.
[529] Benaketi, *Ravzat'ül-elbab, fi tevarih-i e'kabir ve'l-ensab*, 428.
[530] Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1062; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1419; Müstevfî, *Tarîh-i Güzîde*, 479.
[531] Müstevfî, *Tarîh-i Güzîde*, 479; Herevi, *Tarihname-i Herat*, 290-300.

sebepleri; Moğol geleneğine göre fethedilen bir ülkeden paylaşılan ganimetin üçte birinin Cuci Ulusu'na verilmesi meselesi, Azerbaycan meselesi ve Berke Han'ın Hülegu Han'a karşı üstünlük meselesi olmuştur. Bu savaşların olumlu neticelerini iki devlet hükümdarı da hayatları boyunca görememişlerdir. Genel olarak Fars kaynakları İlhanlı Devleti'nin savaşlarda üstün geldiğini yazarken, Arap kaynakları da Altın Orda Devleti'nin savaşlarda üstün geldiğini savunmaktadırlar. [532]

3.5. MEMLÛK DEVLETİ İLE MÜNASEBETLER

Altın Orda Devleti ile İlhanlı Devleti'ne çağdaş olan devletlerarasında Mısır ve Suriye Memlûkları, iki devletin münasebetlerinde en önemli etkili güç olmuşlardır. Esasen, Altın Orda Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki ilişki ve ortaklığın temellerinden biri, mevcut ortak düşmanın yani, İlhanlı Devleti'nin ortak düşmanları olması idi. Moğol tarihinde ilk defa, bir Moğol hükümeti kendisine zıt olan yabancı bir devlet ile kendi akrabalarına karşı ittifâk yapmıştı. Memlûk Devleti'nin etkisi, daha çok dolaylı bir şekilde ve caydırıcı idi. Bu da İlhanlı Devleti'nin Altın Orda Devleti karşısında aktif ve kalıcı siyasi emellerinin peşinden gidememelerine sebep olmuştu. Aynı şekilde, Altın Orda-Memlûk ortaklığı, Memlûk Devleti için birçok menfaatler sağlamıştı. Örneğin; İlhanlı Devleti'nin, Altın Orda Devleti ile savaşması, İlhanlıların Ayn-ı Calut yenilgisini telafi etmek için on yıldan fazla bir zaman harcamalarına sebebiyet vermiş ve bu durum Memlûk Devleti'ne büyük bir zaman kazandırmıştı.[533]

Altın Orda ve İlhanlıların karşılıklı ilişkisi her ölçüde daha derin olmuştur. Fakat Cuci Ulusu ile Mısır Memlûk Devleti'nin ittifâkı için şartlar daha devamlı olmuştur. Altın Orda-Memlûk ilişkileri her ne kadar ortak dini esaslara göre yapılsa da işleyişte siyasi unsurlar ve ekonomik pay iki devletin ilişkilerinde daha çok öneme sahip olmuştu. Nitekim Altın Orda hükümdarları Memlûk Devleti'ne yakınlaşmakla, İlhanlılar üzerinde baskı kurarak Kafkasya politikasındaki hedeflerine ulaşmak için çaba harcamışlardı. Altın Orda-Memlûk ittifâkı birçok alanda İlhanlıları güç duruma düşürecekti. Bu vaziyet Hülegu Han'ın Mısır ve Şam seferlerini ve yayılmacı politikasını geciktirmiş, yeni kurulan devletin temellerini atmakta zaman kaybı

[532] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 64.
[533] Doktor Cevad Abbasi- Meryem Muhammedi, "Te'sir-i Hükumet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 58.

yaşatmıştı.[534] Bu durumla ilgili olarak Abaka Han tarafından Memlûk Devleti hükümdarı Baybars'a yazılan mektupta, Moğollar arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan dolayı Şam'a saldıramadıklarını ifade etmişti.[535]

Memlûk-İlhanlı mücadelesi, henüz Möngke Kağan döneminde, Batı Seferlerini yürütmek için görevlendirmiş olduğu kardeşi Hülegu Han döneminde başlamıştı. Möngke Kağan kardeşi Hülegu Han'ı, İsmaililer ve Sünni İslam âleminin manevi lideri konumunda bulunan Bağdat'taki Abbasi Halifeliği ile Ön-Asya'da Moğol tabiliğini reddeden ve Moğolların batıda en büyük engel olarak kabul ettikleri Mısır Memlûk Devleti'ni itaat altına almak maksadıyla göndermişti.[536] Bu amaç doğrultusunda bölgeye gelen Hülegu Han, İsmaili ve Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırmışsa da, Suriye Seferi'nde Memlûk Devleti karşısında başarısızlığa uğramıştı.[537] Bu sırada Möngke Kağan'ın Çin'de ölmesi ve Kubilay Kağan ile Arık-Böke arasında yaşanan taht mücadelesinden haberdar olan Hülegu Han, Batı Seferlerini durdurup geri çekilmişti.[538] Bunun neticesinde Hülegu Han'ın yokluğunda meydana gelen Ayn-ı Calut Savaşı'nda Moğollar, Memlûk Devleti karşısında ilk kez büyük bir yenilgiye uğramıştı.[539] Ayn-ı Calut Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Memlûk tahtına geçen Sultan Baybars[540] bulunduğu bölgelde İslam birliğini kurma vazifesini

---

[534]Mesud Bayat- Muhammed İhsani, "Nakş-i Kafkaz der Revabıt-i İlhanan ba Ordu-yı Zerrin", *Pejoheş-i Tarih-name-yi İran Bad Az İslam*, Şom, 11, H.1394, 21-44.

[535] Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks- The Mamluk-İlkhanid War*-1260-1281, (Londra: Cambridge University Press, 2004), 235.

[536] Yuvalı, *İlhanılar Tarihi*, 166.

[537] Dayı, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi*, 75; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 166.

[538] Hülegu Han Suriye seferine katılmadan önce Mısır Memlûk sultanı Kutuz'a bir mektup göndererek itaatlerini arz etmelerini emretmişti. Mektup hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 224-225; Mektubun daha ayrıntılı uzun versiyonu için krş. Kerimüddin Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 40-41; Hülegu Han, Kubilay ve Arık-Böke arasındaki mücadeleye müdahil olmak amacıyla Şam'a en önemli görevlilerinden biri olan Ket-Boğa'yı bırakmıştı. Ket Boğa, H. 25 Ramazan-658/ 3 Eylül 1260 yılında Memlûk sultanı Kutuz ile Ayn-ı Calut denilen mevkide karşılaşmış ve büyük bir mağlubiyete uğramıştı. Esir düşen Ket Boğa, Memlûk Sultanı Kutuz'un emri ile idam edilmişti; Dayı, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi*, 83-84; Spuler, *İran Moğolları*, 67-68; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 89-90.

[539] Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi-İlhanlılar-Memlûkler*, (İstanbul: Çamlıca yay. ,2017), 55-56; Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesi ve Suriye: Ekolojik Yaklaşımlar", *Beşinci Uluslararası Ortadoğu Semineri- İslamiyetin Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu*, Edit. Mustafa Öztürk-Enver Çakar, (Elazığ-2012), 208.

[540] H.620/1223 yılında Kıpçak ülkesinde doğdu. Kıpçak kabilelerinden olan Borlu Kabilesine mensup olan Baybars, esir olarak önce Sivas'a ardından da Halep'e ve sonra da Dımaşk'a götürüldü. Hama'da bulunan Emir Alâeddin Aytekin el-Bundukdari tarafından satın alınıp, onunla birlikte Kahire'ye götürüldü. Bu şehirde Eyyûbi el-Melik Salih'in teşkil ettiği Bahriye Memlûklerine katıldı. Uzun süre burada hizmet gördükten sonra Memlûk sultanı Kutuz'un hizmetine girdi. Kutuz, Moğollar ile mücadelesi sırasında Baybars'a savaştan sonra söz verdiği Halep naipliğini Baybars'a vermemesinden dolayı onun düzenlediği bir suikast sonucunda öldürüldü ve yerine geçti. Kutuz'un öldürüldüğünü

üzerine almış ve Müslümanları tehdit eden tüm tehlikeleri bertaraf etmek için çaba sarfetmişti. [541] Bunun neticesinde öncelikli işi bulunduğu coğrafyada istikrarı sağladıktan sonra dışarıda da düşmanlarına karşı gücünü arttırmak için ittifâk arayışına girmekti. Baybars ayrıca kuvvetini arttırmak adına Halifelik kurumunu Mısır'da yeniden ihya etmek için de harekete geçmişti.[542]

Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan anlaşmazlıkların nedenlerine bakıldığında ekonomik ve coğrafi nedenler göze çarpmaktadır. Bu nedenler dolayısıyla iki ulus daima birbirlerini bir tehdit olarak görmüşler ve bunun sonucunda da kendi menfaatlerini gözetecek her türlü alternatiflere başvurmuşlardır. Amitai-Preiss, Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan anlaşmazlıklara iki diğer nedenden de bahsetmektedir: Bu nedenlerden biri Hülegu Han'ın Ayn-ı Calut Savaşı'nda mağlubiyete uğramasından dolayı Berke Han tarafından azarlanmış olmasıdır. Diğer bir neden ise Berke Han'ın Hülegu Han ile savaşması nedeniyle Doğu Avrupa seferlerine yeterince güç ve zaman ayıramaması dolayısıyla bütün kuvvetini İlhanlılar arasında oluşan çekişmeler sebebiyle Kafkasya topraklarında tutmak mecburiyetinde olmasıdır.[543]

Ayn Calut Savaşı'nda Hülegu Han'ın ordusunun yenilgisi, aynı zamanda Hülegu Han ile Altın Orda hükümdarı Berke Han arasında çatışmaların başlangıcı oldu. Buna göre "ortak düşmana karşı ittifak" ya da "dostumun düşmanı düşmanımdır" kaidesine göre Memlûklar ve Altın Orda hükümdarları İlhanlıları çökertmek adına çabucak ittifâk hareketini başlattılar. Amitai-Preiss'e göre; Altın Orda-Memlûk ittifâkı, İlhanlılar ile Memlûk düşmanlığı ölçüsüne göre Memlûkların İlhanlıların aleyhine tahrik ile daha etkili olmuştur. Nitekim Amitai-Preiss'e göre; İlhanlı-Memlûk

---

duyan Memlûk ordusu başkumandanı Atabek'ül Asakir Farisüddin Aktay: "Onu hanginiz öldürdü?" diye sorduğunda, Baybars "Ben" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Aktay "Hünkârım, onun tahtına otur" diyerek hemen oracıkta sultanlığı herkes tarafından kabul görmüştür. Ayrıntlı bilgi için bkz. Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, 56-57; Kazım Yaşar Kopraman, "Baybars" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 221-223; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, (İstanbul: İSAR Yay. 2009).

[541] Efe Durmuş, *Siyasi, İktisâdî ve Kültürel Açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 70-71; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, (2001),32; İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/31, (2000), 1-35.

[542] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, (İstanbul: Kayıhan Yay. 2008), 42.

[543] Preiss, *Mongols and Mamluks*, 80.

çatışmasında Memlûkler için en önemli müttefik devlet, Altın Orda Devleti idi.[544] Berke Han da İlhanlı-Memlûk çatışmasından kendi menfaatine yararlanmanın peşinde idi. Bu sebeple Berke Han da Memlûk Devleti ile müttefik olmanın İlhanlılar aleyhine olumsuz sonuçlar doğuracağını bilmekte idi. Memlûk Devleti döneminin kaynaklarında da Berke Han-Baybars ilişkilerinden söz edilmektedir.[545] Nitekim bu ittifâk ile ilgili ilk belirti, Mısır ile ilişkilerin ortaya çıkması ile en azından Moğol hükümetleri arasında Berke Han'ın savunma durumunu sonlandırması ve saldırıya geçmesine neden olmuştur.[546]

Memlûk Sultanı Baybars, dış politikada İlhanlıları yıpratmak için kuzeyde bulunan Berke Han'ın İslam dinini seçtiği haberini aldığından onunla temasa geçti.[547] Baybars bu temasla İlhanlılar ile Altın Orda arasında yapılan mücadelenin uzaması ve hatta derinleşmesi şartı ile kendisinden daha uzakta bulunan Cuci Ulusu'nun genişlemesi ve refaha kavuşmasını temenni etmekte idi. Nitekim Baybars iki ulus arasındaki çekişmelerin her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesi ve kabil olduğu takdirde derinleşmesinden yana idi. Bu şartlar altında Baybars ile Berke Han arasında sık sık elçiler gidip gelmeye başlamış idi.[548]

Uzun zamandan beri Altın Orda hakkında bilgi toplayan Baybars hem Berke Han'ın Müslüman olduğunu hem de onun İlhanlı hükümdarı Hülegu Han ile Azerbaycan arazisi sebebiyle ihtilafa düştüğünü öğrenmişti. Berke Han'ın içinde bulunduğu bu durum karşısında kendisi ile kolayca ittifâk kurabileceğini düşünen Baybars, Berke Han ile doğrudan irtibat kurmaya karar vermişti.[549] Memlûk Sultanı Baybars, İlhanlılara karşı güçlü bir müttefik olarak gördüğü Berke Han'ı kendi safına çekmek için H.Muharrem-Safer 659/ Kasım-Aralık 1261 tarihinde bir mektup yazarak Berke Han'a göndermişti. Kadı İbn Abdüzzâhir tarafından kaleme alınan bu mektupta Baybars, Müslüman olması sebebi ile Berke Han'ı Hülegu Han'a karşı savaşa

[544] Preiss, *Mongols and Mamluks*, 81-89.
[545] el-Makrîzî, *Kitab'üs-Sülük,* I: 539; İbn Abzüzzâhir, *Siret'ül Melik-Zahir*: 110-118.
[546] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 58.
[547] Baybars, *Zübdet'ül fikre fi tarih'il-hicre*: 159.
[548] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 42.
[549] Süleyman Özbek, *Moğolları Durduran Türk-Sultan Baybars*, (Ankara: Berikan Yay., 2018), 81.

kışkırtıyordu.[550]Nitekim Berke Han'ın da ilk elçilik heyeti Baybars'a H.660/1262 yılında O'nun İslam dinine girdiğini haber vermek hususunda Kadıoğlu Emir Celâleddin ve Şeyh Nureddin Ali [551] adlarındaki elçiler vasıtasıyla mektup getirmişlerdi.[552]

İbn Abdüzzahir'in bildirdiğine göre Berke Han ile Baybars arasındaki mektup şunlardan ibaretti: "*Baybars, Abbasi Halifesinin biat aldığı tören sırasında gelen Berke Han'ın elçilik heyetini de kabul etti. Bu mektupta Berke Han, Hülegu Han'a karşı Baybars'tan yardım istediği, Hülegu Han'ın Çinggiz Han yasağına ve ailesinin turasına karşı durduğunu bildiriyordu. Bunun yanında Berke Han imamlar ve ümmetin öcünü almak gayesi ile kendisinin ve dört kardeşinin Hülegu Han ile her taraftan savaştığını beyan ederek, ayrıca Hülegu'nun yolunu kesmek için Fırat tarafına bir müfreze göndermesini Baybars'tan rica ediyordu.*"[553]

Dönemin diğer Arap tarihçisi el-Mufaddal'ın verdiği bilgi ise İbn Abdüzzâhir'den farklıdır. Nitekim el-Mufaddal'ın vermiş olduğu kayıt şu şekildedir:*"...Bilirsin ki ben bu dini severim, bu düşman yani Hülegu kâfirdir, Müslümanları öldürmeye tecavüz etti, ülkelerini aldı, ben öyle görüyorum ki sen o taraftan üzerine var, ben de bu taraftan üzerine varayım, el birlik olarak onu çarpalım, ülkelerden kovalım, ben sana onun elindeki İslam ülkelerini veririm*."[554] Berke Han, Memlûk Sultanı'na Müslüman olduğunu bildirerek müttefik olmanın lüzumunu anlatıyordu. Kendisinin kuzeyden, Sultan Baybars'ın da Doğu Anadolu yönünden hareket etmesini bildiriyordu. Bu durum Baybars'ın da işine geliyordu. [555] İbn Abdüzzâhir vermiş olduğu kayıtların devamında şöyle yazmaktadır: "*...Meclis burada dağıldı. Sultan elçilere sayısız nimetler ihsan etti. Her Cumartesi ve Salı günleri türlü*

---

[550] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 111; Süleyman Özbek, *el-Melik'üz-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari Hayatı ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1988), 72.

[551] el-Mufaddal, bu elçilik heyetinde bulunan kişilerin adlarını diğer müelliflere göre farklı vermiştir. Nitekim verdiği kayıtta: "…Bereke Han katından Davkat Kadısı oğlu Celâleddin ile İzzeddin Türkmanî adlı iki elçi deniz yoluyla İskenderiye'ye geldiler. Bkz. el-Mufaddal, *En-Nehcüs-Şedid*: 325.

[552] Baybars, *Zübdet'ül-fikre*, 161; er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbâr*, I: 423.

[553] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 123.

[554] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-Sedîd*: 325; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIII: 416.

[555] Yüksel Arslantaş, "Memlük-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *Belleten*, LXVII/250, (2003), 9; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 301; Mustafa Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/11 Summer* (2016), 7.

türlü nimetler ve kumaşlar ile yapılan top oyunu günlerinde bir düziye hal ve hatırlarını soruyordu. Kulları yarım tabaka olmak üzere Bağdat'ı yetmiş sahifede cevabını yazmıştır.[556] *Cevapta cihada teşvik hususundaki Ayet-i Kerime ve Ehadis-i Şerife, Mısır hakkında ve şerik koşanlar ile vuruşma, Peygamber'e cihatta uyma hususlarındaki ayetler ve hadisler vardı. Bir de Bereke Han'a dua olunan bütün şehirlerdeki ibadet yurtları, ziyaret yerleri zikrolunmuştu. İstek vermek, korkutmak, meylettirmek, onu ululamak, ona meyil göstermek; Mısır ili askerlerinin çokluğunu, vaziyetlerini ve mutaddan ziyade olduğunu, hepsinin de Müslümanlığa yardım hususunda kendisine uygun olduklarını sayıp dökmek gibi pek çok şeyler vardı. Mektubu beyler huzurunda Sultan'a okudum, Sultan daha ilave ediyor, Atabek de onu dikte ettiriyordu.*"[557]

Memlûk sultanı Baybars, elçilerden Berke Han'ın haline muttali olmak istedi. Berke Han'ın ahvalini, makamını ve oraya gidecek yolu elçiler vasıtasıyla öğrendi. Baybars, Berke Han'dan gelen bu mektubu okuduktan sonra Berke Han'ın Müslüman olduğunu bildirmesi üzerine büyük bir sevinç yaşadı. Bunun üzerine Berke Han'a bir elçilik heyeti göndermek istedi. Bu şekilde Baybars, Abbasi halifesinin merasimini tamamladıktan sonra, halifenin Hz. Peygamber'e kadar olan nesebinin yazılmasını emretti. Halifenin nesebi altın ile yaldızlanmış bir şekilde Kadı Taceddin tarafından şeceresi Berke Han'a gönderilmek üzere hazırlandı. Bu mektuplar hazırlanınca Baybars, beyleri ve müfret askerlerini vesaireyi toplayarak mektubu hepsine okuttu ve bu şekilde onlarla istişare etti.[558] Baybars, Berke Han'ın daha önce ordusunda bulunup Hülegu Han ile yapmış olduğu savaşta kendisine sığınan Altın Orda askerlerinden iki kişiyi Berke Han'ın huzuruna gitmek için elçilik heyetinde görevlendirdi. Elçilik heyetine vermiş olduğu mektupta: "*Berke Han'ı kendi tarafına meylettirmeyi, cihada kandırmayı, İslam askerlerinin çokluğunu ve nice cinslerini, içlerinde bulunan süvarilerini, Türkmenlerini, Kürt aşiretlerini, Arap kabilelerini, İslam ve Frenk meliklerinden ona boyun eğenleri, karşı gelenlerini, birlikte olanları, hediye gönderen ile barışık olanları; hepsinin de kendisine boyun eğip bir işaretine baktıklarını sayıp dökmüştü. Bundan başka Hülegu Han'a karşı kışkırtmayı, işini kolay saymayı,*

[556] Mektubu hazırlayan ve Sultan Baybars'a okuyan müellif İbn Abdüzzâhir'dir; bkz. Tisenhausen, *Altın Ordu Tarihine Ait Metinler*, 124.
[557] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 124.
[558] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 113.

aleyhine kalkmayı, yaptığı işin kötü olduğunu, Hülegu her ne işlerse hepsini de inadından dolayı işlediğini"[559] anlatıyordu.

Sultan Baybars, elçilik mektubunu Harezmşahların camedarı olan memleketleri, dilleri bilen Emir Türk Küşerbeg ile Fakih Mecdeddin Ruzraveri'yi, Moğollardan iki kişi ile beraber gönderdi. Sultan Baybars, Abbasi Halifesi ile birlikte elçilik heyetini gemilere bindirip yolculadı. Bu sırada Fakih Mecdeddin hastalandığı için Berke Han'ın elçileri Şeyh Nureddin Ali ve Emir Celâleddin ile birlikte geri döndü.[560] Emir Seyfeddin Kuşerbeg ve arkadaşları yola çıktılar.[561] Baybars bu şekilde mektubunda Müslüman ülkeleri hakkında Berke Han'a bilgi veriyor, ayrıca Hülegu Han'ın ortadan kaldırdığı Abbasi Hilafetini Mısır'da yeniden tesis ettiğini[562] ifade etmek adına mektubun sonuna halifenin nesebini gösteren altın yaldızlı bir şecere ilave etmeyi de ihmal etmiyordu. H.29 Zilkâde-1Muharrem661/15 Ekim-15 Kasım 1262 tarihinde İstanbul'a ulaşan elçilik heyeti, burada Berke Han'ın gönderdiği elçilerle buluştuktan bir süre sonra Altın Orda ülkesine doğru hareket etti.[563]

Memlûk dönemi Arap tarihçilerinden Rükneddin Baybars'ın Zübdet'ül fikre fî tarih'il-hicre adlı eserinde Baybars ile Berke Han arasındaki mektuplaşma şu şekilde zikredilmektedir: "*H.659/1260-1261 yılında Sultan Melik Zahir Sayın Han oğlu Bereke'nin Müslüman olduğuna dair birbiri ardınca haberler gelmekle ona bir mektup yazdı, mektupta Bereke'yi Hülagu'ya kışkırtıyor, üzerine cihadın vacip olduğunu bildiriyor, İslam dinine girenlerin kâfirler ile cihat eylemeleri lazım idigünü ve buna benzer ayartmak, kışkırtmak gibi hususa ait sözleri beyan ediyordu. Mektubu Alan tacirlerinden biri ile gönderdi*."[564] Baybars'ın mektubu Alan tacirleri vasıtası ile Berke Han'a göndermesindeki sebep, Berke Han ile ilk defa temasa geçtiği için onun yazmış olduğu mektuba nasıl cevap vereceğini tahmin edememiştir. Baybars'ın bu şekilde hareket etmesi, tasavvur ettiği ittifâkın gerçekleşmesinden pek ümitli olmadığını göstermektedir.[565]

---

[559] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 115; er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbâr*, I: 423.
[560] er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbâr*, I: 425.
[561] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 116.
[562] İbni Tagrıberdi, *en-Nücümu'z-Zahire*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yay. 2013), 46.
[563] Özbek, *el-Melik'üz-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari Hayatı ve Faaliyetleri*, 73; İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 116.
[564] Baybars, *Zübdet'ül-fikre*, 159.
[565] Özbek, *el-Melik'üz-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari Hayatı ve Faaliyetleri*, 72.

Rükneddin Baybars'ın eserindeki kayıtlarda Berke Han'ın, Baybars'a göndermiş olduğu elçiler ile mektup hakkında şu bilgiler mevcuttur: "*H.661/1260-1261 yılında Tatar Hanı Bereke'nin İslam'a geldiğini haber vermek hususunda Kadıoğlu Emir Celaleddin ile Şeyh Nureddin Ali, elçilik ile gelip mektup getirdiler. Sultan bilsin ki ben İslam dinine taassup uğrunda Allah'ın yüksek kelimesini ilâ için, etimden ve kanımdan olan Hülegu ile savaş ettim. Çünkü o bağı ve yağidir. Bağı Tanrı'yı ve yalvacını inkâr eden kâfirdir. Sultanın elçileri ile birlikte Arboga, Ortemir ve Önaması elçi ve ulak koşup gönderdim, bilesince vuruşmanın şaşılacak cihetlerini hikâye etmek için vakayı gözleri ile gören Gazi ibn Şehâb'ı da yolladım. Sultanın ilmine aşikâr olsun ki kendisi hayırlara, saadetlere muvaffak olup Abbas uruğundan Hâkim Biemrillah'ı İslam halifeliği makamına imam getirmekle himmetine teşekkür ettim. Hele o tarafları kâfirler elinden kurtarmak için İslam askerleri ile Bağdat'a azimetini işitince Tanrıy'a hamdeyledim.*"[566] H.11 Recep 661/21 Mayıs 1263 tarihinde yanlarında Berke Han'ın cevabî mektubunu taşıyan ilk Altın Orda elçilik heyetiyle birlikte yine deniz yoluyla Kahire'ye döndüler. Berke Han, bu elçilik heyeti ile gönderdiği mektupta Baybars'tan ona karşı Fırat hududuna asker göndermesini istemekteydi. Sultan Baybars'ın nezdinde bu cevabın ne derecede büyük memnuniyetle karşılandığı, uzunca bir süre Kahire'de kalacak olan elçilik heyetine gösterilen izzet-i ikramdan anlaşılmaktadır. Dahası Baybars, H.28 Şaban 661/7 Temmuz 1263 tarihinde Cuma namazında kendi adına okunan hutbeye Berke Han'ın adını da ekletmiştir ki bu tutum Baybars ile Berke arasındaki münâsebetlerin bir bakıma İslam temelinde görüldüğü veya bu şekilde gösterilmeye çalışıldığı hususunda değerlendirilebilir. Berke Han'ın elçilik heyeti H.17 Ramazan 661/25 Temmuz 1263 tarihinde beraberlerinde Memlûk elçilik heyeti ve Hanlarına sunulmak üzere Baybars tarafından kendilerine teslim edilen kıymetli hediyelerle birlikte deniz yoluyla Kahire'den hareket etti.[567]

Bu hediyelerin muhtevası, dönemin Arap kaynaklarında şöyle zikredilmektedir: "*…Vaktaki bu mektup tamamlandı, kutlu hediyeler hazırlandı. Hediyeler şunlardır: Kırmızı sırmalı atlas kaplı bir Mushaf-ı Şerif, —denildiğine göre*

[566] Baybars, *Zübdet'ül-fikre*:161-162.
[567] Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 49, (2016), 106.

bu Mushaf-ı Şerif Osman bin Affan yazısı ile idi.— Mahfazası sırmalı, kırmızı atlas içi bir nevi dalgalı canfes kaplı bir sahtiyandı. Gümüş kakmalı, gümüş kilitli fildişi ve abanostan bir rahlesi de vardı. Mükemmel ve pek çok Venedik bezleri, namaz için namazlıklar, renk renk seccadeler, şarkta yapılan birçok çeşit ipek kumaşlar, sahtiyan döşemeler, seradık derisinden kalıcalar, altın kaplı uçları demirden olan topuzlar, boynuna geçirilen yerleri gümüşten olan Venedik tulgaları, altın yaldızlı kalkanlar, şamdanlar, altın yaldızlı, örtülü Venedik gümüş fenerleri, mum için yaldızlı, örtülü makineler, gümüş fenerleri asmak için mızrak şeklinde kifayet miktarı sırıklar, ayakları kaplamalı çift el kandilleri, gümüş ile bezenmiş bir şerit ile başları işlenmiş, kaplamalı birçok at oyanları, bezenmiş gümüş levhalar, bezenmiş koşunlar, keçeler, Harezm eğerleri, onlara ait haşalar, şerit ve gümüş pullar ile işlemeli Bulgar torbaları, kirişleri ipekten olan Şam'ın halkalı okları, kirişleri ile beraber gülle atan oklar, neft atan oklar, kanay mızrakları, ucu Arap demiri olan süngüler, örneksiz bir surette yapılmış kargılar, —bu kargılar deri sandıklar içindedir— bürme denilen taş çömlekler, altın ile yaldızlanmış gümüş zincirlerle beraber altın yaldızlı büyük lambalar, siyah hademe, aşçı kadınlar, şaşılacak erkek geyikler, nice güzel yükrek Arap atları, nadir noba hecinleri, yetişilmez, eşkin kıyafet miktarı hecin takımları, zincirli yularlar, binek hayvanlarının yünden yapılan çulları, Hatay örtüleri, zürafa, çok yürüyen merkepler, bir nevi maymunlar, erkek semiz geyikler; bu topraktaki acayip yabani hayvanlardan fil, aklı, karalı Mısır yaban eşekleri, soy develer, Çin kapları, İskenderiye elbisesi, hepsinin çulları kırmızımtrak, alacalı bulacalı yünden idi. bu hediyelerin içinde şaşılacak hediyeler, büyük padişahların hazinesinde bir misli bulunmayan armağanlar da vardı. Bunlar ile beraber uşaklar, bu hayvanlara bakacak kimseler de bulunuyordu."[568]

Sultan Baybars, bu hediyelerin hepsini elçilerine teslim etti. Elçilik heyetinde Emir Ferisüddin Akkuş Mes'ud ile Şerif İmadeddin Haşimi bulunmakta idi. Halife tarafından elçilere fütüvvet şalvarı giydirildi. Halife onları hutbesinde ve namazda ardında bulundurdu. Ayrıca Halife, elçilik heyetine Berke Han'a sultan ve halife tarafından iade edilecek tavsiyeleri, bizzat halife tarafından söylenmiş olan sözleri, sultanın gayretlerini, şeriatı yerine getirmek ve herhangi bir kötülüğe yönelecek olan

[568] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 124-126; Rükneddin Baybars, *Zübdet'ül-Fikre*: 162-163; Nüveyrî, *Niyayet'ül-İreb*: 252; el-Mufaddal, *En-Nehcüs-Sedîd*: 325.

kapıları kapatmak, dinin fenerini yükseltmek, şirk koşanlara karşı cihat etmek gibi üstün meziyetleri için teşekkür edilmesini istedi. Daha sonra Baybars tarafından Berke Han'a gidecek olan elçilik heyeti için büyük bir gemi hazırlandı. Berke Han'a gönderilecek olan tüm hediyeler gemilere yüklendikten sonra birçok okçu, neft atan askerler, Çarha atanlar (Mancınık ile ok veya neft atan askerler) geminin güvenliğini sağlamak adına görevlendirildi. Berke Han'ın yanına gidecek olan gemi için elçilik heyeti ve askerler adına gemiye bir yıllık zahire de yüklendi. Ziyaret olunacak ibadet yerleri konusunda Baybars ve Halife tarafından elçilik heyetine tavsiyelerde de bulunuldu. Sultan Baybars, Mekke ve Medine'de ayrıca Beyt'ül Mukaddes'te Berke Han adına dua okunmasını, hutbede kendisinden sonra Berke Han'ın adının okunmasını da yazılı bir şekilde emretti. Mekke'de Umre yapacak olanlara Berke Han adına dua okunması emredildi. İbn Abdüzzâhîr tüm bu kayıtları anlatırken hazırlanan mektubun, hediyelerin ve geminin hareket tarihi olarak H.17 Ramazan 661/ 25 Temmuz 1263 yılını göstermektedir.[569]

Elçilik heyeti Kahire'den hareket edip, Berke Han'a doğru giderken, İstanbul üzerinden yani Bizans topraklarından geçmek zorunda idi. Elçilik heyeti, İstanbul'a varınca İnegöl'de İmparator Mihail'i ziyaret ettiler. Bu sırada Bizans İmparatoru VIII. Mihail, Hülegu Han ile müttefik olmuş, dolayısıyla Berke Han'ın düşmanlarının biri ile dostluk kurmuş idi. Elçilik heyeti İstanbul'a vardığı zaman, Bizans İmparatoru'nun emri ve Hülegu Han'ın baskısı ile Berke Han'a gitmekte olan gemiye el konuldu.[570] Bu durumu haber alan Baybars, hiddetlenerek elçisi Fariseddin Akkuş ile bir Yunan filozofu rahip ve bir papaz göndererek ona ağır hitaplarla durumunu belirtti. Bu tazyik karşısında İmparator Mihail elçileri serbest bırakmak zorunda kaldı.[571] Sultan Baybars

[569] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 126-127; Şâfî İbn Ali, *Hüsn'ül-Menâkıb*: 239; Aynı tarihi, Nüveyrî de vermektedir. Bkz. Nüveyrî, *Nihayet'ül-İreb*: 252; Nüveyrî, Berke Han'a Daya oğlu Hacı Şecaaddin adında bir elçi gönderildiğini ve bununla beraber Mekke'de Berke Han için yapılan üç Umre-i müşir mektubu ve bir de iki şişe zemzem suyu ve belsan yağı hazırlanıp gönderildiğini zikretmektedir. bkz. Nüveyrî, *Nihayet'ül-İreb*: 294.

[570] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 127.

[571] İbn Abdüzzâhir, bu olayı şu şekilde yazmaktadır: "… Bereke Han'a giden elçilerin ve bilesince Bereke Han elçilerinin Tekfur Eşkeri tarafından alıkonduğu haberi geldi. Sultan tarafından Andnamelerin nüshaları istendi, onların içinde Tekfur Mihail Eşkeri'nin andnamesini ayırdı. Sultan Patrikleri, piskoposları toplayıp, andını bozan bir kimse hakkında ne lazım gelir? dedi. Papazlar bu husus onu dininden çıkaracak şeylerdendir. Öyle olan kimse dinden mahrum olur cevabını verdiler. Sultan onların bu babdaki yazılarını aldı. Daha sonra Yunan filozofu Rahip ile beraber Piskopos ve Keşiş'i mektup ile beraber Mihail'e gönderdi. Mihail'e ağır sözler söyleyerek; "Eğer elçilerimin alıkonmasına sebep Bereke Han ile aranın bozuk olması, askerlerinin yurduna tecavüzlerde bulunmaları ise ben ikinizin arasını düzeltirim" diyordu. Sultan Bereke Han'a da bunu mübeyyin bir mektup yazdı.

ve Berke Han'ın baskısı sonucunda serbest bırakılan heyet, Saray'a giderek Berke Han'ın huzuruna çıktı. Heyet görevini tamamladıktan sonra Berke Han'ın elçileri ve cevabî mektubuyla Altın Orda topraklarından ayrılarak H.10 Zilkâde 662/3 Eylül 1264'te Mısır'a dönebildi. H.663/1265 yılında Sultan Baybars'ın yeni bir elçilik heyetini Altın Orda'ya gönderdiği, heyet Konstantinopolis'e vardığında Berke Han'ın ölüm haberi üzerine, mektup ve hediyeleri yeni hükümdar Mengü-Temir'e takdim ettiği bilinmektedir.[572]

Altın Orda-Memlûk münasebetlerinde dönemin Arap kaynaklarından biri olan el-Mufaddal'ın en-Nehcüs-Sedîd eserinde elçilik heyetinin ahvali hakkında şu bilgiler yazılmaktadır: *"...Elçiler İstanbul'a vardıklarında Tekfur Vasilos Kör Mihail Frenkler ile olan savaş dolayısıyla orada yok idi. Elçilerinin geldiklerini haber alınca onları istedi. Yirmi gün bütün mamur yerlerden geçerek Kisay Kalesi'nde buluştular. Tekfur onları iyi karşıladı. Elçilerin Kıpçak şehirlerine gitmeleri için müsaadeyi vaat etti. Yanında Hülegu elçilerine rast gelmekle Hülegu'nun buna muttali (haberdar) olmasından korktuğu için gitmelerinin gecikeceğinden naşi özür diledi. Sonra İstanbul'a dönmelerini, kendisinin avdet edip onların masraflarını görünceye kadar orada kalmalarını emretti. Yanında tam bir yıl üç ay geçinceye kadar vaadini uzatıp durdu. Bunların burada kalmaları uzayınca Eşkeri'ye haber gönderip; şayet bizim Bereke Han'a gitmemize müsaade olunmayacak ise bizi Mısır'a iade et dediler. Bunun üzerine Tekfur yalnız Şerif'e izin verdi. Onlara yine Hülegu'dan korkusu dolayısıyla özür diledi. Artık Şerif döndü, Faris iki sene daha gecikti. Ta ki beraberinde bulunan hayvanların pek çoğu telef oldu.*"[573] Berke Han, Bizans İmparatoru'nun bu davranışına tepki olarak ordusunu İstanbul'a gönderdi. Fakat Memlûk elçisi Faris Mesudi, Bizans'a karşı gelebilecek olan bu saldırıyı engelledi. Altın Orda yöneticileri tarafından bu durum hoş karşılanmadı. Nitekim Memlûk Sultanı Baybars, Berke Han ile aralarındaki iyi ilişkilerin kötüye gitmesine sebebiyet verdiği için Faris Mesudi'yi cezalandırıp hapse attırdı.[574]

Mektubu Bereke Han'a hediye götüren Emir Fariseddin Mesudi'ye verdi. Ona sulh hakkında araya girmesini emretti. Adı geçen heyet bu mektubu alarak yola çıktılar. Daha sonra Mihail o anda tutsakların hepsini bıraktı; İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 127; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 15.bs. (İstanbul: Ötüken Yay., 2017), 517-518; Şâfî İbn Ali, *Hüsn'ül-Menâkıb*: 239; Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi Ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", 9.

[572] Yiğit, "İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", 106.

[573] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-Sedîd*: 325-326.

[574] Nüveyrî, *Nihayet'ül İreb*, 259.

Memlûk ve Altın Orda gibi iki büyük devlet İlhanlılara karşı siyasi ve dini sebeplerle olduğu kadar iktisadi ve kültürel çıkarlar bakımından da sıkı ilişki içindeydiler. Memlûk Devleti ticaret yolları sayesinde dış ülkelerle ticaret yapmaktaydı. Altın Orda Devleti ile köle alışverişi dışında Memlûk Devleti, onlardan kürk, deri, keçe, misk ve çeşitli hammaddeler alıyor buna karşılık onlara Memlûk baharat ve sanayi ürünlerini satıyordu.[575] Bu da İstanbul Boğazı yolunun kendilerine açık bulunmasını gerektiriyordu. Zira kuzeyin köle ve cariyeleri, kürkleri İslam dünyası için ne kadar elzem ise İslam dünyasının kumaşları ve çeşitli mamul malları da kuzey kavimleri için o kadar önemliydi. Yine İslam dünyası için Kıpçak çocukları askerlik için en mühim ihtiyacı teşkil ediyordu. Her türlü ticari maddeler gibi köleler de Kırım sahillerinden satın alınıp Sinop ve Samsun limanlarına çıkarılıyor, Anadolu'da Sivas'ta, Suriye'de Haleb'deki pazarlarda satılıyordu.[576]el-Ömerî'de geçen bir kayda göre; Mısır ordusunun büyük kısmı Kıpçaklardan idi. Eyyûbi hükümdarı Melik Salih Necmeddin Eyyûb b. Kamil, Deşt-i Kıpçak Memlûklarını satın almaya başladığından beri Mısır sultanları ve emirleri bu halktan yetişmekte idi.[577] Yine el-Ömerî'ye göre; iktidar Türklere geçince Memlûklu sultanları ülkeye zenci köleler yerine kendi ırkdaşlarını getirmeye başladılar. Öyle ki, bir süre sonra Mısır onlarla doldu taştı. Sarayda önemli görevlere, ordu komutanlıklarına ve yönetimin kritik noktalarına hep onları getirdiler. İslam, onlar sayesinde güçlendi. Bu Memlûklar, Allah yolunda kendi akrabalarına ve ırkdaşlarına karşı savaştılar ve bu uğurda hiçbir şeyden çekinmediler. Sonunda kendi ırkdaşlarına[578] karşı ilk zaferi kazandılar.[579] Rus ve Çerkesler birbirlerini esir edip Suğdak'ta Müslüman tüccarlara satarlardı. Kıtlık zamanlarında bizzat aileler çocuklarını tüccarlara vermekteydiler. Kayseri-Suriye yolu üzerinde bulunan Yabanlu Pazarı her yıl milletler arası tüccarların toplandığı bir panayır yeri olup doğu-batı ve kuzey-güney malları burada mübadele olunurdu ki bunlar arasında Kıpçak ve Rum köle ve cariyeleri en mühim ticari mallar idi. Memlûk

[575] Durmuş, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, 59.

[576] Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 518-519; Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", 9-10.

[577] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 117-118; Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi Ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", 10.

[578] el-Ömerî'nin burada bahsettiği hemcinsleri İlhanlı Devleti'ndeki Moğollar kastedilmektedir. bkz. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 118.

[579] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 118.

Devleti ordusunun tamamına yakın bölümü Kıpçak kölelere dayanıyordu.[580] Selçuklular zamanından beri Mısır ve Suriye'de kuvvetlenen Türk hâkimiyeti, Kıpçakların gelmesi ile o derece arttı ki Arap kaynakları Memlûk Devleti'ne "*Türk Devleti*" (Devlet'üt-Türkiye) adını vermeye başladılar.[581]

İlhanlılar Anadolu'yu tamamen tahakkümleri altına alınca, düşmanı olarak gördüğü Memlûk ve Altın Orda devletlerinin münasebetlerini bozmak ve bilhassa askeri kuvvetin kaynağı olan köle akınını önlemek için Anadolu yollarını kontrolleri altına almışlardı. Bu yüzden İstanbul yolu Memlûk ve Altın Orda devletleri için son derece hayatî bir öneme sahip olmuştur. Sultan Baybars kendi milleti olan Kıpçaklar ile ticari münasebetlerini devam ettirmek adına, Bizans Devleti ile İstanbul ve Karadeniz'den geçiş izni için anlaşmıştı.[582]

Memlûk-Altın Orda münasebetleri iktisadi ve kültürel münasebetlerin yanında dönemin kaynaklarında siyasi evlilikler vasıtası ile de ilişkilerin olduğu kaydedilmektedir. Memlûk kaynaklarında Sultan Baybars'ın Berke Han'ın kızı ile evlendiği bildirilmesine rağmen, hiçbir elçilik teatisinde veya başka bir sebeple bu evlilikten bahsedildiği görülmemektedir. Kaynaklarda verilen benzer bilgilerde ayrıntılara yer verilmesine karşı, aynı kaynaklarda Çinggiz Han soyuna mensup bir hanımla yapılan böylesi önemli bir evliliğe dair hiçbir ayrıntı verilmemesi dikkat çekici ve şüphe uyandıran bir durumdur. Dahası Baybars'ın Moğol emirlerinin kızlarıyla yaptığı diğer evliliklerin dahi kaynaklarda daha fazla yer bulmuş olması bu şüpheyi kuvvetlendirmektedir. Bu noktada Baybars'ın bu hanımı, gerçekten Berke Han'ın kızı mıdır yoksa başka birisi midir sorusu mutlak surette akla gelmektedir.[583] Kaynaklar Baybars ile Berke Han'ın kızının evliliği ile onların arasındaki ilişkilerin daha da sağlamlaştığını zikretmektedir.[584] Hatta bu evlilik sonucunda Baybars bir oğluna Berke adını vermiştir. Ancak Berke Han'ın Deşt-i Kıpçak'ta bulunması ve

[580] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 117-118; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* 519.
[581] Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 519; Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi Ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", 10; Laszlo Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler,* Yay., Haz.Şükrü Kaya Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983), 67.
[582] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 98-99; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 519.
[583] Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", 106.
[584] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 61.

Baybars'ın Suriye'de bulunması sonucunda birbirleri ile irtibat kurmaları varsayılsa dâhi bu durum oldukça zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir.[585]

Sonuç olarak Altın Orda hükümdarı Berke Han, Hülegu Han'a karşı siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Çinggiz soyuna düşman olan, Müslüman direnişinin önderliğini yapan Sultan Baybars ile anlaşma yapmıştır. Bunun neticesinde kazançlı olan taraf Baybars olmuştur. Nitekim Baybars'ın diplomatik zaferleri ile Çinggiz Han soyundan gelen Berke Han ile Hülegu Han'ı birbirlerine karşı dengelemeyi sağlamış, Cuci Ulusu'nun desteği sayesinde, Kafkasya tarafında Berke Han'ın harekâta geçmesini, böylelikle Hülegu Han'ı güneyde sıkıştırmayı başarmıştır. Neticede Hülegu Han, Berke Han'ın saldırılarından dolayı Suriye'ye olan baskısını gerçekleştirememiş, Baybars, Berke Han sayesinde Hülegu Han'ın Suriye baskısını kesin olarak ortadan kaldırmıştır.[586] Baybars'ın Berke Han ile ittifâk kurması sonucunda, Memlûk Devleti, İlhanlılara karşı hem savaş yönünden hem de diplomasi yönünden kârlı çıkmıştır. Berke Han'ın İlhanlılara karşı askeri müdahalesi Mısır'ı Hülegu Han'ın saldırısından kurtarmıştır. Aynı zamanda Berke Han ile Hülegu Han savaşında ne Berke Han Memlûkların desteğini ne de Hülegu Han Avrupa'nın desteğini alabilmiştir.[587]

3.6. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE MÜNASEBETLER

Batu Han'ın döneminde Anadolu ve Azerbaycan tasarrufu daha Çinggiz Han'ın büyük oğlu Cuci'ye Moğol atlarının tırnağının değdiği yerler üzerinde hak sahibi gösterilmesiyle başlamıştı.[588] Nitekim İkinci Deşt-i Kıpçak Seferleri sırasında ordu komutanlığına Batu Han'ın getirilmesi Güyük Han'ın Batu Han'a olan şahsi kırgınlığından dolayı Cuci Ulusu'nun Azerbaycan ve Anadolu üzerindeki tasarruflarını önlemeye çalışmış olması, mezkûr yerlerde Batu Han'ın ve dolayısıyla

[585]Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", 107; Baybars'ın siyasi evlilik bağını kurduğu kişi Altın Orda hükümdarı Berke Han değil Harezmşah kumandanlarından Emir Hüsameddin Berke olması ihtimali daha kuvvetlidir. Nitekim söz konusu evliliğin gerçekleştiği tarihlerde Harezmşah kumandanlarının Memlûk topraklarında oldukları malumdur. Emir Hüsameddin Berke'nin H.642/1244 yılında kalabalık bir Harezm ordusu ile Eyyûbi Devleti'ne sığınmışlardı. Fakat Emir Hüsameddin Berke'nin han unvanını niçin kullandığı bilinmemektedir. Altın Orda-Memlûk siyasi evlilikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, (2016) , 103-120.
[586] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 438.
[587] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 64.
[588] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 95; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 106.

Cuci Ulusu'nun tasarruf hakkının bulunduğunu göstermektedir.[589] Güyük Han'ın Moğol Büyük Han'ı olduğu dönemlerde, Batu Han ile aralarında ihtilaf olduğu için Batu Han'a ait olan Azerbaycan ve havalisindeki kumandanlarını ve vergi memurlarını görevden alarak yerine kendi adamlarını yerleştirmiş ve Batu Han'ın Azerbaycan üzerindeki yetkilerini tanımamıştır.[590] Nitekim Güyük Han, Batu Han'ın memurunu azlettiği gibi, kendi memuru olan Elçigidey'i Azerbaycan'a göndermiştir. Batu Han bu durumdan haberdar olunca Elçigidey'e müdahale etmiştir.[591] Bu durumdan haberdar olan Güyük Han, Batu Han'ın üzerine gitmek için harekete geçtiği sırada H.646/1248 tarihinde ölmüştür.[592] Güyük Han'ın yerine geçen Möngke Kağan döneminde Batu Han'a ait bölgeler, Möngke Kağan tarafından tartışmasız kabul edilmiştir. Nitekim Güyük Han döneminde görevden alınan Batu Han'ın memurları eski hizmet yerlerine tekrar gönderilmiştir.[593]

Hülegu Han'ın, Möngke Kağan döneminde görevlendirildiği Batı Seferlerine Batu Han'ın da dâhil olduğu Moğol şube devletleri tarafından askeri kuvvetinin beşte birinin hazırlanması emredilmişti. Batu Han'ın da dâhil olduğu şube devlet hükümdarları bu hareket için ayrılan orduların bir kısmına kumanda ediyorlardı. Moğollar, Batı Seferleri sırasında Azerbaycan ele geçirildikten sonra Batu Han'ın emir ve darugaları yine bu bölgeye hâkim olmuşlardır.[594] Batu Han'ın ölümüne kadar Moğolların batıdaki temsilcisi Altın Orda Devleti olmuştur. Moğol Büyük Kağanı adına Anadolu topraklarının idaresi de İlhan sıfatı ile Batu Han'a bırakılmıştır. Yakın Doğu'da Moğol tabiiyetini kabul eden devletler bağlılık, yıllık vergi vb. konularda Batu Han'a karşı sorumlu idiler. Bu durum Batu Han'ın H.653/1256 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir.[595]

Moğollar Ön Asya'yı tehdit ettiği sırada, Türkiye Selçuklu Devleti[596] tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamaktaydı. H.616-634/1220-1237 tarihlerinde

[589] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 106.
[590] Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 50.
[591] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 32.
[592] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 459.
[593] Yuvalı, *İlhanlılar Tarih*, 106.
[594] Emel Kılıç, *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri, (Siyasi, Ekonomik, Sosyo-Kültürel-1242-1308)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005), 17; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 33-34; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 106.
[595] Kılıç, *Türkiye Selçukluları-Altın Orda İlişkileri*, 17.
[596]Kaynaklarda Selacıka-ı Rum (Selcukiyan-ı Rum) adıyla geçen Anadolu Selçukluları için günümüzde Türkiye Selçukluları ifadesi de kullanılmıştır. Malazgirt Zaferi'nden kısa süre sonra Anadolu'nun

devletin başında bulunan Sultan I. Alâeddin Keykubad öngörülü devlet adamı olarak Ön Asya'yı tehdit eden Moğol tehlikesine karşı birtakım tedbirler almıştı. Nitekim doğu sınırlarını takviye ettiği gibi bu yöredeki kuvvetlerinin sayısını da arttırmıştı. Buna rağmen Ögedey Han'ın H.630/1233 yılında yaptığı tabilik teklifini kabul etmiştir. Yıllık belli miktarda hediye göndermekten ibaret olan bu bağlılıktan dolayı Moğollar Anadolu sınırlarında duraklamışlardı.[597] Nitekim Alâeddin Keykubad, bir taraftan devletinin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesinin maddeten ve manen gelişmesine çalışıyordu.[598]

Türkiye Selçuklu Devleti, Hülegu Han'ın Anadolu'ya gelmeden önce Altın Orda Hanları ile münasebetleri, Moğol İmparatorluğuna "il" olmalarından sonra batıdaki Moğol toprakları üzerinde söz sahibi olan Batu Han'ı zaman zaman koruyucu olarak gördükleri dönemlerde sürmüştür. Kösedağ Savaşı'ndan[599] sonra Selçuklu devlet adamları Baycu Noyan ile yaptıkları andlaşmayı yetersiz görmüş veya garanti altına alabilmek amacıyla Batu Han'a giderek yaptıkları andlaşmayı tasdik ettirmek suretiyle bağlılıklarını bildirmişlerdir.[600] Batu Han, Selçuklu Sultanına yarlık ile hükümdarlık nişaneleri olan ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan ve murassa küllâhı elçilik

büyük bir kısmı Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış oğlu Süleyman Şah tarafından fethedildi. Süleyman Şah bu zorlu mücadelenin ardından İznik'i başkent yaparak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. 1075-1080. Anadolu Selçuklu Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *DİA* (İstnabul: TDV Yayınları, 2009), 36: 380-384; el-Hüseyin B.Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk-name)* Haz. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1996), II; Kerimüddin Mahmud Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay. 2000); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 15.bs. (İstanbul: Ötüken Yay. 2017); Osman Turan, *Selçuklu Araştırmaları Tarihi*, (Ankara: TTK Yay. 2014); *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ali Sevim vd., 2.bs. (Ankara: TTK Yay.2014).

[597] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*,36.

[598] Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara: TTK Basım Evi, 1970), 4.

[599] H.11 Muharrem 641/ 1 Temmuz 1243 yılında vuku bulan savaş, Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in başında olduğu Selçuklu birlikleri ile Moğolların başında bulunan kumandan Baycu Noyan arasında yaşanmıştı. Bu savaşta Selçuklular büyük bir hezimete uğramıştı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in ve yanındaki vezirlerin ordugâhı terk edip Tokat'a kaçmaları ile Selçuklu ana ordusu tamamen dağılmıştı. Ordugâhta insan kalmadığını fark eden, ancak bunun bir hile olduğunu düşünen Moğollar iki gün bekledikten sonra harekete geçtiler ve Selçuklular'ın hiçbir şey almadan kaçtıklarını gördüler. Kösedağ Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 272-273; Mustafa Uyar, "Kösedağ Savaşı: Askeri Hezimet mi, Diplomatik Zafer mi?", Edit. Mehmet Ali Hacıgökmen v.dğr., Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, (2019), 312-324; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihi'nin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Kösedağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2015), 35-83; Erkan Göksü, "Kösedağ Savaşı", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2009), 1-14.

[600] İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye*, II: 83, 84; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 107.

heyeti vasıtasıyla göndermişti. Selçuklu Sultanı adına Batu Han'a gelen elçilik heyetinde Şemseddin İsfahânî, Amasya Kadısı Fahreddin ve tercüman Mecdeddin Muhammed bulunmakta idi. Bu şekilde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollara tabi olması resmî ve hukukî anlamda onaylanmıştı. Bundan sonra Anadolu, H.653/1256 yılında Hülegu Han'ın İran'a gelip imparatorluğun batı kısmını yönetmeye başlamasına kadar Batu Han ile İran'daki umumi valiler vasıtası ile imparatorluk merkezi Kara-kurum'a bağlı kalmıştı.[601] H.653/1256 yılından sonra Batu Han'ın Anadolu ile ilgisi kesilmiştir. Zira bu yıllarda Batu Han hayatta değildir. Batu Han'dan sonra Altın Orda tahtında çıkan taht mücadeleleri, devletin Anadolu toprakları ile ilgilenmesine mâni olmuştur. Batu Han'ın hayatta olduğu dönemde Anadolu topraklarına karşı yeni bir sefer düzenleyemeyen Baycu Noyan, Batu Han'ın ölümünden sonra tekrardan Anadolu'ya sefere çıkmıştır. Altın Orda yöneticilerinin Baycu Noyan'a müdahale edememelerinin sebebi Batu Han'ın ölümü ve Altın Orda topraklarında çıkan taht kavgaları gibi sebeplerden kaynaklanmıştır.[602]

Möngke Kağan, İran ve Batı ülkelerinin idaresi için kardeşi Hülegu Han'ı görevlendirmişti. Hülegu Han kışlak olarak Mugan'ı seçtiği için Baycu Noyan oradan ayrılıp kendisi ve ailesi için Anadolu'ya geçmeye mecbur olmuştu. Baycu Noyan, bunun için II. İzzeddin Keykâvus'a haber göndererek kendisine Anadolu'da kışlak yer bulunması talebinde bulunmuştu.[603] Nitekim bunun sonucunda Baycu Noyan'a karşı gelen devlet adamları Sultan İzzeddin Keykâvus'u ona karşı kışkırtıp savaş kararı almışlardı. H.653/1256 yılında Aksaray yakınlarında vuku bulan Sultan Hanı civarındaki savaşı Selçuklu ordusu kaybetti.[604] Sultan İzzeddin bu haberden sonra Konya'dan ayrılarak Antalya'ya ve oradan da Alâiye'ye sığınmıştı.[605] Baycu Noyan, Sultan İzzeddin'in arkasından Moğol askerlerini göndererek onu takibe alıp yakalamalarını emretmişti ancak bundan bir sonuç alınamamıştı. Sultan İzzeddin daha sonra Alaiye'den ayrılıp önce Ladik'e daha sonra takip edildiğini anlayınca İznik'teki

[601] İbn Bîbî, *el-Evamir'ül Ala'iye*, II: 84; Kılıç, *Türkiye Selçukluları-Altın Orda İlişkileri*, 20.
[602] Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 109.
[603] Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, (Ankara: TTK Yay. 2011), 140.
[604] İbn Bîbî, *El-Evamir'ül Ala'iye*, II: 145-146.
[605] Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 498.

Bizans İmparatoru II. Theodoros Laskaris'e sığınmıştı.[606] Sultan İzzeddin ilerleyen süreçte gerek İznik İmparatoru'nun desteği gerek Anadolu'daki Türkmenlerin desteğini alarak girişmiş olduğu hâkimiyet mücadelesinde Hülegu Han'a karşı başarılı olamamıştı. Bunun neticesinde Hülegu Han, İzzeddin Keykâvus ve kardeşi Kılıç Arslan'ı ikili idare ile devleti yönetmesini istemesine rağmen İzzeddin Keykâvus bu idare sistemine karşı çıkmış ve Hülegu Han ile mücadeleye girmişti. Bu yüzden İzzeddin Keykâvus, Hülegu Han ile mücadelesinde Bizans İmparatorluğu, Memlûk Devleti ve Altın Orda Devleti ile ittifaklar kurmuştu.[607] İzzeddin Keykâvus bu girişimlere ve yapılacak anlaşmalara karşın, İznik tahtını ele geçirmesinin ardından Latinleri de İstanbul'dan kovmayı başaran ve asıl merkezde bulunan eski dostu Bizans İmparatoru Michael Paleologos'un yanına gitmeyi uygun bulduğu görülmektedir.[608] Kuzeye ve güneye hâkim olan Altın Orda ve Memlûk hükümdarları, Anadolu yarımadasından da destek almak için, Bizans topraklarında bulunan İzzeddin Keykâvus'u tekrar Türkiye Selçuklu Hükümdarı olması yolunda destekliyorlardı.[609] Nitekim Berke Han, Memlûk Sultanı Baybars'a gönderdiği mektupta Anadolu hükümdarı Sultan İzzeddin'e yardım etmesini tavsiye ediyordu.[610] Ancak, Memlûk Sultanı Baybars ile Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın ittifâklarının sürdürülmesine rağmen, ne var ki İmparator Michael bu ittifaktan yüz çevirmişti. İmparator Michael, o sıralarda araları açılmış olan Altın Orda hükümdarlarına karşı İran'daki İlhanlı hükümdarları ile işbirliği yapmak yolunda yeni bir siyaset izlemeye başlamıştı. Bunun neticesinde İmparator Michael H. 662/1263-1264 tarihinde, bu ittifakı engellemek adına II. İzzeddin Keykâvus'u, annesini ve oğulları Gıyâseddin Melik Mesûd ile Rükneddin Keyûmers'i Enez Kalesi'ne[611] hapsettirmişti.[612]

---

[606] Kılıç, *Türkiye Selçukluları-Altın Orda İlişkileri*, 44; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Çağ Yay. 1992), VIII: 318.

[607] Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, 147.

[608] Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, 148.

[609] Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", 301.

[610] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 123.

[611] Eski adı ile Ainos olan Enez, Meriç Irmağı'nın Ege Denizine döküldüğü ağzın güneyindeki en önemli kentlerden birisidir. Veli Sevin, *Anadolu Tarihi Coğrafyası*, 4.b (Ankara: TTK Yay, 2016), I: 29.

[612] Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 2.bs. (İstanbul: E Yay. Tarih Dizisi, 1984) 272-273; Bal, Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak, 301.

Berke Han bu durumu haber alınca, ordusunu İstanbul'a gönderip Sultan İzzeddin'i Enez Kalesi'nden kurtardı ve ülkesinde misafir etti.[613] Berke Han, Sultan İzzeddin'e çok ihsanlarda bulundu ve onu kızı Urbay Hatun ile evlendirdi. Kendisine Suğdak ve Solhad şehirlerini ikta olarak verdi. Berke Han, bu seferi ile İzzeddin Keykâvus'u ve İstanbul'da tutuklanan elçilerini kurtardığı gibi Hülegu Han'ın tesiri ile düşmanca siyaset güden Bizanslıları da tedip etti.[614]

Kerimüddin Mahmûd Aksarâyî'nin Müsameret'ül-Ahbâr adlı eserinde naklettiğine göre Berke Han'ın Sultan İzzeddin'i kurtarma hadisesi şöyle gerçekleşmişti: "*O sırada Berke Han'ın nikâhlı eşi olan Sultan'ın halası, asker çekip Sultan'ı Frenklerin elinden kurtarması için teşvik etti. Berke Han, daha önce karargâhından elçi olarak Anadolu'ya gelmiş olan yakınlarından Kutlug Melik'i tam teçhizatlı birkaç bin süvariyle Sultan'ı kurtarmaya gönderdi. Kifayetli, tecrübeli ve yiğit bir adam olan Kutlug, deniz yolunu gemilerle geçip, kimsenin haberi olmadan İstanbul önlerine varır varmaz Sultan'ın bulunduğu kaleyi buldu. Onu kale halkından istedi, isteğini yerine getirmekte ihmal ve isteksiz davrandıkları için elini öldürme ve yağmalama işine attı. Malları yakmaya ve meyve ağaçlarını kesmeye başladı. Kale halkı zarardan kurtulmak için ister istemez Sultan'ı oğulları, maiyeti ve yakınlarıyla ona teslim ettiler. Kutlug Melik, orada diğer tutukluların bulunduğu yerlere gitti. Hepsini kurtardı, iyi bir tedbirle Sultan'ı bütün adamlarıyla birlikte geldiği yoldan götürdü.*"[615]

İbn Bîbî'nin Sultan İzzeddin'in kurtarılma hadisesi hakkında vermiş olduğu bilgiler Aksarayî'ye göre çok yetersizdir. İbn Bîbî, Berke Han'ın Sultan İzzeddin'i kurtarma hadisesini aktarırken; "*Tesadüfen o yıl canlıların damarlarındaki kanı donduracak şiddette bir kış oldu. Öyle ki Tuna Nehri'nin üzerini kalın buzlar kapladı. Berke'nin askerleri onun üzerinden geçmeyi başardı. Sultan'ı hapisten çıkarıp Berke'nin yanına götürdüler*."[616] demektedir. Bu sırada şiddetli bir kış mevsimi

[613] Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II: 585; Zeki Velidi Togan; Berke Han'ın Sultan İzzeddin Keykâvus'u kurtarmayı Sultan İzzeddin'in biraderi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ricası üzerine yaptığını ifade etmektedir. bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 268; Rükneddin Baybars, *Zübdet'ül-Hicre fi Tarih-i Hicre*: 175.
[614] İbn Bîbî, *El-Evamir'ül Ala'iye*, II: 161-162; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 518.
[615] Aksarâyî, *Müsâmeretü'l- ahbâr*, 57.
[616] İbn Bîbî, *El-Evamir'ül Ala'iye*, II: 161-162.

sırasında Altın Orda askerlerinin seferi devam ettirdiklerini ve Sultan İzzeddin'i bu şartlar altında kurtardıklarını ifade etmektedir.

Sultan İzzeddin'in kurtarılma hadisesi Arap tarihçisi Nüveyrî'nin eserinde de yer almaktadır. Nitekim Nüveyrî eserinde bu hadiseyi şöyle aktarmaktadır: "*...Mengü-temir ordusu İstanbul'dan döndükten sonra Anadolu hükümdarı Sultan İzzeddinKeykâvus'un mahpus olduğu kaleye uğradılar, oradan onu alıp Mengü-temir Han'a götürdüler. Mengü-temir Sultan İzzeddin'i ağırladı ve iyi karşıladı. İzzeddinKeykâvus ölünceye kadar Mengü-temir'in yanında kaldı*."[617] Ancak Nüveyrî bu hadiseyi aktarırken vermiş olduğu tarih H.668/1269-1270 yıllarıdır. Nüveyrî'ye göre Sultan İzzeddin'i kurtarma emri, Berke Han tarafından değil Mengü-Timur tarafından verilmiştir. Nüveyrî dışında dönemin diğer kaynaklarında Sultan İzzeddin'i kurtaran Han'ın Mengü Timur olduğu yazılmamaktadır. Kronolojik olarak tarihler ve şahıslar farklı olup olaylar aynı olsa dâhi Nüveyrî'nin bu konudaki kayıtlarına güvenmek, diğer müelliflerin vermiş olduğu kayıtların güvensiz olduğu anlamına gelmektedir.[618]

Kaynaklar, Sultan İzzeddin'in hapsedilmesinin nedenini iki sebebe bağlamaktadırlar. Bu sebeplerden biri; Sultan İzzeddin'in Bizans imparatorluk tahtına göz koyması ve bu uğurda çaba harcarken, çabalarının açığa çıkması neticesinde tutuklanması, bir diğer sebep ise Sultanın Altın Orda hükümdarı Berke Han'ı ve Bulgar Kralı Konstantin'i Bizans'a karşı istilaya hazırlaması ve imparatorun düşmanları ile birleşmiş olması ile izah ederler.[619]Sultan İzzeddin Keykâvus, Altın Orda Devleti'nin merkezi Saray şehrinde 14 sene yaşadıktan sonra H.676/1278 tarihinde vefat etti.[620]

Altın Orda hükümdarı Berke Han bu seferi ile hem İstanbul'da esir edilen elçilerini ve Sultan İzzeddin Keykâvus'u kurtardı hem de Hülegu Han'ın etkisi ile

[617] Nüveyrî, *Niyahet'ül-İreb*: 259-260.
[618] Kılıç, *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri*, 56.
[619]Aksarâyî, *Müsâmeret'ül Ahbâr*, 56; İbn Bîbî, *El-Evamir'ül Ala'iye*, II: 161; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 517.
[620] Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 269.

Anadolu Selçuklularına karşı düşmanca bir siyaset izlemeye başlayan Bizans İmparatorluğu'na da gözdağı verdi.[621]

Baypars Tarihi'nin müellifi İbn Şeddâd: "*Berke, bunu (II. İzzeddin Keykâvus) kabul eylemiş ve kendisini; kumandasına verdiği asker ile İstanbul İmparatoru'nun üzerine göndermiş idi. İzzeddin, imparatorun toprağına girdiği zaman Sultan Baybars tarafından gönderilmiş olan Fariseddin Mesud, İzzeddin'in önüne geçerek; İmparator, Sultan Baybars ile dost olmuştur. Buna karşı muhabereye yol yoktur. dedi. Bunun üzerine İzzeddin dönmeye mecbur oldu ve Berke ölünceye kadar orada bulunduğu gibi, Berke'den sonra Altınordu tahtına oturan Berke'nin kardeşi oğlu Mengü-Timur zamanında da orada kaldı ve nihayet bunun vaktinde vefat eyledi*."[622] şeklinde kaydetmektedir.

Sonuç olarak Berke Han döneminde Anadolu Selçuklu bölgesi, iki durumdan dolayı Altın Orda Devleti'nin dikkatini çekmekte idi. Bunlardan biri İlhanlıların gücünü zayıflatmak ve onları bu bölgeden tehdit etmek idi. Bir diğeri ise İlhanlılara düşman olan Memlûk Devleti ile ittifakı kolaylaştırmak açısından Anadolu Selçuklularına ait olan güzergâhın önemi idi. Nitekim Altın Orda hükümdarları Küçük Asya'nın yolları üzerinden Memlûklara bağlanıp diplomatik ve ticari ilişkileri bu yol hattı üzerinden yararlanma konusunda ayrıca İlhanlıların bu yol üzerinden ve Akdeniz üzerinden irtibatlarını kesmek konusunda ümitli idiler. Berke Han döneminde, Anadolu Selçuklu hükümdarlarından biri olan II. İzzeddin Keykâvus, kardeşi Kılıç Arslan ile Hülegu Han'ın ittifâkı neticesinde kendi bölgesini kaybetmişti. Bu suretle İzzeddin Keykâvus, Berke Han'a müracaat edip ondan yardım istemişti. Berke Han da ona yardım etmek adına bir miktar ordu göndermişti. Bu ordu Baybars'ın kuvvetleri ile birlikte hareket etmişti. Ancak bunlar bir başarı elde edemediler. Berke Han, Küçük Asya'da yürütmüş olduğu ittifaktan başarısız sonuçlar almıştı.[623]

3.7. BİZANS İMPARATORLUĞU İLE MÜNASEBETLER

Altın Orda Devleti'nde Berke Han, hanlık tahtına geçtiği yıllarda, devletin dış politikasında birçok açıdan ittifaklar meydana gelmişti. Bu ittifaklardan biri de

[621] Kılıç, *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri,* 59.
[622] İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, çev. M.Şerefüddin Yaltkaya, 2.bs. (Ankara: TTK Yay., 2000), 32-33.
[623] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 65-66.

İlhanlılara karşı Bizans İmparatoru ile meydana gelen siyasi ve diplomatik ilişkiler idi. İstanbul'daki Latin İmparatorluğu'nun yıkılışı ve H.659/1261'de Bizans İmparatorluğu'nun VIII. Michael Paleolog tarafından restorasyonu, Yakın Doğu'daki karmaşık duruma yeni bir boyut eklemiştir. Bu karmaşık durumun sebebi, Altın Orda ile İlhanlıların Kafkasya için verdikleri mücadele ve bu doğrultuda yaptıkları ittifâklar idi. Bizans İmparatorluğu da bu ittifâklardan birine katılarak iki devletin sürdürmekte olduğu Kafkasya mücadelesinin şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmekte idi.[624] İlhanlılar, Anadolu'yu tamamen tahakkümleri altına alınca düşman bulunduğu Memlûklar ve Altın Orda devletlerinin münasebetlerini bozmak ve bilhassa askeri kuvvetin kaynağı olan köle ticaretini önlemek için Anadolu yollarını kontrolleri altına almışlardı. Bu sebeple İstanbul yolu iki devlet için hayati bir önem kazanmıştı. Altın Orda ve Memlûk devletleri jeopolitik konumlarından ötürü Bizans İmparatorluğu ile temas halinde olmak zorunda kalmışlardı. Nitekim Anadolu'nun İlhanlıların tahakkümü altında olmasından dolayı Memlûk ve Altın Orda devletleri birbirleri ile olan ittifâkı Bizans İmparatorluğu üzerinden yürütmek zorunda kalmışlardı.[625]Bunun sonucunda Mısır ile Altın Orda arasında serbest deniz yolu açılmasını temin eden bir muahede Bizans ile imzalanmıştı.[626]

Berke Han ile Hülegu Han arasındaki düşmanlığın zirveye ulaşması ile aynı zamanda, Bizans İmparatorluğu'nun kudreti yaklaşık yarım yüzyıldan sonra Konstantiniye'de Haçlıların egemenliğinden sonra yenilendi. Bu yönden Berke Han, Bizans ile ilişkilerini, Memlûkler ile yapmış olduğu İlhanlılara karşı ittifakın içine almaya karar verdi. Böylece Memlûk-Bizans ve Altın Orda ittifâkını İlhanlı-Latin ittifakına karşı meydana getirmiştir.[627] Her ne kadar boğazlar üzerindeki geçiş üstünlüğü, Bizans İmparatoru Michael'in elinde olsa da Berke Han ile Baybars'ın ittifâkı açısından da çok ehemmiyetli idi. Fakat Bizans, aynı halde İlhanlı tehlikesini de kendisinde hissetmekte idi. Bu yüzden Bizans imparatoru, Altın Orda, İlhanlı ve Memlûkler ile siyasetinde sabit ve kalıcı bir ilerleme kaydedemedi. Kendi siyasetinde, zamanın şartlarına göre değişiklik gösteren ittifaklara girişti. İmparator Michael'in

[624]İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri",*Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, say. 4, (2005), 3.
[625] Kamalov, *Altın Orda-Bizans Münasebetleri*, 5.
[626] Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 268.
[627] Sounders, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol*, 116; Preiss, *Mongols and Mamluks*, 93.

Hülegu Han ile ilişkisini ve kız kardeşini ona göndermesini bu çerçeveden incelenmek mümkündür. [628] Aslında ittifâk ve menfaatlerin çok çeşitli olması Bizans İmparatorluğu'nu birçok konuda ve birçok alanda hükümetlerle ilişkisini yürütmekte şüpheci ve tereddütte bırakmakta idi. Bu yüzden, Mısır heyeti, Altın Orda ülkesinden döndüğü zaman Berke Han'ın temsilcileri de Konstantiniye'ye gelmişlerdi. Bu temsilciler yaklaşık bir yıl burada bekletildiler. Bunun sebebi Bizans İmparatoru'nun Hülegu Han'dan korkması ve aynı zamanda, Hülegu Han tarafından gelmiş olan heyetin de burada bulunması idi.[629] Bizans, tarafsız siyasetini ve denge siyasetini rakip devletlerarasında kullanmayı tercih etti. Örneğin; bu denge siyasetinde Bizans İmparatoru, bir kızını Berke Han'ın kumandanı Nogay'a, diğer kızını ise Abaka Han'a vererek siyasi dengeyi evlilik yolu ile sağlamaya çalıştı.[630] Elbette bunların hiçbiri olumlu sonuçlanmadı ve bazen bu hükümetler ile Bizans arasında çatışmalar yaşanmakta idi.[631]

Bizans İmparatoru'nun Altın Orda'ya yaklaşmasının başka bir nedeni daha var idi. H.663/1265 tarihinde Bizans tehdidi altında kalan Bulgar Kralı, Altın Orda Devleti'nden yardım talep etmişti. Altın Orda komutanı Nogay yardım için 20 bin kişilik ordusunu Tuna Nehri'nden geçirince, Bizans İmparatoru'nun birlikleri korkarak kaçmışlardı. İmparatorun kendisi de zorlukla hayatını kurtarıp Cenevizlilere bağlı bir gemi ile İstanbul'a geri dönmeyi başarmıştı. Altın Orda kuvvetleri Trakya'yı yağmalamış ve bir Yunan kalesi olan Enez'de hapiste bulunan Türkiye Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'u özgür bırakıp kendileri ile Deşt-i Kıpçak'a götürerek Sudak şehrini ikta olarak kendisine bağışlamışlardı.[632] Bu olay Bizans İmparatoru'nun Altın Orda karşısında daha dikkatli ve temkinli bir siyaset gütmesine ve Altın Orda ile ittifak yapmayı kabul etmesine neden olmuştu.[633] Böylece İmparator Michael, kızını Nogay ile evlendirerek bir açıdan kendini affettirmek istemiştir.[634] Nogay'ın Bizans İmparatorluğu topraklarına yaptığı bu seferden sonra, İmparator Michael, Altın Orda

[628] Preiss, *Mongols and Mamluks*, 93.
[629] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-Sedid*: 325-326.
[630] Sounders, *Tarih-i Fütuhat-ı Moğol*, 130.
[631] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 66-67.
[632] Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, (Ankara: TTK Yay.2014), 270.
[633] Sounders, *Tarih-i Fütuhat-ı Moğol*, 155.
[634] Hasemipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkisi*, 119.

hükümdarı Berke Han'a yılda üç yüz atlas elbise göndermeyi de kabul etmiştir.[635] Nogay'ın Bizans İmparatorluğuna yapmış olduğu bu sefer Selçuklu sultanı İzzeddin'i serbest bıraktırdığı gibi, Bizans İmparatoru'nun Karadeniz ve Boğaz ticaretine engelini de ortadan kaldırmıştır. Bu durum en çok Memlûk Devleti'nin işine yaramıştır. Nitekim Memlûk Devleti Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya üzerinden yetişen köleler ordusunun nüvesini oluşturduğu için Karadeniz ve boğaz ticareti Altın Orda Devleti'nin olduğu kadar Memlûk Devleti için de büyük önem taşımıştır.[636]

3.8.GÜRCÜLER İLE MÜNASEBETLER

Gürcistan, Moğolların batı seferlerinde, akın yaptıkları ilk bölge idi. Bu akınlar ile Moğollar, bölgeyi kendi tasarrufları altına aldılar. Gürcistan'ın, Moğolların eline geçmesinden sonra, Gürcü hükümdarları Moğollara vergi vermek zorunda kaldılar. Bu durum, Hülegu Han'ın İran'da İlhanlı hükümetini tesis etmesinden sonra da bir süre devam etti. Daha sonra Gürcüler, Moğol İmparatorluğu'nun itaatini kabul etmek zorunda kaldılar. İlhanlı hükümetinin tesis edilmesinden sonra, Gürcistan'ın Hıristiyan hükümeti İlhanlılara itaat etti. Bu şekilde İlhanlılara vergi ödemek zorunda kaldılar. Gürcistan, İlhanlıların istikrarlı yükselişinden önce belirli bir şekilde, Altın Orda'nın hâkim olduğu bölgelerin arasında bulunmamakta idi ve Moğol Büyük Hanı'nın seçtiği yerli hükümdarlar tarafından idare edilmekte idi. Altın Orda hanları Gürcistan meselesini kendi dış siyasi hedeflerinden biri olarak belirlediler. Bu iş Batu Han'ın hükümdarlık döneminde başladı. Örnek olarak: Baycu Noyan, Moğol İmparatoru tarafından batı eyaletlerini yönetme yetkisini aldığı zaman, Batu Han, Baycu Noyan'a karşı bu konuda harekete geçerek Gürcistan hükümdarlarını seçme konusunda onların iç işlerine karışıp Baycu Noyan'a karşı Ulu David'i destekledi. Baycu Noyan, David Narin'i Gürcistan hükümetine atayarak, Altın Orda'nın bu mıntıkadaki nüfuzunu önlemek istedi. Her ne kadar bu çaba bir netice vermese de sonuçta Möngke Kağan'ın kararı ile David Narin V. David unvanı ile Ulu David ise VI. David unvanı ile Gürcistan bölgesinde idare hakkını elde ettiler. Ancak yine de Batu Han, bu ülkenin siyasi gelişmelerin bölgesi olabilme ihtimalini de göz önüne alarak Gürcistan'a büyük bir ehemmiyet vermiştir. Batu Han, bu ülkenin iç işlerine

[635] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-Sedid*: 326.
[636]Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü Dergisi*, Say.262, (1985), 117.

müdahale konusunda durumu göz ardı etmedi.[637] Bu şartlarda İlhanlı hükümetinin tesis edilmesi, bu bölgelerin Möngke Kağan tarafından Hülegu hükümetinin alanlarına dâhil edilmesi ile Altın Orda Devleti'nin nüfuzu azalmaya yüz tutmuştur.[638] Gürcistan coğrafyasının mevcut konumu ve de bu ülkenin hükümdarlarının Altın Orda hükümetine bağlanması ihtimali, İlhanlıların bu hükümdarlara karşı tolerans göstermelerine ve onlarla ortak hareket etmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde Hülegu Han'ın kötü niyet ve davranışlarından endişelenen Narin David, durumunu tehlikede görerek Gürcistan tarafından Berke Han'a sığınmak zorunda kalmıştır.[639]

Gürcistan'da Moğolların vergi yükü altında ezilen ve çekilmez bir hale gelen durumu hazmedemeyen Rusudan'ın oğlu Narin David, H.657/1259 yılında ülkenin batı bölgesinde isyan çıkardı.[640] Bu ayaklanmanın başını Narin David çekerken, Ulu David ise ilk dönemlerde bu tarz ayaklanmalardan oldukça uzak durdu. Hülegu Han bu ayaklanmayı haber aldıktan sonra Argun'u Moğollardan ve Müslümanlardan oluşan büyük ordusu ile Narin David üzerine Gürcistan'a gönderdi. Argun kısa sürede Gürcüleri bozguna uğrattı. Narin David ise bu isyanın Gürcüler açısından yarar sağlamayacağına inanınca ordusunu dağıttı.[641] Narin David bu mücadelesi sırasında Berke Han ile temasa geçmiş ve yanına kaçtı. Bir müddet sonra Gürcistan hükümdarının memleketine dönmesi mümkün oldu. Çünkü David, oğlu Giorgi'yi İlhanlıların sarayına rehin olarak göndermek mecburiyetine kaldı.[642]

Altın Orda Devleti ile İlhanlılar arasında yaşanan anlaşmazlık ve savaş durumunda Gürcüler önemli görevler üstlenmişlerdir. Nitekim iki Moğol Ulusu da gerek coğrafi konumlarından dolayı gerekse mali ve askeri konumlarından ötürü Gürcistan üzerinde daima birbirileri ile mücadele etmişlerdir. Gürcüler ise dönemin şartlarına göre bazen Altın Orda hükümdarlarının tabiliğini kabul ederken bazen de İlhanlıların tabiiyeti altına girmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Gürcülerin isyan etmelerinden sonra Hülegu Han tarafından bir kurultay yapılmış ve bu kurultayda Gürcüler mahkemeye tabi tutulmuşlardır. Bu sırada İlhanlı elçilerinden biri, Berke

[637] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 387-388.
[638] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 63.
[639] Ömer Subaşı, *Gürcü -Moğol İlişkisi –Güney Kafkasya 1220-1346,* (İstanbul: Kitabevi Yay. 2015), 92.
[640] Spuler, *İran Moğolları*, 74.
[641] Subaşı, *Gürcü -Moğol İlişkisi*, 93-94.
[642] Subaşı, *Gürcü -Moğol İlişkisi*, 100.

Han tarafından gönderilen bir ordunun İlhanlı Devleti'ne saldırmak için Derbent taraflarına doğru ilerlediğini Hülegu Han'a bildirdi. Hülegu Han, Gürcüleri bu dönemde karşısına alamadı ve Gürcüleri yargılama işini yarıda bırakarak himayesinde bulunan Kral Ulu David'i Gürcistan'a gönderip Berke Han'a karşı girişeceği savaşta asker toplayıp ordusuna katılmasını ve güçleriyle birlikte düşman karşısına çıkmasını emretti. Ardından İlhanlılar, Gürcülerden oluşan büyük bir ordu ile Berke Han'a karşı harekete geçtiler.[643] Görüldüğü gibi, Gürcüler bu dönem Hülegu Han'ın tabiiyeti altında olmak zorunda kalmışlardır. İlhanlılara karşı kurulan Altın Orda-Memlûk ittifakına Gürcü hükümdarları da dâhil olmuşlardır. Nitekim Gürcistan hükümdarı Narin David, Memlûk Sultanı Baybars'a gönderdiği mektupta dostluk ve arkadaşlık temennilerinde bulunduğunu, Sultan'ın düşmanlarına karşı düşman olduğunu aynı zamanda Berke Han ile de ilişkilerinin sürdürüldüğünü ifade etmiştir.[644]

Gürcistan coğrafyasının mevcut konumu ve bu ülkenin padişahlarının Altın Orda hükümetine bağlanması ihtimali, İlhanlıların Gürcü hükümdarlarına karşı tolerans göstermelerine ve onlarla ortak hareket etmelerine sebep olmuştur. Nitekim V.David'in öncülüğünde Gürcistan'da başlayan isyan hareketi, İlhanlı vergi memuru Hoca Aziz'in zulüm ve eziyetlerine karşı Hülegu Han'ın eşi Dokuz Hatun'un bu durumu ispat etmesi, ayrıca Hülegu Han'ın bu teşebbüsü önemsememesi halinde isyancıların Altın Orda'ya yakınlaşmasına sebep olabilirdi. Bu durum ise Altın Orda askerlerinin Gürcistan yolları üzerinde hâkimiyet kurmalarına sebep olabilirdi. İlhanlı hükümdarı Hülegu Han bu durumdan endişelendiği için Hoca Aziz'i öldürüp isyancıları da bağışladı. Bu bölgenin konumunun ehemmiyetinden dolayı Gürcü hükümdarları daima İlhanlılar tarafından gelen yoğun baskılar altında kalmak zorunda olmuşlardır. Bu yüzden bazen —David Narin gibi—Gürcü hükümdarları Hülegu Han ile problem yaşadıkları zaman Altın Orda hükümdarlarının tarafına yönelmişlerdir. Nitekim David Narin, Hülegu Han ve memurları ile sorun yaşadığı zaman Berke Han'a sığınmış, Berke Han da David Narin'i himaye ettiği gibi aynı zamanda ona hükümdarlık alametleri olan çetr de vemiştir. Hülegu Han'dan David Narin'in bölgesini tekrar ona vermesini de istemiştir. David Narin böylelikle kendi bölgesine

[643]Aknerli Grigor, *Okşu Milletin Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, 2.bs. (İstanbul: Yeditepe Yay., 2012), 56-57; Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi*, 237; Subaşı, *Gürcü –Moğol İlişkileri*, 104.
[644] Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 131.

geri dönmüş ve Tiflis'te istikrarını sürdürmüştür. Hülegu Han da ona Yarguçi unvanını vererek görevini üstün kılıp onu himaye edeceğine dair söz vermiştir.[645]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Berke Han, İlhanlılara karşı Memlûk ittifakını güçlendirdiği gibi, ikinci derece ittifak cephesine Anadolu Selçuklu Devleti'nin yanında Bizans İmparatorluğu'nu da katmak istemiş ve İlhanlı Devleti'ni dört cepheden kuşatarak zayıflatmak istemiştir. Bunun neticesinde Bizans İmparatorluğu geleneksel denge siyasetini uygulayarak üç devlet arasında siyasi kudretini korumak istemiş ve bu durumdan en az zararla çıkmak istemiştir. Nitekim Bizans İmparatorluğu'nun Memlûk-Altın Orda ittifakının yanında olması, Memlûk Devleti'nin işine gelmiş bunun sonucunda ticari haklarını koruyarak hem ordusuna hem de ekonomisine büyük katkıda bulunmuştur.[646]Altın Orda Devleti ile İlhanlılar arasında toprak davası, farklı dini mensubiyetler, iktisâdî menfaatler bu iki hükümetin ilişkilerine dış güçlerin de müdahil olmasına sebep olmuştur. İki hükümetin anlaşmazlıklarına bu yüzyılda farklı rakip hükümetler de dâhil olarak önemli etkiler yaratmışlardır. Nitekim Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nin hükümdarı olduğu dönemde İlhanlı hükümdarı olan Hülegu Han ile aralarında çeşitli sebeplerden kaynaklanan anlaşmazlıklar büyük çatışmalara sebep olmuş, bu çatışmalar sonuçta birbirleri ile savaşmalarına neden olmuştur. Bunun neticesinde iki ulus da askeri ve ekonomik olarak birbirlerine büyük kayıplar verdikleri gibi bu savaşların sonucunda birbirlerine de üstün gelememişlerdir. Berke Han'ın Hülegu Han ile olan anlaşmazlığından dolayı, iki ulusun hükümdarı da kendi menfaatlerini korumak adına, birbirlerinin aleyhine diğer rakip devletler ile münasebetlere girişmekten kaçınmamışlardır. Bunun neticesinde Berke Han, Memlûk Devleti, Anadolu Selçukluları ve Bizans Devleti ile siyasi münasebetler kurduğu gibi, Hülegu Han da Latin Devleti ve Cenevizliler ile Memlûk Devleti ve Altın Orda Devleti'ne karşı ittifak kurmuştur. Bu ittifaklar iki hükümdarın hayatları boyunca devam etmiş ancak olumlu bir netice elde edememişlerdir. Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ile yapmış olduğu savaşlarda Gürcüler genellikle Hülegu Han'ın tarafında yer almışlardır. Nitekim Hülegu Han, batı seferlerine başladığı dönemden itibaren bütün mücadelelerde Moğol

[645] Sir Henry Hoyle Howorth, *History Of The Mongols*, From The 9th To The 19th Century, "The Mongols Of Persia", Longmans, Green, And Co, (London-1880), III: 198-199; Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 64.
[646] Abbasi-Muhammedi, "Te'sir Hükümet-i Selas ber Münasebet-i İlhanan ve Ordu-yı Zerrin", 68-69.

ordularında görev yapan Gürcü askeri kuvvetleri, uzun ve yorucu savaşlardan yıpranmış olsalar da Hülegu Han'ın Berke Han ile Kafkasya coğrafyasında giriştiği savaşlarda kendilerine verilen görevleri de layıkıyla yerine getirmişlerdir. Gürcülerin bu savaşlara katılmaları kısmen kendi istekleri ile olmuş kısmen de İlhanlı hükümdarlarının zorlamaları ile meydana gelmiştir.[647]

3.9.BERKE HAN'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Berke Han, Hülegu Han ile giriştiği uzun ve yorucu savaşların ardından, Hülegu Han'ın ölmesi ile yerine geçen oğlu Abaka Han ile ilk başlarda iyi ilişkiler içinde olmuştur. Nitekim Berke Han, Abaka Han ile ilk dönem münasebetlerinde Tebriz'de bir cami ve bir kumaş fabrikasını adına yaptırmış bu da iki hükümdarın birbirileri ile olan münasebetlerinde olumlu şartların yaşandığını göstermiştir.[648] Ancak bu durum kalıcı olmamıştır. Berke Han'ın kumandanı Nogay savaşı tekrar başlatmış ve büyük bir ordu ile Derbend, Şirvan, Arran, Mugan ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmek için Şirvan'a doğru yola çıkmıştır.[649] Bu savaşta büyük ölçüde Ermeni tarihçilerin kabul ettiği ikincisine göre Nogay komutasındaki Altın Orda ordusu yenilmiştir.[650] Nogay bu savaş esnasında gözüne aldığı bir ok darbesinden dolayı yaralandığı için Altın Orda askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.[651] Berke Han bu durum üzerine ordusunu iki kola ayırdı. Birinci kolu kumandan Suntay komuta ederken, ikinci kola ise yine Nogay komuta etti. Nogay komutasındaki Altın Orda askerleri İlhanlıları bu sırada kuşatıp yenilgiye uğrattı. Berke Han bu haberden oldukça memnun kaldı. Bu mağlubiyet üzerine İlhanlılar Kür Nehri'nden geri çekilmek zorunda kaldılar. Berthold bu geri çekilmeyi Altın Orda'nın galibiyeti olarak kabul etmektedir.[652] Abaka Han, durumun vahametini fark edince ve Berke Han'ın üç yüz bin atlı süvari ile harekete geçtiğini öğrenince Kür Nehri üzerindeki köprüleri yıktırdı. İki ordu nehirde karşılıklı olarak on dört gün ok atışları

[647] Berke Han ve Hülegu Han arasında Gürcistan ve Güney Kafkasya mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Beyza Büyükçınar, "Güney Kafkasya Üzerinde Berke-Hülâgû Mücadelesi", Sivilizasiya, Bakı Avrisiya Universiteti, 2018, 4, 7: 105-112.
[648] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsar fî Memâliki'l-emsar,* 125-126.
[649] Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 61.
[650] Spuler, *Zolotoya Ordı*, 77.
[651] Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1419.
[652] Spluler, *Zolotoya Ordı*, 78.

ile birbirlerine kayıp vermeye çalıştılar. Ancak Berke Han Kür Nehri'ni buradan geçemeyeceğini anlayınca Tiflis üzerinden geçmek için harekete geçti.[653] Berke Han bu sırada Kral Ulu David'in halkı ile birlikte İlhanlılar tarafında kendisine karşı savaştığını görünce Gürcistan'ın çoğu şehrini yağmaladı ve Tiflis şehrini yıktırdı.[654] Tiflis'ten geçtiği sırada Gareji Dağı'nda bir sebep olmaksızın duraksayan Berke Han, burada H.664/1266 yılında hastalandı ve ansızın vefat etti.[655] Altın Orda ordusu Berke Han'ın öldüğünü duydukları zaman onun naaşını yanlarına alarak Derbend Geçidi'nden geçip kendi ülkelerine döndüler. Berke Han, Altın Orda Devleti'nin başkenti olan Saray şehrine götürülüp töre gereğince burada toprağa verilmiştir. [656]

Ötemiş Hacı, Berke Han'ın Deşt-i Kıpçak ülkesinde "*Bazıları onun on üç yıl, bazıları da on altı yıl hükümdarlık yaptığını söylerler. Ondan sonra Allah'ın rahmetine kavuştu.*"[657]demektedir. Hamdullâh Müstevfî, Tarîh-i Güzîde adlı eserinde Berke Han'ın Abaka Han ile yaptığı savaş sırasında kulunç hastalığından H.20 Safer 664/3 Aralık 1265 tarihinde vefat ettiğini yazmaktadır.[658] Ancak Mısır kayıtları Berke Han'nın ölümünü H.30 Zilhicce 665/21 Eylül 1267 olarak gösterirler. [659] Rus Vekâyinâmeleri ise Berke Han'ın H.29 Zilkâde 664/1 Eylül 1266 tarihinde öldüğünü aktarmaktadırlar.[660]

Berke Han, Kafkasya ve çevre ülkelerini, Cuci Ulusu'nun ardındaki hayatının ana görevi olarak güvence altına almayı başaramadı. Bu nedenle çözülemeyen sorunlar, takip eden dönemde askeri bir çatışmanın sonucu olarak ortaya çıktı. Her iki ulus arasındaki anlaşmazlık, Berke Han ve Arık-Böke mücadelesinin büyük kaybedenleri olarak tanınmasına neden oldu ve böylece yöneticileri, Kubilay Kağan ile her zaman çok iyi bir anlayışa sahip olan Hülegu Han ve Abaka Han'ın aksine, birleşik Moğol İmparatorluğu'nun gücünden uzaklaşmaya başladılar. O zaman bile,

---

653 Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4082.
654 Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkileri*, 113; Spuler, *Zolotoya Ordı*, 79.
655 Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, II: 1063; Fasih-i Hafi, *Mecmu'l-Fasihi*, II: 334.
656 Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 62; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkileri*, 113.
657 Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 45.
658 Müstevfî, *Tarîh-i Güzîde*, 479; Benâketî, *Ravzat'ül-elbab fi Tevarih-i ekabir Ve'l-ensa*b, 428; Natanzi, *Tarih-i Muini*, 74; Berke Han'ın Kulunç hastalığından vefat ettiğini Hondmir de ifade etmektedir. Bkz. Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, 1419; Ebu'l Gazi, *Şecere-i Türk*, 179; Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4082.
659 Rükneddin Baybars, *Tarih-i Baybar*s: 232; Nüveyrî, *Nihayet'ül-İreb*: 255; ez-Zehebi, *Tarih'ul-İslam*: 353; Makrîzî, *Kitab'üs-Sülük*, II: 45; er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbar*, I: 443.
660 Barthold, "Berke Han", 2: 555.

Altın Orda Devleti'nde, Büyük Han'ın sikkeler üzerindeki adından söz edilmedi. O andan itibaren, Çin ile ilişkiler pek tartışılamazdı.[661]

Berke Han'ın erkek oğlu olmadığından, kendisine Batu Han'ın torunu Mengü-Timur halef oldu.[662] Saltanatının son senelerinde Berke Han artık, Batu Han gibi mevkice Büyük Moğol İmparatorluğu'nun hanından sonra gelmemekte idi. Bununla beraber müstakil bir devletin hükümdarı idi. Gerçi bu istikrar ancak ilk defa kendi adına para kestiren halefi zamanında tam bir mahiyet aldı.[663] Berke Han'dan sonra Altın Orda tahtına geçen halefi Mengü-Timur zamanında Altın Orda Devleti'nde siyasi ve kültürel hayat alanında anılmaya değer bir değişiklik yaşanmamıştır. Nitekim Mengü-Timur da Berke Han gibi Hülegu Han hanedanına mensup Abaka Han ile savaşmış, Memlûk Sultanı Baybars ile mektuplaşarak, Berke Han'ın gütmüş olduğu siyaseti devam ettirmiştir.[664]

Kaynaklarda Berke Han'ın şahsiyeti hakkında bilgiler azdır. Ancak Memlûk Devleti ile Altın Orda münasebetlerinde, Sultan Baybars tarafından gönderilen elçilik heyeti sayesinde Berke Han'ın portresini çizen önemli bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler Arap tarihçisi el-Mufaddal'ın en-Nehcüs-Sedîd adlı eserinde bulunmaktadır. Nitekim el-Mufaddal eserinde Berke Han ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "*...Bereke Han beşyüz atlı sığar beyaz keçe ile örtülü, içi ipek kumaşlarla, Hatayi denilen ipek ve astarlı, mücevherat ve inci ile donatılmış büyük bir otağda, taht üzerinde, nikris hastalığından dolayı üzerinde yastık bulunan bir sandalyede idi, yanında Tağtagay adlı büyük hatun var idi. Bundan başka onun Çiçek Hatun ve Güher Hatun adlı iki karısı daha var idi, oğlu yok idi, ondan sonra veliahd gösterilen kardeşinin oğlu Batu Han oğlu, Sartak oğlu, Tugan oğlu, küçük emir demek olan Emir oğul Mengü-Temir'dir. Bereke Han bu tarihte 56 yaşında idi. Bereke Han yeyni sakallı, büyük yüzlü, sarı renkli, saçı kulaklarına kadar taranmış idi. Kulağında sekiz köşeli mücevherat bulunan altın halka, eğninde hatayi kaftan, başında kalpak, belinde yeşil Bulgar kayışı ile cevahirlenmiş altın kemer; ayaklarında kırmızı, savri denilen deriden*

[661] Spuler, *Zolotaya Ordı*, 79.
[662] Rükneddin Baybars, *Zübdet'ül fikre fi Tarih'il Hicre*: 232.
[663] Barthold, "Berke Han", 2: 555.
[664] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 45.

yapılmış çizme, belinde kılıç bulunmayıp kemerinde altına batırılmış eğri siyah boynuzlar var idi. Yanında elli emir otağında sedirler üzerinde oturuyorlar idi."[665]

Berke Han, Mısır Memlûklerinden gelen elçilere filler, zürafalar, Nil Nehri ve Mısır yağmurları hakkında sorular sorardı. Hatta bir Memlûk elçisine; "*Âdem oğlunun bir kemiği Nil üstüne gerilip uzandığını, üzerinden insan geçtiğini işittim*" dediğinde elçiler Berke Han'a; "*biz onu görmedik, bizde o, yoktur*" dediler.[666] Müverrih Vardan Berke Han hakkında, kavgacı tabiatlı olmadığını ve kan dökmekten nefret ettiğini söylemektedir.[667]

[665] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-sedîd*, 328; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 40.
[666] el-Mufaddal, *en-Nehcüs-sedid*, 328.
[667] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarih*, 243.

DÖRDÜNCÜBÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE KÜLTÜR VE DİN

4.1.BAŞKENT SARAY ŞEHRİ

Çinggiz Han'ın torunu Batu Han tarafından II. Kıpçak Seferi dönüşünde İtil (Volga) Nehri'nin sol kıyısındaki bir düzlükte kurulmuştur. Cuveynî'ye göre Batu Han, çok hoşuna giden ve çoğu zaman çadırını kurarak oturduğu İtil'deki bir yere Saray adında bir şehir kurdu.[668] Batu Han, devlet yönetimini kolaylaştırmak için İtil Nehri civarında başkent Kara-kurum'a benzeyen Saray adında bir şehir yaptırdı ve burayı başkent ilan etti.[669] Burası çok geçmeden eski Bulgar ve İtil şehirlerinin yerini tuttuğu gibi, onlardan farklı olarak Doğu Avrupa, Hazar Denizi ve Aral Gölü civarları ile Batı Sibir'in en önemli siyasi ve ticari merkezi haline geldi. Bu başkentin Cuci Ulusu'nun mevki olarak ortasında bulunması ve ticaret yolları üzerinde olması kısa sürede adından söz ettirmesine sebep oldu.[670] Şehir Altın Orda Devleti'nin ortasında ve büyük ticaret yolu üstünde bulunduğundan çok kısa zaman içerisinde gelişmiş ve İtil Bulgarlarının başşehri Bulgar'ın yerini alarak bölgenin en önemli siyasi merkezi olmuştur. Aynı zamanda Türkistan, İran, Anadolu, Bizans, Rus knezlikleri, Ceneviz ve Orta Avrupa'dan gelen tüccarların buluştuğu bir yer olması sebebiyle büyük bir ticari merkez haline gelmiştir. Dönemin kaynaklarında Batu Han'a atfen Saray-Batu diye zikredilen şehir ayrıca Saray-Berke ve Saray-ı Cedid adlarıyla da anılır. Bu husus Saray şehriyle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Saray-Batu ile Saray-Berke'nin aynı şehir olduğu, Saray-ı Cedid'in ise yeni bir şehir olup Özbek Han zamanında kurulduğu ileri sürüldüğü gibi, Saray-Berke'nin Saray-ı Cedid olduğunu söyleyenler de vardır. Bununla birlikte Saray-Batu'nun zamanla Saray-Berke adını almış olma ihtimali yüksektir. Zira buranın tam bir şehre dönüşmesi Berke Han zamanına rastlar. Kesin bilinen nokta ise gerek Saray-Batu'nun gerekse Saray-Berke ve Saray-ı Cedid'in Altın Orda'nın başşehri olmasıdır.[671]Vernadsky, Berke Han'ın, Batu Han'ın kurduğu Saray adındaki eski şehre ilaveten yine Saray denilen yeni bir şehir inşa ettiğini ifade etmektedir. Şehir Yukarı Aktübe (Aktepe) bölgesinin doğu

[668] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ,* 245.
[669] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 39; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 82.
[670] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 124.
[671] Kamalov, "Saray", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 121-122.

yakasında bulunmaktadır. [672] Saray şehri dönemin müelliflerine göre farklı isimlendirmeler ile zikredilmiştir. Bunun sebebi, bu dönemlerde devletlerin birbirleri ile olan siyasi ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Nitekim Batu Han döneminde İran'daki İlhanlılar ile ilişkiler dostane bir şekilde yürütüldüğünden İranlı tarihçiler Saray şehrini genellikle Saray-Batu olarak zikretmişlerdir. Berke Han döneminde ise söz konusu siyasi ilişkiler bozularak uzun yıllar devam eden savaşlar yaşanmıştır. Bunun neticesinde İslam hukukçuları ve din adamları Berke Han'ın hem ilk Müslüman Altın Orda hanı olması hem de ülkesinde pek çok dini yapı inşa etmesi nedeniyle şehrin adını Berke Han ile ilişkilendirerek kullanmışlardır.[673]Saray şehrinin adını ilk defa buraya gelen William Rubruck zikretmektedir. Rubruck'a göre; burası Batu Han tarafından Volga kenarında yeni kurulan bir yerleşim yeri olup adını buradaki saraydan almaktadır.[674] Rubruck, Batu Han'ın hayatının son senelerinde Volga Nehri'nin sol sahilinde oturduğunu, yaz aylarında bu nehir boyunca doğuya doğru çıkıp kışın da nehrin munsabında yerleşirdi ki burada bu kış mevsimlerinden birinde Aktübe üzerinde Saray şehrini kurduğunu ifade etmektedir.[675] Altın Orda Devleti'nde sadece Saray şehri dönemin önde gelen şehirlerinden biri değildi. Bu şehrin yanında Bulgar, [676] Ükek, [677] Gülistan, [678] Hacıtarhan, [679] Akkerman, [680] Eski Orhey (Yeni

[672] Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 191.
[673] Ekrem Kalan, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği", *Gazi Eğitim Dergisi*, 452.
[674] Rubruck, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 179.
[675] Barthold, "Batu Han", 2: 353.
[676] Volga Bulgarlarının başkenti olup Moğol istilası ile şehir tahrip edilmiştir. Daha sonra Altın Orda Devleti tarafından şehir düzenlenip önemli kentlerinden biri haline gelmiştir; Ebu'l Fida, *Ebu'l Fida Coğrafyası (Takvim'ül Büldan*), çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yay. 2017), 192-193.
[677] Moğollar tarafından 13. yüzyılın ortalarında kurulmuş olup, kalıntıları İtil Nehri'nin sağ kıyısındaki Saratov şehri yakınlarındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uli Schamiloglu, "Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri", çev. Umut Yolsever, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2020), 209-226.
[678]14. yüzyıl ortalarında Aktübe Nehri'nin sol kıyısında, Saray el-Cedid şehri yakınlarında kurulmuştur; Kalan, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği",450.
[679] İtil Nehri'nin sağ kıyısında bugünkü Astrahan şehri yakınlarında 13. yüzyılda kurulmuştur; Fatih Ünal, "Geçmişten Günümüze As-tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Say.38, (Erzurum-2008), 227-252.
[680] 14. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Dnyester Limanı'ın sağ tarafında yer almaktadır; Mustafa L.Bilge, "Akkirman", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 269-270.

Şehir),[681] Kırım,[682] Kırk-yer (Çufut-Kale),[683] Kefe[684] ve daha pek çok şehir bulunmaktaydı.[685] Saray şehrinin konumu ile ilgili olarak, İtil Nehri'nden ayrılan Aktübe bölgesinin kenarında iki şehir harabesi kabul edilmektedir. Her iki harabe yerinden hangisinin Altın Orda Devleti'nin başkenti olduğu, ne zaman harabe haline geldiği ve bir veya iki Saray şehrinin mi kurulduğu meselesi 18. yüzyıldan beri en çok tartışılan konulardandır.[686] Ancak Fuat Köprülü'nün, şehrin yeri ile ilgili Yakubovskiy'nin diğer müelliflere göre daha doğru bir neticeye vardığını ifade ederek, Saray-Batu'nun Ejderhan'da (Selitrennoye), Saray-Berke'nin ise şimdiki Stalingrad bölgesinde İtil Nehri'nin bir kolu üzerinde, bugünkü Tzarev şehrinin bulunduğu bölgede olduğunu belirtmektedir.[687]

el-Ömerî, Saray şehri hakkında şu bilgileri vermektedir: " *Saray şehrini Berke Han, Turan (İtil) Nehri sahilinde kurdurdu. Şehir, çevresinde sur bulunmayan çorak bir arazidedir. Han'ın sarayı oldukça büyüktür ve tepesinde iki Mısır kantarı ağırlığında altın bir hilal bulunur. Sarayın çevresi beylerin oturması için yapılmış hisarlarla çevrilidir. Bu saray onların kışın yaşadıkları yerdir. Nehir, Nil'den üç misli veya biraz daha büyüktür. Saray şehri, pazarları, hamamları ve önemli binaları olan büyük bir şehirdir. Şehirde dışarıdan getirilmiş pek çok köle vardır. Şehir ortasında nehirden açılan bir kanalla oluşturulmuş bir göl vardır. Şehir halkı su ihtiyacını bu gölden karşılar. İçme suyunu ise arabalarla taşınan seramik küplerle nehirden getirip parayla satarlar.*"[688] Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ve İslam ülkeleri ile ilişkiler geliştirmesi üzerine şehirde cami, medrese, türbe, kervansaray, hamam vb.

---

[681] 14. yüzyıl başlarında kurulan şehrin kalıntıları Moldova'daki Orgeyev bölgesinde yer almaktadır; Kalan, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği", 450.

[682] 13. yüzyıl ortalarında kurulan şehrin kalıntıları Eski Kırım şehri civarındadır. Cenevizliler bu şehri Solhat olarak adlandırmışlardır; DİA, "Kırım", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 447-450.

[683] 13. yüzyıl ortalarında kurulmuş olan şehrin kalıntıları Kırım Yarımadasındaki Bahçesaray şehri yakınlarındadır; Kalan, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği", 450.

[684] 13. yüzyıl ortalarında kurulan şehir bugün Feodosiya adıyla bilinmekte olup, deverin en önemli ticaret şehirlerinden birisi idi.; Yücel Öztürk, "Kefe", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 182-184.

[685] Kalan, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği", 450; Akdes Nimet Kurat bu şehirlere ilaveten Altın Orda Devleti'ne ait şimdiye kadar yirmi beş şehir tespit edildiğini ifade etmektedir. Bu şehirler: Azak, Batçin, Bakü, Büler, Derbend, Kırım-Cedid, Macar, Macar-Cedid, Mahmudabad, Muhşı, Ordu, Ordu-Cedid, Tebriz, Sabran, Şamaha şehirleridir. Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri, 133.

[686] Barthold, "Saray", *İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 10: 206-207.

[687] Fuat Köprülü, *Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar*, "Belleten" 2.bs. (Ankara: TTK Yay. 1995), 424.

[688] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 128.

yapılar inşa edilmiştir. Harezm mimarisinin etkisi altında kalan Saray aynı zamanda ilim merkezi haline gelmiştir. Saray şehrinde Rus Ortodoks kilise ve piskoposluğu da vardı.[689]

Berke Han dönemi için muahhar bir kaynak olan İbn Arabşah'ın Acaibu'l Makdûr adlı eseri Saray şehri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Müellif İbn Arabşah Saray şehrini bizzat gezdiği için onun vermiş olduğu bilgiler kıymete değerdir. Nitekim İbn Arabşah Saray şehri hakkında şunları söylemektedir: "*Deşt-i Kıpçak'ın başkenti Saray şehridir. İslami mimari tarzına göre kurulmuştur ve zevkli bir yapılanması vardır. Sultan Bereke, İslam'ı kabul ettikten sonra bu şehri kurdurdu. Onu kendisine Daru's-Saltana (başkent) olarak seçti. Bozkır halklarını İslam dinini kabule teşvik edip, onlara kol kanat gerdi. Böylece bozkır hayır ve bereket diyarı haline geldi ve daha önce Deşt-i Kıpçak denilirken onun adına izafeten Deşt-i Bereke dediler*."[690]

Dönemin coğrafyacı ve tarihçileri tarafından araştırılan Saray şehri hakkında gerek Arap müellifleri tarafından gerekse İranlı müellifler tarafından ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.[691] Ebu'l-Fida'nın verdiği kayıtlara göre Saray şehrinin durumu ve konumu şu şekildedir: "*Berke Han'ın ülkesinin başşehridir. Saray, büyük bir şehir olup kuzey ülkelerine hâkim Tatarların ülkesinin merkezidir. Şimdi oranın sahibi Özbek'tir. Saray, düz bir yerde Hazar Denizi'nin kuzeybatısında iki günlük mesafededir. Hazar Denizi onun güneydoğusundadır. Yakınında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru İtil Nehri akar ve Hazar Denizine dökülür. Saray şehri İtil Nehri'nin kuzeydoğu kıyısında olup Türk kölelerin satıldığı büyük bir limandır. Şehir yeni olup Çinggiz Han'ın torunu Batu tarafından kurulmuştur. Yolculardan biri orada uzun günlerin on yedi saat olduğunu söyledi*."[692]

---

[689] Kamalov, "Saray", 36: 122.
[690] İbn Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, 136; İbn Arabşah Saray şehrinin büyüklüğü hakkında ise şunları zikretmektedir: Rivayete göre Saray şehri ayanlarından birinin kölesi kaçıp gitmiş. Ana yoldan uzak bir yerde bir dükkân açmış ve öteberi satıp maişetini kazanmaya başlamış. Bu durum on yıl kadar devam etmiş ama efendisi bir kez olsun ona rastlamamış ve yüz yüze gelmemiş. Bu, Saray şehrinin büyüklüğünün ve nüfusunun kalabalık oluşunun delilidir. bkz. İbn Arabşah, *Acaib'ul Makdûr*, 137.
[691] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 84.
[692] Ebu'l-Fida, *Takvim'ul-Buldan*, 192.

Ortaçağ dünyasının seyyahlarından olup Altın Orda Devleti'nin hüküm sürdüğü toprakları da gezmiş olan İbn Battuta, Saray şehri hakkında dönemindeki şehirlerin en güzeli, caddeleri geniş, halkına müreffeh bir ortam sunan güzel bir şehirdi demektedir. Aynı şekilde İbn Battuta: "*Şehri at ile dolaşırken ancak gün batımına kadar orayı gezebildik, gezimizde Cuma namazı kılınan on üç cami gördük. Bunlardan biri Şafi mezhebine mensup Müslümanlar içindi. Gezdiğimiz yerlerde Müslüman ve Hıristiyan halk kendi sınırları içinde yaşamaktaydı. Ancak çarşılarda Irak-ı Acem'den ve Irak-ı Arap'tan, Mısır'dan, Şam'dan ve diğer milletlerden olan halklar da bulunmaktaydı."*[693]diyerek şehrin büyüklüğü ve gelişmişliğinden bahsetmektedir.

Moğol hükümdarları, ordugâhlarını ekonomik koşullar ve nüfus açısından daima hareketli tutmuşlardır. Hükümdarların ve nüfusun geri kalanının mevsimlik göçlerinde kullanılan bu ordugâhların, Saray şehri için değilse de en azından daha sonra meydana getirilen Yeni Saray şehri gibi bazı sabit şehir merkezleri için bir proto-şehir modelleri oluşturdukları görülmektedir. Nitekim Plano Carpini ve Rubrucklu William, Batu Han'ın sözü edilen ordugâhlarını ziyaret eden seyyahlar, genellikle bu ordugâhların gezici bir şehirden ibaret olduklarını düşünmüşlerdir.[694] Carpini, Batu Han'ın sarayından söz ederken, buranın bir şehirden çok çadır kentler olduğunu ifade etmektedir.[695] Bunun yanında Batu Han, Saray şehrini kurduktan sonra, Saray'ı ne kadar zaman kullandığı, hatta kullanıp kullanmadığını bilmek mümkün değildir. Nitekim Rubruck William'ın ifade ettiğine göre Batu Han, sabit şehirler kurmasına rağmen göçebe hayatı devam ettirmiştir.[696] Rubruck Batu Han'ın huzuruna çıkmadan önce ülkesine geldiği sırada *"...Karargâhını gördüğümde sonsuz bir hayrete kapıldım. Çünkü sadece kendi şahsi yurtları bana, etrafında üç-dört millik banliyöler bulunan büyük bir şehir intibaını verdi. Herkes çadırını hangi istikamette, nereye çivileyeceğini bildiği gibi, buradaki insanlar da çadırını arabadan indirdiği zaman kampın neresinde yerleşeceğini bilmekteydi. Moğolların lisanında saray çadırına "orda" adı veriliyordu. Bunun anlamı ortadır, çünkü daima kampın ortasına kurulur.*"[697]şeklindeki ifadeleriyle Batu Han'ın İtil Nehri'nin kenarında bulunan Saray

[693] er-Remzi, *Telfik'ul Ahbar*, I: 406.
[694] Uli Schamiloglu, "Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri", 210.
[695] Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 136-137.
[696] Schamiloglu, Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri, 211.
[697] Rubruck, *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat*, 86.

şehrinden mi yoksa Batu Han tarafından kullanılan küçük bir şehri mi kast ettiği kesin değildir. Eğer Batu Han'ın hanlık süreci soylu sınıfın göçebe olarak varlık sürdürdüğü bir dönemi belirtiyorsa onun halefi Berke Han'ın dönemi de soylu sınıfın yerleşik hayata başladığı dönem olarak görülmelidir.[698] Marco Polo Seyahatnamesi'nde, Marco Polo'nun babası Niccolo ve amcası Maffeo, H.658/1260 yılında Bulgar şehri ile Saray şehri arasında yaşayan Berke Han'ın yurduna gitmişlerdir.[699] Schamiloglu'na göre; Berke Han'ın Bulgar şehri ile Saray şehri arasında bir bölgede yaşadığını ifade eden Marco Polo'nun raporları doğruysa, Berke Han H.658/1260 yılında Bulgar'ı kuzey yurdu, Saray'ı ise güneydeki yurdu olarak görüyordu. Berke Han büyük bir ihtimalle yazları Bulgar şehrinde, kışları ise Saray şehrinde ikamet ederek devleti yönetti. Berke Han, erken bir dönemde İslamiyet'e geçtiği için çok yüksek ihtimalle Bulgar kenti de İslam eğitiminde kaliteli bir yer olduğu için Berke Han oraya gitmeyi tercih etti.[700]

4.2. SARAY ŞEHRİNDE KÜLTÜR-MEDENİYET

Saray şehrinin sadece Altın Orda Devleti'nin bir başkenti olmadığı, aslında büyük bir liman ve ticaret kenti olduğu anlaşılmaktadır. Ticari hayatın ve sanayi faaliyetlerin oldukça kapsamlı olduğu Saray şehrinde Arkeolog Tereşçenko'nun yaptığı kazılarda elde edilen orijinal kalıntılar Saray'da zanaatların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim Tereşçenko: İki yüz kadem büyüklüğünde ve on beş kadem genişliğinde küçük tuğlalarla örtülü dört köşe bir alanda: yanmış bir halde kırık, renkli cam kaplar, bardaklar, hokkalar, deri parçaları, çizme ve ağaç ayakkabıları için biçilmiş deriler, keten bezi, ipek kumaş, elbise, bıçaklar, yatağanlar, kılıçlar, baltalar, kürekler, tavalar, abdest leğenleri, köseğiler, kavlar, çakmaklar, kazanlar, bakır maşrapalar, bakır kupalar, bakır şamdanlar, örgü işlerine mahsus kemik şişler, makas parçaları, kolyeler, yanık kâğıtlar, bıçaklar, kayın ağacı kabukları, çiviler, çengeller, kapı rezeleri, takma ve asma kilitler, yanık ekmek parçaları, çavdar, buğday, ceviz ve fındık, mazı, palamut, badem, kuru üzüm, erik kurusu, erik, incir, keçiboynuzu, şeftali, fıstık, karanfil, biber, bakla, pirinç ve kahve bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca boyalar

[698] Schamiloglu, Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri, 211.
[699] Marco Polo, *Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, çev. Hande Loddo, (İstanbul: Kaknüs Yay. 2003), 30.
[700] Schamiloglu, Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri, 211.

(mavi, sarı, gök, yeşil, kırmızı ve beyaz) gem kalkanları, demir zincirler, nallar, demir tekerlek bilezikleri, katran, bakır levhalar, taş tahtalar, boya ezmeye mahsus taşlar, bakır teller, kazmalar, kükürt, şap, güherçile, darı da bulunduğunu da ifade etmiştir. Toplu olarak bulunan eşyaların miktarına bakılacak olursa, burada bir çarşı yeri bulunduğu tahmin edilmektedir.[701]

Saray şehrinde sanayinin belirgin bir şekilde gelişmiş olduğunu, yapılan arkeolojik kazılar neticesinde gün yüzüne çıkarılan büyük bir maden imalathanesi, çömlek ve çini fabrikaları, tunç ve bakır kap-kacak atölyeleri, silah fabrikaları ve tabakhaneler ortaya koymaktadır. Ülkede tarım o kadar gelişmiş olmamasına rağmen ziraat aletleri (orak, sapan demiri vs) ayrıca balıkçılık aletlerinin (olta, zıpkın) Saray şehrinde üretilmesi, bunların ticaret maksadıyla üretildiği ve burada yine bu alanlarda ticaretin gelişmişliğini göstermektedir.[702] Meydana çıkarılan maden eritme ve işletme tesisatının mükemmelliği, Altın Orda ustalarının, bu hususta birçok millet ustalarını geride bıraktıklarını göstermektedir. Bu suretle Saray şehrinde, özellikle Saray-Berke'de İtil ve Bulgar şehirlerinin anânesi yalnız muhafaza edilmekle kalmamış, daha da ileriye götürülmüştür.[703]

Saray şehrinde, her esnafın ayrı bir mahallesi vardı. Muayyen günlerde, bu mahalleler büyük ve canlı bir pazar manzarası alıyordu. Silahlar, ziraat aletleri, ev eşyası gibi çeşitli maden işleri yapan büyük imalathaneler vardı.[704] Saray-Berke şehrinde madeni eşya yapan birçok esnaf mahallesi vardı. Demirciler, bıçakçılar, çiftçi aletleri (orak, saban demir vs) yapan esnaf, bronz ve bakır kaplar yapan esnaf bulunmakta idi. Bu durum Altın Orda Devleti'nin başkentinde madeni eşya yapımının üretim hayatında ne kadar büyük bir yer tuttuğunu göstermektedir.[705] Berke Han döneminde nüfus sayımı yapıldığı zaman zanaatkârlar ve ustaları belirlenip devlet hizmetinde görevlendirilmek istenmiştir. Han ile münasebetleri iyi olan Rus knezleri, Moğol akınlarının ilk yıllarında Rus zanaatkârların Han'ın hizmetinde devşirilmemesi ya da esir alınan bazı zanaatkârların fidye karşılığı serbest bırakılması için çaba sarf

[701] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 86.
[702] Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler,* II, (Ankara: TTK yay.1998), 328-329;Yasemin Göktürk, *Altın Orda Devletinde Ekonomik Hayat,* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 43.
[703] Kurat, "*Altın Ordu Devleti*", 930.
[704] Köprülü, *Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar*, 432.
[705] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 86-87.

etmişlerdir.[706] Bu şekilde çok sayıda demirci, çömlekçi, marangoz, kunduracı, terzi Moğollardan kaçarak prenslerin ve manastırların topraklarında malikânelere yerleşmişlerdir.[707]

Altın Orda Devleti'nin, Doğu Avrupa'nın orman ve av hayvanları yönünden zengin kuzeyine sahip olması ve Karadeniz arasında bulunması; Akdeniz, Bizans ve İran ile zengin bir ticaret hacmine imkân vermekte idi.[708] Ticaret hayatı özellikle Kırım, Bulgar ve Harezm'de gelişmiş, bu üç bölgeye giden yolların ortasında bulunan Saray şehri ise cereyan eden ticari münasebetlerin kesişme noktası durumunda bulunuyordu. Saray el-Cedid'e farklı ülkelerden tüccarlar gelmekteydi. Kervansaraylar Yeni ve Eski Saray'dan Harezm'e kadar uzanmakta idi.[709] Ticari alanda Bulgar ve Rus şehirlerinden hayvan kürkleri çok önemli yer tuttuğu gibi, köle ticareti de Deşt-i Kıpçak sahasında önemli bir yer tutmakta idi. Nitekim Memlûk Devleti için Altın Orda Devleti köle ticareti bakımından çok ehemmiyetli bir bölge idi. Altın Orda Devleti için ise esirler önemli bir ticaret malı idi. Bu esirler Kıpçak, Oğuz, Çerkes, As (Alan), Rus, Macar, Lehli vs, gibi muhtelif milletlere mensuptu. [710]

Altın ve mücevherat alanlarında hükümdarların ticari faaliyetlere giriştikleri bilinmektedir. Nitekim Marco Polo Çin Seyahatnamesi'nde Berke Han'ın mücevher alışverişinde bulunduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "*...Polo kardeşleri, mücevherlerini takas etmek koşuluyla öyle bir bolluk içinde yaşattı ki koca bir sene onun egemenliği altında kaldılar.*"[711]

Altın Orda Devleti'nde Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinin ardından eski Moğol kültürel geleneklerinin sürdüğünü dönemin Memlûk Arap tarihçilerinin aktarmış oldukları kayıtlardan bilgi sahibi olmaktayız. Nitekim Kadı İbn Abdüzzâhir tarafından aktarılan kayıtlara göre Sultan Baybars'ın emri ile Berke Han'a gönderilen elçiler Saray şehri ve Berke Han'ın Saray'ı hakkında şu bilgileri vermektedir:

---

[706] Emel Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar),* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), II: 136.
[707] Vernadesky, *Moğollar ve Ruslar*, 406.
[708] Nadir Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih*, (İstanbul: Çağ Yay. 1992), IX: 166-167.
[709] Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, II: 151.
[710] Köprülü, *Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar*, 428.
[711] Polo, *Çin Seyahati*, 30.

"*…Seyfeddin Küşer Beg ile iki Moğol yola çıktılar. Kırım valisi Tabuk onları burada karşıladı. Sonra Kırım'dan bir günde başka bir yere gittiler. Orada bu cihette hâkim olup on bin atlıya kumanda eden Tok-Buğa'yı buldular. Sonra otaklar, koyunlar ve memur olan sahrada yirmi günde İtil Denizi'ne vardılar. İtil Denizi tatlı bir denizdir, genişliği Nil Denizinin genişliği kadardır, burada Rus gemileri vardır, Bereke Han'ın Saray'ı onun sahilindedir. Orda'ya yaklaşınca Vezir Kazvinli Şerafeddin onları karşıladı, sonra Bereke Han'ın huzuruna çıktılar. Huzurunda yapılacak merasimi öğrenmişlerdi, yani sol taraftan girilir, kendilerinden mektup alınınca sağ tarafa geçilir, iki diz üstüne oturulur; hiçbir kimse otağa ne kılıç ile ne bıçak ile ne yat, yarağ ile giremez, ayağıyla otağın eşiğine basamaz idi. Bereke Han'ın dokuz yüz kişi alır büyük bir otağda oturuyor idi. Otağ ak keçeden olup içi ipek, hıtaî kumaş ile dokunmuş, mücevherat ile inci ile bezenmiş bulunuyor idi. Huzurunda elli veya altmış emir otağdaki sedir üzerinde oturuyorlar idi.*"[712]

Kültürel sahada Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ile Saray şehri gibi ticari ve sanayi şehirleri ehemmiyeti haiz olan bölgelere camiler, medreseler, Kur'an kursları yapıldığı dönemin Memlûk tarihçileri tarafından belirtilmektedir.[713] Nitekim bu konuda Arap tarihçisi İbn Abdüzzahir'in verdiği kayıtlara göre; Berke Han'ın sarayına gelen Mısır elçileri, sarayında Kur'an-ı Kerim okuyan çocukların olduğunu ve bu çocukların Kur'an eğitimini mekteplerde gördüklerini ifade etmektedir.[714] el-Ömerî Berke Han'ın Abaka Han ile savaşa girişmeden önce aralarında ticari ve sosyal alışverişin iyi olduğunu ifade etmektedir. Buna mukabil olarak Berke Han, Tebriz şehrinde kendi adına bir cami ve bir kumaş fabrikası kurulmasını Abaka Han'dan istemiş, Abaka Han da Berke Han adına Tebriz'de adına bir cami ve bir kumaş fabrikası yaptırmıştır.[715]

---

[712] İbn Abdüzzâhir, *Siret'ül Melik-Zahir*, 133-134; el-Mufaddal İbn Abdüzzâhir'in aktardığı kayıtlara şu bilgileri ilave etmiştir; "*…Bereke Han beşyüz atlı sığar beyaz keçe ile örtülü, içi ipek kumaşlarla, Hatayi denilen ipek ile astarlı, mücevherat ve inci ile donatılmış büyük bir otağda, taht üzerinde, nikris hastalığından dolayı üzerinde yastık bulunan bir sandalyede idi, yanında Tağtagay adlı büyük bir hatun var idi. Bundan başka onun Çiçek Hatun ile Güher Hatun adlı iki karısı daha var idi.*"; el-Mufaddal, *en-Nehcüs-Sedid*: 328.

[713] Tiesenhausen tarafından derlenip toplanan, İsmail Hakkı İzmirli tarafından Türkçe'ye tercüme edilen Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eserde, Berke Han'ın bu hususlarda yapmış olduğu icraatlar hakkında tefsilatlı bilgi bulunmaktadır. .

[714] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 134; Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 314-315.

[715] el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsar fi Memâliki'l-emsar*, 125-126.

Berke Han döneminde şehirlerde kültür hayatı büsbütün birbirinden ayrı bir alanda gelişme göstermiştir. Altın Orda şehirlerinin bu bakımdan bir birlik teşkil ettiği ileri sürülemez. Nitekim Altın Orda'nın Kırım ve Harezm gibi zengin bölgelerinin kültür gelenekleri arasında derin farklar vardı. Kırım ile Bizans, Anadolu ve Suriye, Mısır arasında kültürel ilişkiler bulunduğu gibi, Harezm, İran, Maveraünnehir ve Çin arasında da eski kültürel ilişkiler bulunmakta idi. Berke Han döneminde gerek ticari alanlarla gerekse kültürel faaliyetlerle bu ülkelerden gelen milletlerin Saray şehrinde toplanması ile çok çeşitli bir zengin kültür oluşturulduğu görülmektedir.[716]

Berke Han döneminde yazı ve edebiyat alanlarında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 13. yüzyıldan başlayarak, Moğolca kullanımdan çıkmış, uzun bir süre içinde çeşitli yapay engeller nedeniyle resmi dil olarak kabul edilemeyen Türk dili, uzun süreden beri esas edebi dil ve konuşma dili olarak kullanılmıştır.[717] Dönemin Memlûk tarihçilerinden öğrendiğimiz bilgilerden istifade ederek, Saray şehrinde Türkçe konuşulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Memlûklu elçilerinin verdiği bilgilere göre, Berke Han'ın huzurunda bulunan elçiler, mektubu Berke Han'a iletince Berke Han, Saray'da bulunanlar huzurunda mektubun Türkçe okunmasını emrettiği söylenmektedir.[718] Yazı dilinin ve edebi kültürün oluşmasında Harezm kültürü büyük rol oynamıştır.[719] Dönemin ilim adamları, şairler ve yazarlar eserlerini sık sık kendi hamilerine adamışlardır. Berke Han döneminde meşhur imam ve fakih İbn Mahmud ez-Zahidi "*Risale en-Nasıriye*" adlı eserini Berke Han'a ithaf etmiştir.[720]

---

[716] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü,* 102.

[717] Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 285; Moğol akınlardan önce, Deşt-i Kıpçak bölgesinde çok sayıda göçebe Türk toplulukları bulunmakta idi. Bundan dolayı Türkçe burada yaşayan topluluklar arasında yaygın bir dil idi. Moğolların bu bölgelere gelerek yerleşmeleri, ardından devlet kurmaları Türk toplulukları arasındaki konuşma dilinde büyük bir değişiklik yaşatmadı. Nitekim Altın Orda Devleti'nin kurulmasından sonra ve bu sahaya hâkim olmasından sonra da halk Türkçe konuşuyordu. Moğolca ise sadece devlet ve idari birimlerde kullanılmakta idi. Şirin Beyani, *Moğolan ve Hükumet-i İlhan-i Der İran*, (Tahran: Sazman-ı Mutalaa- ve Tedvin Kitab-ı Ulum-ı İnsani Danişgah-ha-i Merkez-i Tahkik ve Tovsee-i Ulum-ı İnsani, 1389), 265.

[718] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*: 134.

[719] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 106; Peter B. Golden : "Yönetici seçkinlerin 13.yüzyıl sonları gibi erken bir tarihte bile Türkçe'ye aşine ve onu kullanıyor olmalarına rağmen, Altın Orda'nın resmi dili tarihinin çoğunda Moğolca olarak kalmıştır. Altın Orda'nın Memlûklarla diplomatik yazışmalarının çoğu Moğolca yapılmıştır. Moğolca'nın yanında, Uygurca veya Uygur harfi Doğu Türkçesi de kullanılmıştır. Hatta Çağatay Türkçesi'nin gelişimi, Altın Orda'nın kültürel ortamı ve etkisi dâhilinde değerlendirilmelidir." diyerek, Altın Orda sahasında Moğolca'nın Saray da dâhil olmak üzerinde tüm bölgelerinde kullanılmakta olduğunu ifade etmektedir. Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, (Ankara: Karam Yay., 2002), 247 .

[720] Davletşın, *Türk Tatar Kültür Tarihi,* 399-400.

Altın Orda Devleti'nde Berke Han, ilk para basımını gerçekleştirip, kendi adına sikke[721] bastırmak suretiyle Kara-kurum ile ilişkisini keserek bağımsızlığını ilan etmiştir.[722] Mevcut bilgilere göre; ilk Altın Orda parası, Batu Han döneminde H.637-647/1240-1250 yıllarında Bulgar şehrinde basılmış olup, Saray ve Saratov gibi birçok Altın Orda şehrinde de aynı şekilde paralar basılmıştır.[723] Berke Han dönemine ait paralarda artık Büyük Kağanlığın adı ve tamgası yerine Batu Han ailesinin tamgası basılmıştır. Bu durum Berke Han'ın halefi Mengü Timur döneminde de devam etmiştir.[724] Altın Orda devrinde kâğıt para basımı kesin olarak bilinmemektedir. Paralar daha çok gümüş madeni üzerine üretilmiştir. Berke Han döneminde, Altın Orda Devleti'nin büyük miktarda sikke ihraç ettiği bilinmektedir.[725] Berke Han'ın çok miktarda sikke darp ettirmesinin önemli nedenlerinden biri Müslüman olması idi. Müslüman olduğu zamandan itibaren madeni paraların onun hâkimiyetinin de bir simgesi olarak adının sikkelerin üzerine basılması şarttı. Kıpçak ekonomisinde Batu Han döneminde para meselesi fazla önem arz etmese de Berke Han döneminde, hızla büyüyen uluslararası ticaret ve devlet için son derece kârlı olan vergilendirme siyaseti gereği bol miktarda sikke darp edilmiştir.[726]

4.3.BERKE HAN DEVRİNDE DİN

4.3.1.Berke Han Dönemine Kadar Deşt-i Kıpçak Bölgesi'nde Dini Durum

Moğol birliklerinin geldikleri tarihe kadar Deşt-i Kıpçak coğrafyası farklı dini inançları içinde barındırmakta idi. Bu coğrafyanın kuzeyinde bulunan Ruslar, henüz 10.yüzyılda Rus Prensi Vladimir'in önderliğinde Hıristiyanlığı kabul ettiği ve bu dinin zamanla Rusya'nın resmi dini haline geldiği bilinmektedir.[727] Bölgede aynı zamanda

[721]Ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde darbedip tedavüle çıkaran ve istendiğinde geri almayı taahhüt eden Devletin, hükümdarın ya da resmi otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madeni para türüdür. Kelime Arapça'dan gelmekte olup "damga veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp, demir kalıp" demektir. Çoğulu olan meskûkât da "damga ile damgalanmış" anlamına gelir. Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 179.
[722] Konukçu, "Berke Han", 5: 506.
[723] Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, II: 419.
[724] Ekrem Kalan, "Numismatik Materyallare Göre İslamlaşma Sürecinde Altın Orda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvarlar (1227-1257)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Say.33, (2012), 26.
[725] Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, II: 425.
[726] Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, II: 432-433.
[727] George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yay. İstanbul-2009, 57-59; Merve Sürücü, *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlüklerle Dini Münasebetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2019), 116.

Hıristiyanlığı kabul eden tek millet Ruslar değildi. Kafkasya ve Rusya'nın güney bozkırlarında yaşayan birçok Türk boylarının da erken tarihlerde Hıristiyanlık dinini benimsediği bilinmektedir.[728]

Berke Han'ın İslam dinini seçmesinden söz ederken, Türk-Moğol çevrelerini, özellikle göçebeleri göz önünde tutmakta fayda vardır.[729] Altın Orda Devleti'ne giren birçok bölgelerin henüz Moğollardan önce İslamiyet'i kabul ettiği bilinmektedir. (Harezm, Bulgar ve kısmen Burtas toprakları gibi.) Harezm ve Bulgar, özellikle Harezm Altın Orda göçebelerinin ve her şeyden önce hakîm unsurların çevrelerinin İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır.[730] İtil-Bulgar Hanı Almış'ın H.286/900 yılında İslam dinini kabul etmesi sonucu devlet dini seviyesine yükselmiş ve bu bölgeler Abbasi halifesine bağlı bir Müslüman yurdu olmuştur. Zamanla bölge yapısı, mimarisi ve kültürü ile Türk-İslam medeniyeti açısından ehemmiyet kazanmıştır.[731] Bu coğrafyada oluşan Türk-İslam kültürü Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Bölgede İslam kültürünün yerleşip yaygınlaşmasında önemli rol oynayan İtil-Bulgar Devleti, Kiev ve diğer Rus knezlikleri ile siyasi ve ticari ilişkilerde bulunmuştur. Bölge üstünlüğü mücadelesinde çoğu zaman Bulgarlar kazançlı çıkmışlarsa da Knez Vladimir'in Hıristiyanlığı kabul edip diğer knezleri etrafında birleştirdikten sonra durum Ruslar lehine değişmiştir. Hatta Rus yıllıklarında Bulgarlarla Ruslar arasında karşılıklı yardımlaşma ve ticaret anlaşmalarının yapıldığı da görülmektedir. Moğol istilası öncesinde bölgede etkin olan İtil-Bulgar Devleti zayıflamış ve H.615/1219 yılında Batıya giden ticaret yollarını hareketlendirmek amacıyla Ustyug'a yapılan seferden sonra taarruz yapmayı tamamen bırakmışlardır. Bu tarihten sonra savunma durumuna geçmişlerdir.[732]

---

[728] Ufuk Tavkul, "Kafkasya'da Hristiyanlığın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128, (Ekim 2000), 102.

[729] Moğol İmparatorluğunda Çinggiz Han'dan itibaren tüm dinlere karşı hoşgörü vardı. Mahalli dini kurumlar direnişin odak noktası haline gelmedikçe, Moğollar onları sadece desteklemeye değil, önemli ayrıcalıklar vermeye de hazırdılar. Nitekim Çinggiz Han'dan sonra Moğol hanı olan Ögedey Kağan döneminde de dinlere karşı hoşgörülü olduğu ve hangi dinden olursa olsun ona saygılı olduğu görülmektedir. Bu durum Moğollar arasında İslam dininin ya da diğer dinlerin yaygınlaşmasında, benimsenmesinde etkili amillerden biri olmuştur; Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 247.

[730] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 101.

[731] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, 115; Telli Akhun Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, (Ankara: Berikan Yay. 2018), 95.

[732] Koç, Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil-Bulgar Devleti, 130-150; Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, 96.

İtil-Bulgar Devleti'nin zayıflaması sonucu, Rus knezleri bu ülkeye karşı taarruza geçmişlerdir. Bu durum bölgede İslam'ın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Ancak Moğol istilası sayesinde bu durumun önüne geçilmiş, H.616/1220 yılında Bulgarlara karşı artan Rus saldırıları Moğol istilası ile kesilmiştir. Bu gelişmeler sayesinde İtil-Ural bölgesinde durum İslam'ın lehine değişmiştir. Nitekim daha sonraki dönemde kurulan Altın Orda Devleti'nin İslamlaşması, ileri sürülen bu düşünceyi kanıtlamaktadır.[733] Altın Orda Devleti'nin Berke Han döneminde İslamlaşması yapılan incelemeler sonucu ilk Müslüman Türk muhiti olan İtil boyundaki Bulgar ve Türk-İslam medeniyetinin önemli bir kısmını oluşturan Harezm bölgelerinin etkisinin büyük olduğu görülmüştür.[734]10.yüzyıldan itibaren çeşitli Türk boyları arasında varlığını gittikçe hissettiren İslamiyet, Altın Orda Devleti'nde özellikle Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte etkisini daha da arttırmıştır. Altın Orda Devleti bünyesinde, Şamanizm inancının hakim olduğu bir Moğol Hanedanlığı'nın da hızlı bir şekilde Türk-İslam Devleti haline gelmesine olanak sağlamıştır.[735]

4.3.2. Berke Han'ın İslamiyet'i Kabulü

Moğol hükümdarları arasında ilk olarak İslam dinini kabul eden hükümdar, Altın Orda Devleti'nin hükümdarı olan Berke Han'dır.[736] Berke Han'ın İslam dini ile tanışması ve Müslüman olması hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre; Berke Han İslamiyet'i hükümdar olduktan sonra kabul

[733] Abdullah Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", *Proceedings of the Second İnternational Sypposium on İslamic Civilisation in Volga-Ural Region,* (Kazan-2005), 235; Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, 96.
[734] Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, 96.
[735] Mîrhond, *Ravzatü's-Safâ*, V: 4003,4082; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 540; Beyani, *Moğolan ve Hükumet-i İlhan-i Der İran*, 267; Mevlânâ Muhammed, *İslam Yayılış Tarihi*, (İstanbul: Toker Yay. 1972), 970.
[736] Vasil'ev, "Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür", 159; Uli Schamiloglu, "High Islamic Culture of the Golden Horde, The History Of The Tatars" *(Since Ancient Times) In Seven Volumes The Ulus of Jochi (Golden Horde),* Kazan-2017, 617; Abdullah Gündoğdu, "Türk Dünyasında Dini Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.), *Orta Asya'da İslâm Temsilden Fobiye –Türk'ün Tanrı'sından, Tanrı'nın Türk'üne-*, (ss. 1037-1052), (SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, Ankara-Türkistan 2012), 1047; Telli Korkmaz, "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarâyî ve "Kalendername" Adlı Eseri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (2018), 209-210. Mercani, *Müstefad'ül-Ahber fi Ahval-i Kazan ve Bulgar,* I: 98.

etmiştir. Diğer araştırmalara göre ise Berke Han henüz hükümdar olmadan önce kardeşi Batu Han döneminde Müslüman olmuştur.[737]

Berke Han'ın hükümdar olmadan önce İslamiyet'i kabul ettiğini kaydeden müelliflerden biri Cûzcânî'dir. Cûzcânî Berke Han'ın İslam dinini seçmesi ve Müslüman olduğu ile ilgili rivayetleri şu şekilde aktarmıştır: "*Bu Berke Han annesinden doğduğunda babası şöyle dedi: Oğlumu Müslüman yaptım; göbek bağını bir Müslüman kesmesi ve Müslüman sütü içmesi için ona Müslüman bir dadı bulsunlar ki benim bu oğlum Müslüman olsun. Bu buyruk üzerine onun göbek bağını Müslüman bir dadı kesti ve o, Müslüman dadılardan süt içti. Eğitim ve terbiye çağına ulaştığında, ona Kur'an eğitimi vermesi için Müslüman milletlerin imamlarını çağırıp onlardan birini seçtiler. Güvenilir insanlardan bazısı şöyle demişlerdir: O'nun (Berke Han) Kur'an eğitimi Hocend şehrinde, o şehrin muttaki âlimlerinden birinin yanında gerçekleşti. Sünnet olma çağına geldiğinde, onu sünnet ettiler. Buluğ çağına ulaştığında Tuşi (Cuci) ordugâhındaki Müslüman herkesin onun birliğine katılmasını emretti. Berke Han yetişkinliğe eriştiğinde, İslam uleması büyüklerinin yaşayanlarını ve ölmüşlerini ziyaret etmek için Kıpçak ülkesinden Buhara şehrine gelip ziyaretlerde bulunarak geri döndü. Güvendiği adamlarını Dar'ül-Hilafe'ye gönderdi. İtimat edilir insanlar şöyle rivayet etmişlerdir: Kardeşi Batu Han hayatta olduğu zaman da dâhil iki veya daha fazla kere Darü'l-Hilafe'ye teşrif etmiştir. Tüm ordusunda otuz bin kadar Müslüman atlı ve salavat cemaati bulunuyordu. Güvenilir insanlar şöyle söylediler: Onun tüm ordusunda her süvari, namaz vakti geldiğinde edası ile meşgul olmak için yanında bir seccade bulundurmaya gayret ederdi. Ordusunun tamamında kimse içki içmezdi; devamlı surette büyük âlimler, müfessirler, muhaddisler, fakihler ve münazaracılar onun çevresinde olurlar. Meclis ve sohbetlerde çoğunlukla ulema ile birlikte idi; sarayında devamlı şeriat ilmi bahsi geçerdi. Müslümanlıkta oldukça katı ve ihtimamlı idi*."[738]

Berke Han'ın İslamiyet'i hükümdar olmadan önce kabul ettiğine dair rivayetler Ötemiş Hacı'da da geçmektedir. Nitekim Ötemiş Hacı Berke Han'ın İslamiyet'i kabulünü doğumuna kadar götürerek şöyle belirtir: "*Berke Han, annesinden doğduğundan beri Müslüman idi. Dünyaya geldiği zaman, öz annesinin Müslüman*

[737] Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi", 24.
[738] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 625-626.

olmamasından dolayı sütünü emmedi. Bu cihetten kâhinler şu görüşe kanaat ettiler: Bu Muhammed'in dinindendir. Muhammediye Müslüman olmayan bir taifeden kimsenin sütünü emmez dediler. Bundan dolayı Müslüman bir kadını getirdiler. Berke o kadının sütünü emmeye başladı. Bu olaydan birkaç yıl sonra babası Cuci Han öldüğünde, o kâfirler arasında kalamadığı için Sığınak şehrine gelmişti. O şehre geldiklerinde kutuplar kutbunun hazreti olan Şeyh Necmeddin Kübra'nın [739] *öğrencilerinden Şeyh'ul-Âlem Şeyh Seyfeddin Bâherzî'nin* [740] *övgüye layık tabiyatlarını işitip büyük bir tutku ve aşk ile onun hizmetine girip nice yıllar riyazetlere uyup evliyaların kemaline ulaşmak için çaba gösterdiler.*"[741] Cûzcânî ve Ötemiş Hacı'nın aktarmış olduğu rivayetleri göz önünde bulunduran Barthold, Reşîdu'd-dîn'in Oğuz Han hakkında hikâye ettiği menkıbe "Müslüman olmayan anadan süt emmeme" hususu Berke Han için de diğer müellifler tarafından nakledildiğini ifade etmektedir.[742]

---

[739] Şeyh Necmeddin Kübra, Kubrevi Sufi cemaatinin kurucusudur. Onun Kübreviyye tarikatına adını veren Kübra lakabı, Kur'an'da haşir gününü simgeleyen "et-tammetü'l-kübra" ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Bazı müridlerinin ona "ayetullahi'l-kübra" lakabını verdikleri de rivayet edilir. Müridlerini velayet makamına erdirdiği için de "şeyh-i veli-tıraş" unvanıyla tanınmıştır. Necmeddin Kübra Çinggiz Han'ın Gürgenç şehrini ele geçirdiği sırada Moğollar tarafından şehid edilmiştir. Hamid Algar, "Necmeddin Kübra", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 498-500; Reşîdu'd-dîn'in aktardığı bir rivayete göre Çinggiz Han Şeyh'ül Meşayih Kutb'ul-Evlad Necmeddin Kübra adını duyduğunda ona haber gönderip " Ben Harezm'i yok edeceğim içindekileri katledeceğim, o büyük insan onların arasından çıkmalıdır ve bize katılmalıdır diye haber gönderdi. Şeyh cevabında: "Yetmiş yıl oldu zamanın acısıyla tatlısıyla Harezm'de bu tayfayla yaşıyorum. Şimdi belanın indiği bu vakitte ayrılsam ve onların arasından çıkarsam mürüvvet ve fütüvvet yolundan uzaklaşmış olurum" dedi. Bundan sonra öldürülenler arasında onun cesedini de buldular. Detaylı bilgi için bkz. Reşîdu'd-dîn *Câmi'u't-tevârîh*, I: 516.

[740] H.586 yılındda Baharz'da doğdu. Birçok âlimden ilmi dersler alarak Buhara, Bağdat, Nişabur gibi ilim merkezlerini dolaşarak tahsilini tamamlsadı. Şeyhi Necmeddin Kübra'ya Hire'de intisap etti. Daha sonra şeyhinin halifesi sıfatıyla o sırada Moğollar tarafından yağma ve tahrip edilen Buhara'ya giderek şehrin dış mahallelerinden Fethabad'a yerleşti. Orada vaazlar verdi. Bâherzî pek çok vezir, devlet adamı ve hükümdarın saygısını kazandı. Süleyman Uludağ, "Bâherzî Seyfeddin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 474-475; er-Remzi, Seyfettin Bâherzî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Nitekim Bâherzî, Şeyh Necmeddin'e üstün hizmetlerinden dolayı Bâherzî'nin Şeyh'i tarafından müjdelendiğini ve bu hizmetlerinin karşılığında günün birinde bir sultanın gelip onun bindiği atın yularından tutarak önünden yürüyeceğini ve kendisine hizmet edeceğini belirtmiştir. Bu haberin ardından Berke Han'ın gelerek Şeyh Bâherzî vasıtasıyla İslam dinine girmesi ve ardından bu hadisenin gerçekleşmesi ile Şeyh'in müjdesi gerçekleşmiş oldu. Detaylı bilgi için Bkz. er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbar*, I: 402-403.

[741] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 41.

[742] V.V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, çev. Hüseyin Dağ, 2.bs. (Ankara: Divan Kitap Yay.,2015), 190; Reşîdu'd-dîn, Oğuz Han'ın hikayesini şöyle naktletmektedir: "…Nuh Peygamber, dünyayı güneyden kuzeye üç kısma böldü. Birinci kısmı oğlu Ham'a verdi ve o Sudanlıların atası oldu. Ortanca oğlu Sam, Fars ve Arapların atası olup, üçüncü oğlu Yafes Türklerin atası idi. Yafes'i doğu tarafına gönderdi. Moğollar ve Türkler de Yafes'i aynı isimle anmışlardır. Ancak Türkler Yafes'i Abulca Han olarak bilmektedirler. Dip Yavgu'nun dört çocuğu oldu. Bunlar Kara-Han, Or-Han, Küz-Han ve Kür-Han olup bu kavmin tamamı kâfir idi. Kara-Han babasının ülkesinde oturmakta idi. Kara-Han'dan bir

Berke Han'ın İslam dini ile tanışması konusunda Ebu'l Gazi'nin verdiği bilgiler daha farklıdır. Nitekim Ebu'l Gazi'ye göre; "… O*ndan sonra Huda-i Teâla bir gün Berke Han'ın gönlüne Müslümanlık aşkını saldı, kendi dininin hak olmadığını anladı. Bir gün ağabeyinin bina etmiş olduğu Saraycık şehrine giderken Buhara'dan gelen büyük bir kervana rast geldi. Kervandan akıllı, uslu iki adamı uzakça bir yere çağırıp Müslümanlığı sordu. O adamlar Müslümanlığı güzel tasvir ettiler. Berke Müslüman oldu. Gidip küçük inisi Toka-Timur'u çağırıp sırrını ona söyledi. O da Müslüman oldu. Bu tarihten sonra Berke Han Müslümanlığı açığa vurup kâfirlere nerde rast gelirse tepeledi*." Berke Han İslam dini ile henüz Batu Han hayatta iken yolda rastlamış olduğu bir kervan sayesinde tanışmış ve bu sayede Müslüman olmuştu.[743]

Berke Han'ın İslam dini ile tanışması ve Müslüman olması ile ilgili yukarıda beyan ettiğimiz hususlar dışında, İbn Haldûn farklı rivayetler vermektedir. Nitekim İbn Haldûn: "*Berke Han Buhara'dan döndüğü zaman, Necmeddin Kübra'nın tarikat öncülerinden olan Şeyh Seyfüddin el-Bâherzî ile görüştü ve onun eliyle İslam'a girdi. Bu görüşmenin gelişip ilerlemesiyle, o (Berke) şeyhine bağlandı. Şeyh O'na, Halife el-Musta'asım-billah'ın emrinden çıkmamasını ve ona tabi olmasını istemişti. Berke Han, Necmeddin Kübra'nın müritlerinden olan Seyfettin el-Bâherzî'nin tavsiyesiyle İslam'a girdi. Bâherzî Buhara'da yaşamakta idi. Berke Han'ın yanına müritlerini gönderdi ve onu İslam'a davet etti. Berke Han İslam'a girdi ve ona bir mektup yazarak, onun ülkesinin her yerinde serbest hareket etme tasarrufu sağladı. Ancak Seyfettin Bâherzî bu teklifi kabul etmediği gibi, mektubu tekrar ona gönderdi. Berke Han onu görmek için yola çıktı. Berke Han şeyhin dergâhına geldiği zaman, Şeyh onun yanına gelmesi için icazet vermedi ve onu bekletti*".[744] Otoriter ve itiraz kabul etmez

çocuk dünyaya geldi ve üç gün üç gece annesinin sütünü emmedi. Bu yüzden annesi sürekli yalvarıp ağlıyordu. Annesi her gece rüyasında bu çocuğunun ona "ey annem eğer Tanrı'ya tapan bir kimse olur isen ve Tanrı'ya muhabbet duyup ona bağlanır isen senin sütünü içerim" diye seslendiğini gördü. Bu kadın bu durumdan endişe duydu. Tanrıya tapan bu çocuğunun kâfir olan kocası ve kavmi tarafından öldürülmesinden korkuyordu. Gizli bir şekilde Tanrı'ya tapmaya ve ona muhabbet duymaya karar verdi. Bu şekilde çocuk annesinin sütünü emdi." Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşîdu'd-dîn, *Câmi'u't-tevârîh*, I: 47, 50; Oğuz Han hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, 2.bs. (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982); Tufan Gündüz, *Oğuz Kağan Destanı*, 6.bs. (İstanbul: Yeditepe Yay. 2019).

[743] Ebu'l Gazi, *Şecere-i Türk*, 178-179; Muhammed, *İslam Yayılış Tarihi*, I: 970; T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, 2.bs. (İstanbul: Akçağ Yay 1982), 231.

[744] Berke Han, bu ziyaretinden önce elçisi vasıtasıyla Şeyh Seyfeddin Bâherzî'ye bir payza göndermiş Şeyh bu hediyenin ne işe yaradığını sormuştu. Berke Han'ın elçisi, "Bu, ona sahip olan herkesi korur" cevabını verince Şeyh: "O halde bunu bir eşeğe bağlayın ve eşeği çayıra salın, eğer onu kurtlardan

bir şehzade olan Berke Han, tahkir niteliğindeki bu harekete ses çıkarmayarak İslam otoritelerine karşı duyduğu saygı ve bağlılığı göstermişti.[745] Fakat şeyhin müritleri, şeyhi ikna ederek Berke Han'ı kabul etmesini istediler. Berke Han bundan sonra şeyhin yanına gelerek Müslümanlığını tazeledi. Şeyh, Müslümanlığını açık bir şekilde yaşaması ve kendi kavminden olan diğer insanları da İslam'a davet etmesini, ülkesinin her yerinde mescitler ve medreseler yapmasını, ulema ve fakihleri kendine yakın tutmasını ve onlara in'amlar vermesi konusunda Berke Han'dan söz aldı.[746] Bu görüşmeden sonra Şeyh Bâherzî, Berke Han'a İslam'ı yaymak görevini verdi. Berke Han, İslam'ı kendi kavmi arasında yayıp, yönetimi altındaki bütün alanlarda camiler ve medreseler yaptırmaya başlatırken, bilgin ve fakihleri de celbederek kendileriyle dost olmuştur.[747]

Berke Han'ın İslam dini ile tanışma hadisesini er-Remzî farklı şekilde anlatmaktadır. Müellif bu hususta: "*Şeyh Necmeddin Kübra'nın İslam dinini yaymak için tarikatında bulunan müritlerini şehirlere gönderdi. Bunlardan Saadettin el-Hamevi'yi Horasan'a, Kemaleddin el-Şiryaki'yi Türkistan'a, Nizameddin el-Cindi'yi Kıpçak'a, Seyfeddin Baharzi'yi Buhara'ya gönderdi. Baharzi, Buhara'ya yerleşince birkaç müridini Berke Han'ı tanımaları ve İslam dinini O'na öğretmeleri için gönderdi. Berke Han ve etrafındakiler bu müritlerin açıklamaları üzerine Müslüman oldular*."[748]

Ötemiş Hacı, Berke Han ile Seyfeddin Bâherzî arasında geçen münasebetlere değinerek şöyle yazmıştır: "*... Bu sırada henüz Şeyhinin hizmetine yeni hâsıl olduğu*

korursa bu hediyeyi alacağım, aksi takdirde bir işimize yaramaz" diyerek, istihza ile Berke Han'ın hediyesini reddetmişti. bkz.er-Remzi, *Telfik'ul-Ahbar*, I: 399.

[745] Zehebi, *Tarih'ul-İslam*, 354; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 44; Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurları", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Edit. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, (Hel Yay. Ankara-2015), 213.

[746] İbn Haldûn, *el-İber*, IV: 882, 888; el-Ömerî, Berke Han'ın Batu Han tarafından Möngke Kağan'ın kurultay seçimine katılması ve Möngke Kağan'ı tahta çıkarması için yüz bin kişilik bir orduyla yola çıkardığını, Berke Han'ın Mönke'yi tahtta çıkardıktan sonra Deşt-i Kıpçak'a geri döndüğü sırada Necmeddin Kübra'nın müritlerinden olan Seyfeddin Bâherzî ile burada tanıştığını ve görüştüğünü ifade etmektedir. Bu görüşmenin ardından Berke Han kendisini Seyfeddin Bâherzî'ye teslim etmiştir. Bâherzî ile sohbeti daha da koyulaştı ve sonunda Bâherzî ona Halife Mutasım'la yazışarak ona itaat etmesi tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Berke, Halife ile mektuplaşmaya başladı ve aralarında elçiler gidip gelirken, halife ona bir hediye ve ahitler gönderdi. bkz. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, 65-66.

[747] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 100.

[748] er-Remzi, *Telfik'ul Ahbar*, I: 399.

vakit, Sayın Han (Batu Han) vefat etti. Begleri ittifak ederek Hülagu Han'a elçi gönderdiler. Bir gün Hazret-i Şeyh, Berke Han'a şöyle dedi: Ey oğul, Allah-u Têala'nın emri olur ki, sen atalarının yurdunda padişahlığını sürdüresin dedi. Berke Han: Ben size hizmet etmek istiyorum, Dünya padişahlığına sarılıp özümü kaybedemem dedi. Şeyh: Eğer yanılgıya düşersen, eğer meşakkate düşersen, Allah'u Têala'nın takdirine çare yoktur dedi. Berke Han şeyhinin bu sözlerini kabul etti. Birkaç gün içinde silahlanıp hazırlanarak yola çıktılar. Hazret-i Şeyh (onu) Buhara'dan Kara Köl'e kadar uğurladı. Han, Şeyh'in (atının) dizginlerini tutup yürüyerek geldi. Kara Köl'den şeyh dua ederek döndüler; Han (ise) Deşt-i Kıpçak iline döndüler."[749]

Berke Han'ın Müslüman oluşu yerli kaynaklarda efsanevi bir karakter kazanmıştır. [750] Berke Han'ın Müslüman olduğuna dair detaylı bilgileri öğrendiğimiz bir diğer eser Abdulgaffâr Kırımî'nin Umdet'ul-Ahbâr adlı eseridir.[751] Müellifin Berke Han hakkında Müslüman olduğuna dair aktarmış olduğu kayıt şöyledir: "... *Berke Han fıtrat-ı İslamiyet üzere olup, her nerde bir Muhammedi göre onunla muhabbet etmiş ve Mecusi olan Tatar ayinlerinden nefret ettiği için akrabaları onu görmezden gelip ona mecnun muamelesi yapmışlardır. Bunun üzerine Berke Han Sığanak vilayeti tarafında olan Şeyh Seyfeddin el-Harezmî'nin yanına gidip ilim tahsil edip keramet sahibi olmuştur.*"[752] Moğol askerleri, Berke Han'ı yok sayıp varlığını dahi bilmezlerken, Batu Han'ın ölümü üzerine Şeyh Harezmî'nin, Berke Han'a ecdadının boş kalan tahtına geçmesini gerektiğini söylemesi üzerine Berke Han, şeyhinin ısrarları üzerine Harezm'e buradan da Saraycık'a varıp emirlere ve askerlere Berke Han bin Cuci Han olduğunu açıklamıştır.[753]

---

[749] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 41-42.
[750] Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", 241.
[751] Müellif Cuci Han'ın soyundan gelmiş olup, Cuci Han'ın torunlarından olan Canıbek Han'ın torunlarındandır. Eser 18. Yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olup 1927 yılında Necip Asım Bey tarafından neşredilmiştir; Bkz. Derya Derin, *Abdulgaffar Kırımi'nin Umdet'ul-Ahbar'ına (Umdet'ül Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2003), 16-20.
[752] Abdulgaffâr Kırımî, *Umdet'ül-Ahbâr*, I. Transkripsiyon, Derya Derin Paşaoğlu, Edit, İ.M. Mirgaleev, Tarih Enstitüsü, Kazan-2014, 64; Müellifin aktarmış olduğu benzer rivayetler Ötemiş Hacı'nın Çengiz-name adlı eserinde de geçmektedir. Karşılaştırmak için bkz. Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 41-48.
[753] Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar*, I: 64-65; Derin, *Abdulgaffar Kırımi'nin Umdet'ul-Ahbar'ına (Umdet'ül Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, 38.

Memlûk dönemi tarihçilerinden olan Zehebî, Berke Han'ın Müslüman oluşu hakkında şunları rivayet etmektedir: "*Bereke Müslümanlara meyleder idi. Onun büyük ordusu vardı, ülkesi bazı taraftan Hülegu memleketinden üstündü, âlimleri, uluğlar, Salihler hakkında itikat besler idi. Yanında bunların itibarları var idi. Kendisinin ve askerlerinin çoğunun Müslüman olmasından dolayı çadırdan yapılan mescitler kendisiyle beraber götürülür idi. Mescitlerin imam ve müezzinleri var idi, orada beş vakit namaz kılınır idi. Bereke bahadır, cömert, işi sağlam, âdil, güzel gidişli idi. Çok kan akıtmaktan, aşırı derece memleket yıkmaktan hoşlanmaz idi, halim, ziyade, şefkat ve salah sahibi idi. Bereke kırklı yıllarda Şeyh Seyfüddin Bâherzî'yi ziyaret kastiyle Saksın'dan Buhara'ya sefer etti. Zaviyenin kapısında sabaha kadar durdu, sonra içeri girip kendiyle beraber emirlerden bir cemaat de Müslüman oldular.*"[754]

Nüveyrî ise Berke Han'ın Müslüman oluşu hakkında şunları zikretmektedir: "*Bereke Han bu şimal kıtası hanlarının dördüncüsüdür. Amcası Sartak'ın ölümünden sonra 652 yılında bu kıtanın tahtına oturmuş idi, Bereke Müslüman oldu. Müslümanlığı kalbinde yer tuttu. Dinin ulu yolunu ortaya koydu, İslam nişanlarını aşikâr kıldı, fakihleri ağırladı, kendine yanaştırdı, huzuruna yaklaştırdı. Onlara bahşişler verdi, memleketinde İslam dinine giren budur, ondan önce bunlardan birinin Müslüman olduğu bize naklolunmamıştır. Bereke Müslüman olunca kavminin pek çoğu da Müslüman oldu. Karısı Çiçek Hatun da Müslüman olup çadırdan bir cami edindi ki onu beraber taşırdı*."[755]

Berke Han'ın Müslüman olduğuna dair aktarmış olduğumuz bu kaynakların dışında, Harezmşahlar dönemine ait olan ve Berke Han'dan önce yaşamış olan Nesevî'nin eserinde, Berke Han ile ilgili olmasa da onun annesi olduğu düşünülen Han Sultan ile ilgili bilgiler dikkate değerdir. Daha önce Berke Han'ın doğumu ve gençliği ile ilgili hadiseleri aktarırken bu konu üzerinde durmuştuk. Ancak burada tekrar hatırlatma gereği duyduğumuz bir konu da Berke Han'ın, dönemin müelliflerinin kaydettiklerine göre tahta geçmeden önce Müslüman olduğu görüşünü kuvvetlendiren delillerin olmasıdır. Berke Han'ın Cûzcânî'nin ifade ettiği gibi gençliğinde dini eğitim aldığı, bu eğitimin Cuci Han'ın isteğiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.[756] Nesevî,

[754] Zehebi, *Tarih'ul-İslam*: 354.
[755] Nüveyrî, *Niyahet'ül-ireb*: 249.
[756] Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", 24.

Sultan Alâeddin Muhammed'in hayatı hakkında bilgi verirken, bu hususu aydınlatan bir kayıttan bahsetmektedir. Han Sultan, Alâeddin Muhammed'in kızı olup, Moğolların eline esir düşünce Cuci Han onu kendisine eş olarak almıştı.[757] Cuci Han ölünce, Han Sultan kardeşi Celâleddin Mengüberti'ye Moğollar hakkında bilgi gönderiyordu. Bu bilgilerden bir tanesi de "*Cuci Han'ın kendi çocuklarına Kur'an öğretilmesi için emir verdiğini*" söylemesidir.[758] Bu bilgilere bakarak Berke Han'ın çocuk yaşlarda dini eğitimini Müslüman bir anneden aldığı söylenebilir.[759] Berke Han'ın Müslüman bir annesi olduğu yani Han Sultan olduğu, Muizz'ul Ensâb adlı eserde görülmektedir. Nitekim müellif "*Berke, Böri ve Berke-çar bir annedendir. Annelerinin adı Sultan Hatun (Han Sultan)'dır*.[760] demektedir.

Rizâeddin Fahreddin Berke Han'ın dini yönü hakkında şunları zikretmiştir: "*Berke Han'ın ilim adamlarını desteklediği, sabırlı, dini koruyan, imanlı, güçlü, zeki ve dürüst olduğu rivayet edilir. Hükümdarın en önemli vazifelerinden biri de Kur'an'a göre yaşamayı sağlama, dini koruma ve yayma olduğu kitaplara geçmiştir. Bundan dolayı insanlar ona "Nasreddin" (dinin koruyucusu), "Ebu'l-Magali" (üstün düşüncelere sahip) unvanlarını vermişti*."[761]

Berke Han, Altın Orda Devleti'nin tahtına geçmeden önce Seyfeddin Bâherzî ile Türk medeni hayatında önemli bir yeri olan Harezm şehrinde bulunduğu H.637/1240 tarihlerinde görüşerek, İslamiyet'i onun tesiriyle kabul ettiği düşünülmektedir.[762] Nitekim Berke Han'ın henüz han olmadan önce Müslüman olduğunu gösteren deliller sadece yerli kaynaklarda olmayıp yabancı kaynaklarda da göze çarpmaktadır. Rubruck'un Berke Han'ın Müslüman olduğu hakkındaki görüşleri şöyledir: *"... Berke adlı bir şehzade de Batu'nun kardeşidir. Onun meraları Demir Kapı bölgesindedir. Burası İran'dan ve Türkiye'den gelip Batu Han'a gitmek isteyen ve Berke'ye hediyeler veren Müslümanların koridorudur. Bu Berke Müslüman*

[757] Ayan, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri", 30.
[758] Nesevî, *Siretü's Celalüddin Mengübirni*, 197.
[759] Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", 20-28.
[760] *Muizz'ul-Ensab Fi Şeceret'ül-Ensab*, vr.19.
[761] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 44-45.
[762] Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurları", 213; Korkmaz, "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında bilinmeyen bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarâyî ve Kalendername Adlı Eseri", 210; Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", 241.

olduğundan, ordugâhında domuz eti yenmesine izin vermez.[763] Barthold, Rubruck'un bu görüşlerini dikkate alarak "*Hiç şüphesiz Berke Han, Batu Han'ın sağlığında Müslüman olup, İslami emirler onun karargâhında tam manasıyla yerine getiriliyordu*". [764] şeklinde ifade etmiştir. Nitekim Berke Han'ın, Rubruck'un "ordugâhında domuz eti yenmesine izin vermez" ifadesi, Cuveynî'nin Möngke Kağan'ın cülusunda Berke Han'ın ülkesinde, Möngke Kağan adına her gün iki bin koyun kesildiğini belirtmesi onun İslami usullere göre hareket ettiğini ve dinin haram saydığı şeylerden uzak durduğunu göstermektedir.[765]

Yakubovskiy, Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinin siyasi sebeplere dayandığını belirtmektedir. Müellife göre; Altın Orda Devleti Ürgenç, Buhara gibi Orta Asya şehirleriyle ilişki kurmuştu. Bu durum sanayi, ticaret ve kültür bakımından gelişmiş olan bu şehirlerden başkent Saray-Berke'ye ustalar, tacirler, sanatkârlar, bilginler ve o zamanki İslam âleminin aydın sınıfının muhtelif temsilcileri gelmekte idi. Diğer yandan dostluğu Altın Orda için o kadar değerli olan Mısır Memlûkleri, İslamiyet'in kabulü yolunda yaptıkları tekliflerde ısrarcı idiler. Bu şartlar karşısında, Altın Orda hanlarının İslamlaşma siyasetini himaye etme mecburiyetinde kaldıkları muhakkaktır.[766]

Berke Han'ın Müslüman olması ile kaynakların ifadesine göre, halkından ve emirlerinden birçoğu Müslümanlığı seçmişti.[767] İslamiyet'i kabul eden emirler, Berke Han'ın hizmetindeki imam ve müezzinin giderlerini karşılıyorlardı.[768] Nitekim Berke Han'ın hatunu Çiçek Hatun da Müslüman olanlar arasında idi.[769] Çiçek Hatun ve diğer Müslüman olan beyler nereye giderlerse beraberlerinde yaptırdıkları çadır camileri de kendileri ile götürürlerdi.[770]

---

[763] Rubruck, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 82-83.
[764] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 508.
[765] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşâ*, 472; İkbal, *Tarih-i Moğol*, 157.
[766] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 44; Benzer görüşleri Grousset de desteklemektedir. Grousset'e göre; Berke Han dış siyasette sempatisini Müslümanlardan yana kullanarak Kıpçak ülkesinde İslamlaşma hareketini başlatmıştır. bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 437.
[767] Muhammed, *İslam Yayılış Tarihi*, III: 971.
[768] Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurları", 214.
[769] el-Mufaddal, *En-Nehcüs-Sedîd*: 328.
[770] Recep Muhammed Abdülhalim, *İntişar'ul İslam Beyn'el-Moğol*, (Kahire: Daru'n-Nahdati'l-Arabi, 1986), 114; Barthold, "Berke Han", 2: 555.

Moğollar arasında İslam dini henüz uygun ve istikrarlı bir duruma sahip değilken Berke Han'ın İslamiyet dinini kabul etmesi, hanedanlığın içerisinde bulunan bazı şehzade ve beylerin endişelerine ve rahatsızlığına sebep olmuştur. Bu durum Cûzcânî'nin aktardığı, Berke Han ile Batu Han'ın oğlu Sartak arasında yaşanan hadiseden anlaşılmaktadır. Nitekim Cûzcânî'ye göre; Nasturi mezhebine düşkün olan Sartak, Berke Han ile karşılaştığı zaman yolunu değiştirmiş ve ona; "*Sen Müslümansın ve ben Hıristiyanlık dinindenim, Müslüman yüzü görmek uğursuzluktur*"[771] diyerek Berke Han'ın ordasına dahi gitmemiştir.[772] Buna rağmen Berke Han İslami kimliğinden vazgeçmemiştir. Hatta Berke Han'ın Müslüman olması dış siyasetinde ve hedeflerine ulaşmasında büyük bir fayda sağlamıştır.[773]

4.3.3. Berke Han'ın Dini Zümrelerle İlişkileri

Moğol saldırılarından sonra Müslümanların yaşam şartları ve sosyal hayatları geçmişe göre çok farklı olmuştur. Bu yüzden birçok fırsattan faydalanmak adına uzun bir dönem beklenti içinde olmuşlardır. Müslümanların bekledikleri bu fırsatlardan biri Berke Han olmuştur. Berke Han, kudretli bir hükümdar idi. Müttefiklerinden destek aldığı kadar, Müslüman halktan da büyük destek görmüştür. Bu destek Berke Han'ın hayatı boyunca daima karşılıklı olmuştur.[774] Nitekim Ötemiş Hacı'nın aktardığı bir kayda göre Berke Han, Hacı Tarhan ilinden başkent Saray'a doğru hareket ettiği sırada, Hülegu Han'ın büyük bir orduyla hareket ettiği haberi Berke Han'ın yanındaki Müslüman birlikleri arasında bir tedirginlik yaşanmasına neden olmuştu. Bunun üzerine Berke Han elinde tuttuğu âşık kemiğini göstererek: "*Eğer âşık kemiği bu miğferin kubbesinin üzerinde durursa bilin ki ben bu düşmanı yeneceğim. Allah Têala bana galibiyeti verir. Eğer âşık kemiği durmazsa, siz ne derseniz sözünüzden çıkmayacağım. Bu cemaat de şöyle dedi: Eğer âşık kemiği durursa, biz hem size canımız oldukça sizinle bir yolda olacağız dediler.* Nitekim vurduğu âşık kemiği kubbenin üzerinde kalınca askerler Berke Han'ın himmetinden emin bir şekilde desteğini sürdürerek savaş için cesaret buldular.[775]

---

[771] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 628-629.
[772] Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 211.
[773] Meryem Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", *Name-i Tarih-i Pejoheşan* Şom.15, (H.1387), 114.
[774] Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 114.
[775] Ötemiş Hacı, *Çengiz-name*, 42-43.

Berke Han, Altın Orda tahtına geçtikten sonra Buhara'ya giderek bu şehirde bulunan seçkin ulemalardan kendi iradesi ile faydalanmıştır. Berke Han, aynı zamanda Bağdat halifesi ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Elçilerini Bağdat halifesine göndererek kendi konumunu İslam âleminde yer alan bütün hükümdarların nezdinde daha istikrarlı ve üstün bir hale getirmeye çalışmıştır. Deşt-i Kıpçak topraklarında ve Semerkant gibi diğer bölgelerde olan halk Berke Han'ın hükümdarlığını tanımışlardır. Nitekim Cûzcânî'ye göre; Möngke Kağan öldükten sonra Irak-ı Acem'de, Maveraünnehir'de, Horasan'da ve bütün İslam diyarlarında hutbe Berke Han adına okunmuştur.[776] Cûzcânî'ye göre; Sartak öldükten sonra Müslüman olan Berke Han, Batu Han'ın eşlerinden biri ile evlenmiştir. Cuci Han'ın on beş oğlu ve torunları, Cuci Han'ın ardından ölmüşlerdir. Cuci Han'a ait olan ülkelerin hepsi Berke Han'ın tasarrufuna girmiştir. Kıpçak, Saksin, Bulgar, Saklab, Kuzeydoğu Rum'a, Cend ve Harezm'e kadarki bütün memleketlerde bulunan Müslümanların talihi, onun hükmü altına girmiştir.[777] Berke Han'ın Müslüman olarak Altın Orda tahtına geçmesinden sonra Müslüman halk daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Nitekim Semerkand'da İslam dinine girdiği için Moğollar tarafından eziyet edilen bir genç için Moğolları cezalandırmıştır. Ayrıca o yörede Hıristiyanların öldürülmesine ve kiliselerin yakılmasına göz yummak suretiyle açıkça Semerkand Müslümanlarını korumuştur.[778] Yaşanan bu hadiseler hakkında Cûzcânî şunları rivayet etmektedir: "*Seyyid Celâlüddin-i Sufi'nin oğlu Seyyid Eşrefüddîn, Berke Han'ın Müslümanlık dinindeki ciddiyetine dair iki hikâye duyulmuştur. O büyük seyyid şöyle demişti: "Semerkand Hıristiyanlarından biri, İslam Devletine geldi. İslam dininde katı olan Semerkand Müslümanları ona iyi davrandılar ve ona birçok ihsanda bulundular. Devlet ve kudret sahibi olan ve Hıristiyanlığa meyleden melun ve asi Çin Moğol küffarından biri Semerkand'a geldi. Semerkand Hıristiyanları O Moğol'un yanına gittiler ve ona Müslümanlar bizim gençlerimizi Hıristiyanlık dininden koparak İslam dinine yöneltiyorlar ve Hz.Muhammed'i takip etmelerini söylüyorlar. Eğer bu kapı açılırsa, bizim tüm halkımız Hıristiyanlık dininden dönerler. Bizim bu sorunumuzu zor ve kuvvet ile çöz! O Moğol, Müslüman olan o gencin getirilmesini emretti. Onu mal ve*

[776] Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 114-115.
[777] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 629.
[778] İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 2.bs. (İstanbul: Okur-Akademi Yay. 2018), 326.

ihsan getirerek İslam dininden dönmesi için uğraştılar. Ancak bu sadık yeni Müslüman'a her ne kadar konuşturdularsa da o, İslam dininden dönmedi; Muhammedî dininin tazelik elbisesinden gönlünü ve ruhunu sıyırmadı. Bunun üzerine o Moğol sert konuşmaya ve onu korkutmaya, ceza ile tehdit etmeye başladı. O genç, hiçbir şekilde İslam dininden dönmedi. O genç hak dininde sebat gösterip o cemaatin vaat ve tehditlerine rağmen yolunu değiştirmeyince, o Moğol bu genci öldürmelerini emretti. Semerkand Müslümanları cemaati bu hadiseden rencide olup şaşkınlığa uğradılar. Semerkand sakinlerinden güvenilir olanlarının ve ileri gelenlerinin şahitliği ile bir dilekçe hazırlandı. Bu dilekçe ile Berke Han'ın ordugâhına giderek Semerkand Hıristiyanlarının cüretini ve düşmanlığını arz edip dilekçe Berke Han'a sunuldu. Muhammedî dininin o padişahın mizacındaki himayetinden ötürü, güzel itikadı ortaya çıktı ve Hakk'ın gazabı ruhunu kapladı. Berke Han, Müslüman-Türk ve Moğol cemaatinin ileri gelenlerini görevlendirerek, bu cinayet ve zulmü yapan Hıristiyan taifesini öldürmelerini emretti. Bu durumdan habersiz olan Semerkand Hıristiyanları, bir kilisede toplanmışlardı. Bir baskın yapılarak hepsini bir arada yakalayıp öldürdüler. Kiliseyi yerle yeksan ettiler. Bu intikam, o hükümdarın Muhammedî dini ve ahmedi milleti hakkındaki katiyetinin bereketidir."[779]

Berke Han'ın henüz Altın Orda tahtına geçmeden önce Müslümanlar ile iyi geçindiğini gösteren kayıtlar vardır. Nitekim bu konuda Rubruck'un verdiği kayıtlar kıymete değerdir. Rubruck: "*Batu, Berke'ye Volga üzerinden doğuya çekilmesini emretti; zira Müslüman elçilerin Batu'ya giderken Berke'nin kampından geçmeleri Batu'nun işine gelmiyordu."*[780] Bu elçiler Batu Han'a giderken, Berke Han'a da uğruyorlar ve ona hediyeler götürüyorlardı. Batu Han, bu hediyelerin Berke Han'a verilmesini istemiyordu.[781]

Berke Han'ın kendisi yeni bir teşekkülün yeni hükümdarı olmakla birlikte kabul ettiği din de özellikle devletin hakîm kesimi için çok yeni bir deneyim idi. Bu yüzden Berke Han devletin merkezini de yeni inşa ettirdiği ve kendi ismiyle anılan Saray-Berke'ye taşıdı. Yeni başkent Saray-Berke, Türk-İslam devlet modeline

[779] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 627-628.
[780] Rubruck, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 82-83.
[781] Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 327.

dönüşen Altın Orda Devleti için önemli bir mihenktaşı oldu.[782] Nitekim Saray-Berke'nin inşası sırasında Berke Han'ın Müslümanlardan çokça yararlandığı görülmektedir. Bu şehri inşa ederken komşu şehir ve ülkelerden yüzlerce usta, binlerce işçi getirtmiş ve kısa zamanda burası, parlak kalabalık bir kültür ve medeniyet şehri olmuştur.[783] Şehir hayatının kültür çehresini Ürgençli Müslüman bilgin, sanatkâr, mimar ve zanaatçılar tayin etmişlerdir. Berke Han tarafından Altın Orda Devleti'nde çok yaygın bir İslamlaştırma[784] faaliyeti başlatılmış ve bu sayede birçok kimse Müslüman olmuştur. Bu İslamlaştırma hareketinde, çevre ülkelerden gelen Müslüman tacirler, din adamları, sufi, derviş ve gönül adamlarının büyük hizmetleri olmuştur. Onlar, İslam dinini Deşt-i Kıpçak ülkesinde yaymaya çalışmış ve bu yönden Berke Han'ın desteğini almışlardır.[785] Berke Han'ın iktidara gelmesi Müslüman tüccarların destekleri sayesinde kolaylaşmıştır.[786] Bu büyük desteği ise Bulgar ve Harezm Müslümanları sağlamıştır. Çünkü onlar aynı dilde konuşan bir hükümdar değil, İslam dininin taraftarı olan bir hükümdar görmeyi istemişlerdir. Nitekim Bulgar şehrinde ilk cami inşasının Berke Han döneminde yapımına başlanması bu durumu destekleyen faaliyetler olmuştur.[787] Berke Han, Saray şehrini inşa ettirmekle burası birçok din, ilim ve her çeşit tüccar, sanatkâr ve göçebe Türkler akınına uğrayarak büyük bir din ve ticaret merkezi haline gelmiştir.[788] Berke Han, Müslüman olduktan sonra çevresinde Hanefî mezhebinin bayraklarını dalgalandırmak, insanlara doğru yolu göstermek ve Tek Tanrı'ya inanmalarını sağlamak için o civardaki âlimleri ve başka ülkelerdeki din adamlarını huzuruna davet etmiştir. Bu konuda son derece mürüvvet gösterip, davetini kabul edip gelenleri hediyelerle mükâfatlandırmıştır.[789] İslam dinini kabul ettikten

---

[782] Sürücü, *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlûklerle Dini Münasebetleri*, 126.
[783] Zekeriya Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 3.bs. (Konya: Yedi Kubbe Yay. 2013), 271-272; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 339.
[784] Berke Han'ın İslam dinine hizmeti konusunda İhsan Arslan: "Berke Han, tahta besmele ile oturduktan sonra şöyle dedi: "Babam Cuci, elindeki üç kımızı okla dolaşan ve o sıralarda on yaşında olan ağam Batu'ya: Dünyanın bir tek ve kuvvetli padişahı olan babam Çinggiz Han, dünyanın yarısını zaptetti. Öbür yarısı İskender'in elinde. Batu sana ne kaldı?" diye sormuştur. Batu hiç tereddüt etmeden "İskender'in elindeki bütün toprakları almak!" şeklinde cevap vermişti. Ben ne babam ne de ağabeyim Batu gibi hükümdarlığımı genişletmek için topraklar ve ülkeler zaptetmek istemiyorum. Gayem, idare etmekte olduğum topraklarada ve ele geçireceğim ülkelerde İslam'ı yaymaktır" şeklinde yazmaktadır. Bkz. Arslan, *Moğollar arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 328-329.
[785] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 101; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 272-273.
[786] Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 214.
[787] A.H. Halikov, *Mongoli, Tatari Zolotoya Orda i Bulgariya*, (Kazan:1994), 57; Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, 96-97.
[788] Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 272.
[789] İbn Arabşah, *Acaib'ul-Makdûr*, 136.

sonra ismi o kadar meşhur oldu ki oralara "Deşt-i Bereke" yani "Bereke ovaları" adı verilmiştir. Berke Han "kanun koyucu" ve "ilim ve edebin koruyucusu" şöhretini kazanmıştır.[790]

Berke Han'ın, gerek Hülegu Han ile giriştiği mücadeleler sırasında gerekse Bizans Devleti'ne yaptığı akın dolayısı ile mücadelesine cihat anlamı yüklemesi ve ülkesinde İslamiyet'e yaptığı samimi hizmetler karşısında çevre ülkelerdeki âlim ve dervişler de bir davet almaksızın Altın Orda Devleti'ne gelmeye başladı. Bu âlimlerin irşat faaliyetleri ile Müslümanlığı anlatmaları, birçok insanın İslam dinine girmesine ve Altın Orda Devleti'nin bir Türk-İslam devleti kimliğine bürünmesine yol açtı. Çinggiz Han Yasası'nı terk etmemekle birlike Şeriat'ı da uygulayan Berke Han, bu âlimleri ve gazileri himayesi altında korudu.[791]

Berke Han döneminde dini zümreler arasında Müslümanlarla olan ilişkilerin yanında Hıristiyan halk ile de ilişkileri olduğu bilinmektedir. Berke Han döneminde Nesturîlik onun çevresindeki dinlerden biriydi. Berke Han bu inancı yasaklamayı hiçbir zaman düşünmemişti.[792] Hükümdarlığa geldiğinin ilk senelerinde, Sartak döneminden kalan nüfus sayımını devam ettiren Berke Han, Altın Orda Devleti'ne bağlı Rus knezliklerinde yeni bir nüfus sayımı yaptırmakla sürdürmüştür. Berke Han'ın nüfus sayımı yaptırmak istemesi ve vergi toplamaya başlaması, Rus knezlikleri içinde isyanların çıkmasına yol açmıştır. Bu isyanın sebeplerinden biri de Altın Orda görevlilerinin halktan fazla vergi toplamaları, halkı fazla çalıştırmaları, hatta halkı köle olarak satmalarından kaynaklanmıştır. Bunun üzerine halk H.660/1262 yılında ayaklanıp isyan etmiştir. Bu isyan esnasında Müslüman olan Hıristiyan rahibin öldürülmesi, Berke Han'ı oldukça kızdırmıştır.[793]Rus Knez Aleksander Nevsky'nin

[790]Joseph De Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, 2.bs. çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Yay. Haz. Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Yay. 2019), III: 15.
[791] Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 268; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 272; Konukçu, "Berke Han", 5: 506.
[792] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 437; Berke Han döneminde, Hıristiyanlık dininin Altın Orda topraklarında yayılması için bazı çabalara girişen Hıristiyan din adamlarının çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim bu dönemde halkın büyük bir kısmının Müslüman olması ve Berke Han'ın da Müslüman olması, Altın Orda sahasında Hıristiyanlaşma faaliyetlerinde olumsuz neticeler doğurmuştur. Bu yüzden Altın Orda Devleti'ne komşu olan Batı Hıristiyan ülkeleri, Berke Han'ın neden Müslüman olduğu sorusunu her zaman kendilerine sormuşlardır. Bu olay şahsi bir tercih miydi? Ya da İslam dinini seçmesinde daha farklı nedenler mi vardı?; Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 112.
[793] Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarih'ul Moğoli'l-Kabilet'z-Zehebiyye ve'l-Hind*, (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2007), 34; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 340.

Berke Han'ın huzuruna gelerek isyan edenleri cezalandırmaması konusunda ikna edince, halk Altın Orda Devleti'nin darbesinden kurtulmuştur.[794] Batu Han döneminde Altın Orda topraklarında nüfus sayımı yapılırken, Batu Han din adamlarını kaydetmediğinden onları her türlü vergiden muaf tutmuştu. Berke Han da bu geleneğe devam ederek din adamlarını vergiden muaf tutmuştur. Berke Han devrinde İslam dini kabul edilse dahi dine hürriyet verilmişti. Çinggiz Han'ın "Yasa"sına göre bütün din adamlarına saygı gösterilmeliydi, hiçbir kimsenin dinine hakaret etmek mümkün değildi. Altın Orda Devleti'nde Berke Han İslam dinini kabul ettikten sonra da dine saygı devam etti. Hiçbir din ulemasından da Altın Orda Devleti'ne tabi olan yerlerde vergi alınmıyordu.[795] Din ve vicdan hürriyeti sadece vergi konusunda sağlanmamıştı. Aynı zamanda din adamlarının ülkede serbest hareket etme özgürlüğü de vardı. Altın Orda Devleti'nde Ortodoks Hıristiyanlığı devlet seviyesinde korunmuştur. Berke Han siyasi açıdan daha ileri giderek, H.659/1261 tarihinde Saray şehrinde Ortodoks Piskoposluğu'nun kurulmasına izin vermiştir.[796]

4.4.BERKE HAN'IN İSLAMİYET'İ KABUL ETMESİ İLE ALTIN ORDA DEVLET'İNDE DEĞİŞİM

4.4.1. Devletin Dış Siyasetinde Değişimin Etkisi

Altın Orda Devleti'nde Batu Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Berke Han, henüz iktidara geçmeden önce Müslüman olmuştu. Berke Han'ın İslam dinini kabul etmesi ile birlikte Halife ile iyi ilişkiler kurulmuştu.[797] Berke Han, bundan dolayı Hülegu Han'ı Bağdat'ı yıkması ve Halife ile birlikte ailesini katletmesi konusunda tenkid ediyordu.[798] Berke Han'ın Hülegu Han ile düşmanlık sebeplerinden biri de Zehebi'ye göre Hülegu Han'ın Halife'yi öldürmesinden kaynaklanıyordu.[799]Berke Han, İlhanlı Devleti'ne karşı manevi açıdan Müslümanların hamisi gibi davranıyordu.[800] Daha açık bir ifade ile Berke Han, Müslüman olmayan ve kendisine

[794] Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, 80-82.

[795] Ravil Amirhan, "Altın Ordu ve Vicdan Hürriyeti", çev. Mustafa Öner, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (1994), 109-110.

[796] Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 207; V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* çev. Ragıp Hulusi Özdem, Haz- Kazım Yaşar Kopraman vd. 4.bs. (Ankara: TTK Yay. 2019), 145.

[797] Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, 43.

[798] Spuler, *İran Moğolları*, 73; Beyani, *Moğolan ve Hükumet-i İlhani der İran*, 269.

[799] Zehebi, *Tarih'ul İslam*: 354; I.M. Migaleev, "The Golden Horde State In The System Of Internetional Relations", *Golden Horde Review*, No-1, (2015), 141.

[800] Beyani, *Moğolan ve Hükumet-i İlhani der İran*, 270.

karşı olan Çinggiz Han hanedanı ve ayrıca onların hüküm sürdüğü topraklardaki gayrimüslim güce karşı kendi dindaşlarını himaye etmek istiyordu. Berke Han, düşmanı olan Hülegu Han'ın yönettiği topraklarda yaşayan Müslümanları da göz önüne alarak Bağdat'ta Müslümanların katliamını ve Halife'nin öldürülmesini bahane ederek Hülegu Han ile savaşmıştı.[801] Grousset, Berke Han'ın Müslüman olmasını onun siyasetini ve özellikle dış siyasetini etkilediği kanaatindedir.[802]

Berke Han, Bağdat'ta Müslümanların katledilmesini ve Hülegu Han'ın saldırgan davranışlarını bahane ederek onunla çatışmıştır. Bu çatışmalar esnasında Grousset'in ifade ettiği gibi "dini siyaset ve harici siyaset" kavramını Berke Han'ın bu olaylar esnasında kullanmasında etkili olmuştur. Cûzcânî'nin rivayetlerine göre; Berke Han, Halife ile görüşüyordu. Ayn zamanda elçilerini Bağdat'a gönderiyordu. Hatta bu durum henüz Batu Han hayatta iken yaşanmakta idi. Berke Han hedeflerine ulaşmak için, özellikle İlhanlı Devleti'nin muhalefeti karşısında mensup olduğu İslam dininden faydalanmıştır.[803] Berke Han, İlhanlılar karşısında hedeflerine ulaşmak adına Memlûk Devleti ile yakınlaşmış ve aynı zamanda siyasi alanda dinden faydalanmıştır. Saray ve Kahire'yi birbirine yakınlaştıran sebepler "inanç ve ortak düşman" idi. Bu ittifaklar, iki ülkenin de hedeflerinin gerçekleşmesine yardım edebilirdi. Yani İlhanlı Devleti'nin hem Altın Orda Devleti'nin hem de Memlûk Devleti'nin ortak düşmanı olması, Berke Han ve Baybars arasında ittifakın ana sebeplerinden biri idi.[804] Aynı zamanda Abbasi Halifesi'nin Kahire'de bulunması da Berke Han'ı bu devlete yakınlaştıran unsurlardan biri olmuştur. Halife de Berke Han'ın hedeflerini gerçekleştirmesi konusunda ona manevi destekte bulunmuştur. Bu destek, Berke Han'ı cihat yapmaya ve Müslümanların haklarını koruması açısından harekete geçmesi konusunda teşvik etmiştir.[805]

İlhanlı Devleti'ne karşı Berke Han dış siyasetinde ittifâk arayışlarında bulunduğu sırada, Ayn-ı Calut Savaşı'ndan sonra İlhanlıları Suriye'de durdurmayı başaran Memlûk Devleti de İlhanlı saldırılarını engellemek adına ittifak arayışında idi.

---

[801] Hasemipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri,* 137; Muhammedi, "İslam Der Ordu-yı Zerrin", 115.
[802] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 437.
[803] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 626; Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 115.
[804] Sounders, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol,* 153.
[805] Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 115.

Nitekim Memlûk Devleti ile İlhanlı Devleti'nin düşmanca ilişkileri Altın Orda Devleti'nin dış siyasetini tamamen farklı bir şekle koymuştur. Şüphesiz Altın Orda Devleti, Memlûk Devleti'ni en önemli ittifak adayı olarak görmüştür. Her iki devlet de İlhanlılar ile çatışmakta idi. Bu ortak görüş, Altın Orda Devleti ile Memlûk Devleti'nin siyasi ve ticari ilişkilerine de etki etmiştir. Berke Han'ın Müslüman olması durumu da Memlûk Devleti'ni bu ittifakı kurma konusunda temel nedenlerden biri haline getirmiştir.[806]

Berke Han ile Hülegu Han arasındaki çatışmayı en iyi şekilde değerlendiren Memlûk sultanı Baybars, Berke Han ile ittifakını daha da güçlendirmek için her fırsat ve aracı kullanmaktan geri durmamıştır.[807] Berke Han'ın Müslüman olduğunu bilen Baybars, onun dini yönünü de kullanarak gayrimüslim Hülegu Han'a karşı gaza faaliyetinde bulunması gerektiğini de telkin etmiştir.[808] İbn Abdüzzâhir, Sultan Baybars tarafından Berke Han'a gönderdiği mektubu şöyle anlatmaktadır: "*Melik Zahir Tatar hanlarının büyüğü olan Bereke'ye bir mektup yazdı, namına yazdığım bu mektupta onu Hulegû'ya kışkırtıyor, aralarına düşmanlık, pek ziya sevimsizlik sokuyor, Tatarlar ile cihad etmenin, üzerine vacib olduğu hakkında delil getiriyordu. Çünkü Bereke'nin Müslüman olduğu hakkındaki haberler şayi olmuştu. Artık kâfirler ile velev ki ailesinden olsa da bu haline cihad terettüb ediyordu. Çünkü Peygamber en yakın hasımları ile vuruşmuş, Kureyş ile cihad etmiş yoktur tapacak, Çalapdır ancak*

[806] Yunus Farahman- Kadriye Tacbahş, "Berke Han ve Baybars: Tesir Avamil-i Dini-İktisadi ber Te'mik-i Revabıt-i Ticari Altın Ordu ve Memalik-i Bahri-i Mısır", *Fasılaname-i İlmi-Pejoheşi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-i el-Zehra*, 5/83 (1389) , 91.

[807] Bu meyanda hadiseler daha eskiye götürüldüğünde Altın Orda hükümdarının ilk defa kendi akrabaları ile çatışma durumu; Mönke Kağan'ın vefatından sonra meydana gelen hanlık tahtı için mücadeleler sırasında görülmektedir. Nitekim kardeşi Arık Böke'ye karşı Moğol büyük hanlığını elde eden Kubilay Han, kardeşi Hülegu Han'a Azerbaycan, Arran, Anadolu ve şimdiye kadar Altın Orda topraklarına dâhil olan bölgeleri vermesi, açık bir şekilde Berke Han'a ihanetti. Berke Han açık bir şekilde gördü ki, Moğol büyük hanının bu ihaneti, aynı zamanda Hülegu Han'ın Mısır ve Şam'ı istilası, onun kendisine ait olan bölgelerinin giderek azalmasına ve büyük bir tehdidin meydana gelmesine neden olacaktı; Farahman-Tacbahş, "Berke Han ve Baybars: Tesir Avamil-i Dini-İktisadi Ber Te'mik-i Revabıt-i Ticari Altın Ordu ve Memalik-i Bahri-i Mısır", 93-94; Berke Han bu yüzden Moğol büyük hanlığından bağımsız hareket ettiği gibi, aynı zamanda İlhanlı tehdidine karşı dini kimliğini ön plana çıkararak İlhanlılar ile düşman olan Memlûk Devleti ile ittifak yapmıştır; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 45.

[808] Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", 7; Ayrıca Baybars'ın aynı dini unsurun yanında kök bağlarının da aynı olmasından dolayı Altın Orda ile Memlûklerin iş birliğine gitmelerini sağlamıştır. Nitekim Memlûklu Sultanının "Biz ve Tatarlar, aynı soydanız, biz birbirimizden vazgeçmeyeceğiz" şeklindeki sözleri tarafların ortak yanlarını doğrulamaktadır. İlnur Mirgaliyev, "Altın Orda, Osmanlı ve Memlûkların Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair", "*Karadeniz Araştırmaları Dergisi*", (Ankara-2010), 52.

deyinceye kadar halk ile vuruşmaya emrolunmuştu. Müslümanlık dil ile demekten ibaret değildir, cihad da Müslümanlığın rükünlerinden biridir."[809]

Berke Han ve Sultan Baybars arasındaki mektuplaşmalar bu şekilde devam ederken, Berke Han H.660/1262 yılında Hülegu Han ile Kür Irmağı yakınlarında yaptığı savaşta ve ırmağın buzlarının kırılması sonucunda aldığı galibiyetin haberi, H.661/1263 yılında Sultan Baybars'a ulaştı.[810] Berke Han, mektubunda şunları söylemekteydi: "*Büyük, küçük kardeşlerimiz, oğulları, kızları, Budakür evladı da bütün hadem ve haşemle ve evlatlarıyla İslam oldular. Pulatkücâcur, Yisünogay da memleketlerinde olanlar ile; Kudağo, Karaçar, Tenüşukbuğa, Şiramun, Bozakü, Mengkadar bütün askerleri ile, köyleri ile; Bek Kadar-Baynal, dokuz oğul, Kutluktemir, Acı bütün oğul ve kızları ile, Durbay, Horasan'a gönderilen on bin nefer asker, Baynal Noyon, Aykako gibi Baycu'nun maiyetindekilerin hepsi de İslam'a girdiler; farzları, sünnetleri, zekâtı, Tanrı yolunda gaza ve cihadı yerine getirdiler. Tanrı'ya hamdolsun bizi buna hidayet etti. Tanrı bize hidayet etmeseydi, biz hidayet bulamazdık dediler; biz de "اٰمَنَ الرَّسُوْلُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَّبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُوْنَۗ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰۤىِٕكَتِهٖ"*[811] *ayetini okuduk. Sultan bilsin ki ben İslam dinine taassup uğrunda Allah'ın yüksek kelimesini ilâ için, etimden ve kanımdan olan Hülegu ile savaş ettim. Çünkü o bağı ve yağı'dir Bagî Tanrı'yı ve yalvacını inkâr eden kâfirdir. Sultanın elçileri ile birlikte Arboga, Ortemir ve Önamasi elçi ve ulak koşup gönderdim, bilesince vuruşmanın şaşılacak cihetlerini hikâye etmek için vak'ayı gözile gören Gazi İbn Şehab'ı da yolladım. Sultanın ilmine aşikâr olsun ki kendisi hayırlara, saadetlere muvaffak olup Abbas uruğundan Hakîm Biemrillah'ı İslam halifeliği makamına imam getirmekle himmetine teşekkür ettim. Hele o tarafları kâfirler elinden kurtarmak için İslam askerleri ile Bağdat'a azimetini işidince Tanrı'ya hamdeyledim.*" [812] Bu haberleşmelerin yaşandığı sırada H.661/1263 yılında Berke Han, Batu Han zamanında Hülegu Han'ın Bağdat Seferine iştirak etmiş olan askerlerine gönderdiği haberde derhal Hülegu Han'ın ordusundan ayrılarak ya Deşt-i Kıpçak'a dönmeleri ya da Mısır'a iltica etmelerini emretmişti. Bunun üzerine bin kişilik bir Altın Orda birliği

[809] İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 111.
[810] Sürücü, *Altın Orda'nın İlhanlılar ve Memlûklerler Dini Münasebetleri*, 75.
[811] Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. (Bakara/286-285).
[812] Rükneddin Baybars, *Zübdet'ül-fikre fi Tarih'il-Hicre*: 161-162.

Mısır'a geldi ve Sultan Baybars tarafından kabul edildi. Bu askerler Müslüman olarak İslam'ın emrettiği görevleri yerine getirdiler.[813]

Memlûk Sultanı Baybars, bu doğrultuda Berke Han ile ittifakını geliştirmek adına, elçileri vasıtasıyla Altın Orda hükümdarına çok önemli ve kıymetli hediyeler göndermiştir.[814] Bütün bu hediyeler Berke Han'ın sarayında büyük bir etkiye neden olmuştur.[815]

Berke Han'ın Hülegu Han ile arasındaki mücadelenin temelinde dini farklılığın olduğu da göze çarpmaktadır. Nitekim Hülegu Han, Hıristiyanlara aşırı sempati duyan, hem halkı hem de Batı dünyasındaki Hıristiyanları kendisine en yakın müttefik gören, Budistleri koruyan ve bu dini İran'a getiren bir Şamanist'tir.[816]Berke Han ise kendisini İslam dünyasının hamisi olarak Müslümanları savunan ve onların kanını dava eden bir hükümdar idi.[817] Berke Han bu gayesine ulaşmak için İlhanlılarla daima mücadele etmiştir. Bu mücadelesini sürdürürken de Memlûk Devleti ile ittifak kurmaktan çekinmemiştir. Nitekim bu ittifak Memlûk Devleti'nin de yararına olmuştur. Özellikle Suriye'de Moğol baskısını kırmak ve aynı zamanda İlhanlı-Altın Orda mücadelesinin devamlılığını sağlamak Kahire yönetimine rahat bir nefes aldırmıştır. Bu mücadelede diğer bir husus da İlhanlı-Hıristiyan dünyası ittifakı neticesinde arada kalan Memlûk Devleti'nin Müslüman bir hükümdara sahip olan Altın Orda Devleti'nin ittifâkı kurtarıcı bir mahiyette olmuştur.[818] Memlûk Devleti'nin dostluğu da Altın Orda

---

[813] T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, 232; Rükneddin Baybars, *Zübet'ül-fikre fi Tarih'il-Hicre*: 166.

[814] Hediyeler hakkında detaylı bilgi için Altın Orda-Memlûk Münasebetleri hakkındaki başlığımıza başvurabilirisiniz. Ayrıca Rükneddin Baybars'ın *Zübdet'ül Fikre fi Tarih'ul-Hicre* adlı eserine de başvurabilirsiniz. Tiesenhasusen, *Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler*, I: 161-163.

[815] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 43.

[816] Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", 7; Spuler, Hülegu Han'ı Şaman olarak görmektedir. Nitekim onun Şaman âdetine göre defnedilidiğini belirtir; Spuler, *İran Moğolları*, 197; Hülegu Han'ın dini kimliği hakkında tefsilatlı bilgi için ayrıca bkz. Şirin Beyani, *Din ve Devlet Der İran Uhde-i Moğol*, (Merkez-i Neşr-i Danişgahi,1389); Hülegu Han'ın Şamanist olması, onun Müslümanlara karşı duyduğu kine karşılık Hıristiyanlara göstermiş olduğu bir ayrıcalığı vardı. Kuzey ve güney komşuları olan Altın Orda ve Memlûklerin İslam'ın temsilcisi olarak bir ittifak içinde olmaları, Hülegu Han'ı göstermiş olduğu bu tutuma daha çok itmiştir. Nitekim Altın Orda Memlûk ittifakına karşı Hıristiyan dünyası ile yapmış olduğu temaslar onun akrabası olan Altın Orda Devleti'ne ve güneydeki düşmanı olan Memlûk Devletine karşı bir ittifak arayışı içinde olduğunu göstermektedir; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 174-180; Durmuş, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, 38.

[817] Muhammedi, "İslam der Ordu-yı Zerrin", 115.

[818] Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilkerinde Dinin Rolü" 8; Hülegu Han'ın eşi Dokuz Hatun'un Hıristiyanlık dinine bağlı olması, İran toprakları üzerinde Hırisitiyanlık faaliyetlerinin yürütülmesine bir ortam hazırlamakta idi. Bunun neticesinde Avrupa Hıristiyanları Dokuz Hatun aracılığıyla Hülegu Han ile görüşme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Haçlıların Memlûk Devleti karşısında

Devleti için son derece önemli olmuştur. Hâkimiyeti sırasında Berke Han'ın Hülegu Han'a karşı Müslüman Memlûk Devleti ile ittifak kurması Altın Orda Devleti'nin İslamlaşma sürecini siyasi yönden etkilemiştir.[819]

Berke Han, Memlûk sultanı Baybars'ın cihat çağrısına uyarak İslam'ın gerekli kıldığı gaza politikasını da hükümdarlığı döneminde tatbik etmiştir. Nitekim Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus, kardeşleri arasında yaşanan taht kavgaları neticesinde İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştı. Daha önceleri Sultan Keykâvus ile arası iyi olan Bizans İmparatoru, Hülegu Han'ın korkusundan ve iyi ilişkilerinin kötüye gideceğinden endişe etmesinden dolayı II. İzzeddin Keykâvus'u tutuklayıp hapse atmıştı. Sultan İzzeddin'e yapılan bu haksız duruma razı olmayıp, aynı zamanda kendisini İslam'ın hamisi olarak gören Berke Han, Emir Nogay komutasındaki bir orduyu İstanbul üzerine göndermişti. Emir Nogay tarafından hapisten kurtarılan Sultan İzzeddin, Altın Orda Devleti topraklarına getirildi ve Berke Han tarafından iyi karşılandı. Sultan İzzeddin, burada ölümüne kadar kendisine ikta olarak verilen Suğdak şehrinde yaşamını sürdürmüştü.[820]

İslam dininin Altın Orda sahasında Berke Han ve Emir Nogay ile kuvvet bulması, diğer bölgelerde gaza faaliyetlerini yürüten gazileri Berke Han'ın etrafında toplamaya sevketti. Nitekim Berke Han'ın Hülegu Han'ı savaşlarda mağlubiyete uğratması, Hilafet için alınan bir intikam ve İslamiyet'in zaferi gibi telakki olundu.[821] Bu münasebetler ile Müslüman ülkelerden, Horasan'dan ve Anadolu'dan Berke Han'a

---

aldıkları yenilgilerden sonra bu durum daha da gerekli görülmüştür. Nitekim Hırsitiyan dünyası Müslümanları savaşlarla durduramayınca Moğollar'dan faydalanmak istemişlerdir. Hıristiyan dünyası, bu vesile ile İlhanlı Devleti ile ittifak yaparak, doğuda Memlûk hâkimiyetine karşı İlhanlılardan yararlanmak istemişlerdir. Hülegu Han'ın bu koşullarda kuzeyde akrabası olan Müslüman Berke Han'a karşı mücadele vermesi, aynı zamanda Berke Han'ın müttefiki Memlûk Devleti'ne karşı mücadele vermesi, onun Hıristiyan dünyası ile olan ittifak bağlarını güçlendirmiştir. Beyani, *Din ve Devlet Der Uhde-i Moğol*, 354-356; Aynı zamanda Hülegu Han, Ermeni kralı ile olduğu gibi Doğu'daki Hıristiyan büyükleri ve Haçlılar ile de ittifakı gerekli bulmuştu.. Oğlu Abaka Han'ı Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendirerek bu ittifaka yeni bir boyut da kazandırmıştır. Her ne kadar Hülegu Han ya da oğlu Abaka Han Hıristiyan olmasalar da mezkûr dinin temsilcilerini saraylarında ve ülkelerinde barındırmışlardır; T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, 232-233.

[819] Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, 100.

[820] Aksarâyî, *Müsameret'ül-Ahbar*, 57; Rükneddin Baybars, *Zübet'ül-fikre fi Tarih'il-Hicre*: 175; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II: 584-585; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 516-518; Togan, *Umumi Türk Tarih'ine Giriş*, 268-269; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 58; Kılıç, *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri*, 52-61; Sümer "Keykâvus", 25: 356; Sürücü, *Altın Orda'nın İlhanlılar ve Memlûklerle Dini Münasebetleri*, 76.

[821] Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 277.

gaziler gitti. Azerbaycan'dan Erdebil şeyhi Safiyüüddîn-i Erdebîlî[822], kendi müridleri ile birlikte Deşt-i Kıpçak'a ve Kırım'a gidip irşatta bulundu. Anadolu'dan Sarı Saltık[823] ismindeki Türk şeyhi de H.661/1263 tarihinde on iki bin hane kadar Türkmen ailesi ile birlikte Kırım ve Dobruca'ya yani Emir Nogay'ın bulunduğu yerlere gidip yerleşti ve İslam dininin yayılması uğrunda çalıştı.[824]

Nitece itibari ile Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nde İslamlaşmanın ilk hareketini teşkil ettiğini ve Altın Orda Devleti'nde İslamlaşma hareketine öncülük ettiği söylenebilir. [825] Berke Han'ın İslamiyet'i bu kadar ehemmiyetle ülkesine benimsetmeye çalışmasına rağmen, İslamiyet bu dönemde dar bir çevrede, saray ve ordu mensupları arasında yayılmıştır. Ancak bu olay devletin daha sonraki bir dönemde İslamlaşması için zemin hazırlamıştır.[826] Nitekim Şamani bazı inanç ve

[822] H.649/1252 yılında Erdebilde doğdu. Faaliyetlerini Erdebil dışında sürdüren Şeyh Safiyüddin müridleri ile birlikte Deşt-i Kıpçak ve Kırım gibi bölgelere gidip halkı irşada çalıştı. Bu dönemde Altın Orda Devleti'nin hükümdarı olan Berke Han'ın İslam dinine intisap etmesi ile İslamlaşma hareketlerini onun hükümranlığı altındaki bölgelerde Erdebili gibi gazi ve şeyhlerin de desteği ile yaymaya çalıştı. Detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebîlî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 476-478; Ayrıca Safiyüddîn-i Erdebîlî hakkında geniş bilgi için bkz. Serap Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkıbeleri*, (Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2007).

[823] Kaynaklarda "mücahid-gazi, derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş" gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltık, Sünni, Alevi ve Bektaşi çevrelerince farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir isimdir. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşip İslamlaşmasında etkin rol oynamasına rağmen bu yönü mitolojik kimliğinin gölgesinde kalmıştır. Berke Han döneminde Deşt-i Kıpçak'ta irşad faaliyetlerini yürüten gazilerden biri olarak bilinen Sarı Saltuk, Tarihi kaynaklara göre Dobruca'ya yerleşmesinden vefatına kadar faaliyetlerini sürdürmek amacıyla çeşitli tekke ve zaviyeler açmıştır; Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 147-150.

[824] Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, 268; Konukçu, "Berke Han", 5: 506; Z. V. Togan; Berke Han'ın Hüleg Han'ı Terek Savaşı'nda yendiği yıl, aynı zamanda Berke Han'ın Mısır'a giden elçileri, Memlûk sultanı Baybars tarafından "ahilik" teşkilatına alınmıştı. Daha asonra bu teşkilatın Altın orda Devleti'nde ayılmış olduğunu İbn Battuta'nın ifadelerinden öğreniyoruz. Detaylı bilgi için bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 268-269.

[825] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 437.

[826] Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 44; Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 214; Burada önemli bir husus da devletin resmi dini konusudur. Nitekim genel itibari ile Altın Orda Devleti'nin resmi devlet dini tarihçiler tarafından her zaman Özbek Han ile başlatılmıştır. Berke Han İslam dinini kabul ederek bu meyanda İslamiyet'e resmi devlet dini statüsünü vermek için uğraşmıştır. Ancak bu durum kaynaklarda daima Özbek Han ile bağdaştırılmaktadır. Araştırmacıların da bu fikirde olması, bu konunun bilim açısından "resmi devlet dini" kavramının az araştırılmış ve açıklanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ortaçağ'da devlet başkanının mensup olduğu ve ona dayanarak resmi yetkilerini kullandığı din, resmi devlet dini olarak sayılabiliyordu. Bu bağlamda halkın ekseriyetinin aynı dine mensup olup olmadığı önemli değildi. Dinin statüsü, hükümdar değişimi ile değişebiliyordu. Fakat iş bununla sınırlı kalmamıştır. Berke Han, İslam dinini Cuci Ulusu'nda yasallaştırmak amacı ile uluslararası çapta birkaç önemli adım atmıştır. Bu dönemde İslam dünyasının merkezi olarak sayılan Memlûkler ile temaslar kurarak, Altın Orda Devleti'nde İslamiyet'in resmi din olarak kabul edildiğini bildiren yetkili bir heyet göndermiştir. Nitekim söz konusu tarihlerde Memlûk toprakları içinde bulunan Abbasi halifesi hutbede Baybars'tan sonra Berke Han'ın da adını okuyarak onu İslam dünyasının meşru hükümdarı olarak telakki etmiştir. Davletşin, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, 214-215; Her ne kadar Berke

akidelerin hala varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Bu cümleden olarak iki taraf arasındaki iyi ilişkiler sırasında Altın Orda Devleti'ne gelen Mısır elçilerine nehir suyunu yıkanmak için kullanmamaları, içine girmemeleri, eğer böyle bir şey yapmışlarsa da bunu gizlemeleri ikaz ve tavsiyelerinde bulunulmuştur. İslamiyet'in Altın Orda Devleti bünyesinde daha geniş bir alana yayılması ve yerleşmesi ise ancak Özbek Han devrinde gerçekleşmiştir.[827]

Han'ın İslam dinini kendi şahsiyetinde resmi din olarak kabul etse de kendisinden sonra gelen Altın Orda hükümdarları arasında İslam olmayan hükümdarlar da vardı. Ancak hükümdarların, mensup olduğu din aynı zamanda devletin de resmi dini sayılmakta idi. Nitekim bu hususta Batu Han'ın oğlu Sartak Han'ın Nasturi inancına bağlı olduğunu duyan Avrupalı Hıristiyan keşişler, Hıristiyanlık faaliyetleri için Sartak Han'a müracaat etmişlerdir. Bu durum devletin başında bulunan hükümdarın hangi dine bağlı olduğunun önemli olduğunun göstergesidir. Bu konu hakkında Rubruck'un Moğollar'ın Büyük Hanı'na Seyahat adlı eserine bkz.; Söz konusu durum İtil Bulgar Devleti'nde de görülmektedir. Bulgar tüccarlarının Hazar ülkesinde, Harezm'de ve Samani ülkesinde İslam tüccarları ile temasları, Harezmlilerin de onların ülkelerine gitmeleri neticesinde, İslam dini ve kültürü burada yayılmaya başlamıştır. Neticede 900 yılında Bulgarların lideri olan Şelkey oğlu İlteber Almış'ın İslam dinini benimsemesi sonucunda İtil Bulgarları Müslümanlığı devlet dini olarak kabul etmişlerdir. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletiri Tarihi*, 10.b., (İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yay. 2015), 27-30; Mamafih, benzer bir durum İlhanlı hükümdarı Gazan Han zamanında da görülmektedir. Gazan Han'ın nihai bir din olarak İslamiyet'i kabulü ve bu konuda başarı kazanması, gerçekte Moğolların İran coğrafyasındaki umumi İslamlaşma sürecine sıkı sıkıya bağlı oldukları gözükmektedir. Bilhassa göçebe toplumlardaki din değiştirmenin umumiyetle "idareci kadro" ile yakın ilişkili bir hadise olması ve bazen sadece bir hükümdarın yeni bir dini benimsemesinin dahi umumi bir din değiştirme hareketini başlatmaya kâfi gelmesi göz önünde bulundurulursa, Gazan Han'ın İslamiyet'i kabulünden hemen sonra ona bağlı olan Moğol emirlerinin de İslam'a meyletmeleri tabii bir sosyal değişme icabı sayılmalıdır. Gazan Han'ın İslam dinini benimsemesi konusunda detaylı bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, (İstanbul: Kaknüs Yay. 2009).

[827] V. V Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 146-147; Peter Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Çev. Yahya Kemal Taştan, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 146; Sürücü, *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlûklerle Dini Münasebetleri*, 127.

SONUÇ

13.yüzyılda Moğol kabilelerini tek çatı altında birleştirip, büyük bir imparatorluk meydana getiren Çinggiz Han, büyük bir disipline sahip ordusu ile merkezini Kara-kurum'da kurduğu Moğolistan topraklarından Çin'e kadar ve oradan batıya doğru geniş bir imparatorluk meydana getirmiştir. Çinggiz Han, kurduğu bu imparatorluğa çeşitli toplumları ve birçok devleti bünyesine katmaya muvaffak olmuştur. Çinggiz Han'ın kurmuş olduğu bu imparatorluk, onun halefleri döneminde devam ettirilmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yeni devletler meydana getirmişlerdir. Meydana gelen bu devletlerden biri Çinggiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin ardılları tarafından Rusya toprakları üzerinde kurulmuş olan Altın Orda Devleti'dir. Altın Orda Devleti, Cuci Han'ın oğlu Batu Han tarafından 1242 yılında bugünkü Rusya toprakları üzerinde merkezi Saray olmak üzere kurulmuştur. Kuruluş yıllarında Büyük Moğol İmparatorluğu'nun bir devamı olarak batıda Moğol egemenliğinin hissettirilmesinde Batu Han'ın önemli katkıları olmuştur. Bölgede Kıpçak Türklerinin etkin bir nüfusa sahip olmalarından dolayı, Altın Orda Devleti hızla Türkleşme sürecine girmiş ve bunun neticesinde bu devlet Moğol-Türk Devleti olarak telakki edilmiştir.

Batu Han'ın ölmesinin ardından yerine geçen kardeşi Berke Han'ın Müslüman olması ile Altın Orda Devleti Türk-İslam kimliğine bürünmüştür. Berke Han'ın İslam dinine intisap etmesinden dolayı, Batı topraklarının Büyük Moğol Devleti'nin egemenliğine geçmesi için görevlendirilen Hülegu Han'ın Batı seferleri bir süre ertelenmiştir. Aynı zamanda Berke Han'ın Müslüman olması ve Müslüman bir devlet olan Memlûk Devleti ile ittifak kurması, İlhanlı Devleti'nin Suriye'deki hâkimiyet mücadelelerini baltalamıştır. Berke Han'ın, Memlûk sultanı Baybars ile diplomatik ilişkiler kurması sonucunda İlhanlılar kuzeyden ve güneyden tehdit altına alınmıştır. Berke Han'ın İslam dinini kabul etmesi ile Altın Orda Devleti'nin dış politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Berke Han'ın hükümdarlığında geleneksel Moğol seferleri kesintiye uğramıştır. Nitekim Müslüman bir hükümdar olan Berke Han, dış politikasında İslami kimliğini kullanarak Şamanist akrabaları olan Moğol hükümdarlarına karşı, Müslüman hükümdarlarla ittifâklar kurmuştur.

Berke Han'ın İslam dinine muhabbet duyması sonucunda Altın Orda Devleti'nin topraklarında İslamlaşma hareketleri hızlanmıştır. Nitekim bu İslamlaşma hareketleri Berke Han'ın Müslümanlığını açıktan yaşamaya başlamasının ardından ve Şamanist olan amcazadesi Hülegu Han'ı Terek Muharebesinde mağlup etmesi sonucunda Altın Orda Devleti'ne gelen Türk gaziler ve dervişler bu bölgenin İslamlaşmasına önemli katkılar sağlamışlardır. Altın Orda Devleti'nin egemenliği altında olan topraklarda daha önce Müslüman Bulgarların bulunması ve Kıpçak Türklerinin bulunması, bu bölgenin Türk-İslam kimliğine bürünmesini hızlandırmıştır.

Berke Han'ın on yıllık hükümdarlığı döneminde, Memlûk Devleti ile kurmuş olduğu ittifâk ve bu ittifâka Anadolu Selçuklu Devleti'nin katılması sonucunda İlhanlı Devleti'nin, Anadolu ve Suriye'deki seferlerinin ertelenmesine neden olmuştur. Berke Han ile Hülegu Han arasında birçok sebepten ötürü meydana gelen savaşlar sebebi ile Memlûk Devleti Suriye ve Şam toprakları üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırmıştır. İki ulus arasında meydana gelen savaşlardan ötürü, Memlûk Devleti, İlhanlı Devleti'ni Suriye'de mağlup ederek, Moğolların batıya doğru yayılmalarını durdurmuştur.

Berke Han, Müslüman bir hükümdar olarak her zaman kendi dindaşlarının haklarını savunmaya gayret etmiştir. Hülegu Han ile savaşmasının nedenlerinden biri de Müslümanların katledilmesi hadisesi olmuştur. Bu mücadelesini Hülegu Han'ın oğlu Abaka Han'a karşı da sürdürmüş olan Berke Han, 1266 yılında meydana gelen savaşlar sırasında kulunç hastalığından vefat etmiştir.

Sonuç olarak Moğol hükümdarları arasında ilk Müslüman hükümdar olması bakımından önemli bir tarihi şahsiyet olan Berke Han, gerek hâkimiyeti altında olan topraklar üzerinde Türk nüfuzunun etkin olmasında, gerekse İslam dininin yayılmasında önemli çabalar sarf etmiştir. Bu bakımdan Berke Han'ın Altın Orda Devleti'nde Türk-İslam dünyasına bırakmış olduğu eserler bu çabalarının göstergesi olmuştur. Berke Han ile başlayan Türkleşme ve İslamlaşma süreci, onun ardılları tarafından hızlandırılmış olup Altın Orda Devleti tamamen bir Moğol-Türk devleti niteliği kazanmıştır.

Berke Han Dönemi Kronolojisi

1209	Berke Han'ın doğumu
1227	Cuci'nin ölümü ve ardından Çinggiz Han'ın ölümü
1237	İlk faaliyetleri (Batu Han'ın Deşt-i Kıpçak'a düzenliği seferler sırasında yer almıştır.)
1240	Şeyh Seyfüddin Bâherzî'nin huzuruna gelmesi
1246	Güyük Han'ın cülusunda yer aldı
1248	Güyük Han'ın ölümü
1251	Batu Han tarafından Möngke'nin cülusunu gerçekleştirmek için Kerülen'de yapılacak olan kurultayı toplamakla görevlendirildi
1251-1252	Möngke Kağan'ın cülusu sırasında Çağatay neslinden şehzadelerin Möngke Kağan'a karşı düzenledikleri suikast girişimini engellemesi ve bu hanedan üyelerinin idam edilmelerini etkileyen girişimler
1255	Batu Han'ın ölümü
1256	Batu Han'ın oğulları Sartak ve Ulakçi'nin ölümleri
1256	Berke Han'ın cülusu ve Altın Orda Hanlığı'nın tahtına geçmesi
1259	Novgorod'da çıkan isyanları bastırarak, buradaki knezlikleri tabiiyetine aldı
1262	Rus toprakları üzerinde nüfus sayımından kaynaklanan isyanları bastırarak knezlikler itaat altına alındı
1260	Möngke Kağan'ın ölmesiyle kardeşleri Arık-Böke ve Kubilay arasında yaşanan taht mücalelerine Arık-Böke'nin tarafını tutarak yer aldı
1261	Kubilay'ın Moğolların başkenti olan Kara-kurum'u terk edip, başkenti Hanbalığ'a taşımasının ardından bu tarihten sonra Büyük Hanlık'tan bağımsız hareket etti
1261 (Aralık)	Memlûk Devleti tarafından Berke Han'a elçilerin gelmesi
1262-1264	Çağatay'ın torunu Algu ile mücadelesi ve Harezm Müslümanlarının müdafaası

1262	Berke Han tarafından Kadıoğlu Emir Celaleddin ve Şeyh Nureddin Ali adlarındaki elçiler Memlûk Devleti'ne elçi olarak geldiler
1262 (Ağustos)	Emir Nogay kumandasında Altın Orda kuvvetleri İlhanlı hükümdarı Hülegu Han'a karşı harekete geçti
1262 (Kasım/Aralık)	Şabran yakınlarında Hülegu Han'ın kuvvetleri ile Berke Han'ın kuvvetleri arasında meydana gelen muharebede, Hülegu Han'ın kuvvetleri galip geldi
1262 (Kasım)	Memlûk Devleti tarafından elçilik sıfatıyla Emir Seyfeddin Kuşerbeg Berke Han'ın huzuruna geldi
1262 (Kasım sonu)	Emir Nogay, Derbent boylarında Hülegu Han'a tekrar yenilerek geri çekildi
1263 (Ocak)	Berke Han ile Abaka arasında Terek yakınlarında uzun süreli bir muharebe meydana geldi. Bu muharebede Berke Han, Abaka'ya karşı galip gelerek İlhanlı kuvvetlerini hezimete uğrattı.
1263 (Ocak)	Terek muharebesinde Abaka'nın buz kaplı nehri geçtiği sırada buzların kırılması sonucu İlhanlı ordusu nehirde boğuldu.
1263 (Mayıs)	Berke Han tarafından Memlûk Devleti'ne ikinci elçilik heyeti gönderildi
1263 (Temmuz)	Memlûk sultanı Baybars tarafından Berke Han'a hediyeler gönderildi
1264	Algu ile yaptığı savaşlar sonucunda Harezm, Buhara ve Otrar gibi şehirler Algu'nun eline geçti
1264 (Kasım)	Emir Nogay, Altın Orda kuvvetleri ile Tebriz'e geldi
1264	Bizans İmparatoru Michael tarafından Anadolu Selçuklu sultanı II. İzeddin Keykâvus Enez Kalesi'ne hapsedildi
1264 (sonu)	Berke Han'ın emri ile Emir Nogay kumandasındaki ordu II. İzeddin'i Enez Kalesi'nden kurtararak Altın Orda topraklarına getirdi
1265	Hülegu Han'ın ölümü
1265 (sonu)	Berke Han kuvvetleri ile Abaka arasında savaş
1266	Berke Han'ın vefatı

KAYNAKÇA

Abbasi, Doktor Cevad vd. *Tesir-i Hükümet-i Selase ber Münasebet-i İlhanan ve Altın Orda (Ordu-yı Zerrin)*, Mütalaat-ı Tarih-i İslam, Şom.9. 1390, 50-69

Abdülhalim Recep, Muhammed, *İntişar'ul İslam Beyn'el-Moğol*, Kahire: Daru'n-Nahdati'l-Arabi, 1986.

Abu'l-Farac, Gregory, *Abu'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Riza Doğrul, 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Akkuş, Mustafa,"Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/11 Summer 2016, 1-12.*

Aksarayi, Kerimüddin Mahmud, *Müsameret'ül- Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Algar, Hamid, "Necmeddin Kübra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32: 498-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 101-113.

Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yay. 1992 VIII.

Altınkulaç, T. "Zehebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44: 180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Amirhan, Ravil, *Altın Ordu ve Vicdan Hürriyeti*, çev. Mustafa Öner, "Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi", 1994.

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks- The Mamluk-İlkhanid War-1260-1281*, Londra: Cambridge University Press, 2004.

Ansari, A.s. Bazmee, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8: 98-99.İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Arayancan Ayşe, Atıcı, *Hasan Sabbah ve Alamut*, İstanbul: Yeditepe Yay, 2017.

Arnold, T.W. *İntişar-ı İslam Tarihi*, 2.bs, İstanbul: Akçağ Yay, 1982.

Arslan, İhsan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 2.bs. İstanbul: Okur-Akademi Yay. 2018.

Arslantaş,"Yüksel, Memlük-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *Belleten*, C.LXVII, say.250, 2003, 1-17.

Asım, Necip, *Celalüttin Harezmşah*, İstanbul: İstanbul Devlet Mat. 1934.

Ayan, Ergin, "*Harezmşahlar Hanedanının Evlilikler*i", Karadeniz Dergisi, say.32,2016, 13-36.

Ayaz Fatih, Yahya, "Memlukler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti- Müslüman Türk Devletleri-II* C.9, İstanbul: Siyer Yay., 443-513.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: TTK Yay.2014.

Bal, Mehmet Suat, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 295-310.*

V.V. Barthold, "Berke Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5.bs, 2: 553-555 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

_____, "Saray", *DiyanetİslamAnsiklopedisi*, 5.bs. 10: 206-207. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

_____, *Orta Asya Türk Tarihi*, çev. Hüseyin Dağ, 2.bs.Ankara: Divan Kitap Yay., 2015.

_____,*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız,4.bs. İstanbul: Kronik Yay.2019.

_____, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Kazım Yaşar Kopraman-İsmail Aka, 4.b. Ankara: TTK Yay., 2017.

_____, "Çinggiz Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5.bs. 3: 91-98. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

_____, "Batu Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 5.bs. 2: 351-353. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1979.

Bayat, Mesud vd. "Nakş-i Kafkaz Der Revabıt-i İlhanan Ba Ordu-yı Zerrin", "*Pejoheş-i Tarih-name-yi İran Bad Az İslam*", Şomare, 11, 21-44.

Baybars, *Zübdetü'l-Fikre*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

Benâketî, Fahreddîn Davut, *Ravza't ûlî'l-elbâb fi tevârî hi'l-ekâbir ve'l-ensâb*, neşr. Ca'fer Şi'âr, Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı İlmi, 1348/1969.

Beyani, Şirin, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, 2.bs. Ankara: TTK Yay. 2018.

_____, *Moğolan ve Hükumet-i İlhan-i der İran*, Tahran: Sazman-ı Mutalaa- ve Tedvin Kitab-ı Ulum-ı İnsani Danişgah-ha-i Merkez-i Tahkik ve Tovsee-i Ulum-ı İnsani, 1389.

_____, *Din ve Devlet Der İran Uhde-i Moğol*, Merkez-i Neşr-i Danişgahi,1389.

Bilge, Mustafa L."Akkirman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 2: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bilgin, Orhan,"Cüveynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 8: 140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Büyükçınar, Ayşe Beyza, "Güney Kafkasya Üzerinde Berke-Hülâgû Mücadelesi", *Sivilizasiya*, 4, 7: 105-112, Bakı Avrisiya Universiteti, 2018, 105-112.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 2.bs. E İstanbul: Yay. Tarih Dizisi, 1984.

Carpini, Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi (12.Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk)* terc. ve not. Ergin Ayan, 2.bs. İstanbul: Kronik Yay, 2018.

Cuveynî, Alaüddin Ata Melik, *Tarih-i Cihânguşâ*, çev.Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yay. 2013.

Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Haz. Suat Ünlü, Konya: Eğitim Yayın-evi,2013.

Çubukçu, Asri, "İbn Abdizzâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19: 289-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

_____,"Baybars", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7: 220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Davletşin, Gamirzan, *Türk Tatar Kültür Tarihi*, çev. Albina Tuzlu, Ankara: TTK Yay.2013.

Dayı, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi(İran Moğolları 1220-1295)*, Ankara: Altınordu Yay. 2020.

De Guignes, Joseph, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Yay. Haz. Erol Kılınç, 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay. 2019, I-III.

Derin, Derya, *Abdullah Kırımi'nin Umdet'ul-Ahbar'ına (Umdet'ül Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2003.

Devlet, Nadir, *Avrasya Fatihi Çinggiz Han*, 2.bs. İstanbul: Başlık Yay.2010.

_____, "Altın Ordu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih*, İstanbul: Çağ Yay.1992, C.9.

DİA, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25: 447-450. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Durmuş, Efe, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Ebu'l Fida, *Takvim'ul Buldan, (Ebü'l-Fida Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yay.2017.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: TTK Yay.2011.

Ebu'l Gazi, Bahadır Han, *Şecere-i Türki (Türk'ün Şeceresi)* çev.Doktor Rıza Nur, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1343/1925.

Eco, Umberto, *Ortaçağ 3 – Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

el-Cûzcânî, Minhac-ı Sirac, Tabakat-*ı Nasırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. ve not. Mustafa Uyar, İstanbul: Ötüken Neşriyat,2016.

el-Cûzcânî, Minhac-ı Sirac, *Tabakat-ı Nasıri*, nşr., Ferid Puyan, Kabil: Bunyad Ferheng Cihandari Gurî, 1391.

el-Makrizi, Takiyüddin Ahmed b. Ali b. Kitab'üs-*Sülük fi Marifet-i Düvel'il-Mülük,* Muhammed Abdulkadir 'Âta, 8 Cilt, Beyrut/Lübnan: Dar'ul-Kutub'il-İlmiye, 1997.

el-Ömerî, Şihabeddin b.Fazlullah, *Mesaliku'l-Ebsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay.2014.

el-Ömerî, *Mesaliku'l-Ebsar fi Memaliku'l-Emsar,* W.D. Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler I. çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

el-Şeyh, Kutbeddin Musa b. Muhammed b. el-Yûnînî, *Zeyl Mir'atu'z-Zaman*, Haydarabad, H.1375/1955, C.III.

en-Nesevi, Şihabüddin Muhammed Hurendizi ez-Zeyderi, *Siretü's Celalüddin Mengübirni,* tas. Mucteba Minoyi, Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, H.1364.

Erdem, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20 (31), 2000, 1-36.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://volgohist.livejournal.com/12426.html.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://www.wikiwand.com/en/Golden_Horde.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://medium.com/political-periscope/berke-khan-golden-horde-998b77f895f5.

Erişim: 23 Mayıs 2020, http://www.karakalpak.com/histgolden.html.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://medium.com/political-periscope/berke-khan-golden-horde-998b77f895f5.

Erişim, 23 Mayıs 2020,https://autotravel.ru/otklik.php/8681.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://en.numista.com/catalogue/pieces45740.html.

Erişim: 23 Mayıs 2020, https://en.numista.com/catalogue/pieces143866.html.

Erzi, Adnan Sadık, "İbn Vâsıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,2: 833-855. Eskişehir: TDV Yayınları, 1997.

ez-Zehebi, *Tarih'ul-İslam*, W. Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler I, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

Fahreddin, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, not.-çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Kaknüs Yay. 2003.

Farahman, Yunus vd. "Berke Han ve Baybars: Tesir Avamil-i Dini-İktisadi Ber Te'mik-i Revabıt-i Ticari Altın Ordu ve Memalik-i Bahri-i Mısır", *Fasılaname-i İlmi-Pejoheşi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-i el-Zehra*, Şom.5, 1389, 85-101.

Gaffari, Kadı Ahmed, *Tarih-i Cihan-Ara*, nşr; Muhammed Kazvinî, Tahran 1343.

Galstyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, 2.bs. İstanbul: Yeditepe Yay. 2017.

Golden, Peter B. *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

_____, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yay. 2002.

Göksu, Erkan, "Kösedağ Savaşı", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, Say. 2, 1-14.

Göktürk, Yasemin, *Altın Orda Devletinde Ekonomik Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Ankara: Berikan Yay. 2017.

Grigor, Aknerli, Okçu Milletin Tarihi, çev. Hrant. D. Andreasyan, 2.bs. İstanbul: Yeditepe Yay. 2012.

Grousset Rene, *Bozkır İmparatorluğu (Attila- Cengiz Han- Timur)* çev. M.Reşat Uzmen, 7.bs. İstanbul: Ötüken Yay. 2017.

Gülenysoy, Tuncer vd. *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, Bilge-İstanbul: Kültür-Sanat Yay. 2015.

Güler, Önder vd. "Altın Orda-Bizans Münasebetleri", Elazığ: *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: VIII, Sayı:1,* 2012, 161-172.

Güler, Önder, "Osmanlı Öncesinde Altın Orda Devleti Dış İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2018, 99-111.

Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Endülüs Yay. 1991.

Gündoğdu, Abdullah, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", *Proceedings of the Second İnternational Sypposium on İslamic Civilisation in Volga-Ural Region*, Kazan, 2005, 233-248.

_____ "Türk Dünyasında Dini Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", *Orta Asya'da İslâm Temsilden Fobiye –Türk'ün Tanrı'sından, Tanrı'nın Türk'üne-*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. Ankara-Türkistan: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, 2012, 1037-1052.

Gündüz, Tufan, *Oğuz Kağan Destanı*, 6.bs. İstanbul: Yeditepe Yay.2019.

Halikov, A.H., *Mongoli, Tatari Zolotoya Orda i Bulgariya*, Kazan 1994.

Havafi, Fasih, *Mecm'ul-Fasıhi*, tas. ve tah. Mohsen Naci Nasırabad, Tahran 1386 C.II.

Hayton, Korykoslu, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul: Selenge Yay.2015.

Hemedânî, Reşîdüddîn Fazlûllâh, *Cami'ut-Tevarih*, Haz. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevi, Tahran: Neşr-Alberz, 1373, C.I-IV.

Herevi, Seyf b. Muhammed, *Tarihname-i Herat*, haz. Muhammed Züberü's-Sadiki, Kalküta 1362.

Hondmir, Gıyaseddin b. İmadeddin b.Hüseyin, *Tarih-i Habib'us-Siyer Fi- Ahbar-i Efrad-i Beşer* Neşr. Hayyam, İsfahan: Merkez-i Tahkikat-i Reyane-i Kaime-i İsfahan, C.I-IV.

Howorth, Sir Henry Hoyle, *History Of The Mongols*, From The 9th To The 19th Century, C.III, "The Mongols Of Persia", Longmans, Green, And Co, London-1880.

İbn Abdüzzâhir, *Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

İbn Arabşah, *Acaibu'l Makdur*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay. 2012.

İbn Bîbî, el-Hüseyin B.Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi, *el-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk-name)* çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.1996, C.II.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdulrahman bin Muhammed, *el-İber (Tarih-i İbn Haldûn)* terc. Abdülmecid Ayeti, Tahran: neşr. Pejoheşkede-i Ulum İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi, H.1383, C.I-IV.

İbn Mufaddal, *en-Nehcü's-Sedîd,* haz. W. De Tiesenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

İbn Şeddad, *Baypars Tarih*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, 2bs. Ankara: TTK Yay. 2000.

İbn Vâsıl, el-Hamevî, *Müferricü'l-Kurûb,* haz. W. D. Tiesenhausen, , Altın Orda Devletine Ait Metinler, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

İbni Tagrıberdi, *en-Nücümu'z-Zahire*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay. 2013.

İbn-Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, "Büyük İslam Tarihi", çev. Mehmet Keskin, Çağrı İstanbul: Yay.1994, C.1-15.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, W. Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler I, Çev. İ. Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul: Ocak Yay. 2010 C.1-11.

İkbal, Abbas, *Tarih-i Moğol (Ez Hamle-i Çinggiz ta Teşkil-i Devlet-i Timuri),* Tahran: Müessesat-ı İntişarat-ı Emir-i Kebir, H.1388.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler,* II, Ankara: TTK Yay. 1998.

İsakov, Abdrasul, *Kırgız-Moğol İlişkileri(IX-XV. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yay. 2017.

Kafalı, Mustafa, "Batu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 5: 208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

_____, *Çağatay Hanlığı,* Ankara: Berikan Yay.2005.

_____, *Makaleler I.* Yay. Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek Ankara: Berikan Yay. 2005.

_____, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü", Ankara: Türk Tarih Araştırmaları, 2009.

_____, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 4.bs. Ankara: TTK Yay.2000.

Kalan, Ekrem, "Altın Orda Kent Kültürü: Saray el-Cedid (Yeni Saray) Örneği", *Gazi Eğitim Dergisi*.

_____, "Numismatik Materyallare Göre İslamlaşma Sürecinde Altın Orda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvarlar (1227-1257)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2012, 23-34.

_____ "Tarihi Kaynaklara Göre Cuci Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVII, say.1, 2012, 119-130.

Kamalov, İlyas, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Say. 4, 2005, 3-20.

_____, *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

_____, *Moğolların Kafyasya Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yay.2003.

_____, "Saray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36: 121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, 2001, 31-45.

Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara: TTK Yay. 2011.

Kâzım-i Sajad, "Münasebet-i Ordu-yı Zerrin ba Al-i Celayir", *Fasıl-name-i Tarih-i Revabıt-ı Harici*, Şom. 60, 1393, 1-23.

Kazvînî, Hamdullah Müstevfi-yi, *Tarîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK yay. 2018.

Kemaloğlu, İlyas, "Altın Orda Devleti" *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, İstanbul: Siyer Yay. 2018, C.9.

_____, Altın Orda Devleti'nin Adı Üzerine, "*Türk Dünyası Araştırmaları*", Say.141 2002, 115-120.

_____, *Altın Orda ve Rusya "Rusya Üzerinde Türk-Tatar Etkisi*, 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay.2015.

_____ "Büyük Moğol İmparatorluğu", (Haz. Hayrunnisa Alan- İlyas Kemaloğlu), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay.2017.

Khelejani, Ahmad Hesamipour, *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*, Doktora Tezi, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kılıç, Emel, *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri, (Siyasi, Ekonomik, Sosyo-Kültürel-1242-1308),* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

_____ *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017, C.II.

Kırımî, Abdulgaffar, *Umdetü'l-Ahbar*, Transkripsiyon, Derya Derin Paşaoğlu, Edit, İ.M. Mirgaleev, Kazan: Tarih Enstitüsü,2014, C.I.

Kızıl, Fatma, "Yûnînî Ali b.Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 595-596. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36: 147-150. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kiragos, Genceli, *Moğol İstilası (1220-1265)*, çev. ve not Fuat Hacısalihoğlu, İlhan Arslan, İstanbul: Post Yayınları. 2018.

Kiragos, Müverrih, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, çev. Gürsoy Solmaz, Ankara: Elips Yay. 2009.

Kitapçı, Zekeriya, Türk *Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 3.bs. Konya: Yedi Kubbe Yay. 2013.

Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Kösedağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2015, 35-83.

Koç, Dinçer, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devletleri-İtil Bulgar Devleti*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Konstantin, d'Ohsson A., *Moğol Tarihi*, çev.Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yay. 2008.

Konukçu, Enver, "Berke Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kopraman, Kazım Yaşar,"Mısır Memlukleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yay, 1992, C.6: 434-542.

_____, "Baybars", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 221-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Korkmaz, Telli Akhun, *Altın Orda Devleti'nde Din*, Ankara: Berikan Yay. 2018.

Korkmaz, Telli, "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayi ve "Kalendername" Adlı Eseri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 205-219.

Köprülü, Fuat, "Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar", *Belleten*, 2.bs. Ankara: TTK Yay. 1995 397-436.

_____ "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, 389-391.

Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri*, Ankara: TTK yay.2019.

_____, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, 6.bs. Ankara: TTK yay. 2014.

_____, "Altın Ordu Devleti", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976.

Lessing, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: TDK yay. 2017.

Lewis, Bernard, *Alamut Kalesi*, çev. Müberra Güney, İstanbul: Nokta Kitap,2009.

Mahmud, Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk*, Haz. Ahmet B.Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, 3.bs. Ankara: TDK Yay.2018.

Mangol'un Niuça Tobça'an (Yuan-Ch'ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi çev. Ahmet Temir, 6.bs. Ankara: TTK yay.2019.

Margoliouth, D. B.,"Baybars", *İslam Anskilopedisi*,2: 363-364. İstanbul: Milli Eğitim Basım evi, 1961.

Mercani, Şehabeddin, "Müstefad'ül-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*",Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü I, 155, 30,* I Cilt Tıpkıbasım: Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997.

Merçil, Erdoğan, "Vassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 13: 232-234. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

_____,*Müslüman-Türk Devletleri Tarihi,* 10.bs. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yay. 2015.

Migaleev, I.M., "The Golden Horde State In The System Of Internetional Relations*",* *Golden Horde Review*, No-1, 2015.

Mirgaliyev, İlnur, "Altın Orda, Osmanlı ve Memlukların Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2010, 51-57.

Mirhand, Muhammed b. Havend Şah b. Mahmûd, *Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşid Kiyanfer, Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1380, I-VIII.

Moğolların Gizli Tarihçesi çev. Mehmet Levent Kaya, 3.bs. İstanbul: Kronik Yay. 2019.

Muhammed, Mevlana, *İslam Yayılış Tarihi*, İstanbul: Toker Yay.1972, C.I-III.

Muhammedi, Meryem, "İslam der Ordu-yı Zerrin", *Name-i Tarih-i Pejoheşan* Şom.15, h.1387, 106-123.

Muhammedoğlu, Saleh Aliev,"Derbend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 9: 164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Muizzü'l-Ensab Fi Şeceret'ül-Ensab-ı Selatin-i Moğol, Bibliotheque Nationale Paris, Persian-67.

Musevi, Mustafa, "Berke Han", *Daire-yi Maarif-i Buzurg İslami*, 23: 746-748.

Natanzi, Müineddin, *Müntahabü't-Tevarih-i Muini*, neş. Jean Aubin,Tahran-1336.

Nüveyrî, *Nihâyetü'l-İreb*, haz. W. De Tiesenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

Nyamaa, Badarch, *The Coins Of Mongol Empire And Clan Tamgha Of Khans (XIII-XIV),* Ulaanbaatar, Mongolia: 2005.

Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Selenge Yay. 2007.

Orta, Fatih, "Berke Han Zamanında Altın Orda Hanlığı-İlhanlı İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 2014, 61-64.

Öngören, Reşat, "Safiyyüddin-i Erdebîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 35: 476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ötemiş, Hacı- *Çengiz-name*, çev. İlyas Kemaloğlu, 3.bs. Ankara: TTK Yay. 2018.

Öz, Mustafa vd. "İsmailiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Öz, Mustafa, "Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l Esîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 851-852.İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Özbek, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk-Sultan Baybars,* Ankara: Berikan Yay. 2018.

_____, *el-Melik'üzZahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari Hayatı ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1988.

Özcan, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri,* Ankara: TTK yay. 2017.

_____,"Sartak Han", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Kopraman Armağanı*, Ankara: TKAE yay. 2014, 170-190.

Özdemir H. Ahmet, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (Cengiz ve Hülâgû Dönemleri)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1997.

Özgüdenli, Osman G., *Gazan Han ve Reformları,* İstanbul: Kaknüs Yay. 2009.

_____, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 30: 225-229. İstanbul, TDV Yayınları, 2005.

_____ "Reşîdu'd-dîn Fazlullah-ı Hemedani",*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 30: 19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Öztürk, Yücel, "Kefe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 25: 182-184. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Polo, Marco, *Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, çev. Hande Loddo, İstanbul: Kaknüs Yay. 2003.

Rasonyi, Laszlo, Türk *Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler,* Yay. Haz.Şükrü Kaya Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.

Remzi, Mehmed Murad, Telfikü'l-*Ahbâr ve Telhikü'l-Â'sâr fî Vakâyî'-i Kazan, Bulgar ve Mûluki't-Tatar,* tah. İbrahim Şemseddin, 2 Cilt, Beyrut: Daru'l-Kitab'ul-İlmiyye, H.1423.

Richard, Jean "Berke Han'ın İslama Girişi ve Altın Ordu Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", çev. Abdulkadir Yuvalı, *Türk Kültürü Dergisi,* say.306, 1988, 634-642.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çevirenler. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yay. 2001.

Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (13.yüzyılda İstanbul'dan Kara-Kurum'a Yolculuk)*, terc. ve not. Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Yay.2019.

Rybatzki, Volker, Die *Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, Helsinki-2006.

Sağlam, Ahmet, *Suriye'de Hakmiyet Mücadelesi-İlhanlılar-Memlukler*, İstanbul: Çamlıca Yay.2017.

Samanayi, Penahi, *Sultan Celaleddin Harezmşah*, 2.bs., Tahran-1325.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, neşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdam Matbaası, H.1317.

Saray, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Saunders, J. Joseph, *Tarih-i Fütuhat-i Moğol*, terc. Ebu'l-Kasım Halet, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir,1363.

Schamiloglu, Uli,"Altın Orda'daki Kent Merkezlerinin Gelişimi ve Ükek Şehri", çev. Umut Yolsever, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Say. 3, C.2, 209-226. 2020.

_____, "High Islamic Culture of the Golden Horde, The History Of The Tatars",*(Since Ancient Times) In Seven Volumes The Ulus of Jochi (Golden Horde),* Kazan-2017.

_____, "Altın Ordu", *Türkler Ansiklopedisi*, , Edit. Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C.VIII. Ankara: Yeni Türkiye Yay.2002.

Sevim, Ali vd. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 2.bs. Ankara: TTK Yay.2014.

Sevin, Veli, *Anadolu Tarihi Coğrafyası I*, 4.bs. Ankara: TTK Yay. 2016.

Seyyid, Eymen Fuad, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27: 448-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yay. 1957.

_____, *Zolotoya Ordı- Mongoli vı Rusyy* Kazan: İnstitut İstori, 2016.

Subaşı, Ömer, *Gürcü -Moğol İlişkisi –Güney Kafkasya 1220-1346*-İstanbul: Kitabevi Yay. 2015.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara: TTK Basım Evi, 1970.

_____, "Kösedağ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 272-273. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

_____, "Anadolu Selçukluları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36: 380-384. İstnabul: TDV Yayınları, 2009.

Sürücü, Merve, *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlüklerle Dini Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2019.

Şah, Serap, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkıbeleri*, Doktora Tezi Maarmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2007.

Şebânkâre'î, Muhammed b. Ali b. Muhammed b.*Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran: Müessese-i İntaşarat-ı Emir-i Kemir, 1363/1985.

Şeşen, Ramazan, *Eyyubiler*, İstanbul: İsam Yay. 2018.

_____, *Sultan Baybars ve Devri*, İstanbul: İSAR Yay.2009.

_____, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1998.

Takavi, Kadı Ahmed vd. *Târîh-i Elfi*, haz. Gulamrıza Tabatabayi-i Mecd, 6.Cilt, Tahran: 1382.

Takkuş, Muhammed Süheyl, *Tarih'ul Moğoli'l-Kabilet'z-Zehebiyye ve'l-Hind*, Beyrut: Daru'n-Nefais,2007.

Taşagıl, Ahmet, "Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar" (Haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu) *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, 2.bs. İstanbul: Ötüken Yay.2017.

_____, *Göktürkler*, 3.bs. 1.Cilt, Ankara: TTK Yay. 2018,

_____, "İdil Bulgar Hanlığı", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 21: 472-474.

Tavkul, Ufuk, "Kafkasya'da Hristiyanlığın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128, Ekim 2000, 101-110.

Tekin, Oğuz, "Sikke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 179. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Temir, Ahmet, "Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı", *Türk Dünyası El Kitabından Ayrıbasım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1975.

Tiesenhausen, W.De. *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler I*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı*, 2.bs. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.

_____, *Tarihte Usûl*, İstanbul-1981.

_____, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 3.bs. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.

Tomar, Cengiz, "İbn Vâsıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20: 439-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Turan, Osman, *Selçuklu Araştırmaları Tarihi*, Ankara: TTK Yay.2014.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 15.bs. İstanbul: Ötüken Yay.2017.

_____, "Çengiz Adı Hakkında", *Belleten*, V/19, 1941.

Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19: 538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

_____, "Baharzi Seyfeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uyar, Mustafa, "İlhanlı-Memluk Mücadelesi ve Suriye: Ekolojik Yaklaşımlar",*Beşinci Uluslararası Ortadoğu Semineri- İslamiyetin Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu,* Edit. Mustafa Öztürk-Enver Çakar Elazığ-2012, 205-213.

_____, "Kösedağ Savaşı: Askeri Hizemit mi, Diplomatik Zafer mi?", Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri, Edit. Mehmet Ali Hacıgökmen-Muharrem Kesik vd., *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi* , 2019, 312-324.

_____, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurları", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Edit. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Ankara: Hel Yay. 2015, 211-233.

_____, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

_____, "İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsminin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXI/2, 2016,596-607*.

Ünal, Fatih, "Geçmişten Günümüze As-tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", Say.38, 227-252.Erzurum: *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008.

V.Vasil'ev, Dmitry, "Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür", çev. M.Bilal Çelik, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu*, Haz. Mehmet Alpargu-M.Bilal Çelik, Sakarya-2008, 153-170.

Vardan, Müverrih, *Türk Fütuhatı Tarihi*, çev. Hrant D.Andreasyan, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 1937.

Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Sadeleştirerek nşr. Abdulmuhammed Âyetî, Tahran 1346.

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Selenge Yay. 2015.

_____, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç.Mızrak, İstanbul: Selenge Yay. 2009.

Yakubovskiy, A.Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara: TTK yay. 1992.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 12.bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2014.

Yezdi, Şerefüddin Ali, *Zafername*, çev. D.Ahsen Batur, 2.bs. İstanbul: Selenge Yay. 2019.

Yiğit, Fatma Akkuş, "İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2016, 103-120.

Yiğit, İsmail, *Memlûkler*, İstanbul: Kayıhan Yay. 2008.

_____, "Memlûklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29: 97-100. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yuvalı, Abdulkadir, "Daruga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8: 505-506. İstanbul: TDV Yayınları,1993.

_____, *İlhanlılar Tarihi-I, Kuruluş Devri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mat. 1994.

_____, "XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü Dergisi*, 1985, Say. 262, 117.

_____, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", -*Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu* yay. haz. İmran Baba, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 2002.

EKLER

Ek-1. Berke Han ile Hülegu Han arasında yaşanan Terek Muharebesini gösteren minyatür.[828]

[828] Erişim 23 Mayıs 2020, https://www.wikiwand.com/en/Golden_Horde.

Ek-2. Saray Berke'nin kalıntılarını gösteren bir anıt.[829]

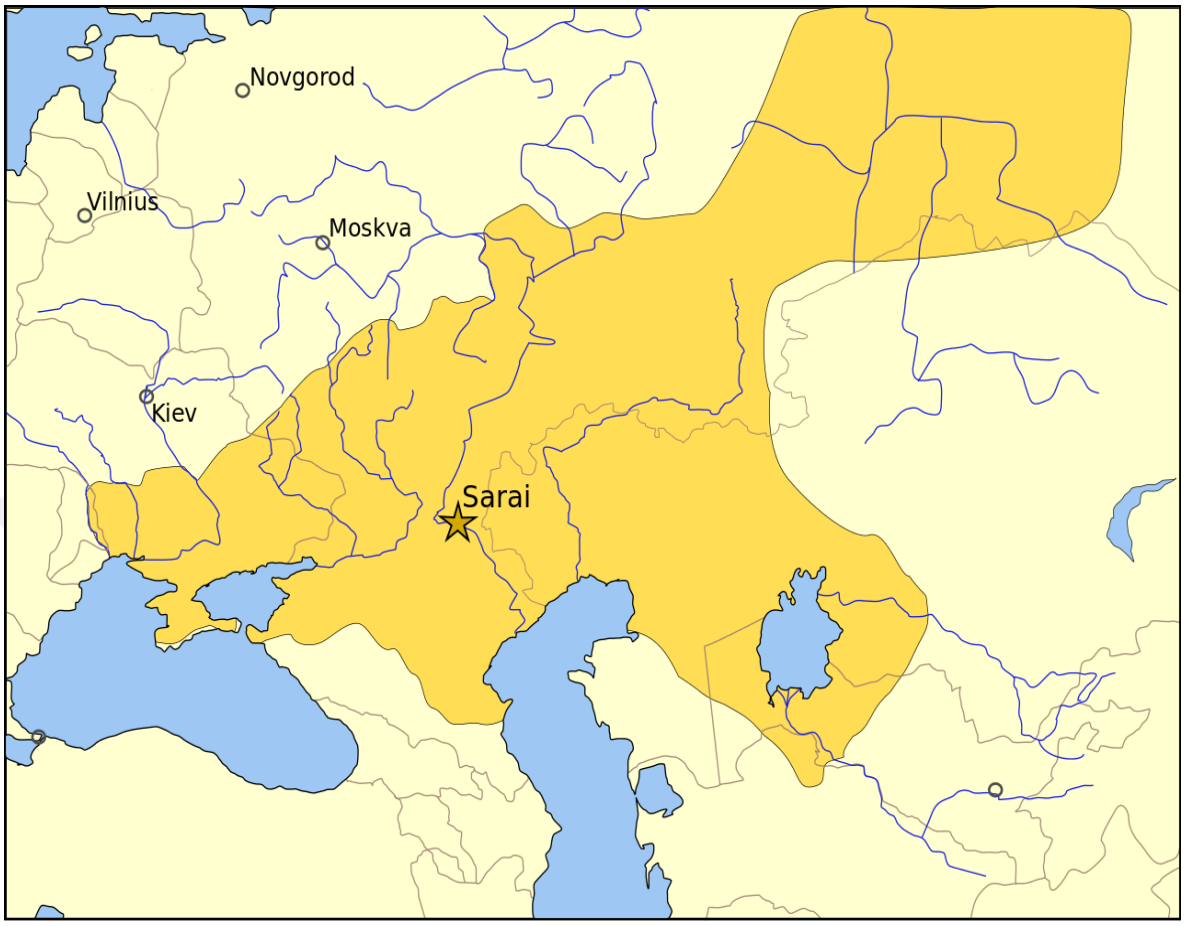
[829]Erişim, 23 Mayıs 2020,https://autotravel.ru/otklik.php/8681.

Ek-3. Saray Berke'ye ait harita.[830]

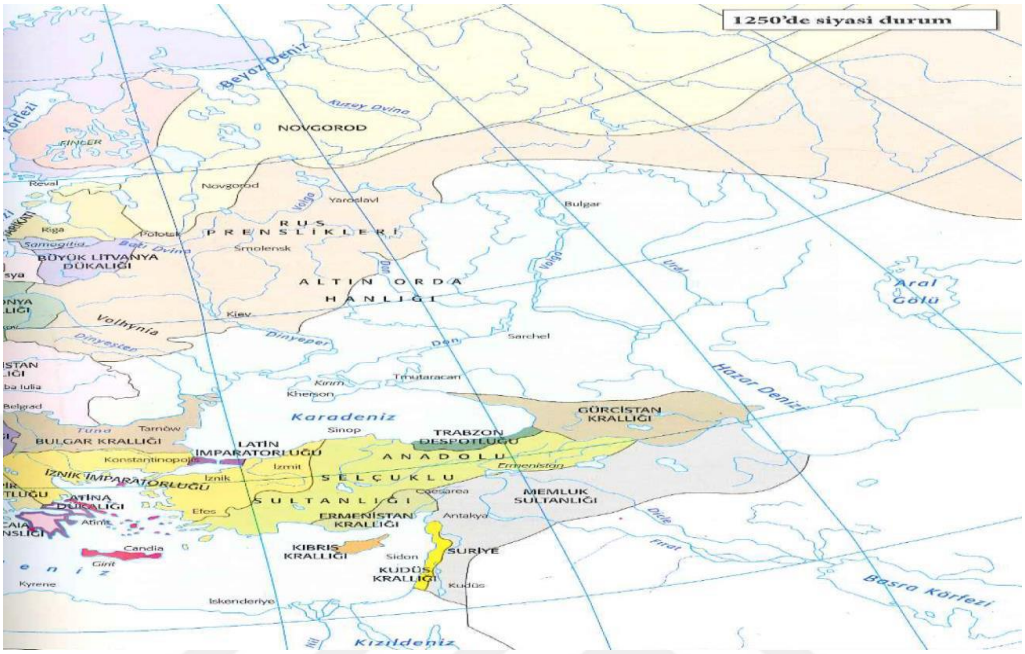
[830]Erişim, 23 Mayıs 2020, https://volgohist.livejournal.com/12426.html.

Ek-4. Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren harita.[831]

[831]Erişim 23 Mayıs 2020, https://medium.com/political-periscope/berke-khan-golden-horde-998b77f895f5.

Ek-5. 1250 yılında Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren siyasi harita.[832]

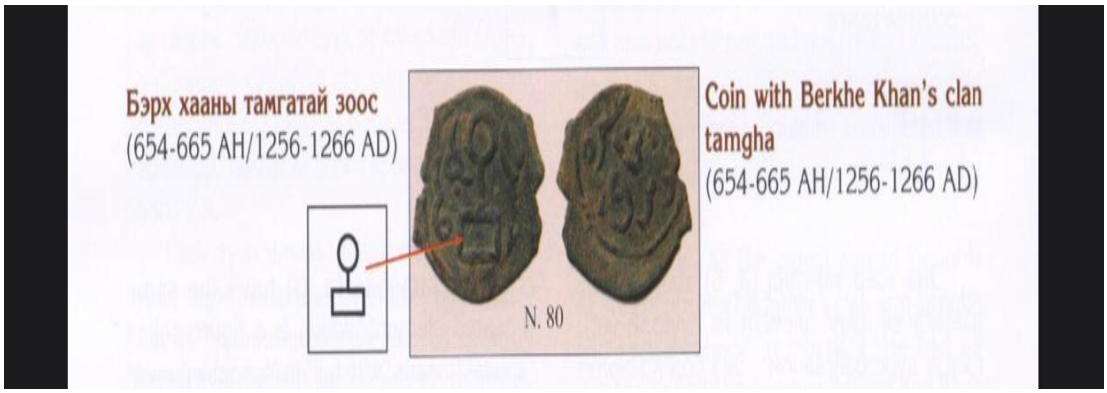
[832]Umberto Eco, *Ortaçağ 3 – Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul:Alfa Yayınları, 2016) 525.

Ek-6. Berke Han adına Kırım'da darp edilmiş sikke. 1.8 gr. ağırlığında olup, 20 mm. çapındadır. Sikkenin ön yüzünde "Müminlerin kumandanı el-Nasir Li Din-Allah", arka yüzünde ise Berke Han'ın unvanı "Nasr'üd-Dünya ve'd-Din yazmaktadır.[833]

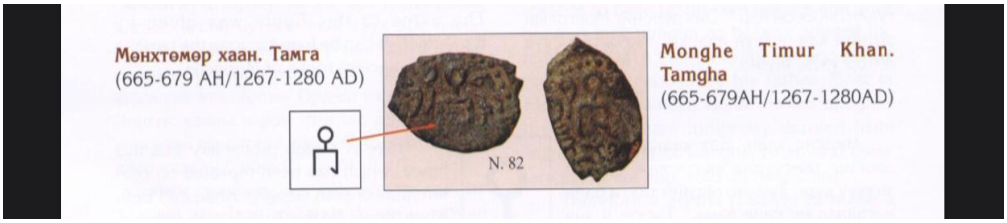
[833]Erişim, 23 Mayıs 2020, https://en.numista.com/catalogue/pieces45740.html; Badarch Nyamaa *The Coins Of Mongol Empire And Clan Tamgha Of Khans (XIII-XIV)*, Ulaanbaatar, Mongolia: 2005, 38.

Ek 7. Berke Han'a ait sikke.[834]

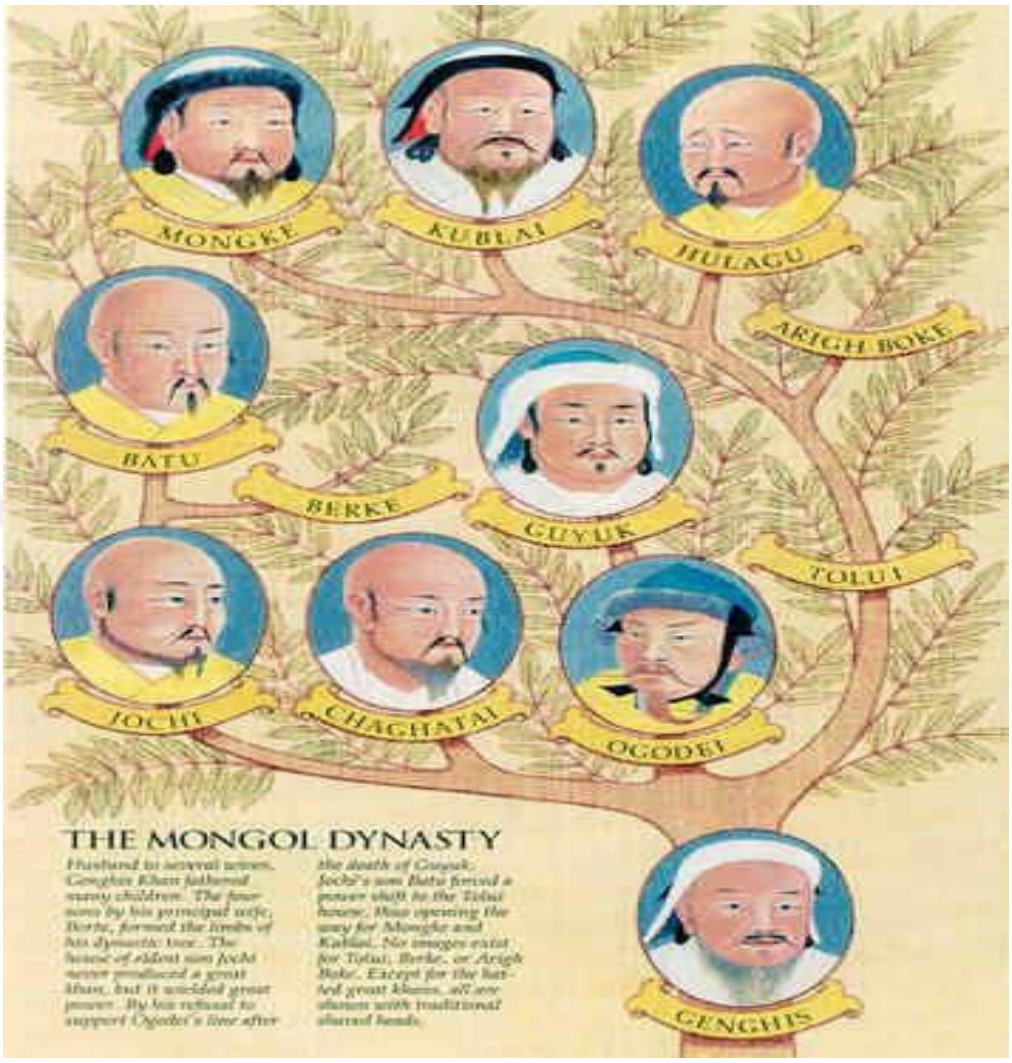
[834] Nyamaa, *The Coins Of Mongol Empire And Clan Tamgha Of Khans*, 38.

Ek 8. Mengü Timur dönemine ait sikke. Kırım'da darp edilmiş olan sikke Batu Han'ın tamgasını taşımaktadır. 1.65 gr. ağırlığında olup, 21 mm. çapındadır.[835]

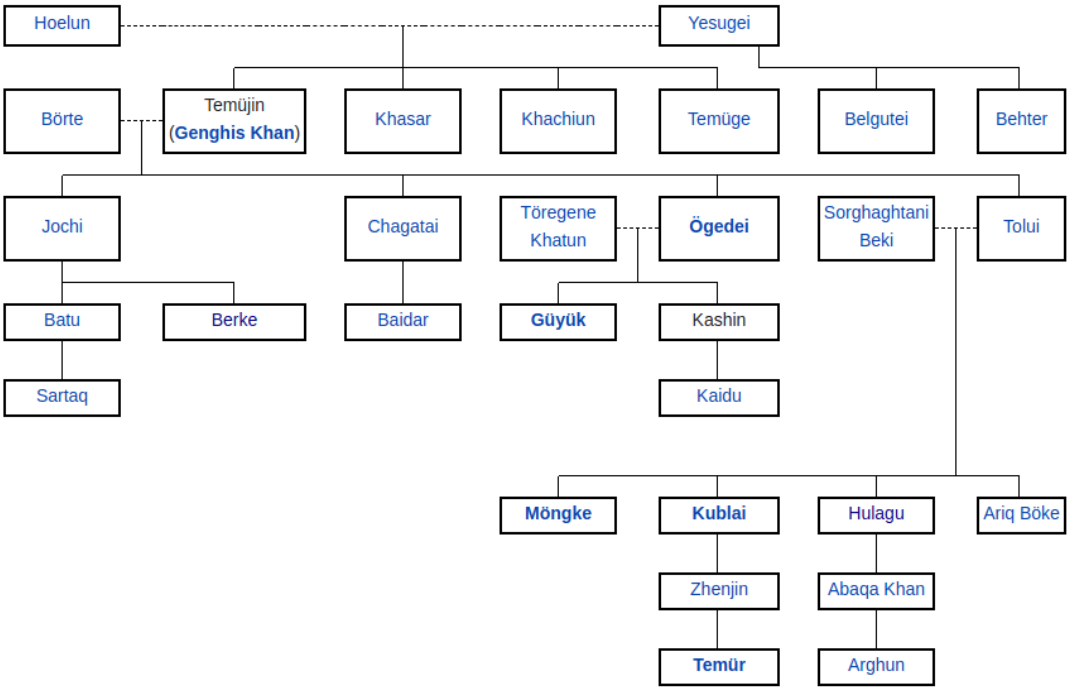
[835]Erişim 23 Mayıs 2020, https://en.numista.com/catalogue/pieces143866.html; Nyamaa, *The Coins Of Mongol Empire And Clan Tamgha Of Khans*, 38.

Ek 9.Çinggiz Han ve haleflerinin şeceresini gösteren bir tablo.[836]

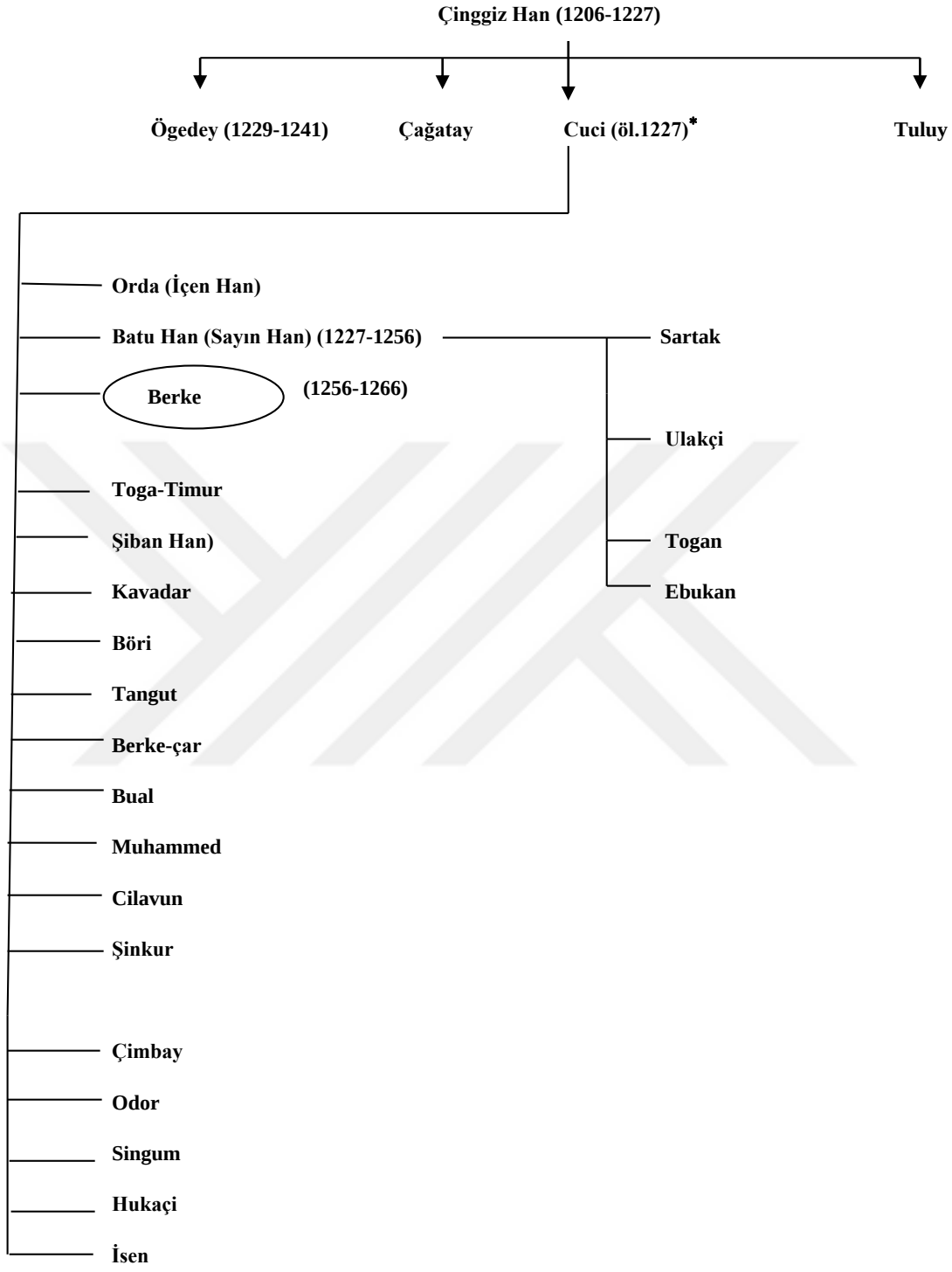
[836]Erişim 23 Mayıs 2020, http://www.karakalpak.com/histgolden.html.

Ek 10. Moğol İmparatorluğu'nun Soy şeceresini gösteren bir tablo.[837]

[837] Erişim 23 Mayıs 2020, https://medium.com/political-periscope/berke-khan-golden-horde-998b77f895f5.

Ek-11. Cuci Ulusu'na Ait Soy Şeceresi

*Cuci Han'ın Orda, Batu, Berke, Berke-çar, Şiban, Tangut, Bual, Cilavun, Şinkur, Çimbay, Muhammed, Kavadar, Odor, Toga-Timur, Singum, Hukaçi, İsen, Böri adlarında toplam 18 oğlu vardır. bkz.*Muizzü'l-Ensab Fi Şeceret'ül-Ensab,* vr.18-19; Reşîdu'd-dîn, Cami'u't-Tevarih, I: 710; Kafalı, Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, 18.